אלע שריפטען

— פון —

יעקב גארדין

פיערטער באַנד

היברו פּאַבלישינג קאָמפּאַני
83-85 קאנאל סטריט, ניו יאָרק.
1910.

ALL WRITINGS

of

JACOB GORDIN

אינהאלט־פערצייכניס

די גרויסע וועלט־דראמא

דראַמאַ און דראַמאַטורגען

פערשיעדענעס.

די גרויסע וועלט-דראמא.

די גרויסע וועלט־דראמא.

איינלייטונג.

די וועלט־געשיכטע איז א דראמא. די ענטוויקלונג פונ'ם מענ־שענ'ס גייסט, זיינע מאטעריעלע ערווערבונגען, זיינע אידעאַליסטישע שטרעבונגען, זיין שווערער קאמפף און זיינע ליידען, זיין פּראָגרעס און שווערע ארבייט, זיינע בלוטיגע מלחמות און צוזאמענשטויסונ־גען, — דאָס אַלעס איז א גרויסע שוישפּיעל, א וועלט־דראמא.

ווי אזוי געהט די ענטוויקלונג פון שוישפּיעל? פריהער קומט די טראגעדי, (גריכענלאנד), נאכהער קאָמעדי (רוים) און דראמא (די מאָדערנע וועלט). טראגעדי — דאָס איז דער בלינדער גלויבען, דער פאטאַליזם: דער שיקזאַל פון מענשען איז אין די הענד פון די געטער. קאָמעדי — דאָס איז די ערוואכונג פון דעם קריטישען געדאנק: דער מענש הויבט אָן צו לאַכען פון דעם, וואָס איז פערגעטערט, און שפּאָטעט פון דעם, וואָס האָט איהם געשראָקען. דראמא — דאָס איז טהעטיגקייט און זעלבסט־בעוואוסטהייט: דער מענש נעהמט זיין שיק־זאַל אין זיינע אייגענע הענד.

אין אָנפאנג איז דאָס לעבען פון דער מענשהייט א טראגעדי. דער מענש איז הילפלאָז, אונטערוואָרפען, אונטערדריקט פון די געהיימע קרעפטע פון דער נאטור, וועלכע ער פערגעטערט. ער איז אָבהענגיג פון א מאכט, וועלכע איז אויסער איהם. ער איז אזוי שוואך און דער־שראָקען, דאָס ער האָט מורא צו שפּיעלען א ראָלע אין זיין אייגענעם שוישפּיעל. איהם שרעקט דאָס, וואָס ער קען ניט בעגרייפען, אַלעס וואָס עס איז אונלאָגיש אין זיין לעבען, ערקלערט ער און פערענט־פערט מיט'ן וואָרט שיקזאַל, מזל. ער איז פּאססיוו, אין דעם ליגט די טראגעדי.

אָבער דער מענש וואקסט, זיין בליק ווערט קלאָרער. ער הויבט אָן צו פערשטעהן זיינע אייגענע שוואכקייטען און די שוואכקייטען פון זיינע אָטאָריטעטען. אַלעס וואָס איז אונלאָגיש און קאריקאטוריש, צווינגט איהם צו לאכען, געגען דעם בלינדען מזל טרעט ער ארויס מיט איראָני און געגען דאָס קאָמישע פון מענשענס לעבען מיט שפּאָט. דער קאָמיזמוס שוואכט אָב דאָס טראגישע, די קאָמעדי פיהרט צום סקעפּטיציזמוס.

דאן קומט די העכסטע שטופע פון מענשען׳ס ענטוויקלונג, — די דראמא. דער מענש שאפט אליין זיין היסטאָרישען לעבען, קאָנטראָלירט די אומשטענדע, פאָרשט און בעהערשט די אויסערע וועלט, די נאטור. האנדעלט, טוט, שפּיעלט אליין זיין ראָלע אין זיין שווי־שפּיעל און ליידעט אליין פון די דראמאטישע קאָליזיאָנען, צוזאמענשטויסונגען. ער ווערט אקטיוו. אקטיוויטעט און זעלבסט־בעוואוסטהייט — דאָס איז דראמא.

דאָס אַלגעמיינע היסטאָרישע לעבען פון דער גאנצער מענשהייט איז טראגעדי, קאָמעדי, דראמא!

.1

א קלוגער מענש האָט אמאָל געזאָגט: „די וועלט איז א קאָמעדי פאר דעם וואָס דענקט און א טראגעדי פאר דעם וואָס פיהלט״. עס קען זיין, עס איז אזוי; אָבער מען מוז דערצו נאָך צוגעבען דיעזע בעמערקונג: פאר דעם מענשען אָבער, וואָס פיהלט און דענקט צוזאמען, איז די וועלט א דראמא. אום איהר זאָלט קענען בעסער פערשטעהן אונזער געדאנק, מוזען מיר געבען אם ווייניגסטען א קורצע ערקלערונג וועגען דיעזע דריי פאָרמען פון דער דראמאטורגיע. עס איז נויטווענדיג צו וויסען, וואָס איז דער אונטערשיעד צווישען קאָמעדי, טראגעדי און דראמא?

אין א טראגעדי שפּיעלט די פערזענליכע איניציאטיווע פון א מענשען און זיין אייגענער ווילען זעהר א קליינע ראָלע. די טרויעריגע

ענדע פון די געשילדערטע עראייגניסע הענגען ניט אָב פון די פּערזאָ־נען און ניט פון די אומשטענדען, וועלכע דער מענש בעשאַפט. א מאַכט וועלכע מען קען ניט בעגרייפען; ערשיינונגען, וועלכע קומען, דוכט זיך, גאָר אָהן אורזאַכען; א צופעליגער אונגליק, א שלים־שלי־מזל ברענגט די טראַגישע אויפלעזונג. דער שוואַכער מענש רעזנקט ניט; ער פיהלט נור זיין שוואַכקייט און הילפלאָזיגקייט. ער איז צודריקט און צושמעטערט פון א רעספּעקטישער קראַפט, וועלכע ער קען ניט קאָנט־ראָלירען און מיט זיין ווילען פערענדערן... אין א טראַגעדי בענוצט זיך דער דיכטער מיט די פאַטאַלע עלעמענטען פון אונזער לעבען; דאָס הייסט, אזעלכע ערשיינונגען, וועלכע דער מענש קען ניט ער־קלערען און גלויבט, אז זיי קומען פון מזל, אָדער פון א קאַפּריזנעם מעכטיגען גאָט. דער מענש, וואָס פיהלט נור און דיינקט ניט, רע־כענט דאָס לעבען פאַר א טראַגעדי.

דאָס לעבען פון מענשען איז, פּונקט ווי א „געטטאָ" אידישע היסטאָרישע אָפּערא, פול מיט אונלאָגישע איבערראַשונגען, לעבער־ליכע ווידערשפּריכע, אונערקלערליכע צוזאַמענשטויסונגען, „אָהן פאַר־וואָס'דיגע" קאָמישע ערגעבניסע, נאַררישע מנהגים און זיטען, וועל־כע מאַכען דעם מענשען פאַר א לעבערליכען און שוואַכען שקלאַף. דער גענִיאַלער מענש אָדער טויגעניכטס, דער דענקער אָדער דער גראָ־בער נאַרר, — אַלע שפּיעלען אין לעבען, מעהר אָדער ווענִיגער, א קאָמישע ראָלע און זיינען, ווילענדיג אָדער ניט ווילענדיג, פערסאָנאַ־זשען אין דיעזער אונגעשיקליכער און אונגעלומפּערטער וועלט־קאָמע־די.

אויב א דיכטער קען זיך, אויף די פליגלען פון זיינע געדאַנקען, אויפהויבען העכער פון דיעזער קאָמישער זייט פון אונזער מאַרק־לעבען, אויב ער קען מיט זיין קאַלטען ,קריטישען געדאַנק, אָהן די מיטווירקונג פון זיינע געפיהלען, אויפפּאַסען און ריכטיג אָבשאַצען די קליינליכקייט און ביליגקייט פון דיעזע קאָמישע ערשיינונגען, — איז פאַר איהם דאָס לעבען פון א מענשען א לעבערליכע קאָמעדי, א קאָמעדי פון טעות'ן און אונלאָגישע צופעלע. ער זעהט דעם גרויסען חכם, וואָס רופט זיך מ ע נ ש אין מאַנטעל פון א פּאַיאַץ; ער זעהט דעם קעניג פון אַלע בעשעפעניסע אין א מיצעל פון א נאַרר, און פיהרט איהם אין אזא צושטאַנד ארויס פאַר'ן פּובליקום.

אין א קאָמעדיע ווערען אילוסטרירט די קליינליכע שטרעבונגען פון דעם מענשען, זיין שוואכקייט, זיין קורצזיכטיגקייט און זיינע וועלט־אנשויאונגען, די אייטעלקייט פון זיינע פערלאנגען, די אָבגע־שמאַקטקייט פון זיינע טראדציאָנען. אין א קאָמעדיע ווערען געשילדערט די ליידענשאפטען פונ׳ם מענשען, דער קאמפף פון זיינע אינטערעסען נור פון זייער קאָמישען כאראקטער־אויסדרוק. דער סאטירישער דיכ־טער זאָגט אונז מיט זיין קאָמעדיע: זעהסט, דאָס אלעס וואָלט געקענט זיין זעהר טרויעריג, ווען עס זאָל ניט זיין אזוי לעכערליך. דער גרויסער פראַנצויזישער דיכטער מאָליער, וועלכער האָט געשריבען נור קאָמע־דיען, רופט זיך ניט אומזיסט דער גאָט פון לאכען. דער גרויסער דענ־קער און אמת׳ער קינסטלער, וואָס בעאָבאכטעט דאָס לעבען נור מיט זיין קאלטען זינן, בעטראכט די וועלט אלס א קאָמעדיע פאר וועלכע דער מענש פערדיענט צו ווערען אָבגעשפּאָטעט און אָבגעלאכט.

אין א דראמא, פערקעהרט, זיינען ניטאָ קיינע צופעליגע און פאַ־טאלע ערשיינונגען. יעדע ערגעבנים האָט איהרע געזעצליכע, נאטיר־ליכע אורזאכען, יעדע עראייגנים קומט נור ארויס פון געוויסע אומ־שטענדע, וועלכע מוזען עקזיסטירען. אין א דראמא שטארבט מען ניט און מען ווערט ניט אונגליקליך אָהן א פאר וואָס, אָדער דורך א נאררישען צופאל; די דראמאטישע אויפלעזונג וואקסט נאטירלי־כערווייזע ביז זי ווערט רייף און יעדע ערשיינונג קען מען גרינדליך ערקלעהרען. די סיטואציאָן און די אומשטענדען זיינען פּראָדוקטען פון דער האנדלונג, פון דער אקטיוויטעט פון די, וואָס נעהמען אנ־טהייל אין דער דראמא. קיין זאך קומט ניט אָהן א פאר וואָס....

דער דיכטער, וואָס שרייבט דראמען, זאָגט אונז: מען דארף ניט נור דענקען, אָדער נור פיהלען — ווילסט דו פערשטעהן דעם מענשען׳ס לעבען־וועלט? פיהל און דענק צוזאמען.

אונזער מענשליכעס לעבען איז א גרויסע דראמאטישע ווערק, וואָס ווערט פאר אונז יעדען טאָג געשפּיעלט אויף דער גרויסער וועלט־ביהנע. אין דיעזער סאָציאָלאָגישער דראמא זיינען דאָ ראָלען פאר א פּאָטער־ראָליסט און א „ווילעין”, פאר א ליעבהאָבער און אן אינ־טריגאנט, פאר א כאראקטער קאָמיקער און פאר א סוברעטין, פאר א קייזערליכען הויף־נארר און פאר א גאסען־רעזאָנער, פאר דעם קליגס־טען חכם און פאר דעם גרעסטען שוטה, פאר דעם ערעלסטען אידעאַ־

ליסט און פאַר דעם מגושם'דיגען מאַטעריאַליסט, פאַר דעם העלד און פאַר דעם מארטירער. עס איז, ווי מען שרייבט אין די אַפישען, אַ ריעַ־זען־פערזאָנאַל... דיעזע גרויסע דראַמאַ האָט זעהר פיעל סצענען, ערשיינונגען, עפעקטען און זי גיט גענוג מאַטעריאַל פאַר יעדען. עס איז דאָ וועגען וואָס צו דענקען און וואָס מיט'ן האַרץ צו פיהלען; עס איז דאָ פון וואָס צו לאַכען און וועגען וואָס צו וויינען.

ביי די אַלטע גריכען זיינען געווען צוויי בעריהמטע פילאָזאָפען. איינער האָט זיך גערופען דעמאָקריט דער לאַכעדי־גער, ווייל ער האָט געלאַכט פון דער וועלט; דער אַנדערער האָט זיך גערופען היראַקילט דער וויינענדיגער, ווייל ער האָט די וועלט בעוויינט. מען זאָגט, אַז דער ערשטער האָט געלאַכט פון נאַראָנים, דער צווייטער האָט בעוויינט שופטען!... אָבער דאָס לעבען בעשטעהט ניט נור פון בעוויינען (טראַגעדי) און אויסלאַכען (קאָמעדי) — דאָס לעבען בעשטעהט הויפּטזעכליך פון טאָן, פון טהעטיגקייט (דראַמאַ). די מענשען־וועלט בעשטעהט ניט נור פון נאַר־ראָנים און שופטען. קלוגהייט און דומהייט, גוטעס און שלעכטעס, ניעדריגעס און ערהאַבענעס זיינען צוזאַמענגעפלאָכטען אין דער מאַ־טעריע, וואָס דאָס לעבען וועבט, און דאָס אַלעס צוזאַמען בעשאַפט די וואונדערבאַרע דראַמאַ פון לעבען.

„גראָה, ליעבער פריינד, איזט אַללע טהעאָרי,
און גרין — דעם לעבענס גאָלדענער בוים...."

דער קאַלטער דענקער און בעאָבאַכטער קלעטערט אַרויף אויף די הויכע שטופען פון אַנאַליז און קריטיק און קוקט פון דאָרט אַראָפּ אויף דער וועלט און דעם מענשענ'ס לעבען, ווי אויף אַ קאָמעדי. ער פעראַכטעט אַביסעל דעם מענשענ'ס קליינליכקייט און צווייפעלט, אויב דערפון, וואָס עס עקזיסטירט אין זיין לעבען, קען עטוואָס בעסערעס אַרויס. דאָס איז סקעפּטיציזם.

דער פיליהענדער מענש שרעקט זיך פאַר די ערשיינונגען, וועלכע פיהרען צו טראַגישע ענדע... ער קען זיך ניט ערקלערען, וואָרום דאַרף מען ליידען און קעמפפען, וואָרום ענדיגט זיך דער ספּעטאַקעל פון לעבען מיט טויט און פערניכטונג, און ער ווערט פערצווייפעלט, דאָס איז פּעסימיזם.

דער וואָס דענקט און פיהלט, קען ניט צווייפלען, פעראַכטען

און פערצווייפעלט זיין. איהם שרעקען ניט די ערשיינונגען, ער זוכט צו קעמפפען געגען די אורזאכען, וועלכע בעשאפען זיי, און שטרעבט צו פערענדערען די אומשטענדען, וועלכע רופען זיי ארויס. ער ווייס, דאס אין דיעזער וועלט־דראמא קומט קיין זאך ניט דורך א צופאל, און דאס דער צופאל אליין קומט דורך געוויסע געזעצליכע אורזאכען. א דראמא איז דאס! דער קאסמאס, די אלל־וועלט גיט איהר זיינע דעקאראציאנען און אויסשטעלונג, די אלגעמיינע געשיכטע גיט איהר סיוזשעטען, סאציאלאגיע גיט איהר טיפען און כאראקטערע!...

מערקווירדיג, די פרוי, וועלכע שפיעלט אזא אונבעדייטענדע ראלע אין אונזערע עקאנאמישע און פאליטישע פערהעלטניסע, פערנעהמט אין דעם דראמאטישען עלעמענט פון אונזער היסטארישען לעבען אן אויסער־ארדענטליכען פלאץ. אין דער טהעאטער־קאמפאני, וואס שפיעלט די וועלט־דראמא, איז זי די „לידינג ליידי". ווען דער מענש ווערט און בעקלאגט זיין לעבען, בעשולדיגט ער אין א גלייכער מאס די מוטער ערד־ און די מוטער־פרוי. ביידע זיינען שטענדיג געוועזן די פארשטעהערינס פון דעם שרעקליכען טראגישען עלעמענט פון לעבען — אונבעשטענדליכקייט און שטערבליכקייט.

די ערד איז געוועזן דער מקור פון אלע קראנקהייטען און ליידען. איהר פריהלינג האט נאר געוויזען איהר אונבעשטענדליכקייט. די שעהנע בליהענדע טעג פלעגען זיך באלד פערביטען אין די טרויעריגע קאלטע טעג פון ווינטער. איהר לעבען און פרוכטבארקייט פלעגען באלד פערשוואונדען ווערען און אנשטאט זיי פלעגט קומען דער קאלטער טויט און פערניכטונג... די פרוי האט דער מענש באלד צוגעגליכען צו דער ערד. זי האט ביי דער ערד גענומען די פונקציאנען פון לעבען און טויט, פון פראדוקציאן און פערניכטונג. אלע מאראליסטען און רעליגיאנס־לעהרער פון די אלטע צייטען האבען גערעכענט די ערד פאר א טהאל פון געוויין און טרויער, פאר א בית־עולם פון פערניכטונג און טויט. דער פרוי האט מען אויך געגעבען דעם זעלבען כיבוד. מען האט זי גערעכענט פאר אן אונווירדיגע כלי, וועלכע איז פול מיט אונשטערבליכקייט... אלע שלעכטע מעלות האט מען איהר געגעבען, זי איז געוועזן גיפטיג ווי א שלאנג און זינדיג ווי א טייוועל. ווען מען איז ניט געבוירען געווארען איז ניט געוועזן קיין טויט!... דער מענש האט געזעהן, דאס מיט וועהטאגען ווערט מען געבוירען און מיט א

פירכטליכע אגאָניע געהט מען אוועק פון דער וועלט. און דיעזע שרעק־ליכע אויפלעזונג פון דער לעבענס־דראמא האָט איהם געשראָקען, גע־מאכט אונצופריעדען און אונרוהיג.

דער רעליגיעזער געזעצגעבער בודדא האָט געלעבט גליקליך אויף דער וועלט. ער האָט געהאט פיעל פערגניגען און האָט זיך אמוזירט, ער האָט זיך ניט געפּלאגט מיט קיין וועלט־שמערץ און האָט זיך ניט געגריבעלט. ער האָט שוין געהאט 84 טויזענד ווייבער און האָט פיע־לייכט געקליבען זיך נאָך א פּאָאָר טויזענד מאָל חתונה צו האָבען... איין מאָל אָבער האָט ער אונערווארטעט בעגעגענט דיעזע פיער פי־גורען: עלטער, קראַנקהייט, אָרימקייט און טויט. ער האָט באלד פערלאָרען זיין רוהיגקייט און צופריעדענהייט. ווארום דארף מען דיעזע צרות און יסורים? שווינדעלט דער מענש אליין זיך ניט אָב מיט זיינע פערגניגענס? נאָך וואָס זאָל מען ווייבער נעהמען, אום צו פערמעהרען די, וועלכע וועדען געבוירען צו שטארבען? דאָס לעבען איז א טראגעדי און דאָס שטאַרבען איז א שרעקליכע אונ־גערעכטע ערשיינונג... דיעזע בעטראַכטונגען האָבען איהם געפיהרט צו דער איבערצייגונג, אז „דאָס זיין און דאָס ניט־זיין איז דאָסזעל־בע...." בודדא האָט אויסגעפונען א מיטעל צו פערזיסען די ביטע־רע טראגעדי פון לעבען. ער האָט אויסגעטראַכט אזא לײדיגע עווינקייט, וועלכע ער האָט אָנגערופען „נירוואנע", וואָהין אַלעם קעהרט זיך אום נאָכ'ן טויט, וואָו קיין „זיין" קען ניט שטארבען, ווייל עס וועט ניט געבוירען, וואו קיין זאך וועט ניט פערניכטעט, ווייל עס עקזיסטירט ניט. און וואו אַלעם עקזיסטירט אייביג, ווייל דאָרט איז ניטאָ קיין טויט און פערניכטונג... נאָך דיעזע אידעע איז דאָס לעבען גאָר ניט, און דאָס וואָס קומט נאָכ'ן טויט — אַלעם... דער מענש, וועלכער האָט זיך געשראָקען פאר'ן לעבען ווי פאר א שרעקליכע טראגעדי, האָט געוואָלט אָבנארען דעם טויט מיט דעם וואָס ער האָט פערניינט דאָס לעבען... דאָס לעבען אָבער איז אונאָב־הענגיג פונ'ם מענשען'ס פעסימיסטישען ניין, עס איז א דראמא פול מיט טהעטיגקייט און האנדלונג.

„דער טויט איז די קיהלע נאַכט,
דאָס לעבען איז דער שווילער טאָג...
עס דונקעלט שוין, מיך שלעפערט —

דער טאָג האָט מיך מיעד געמאַכט.
איבער מיין בעט ערהויבט זיך איין בוים,
דרין זינגט די יונגע נאַכטיגאַל;
זי זינגט פון לויטער ליעבע,
איך הער עס זאָגאַר אין טרוים..."

2.

פראָמעטעאוס דער ליכט ברענגער.

זאָגט פראָמעטעאוס צו יופיטער דעם גאָט:
איך זאָל דיר עהרען? פאַר וואָס?
האָסטו דען די שמערצען געהיילט
א מאָל פון דער ליידענדען?
האָסטו דען די טרערען געשטילט
א מאָל פון דעם געפאלענעם?
וואָס האָט מיך צום מאַן געבילדעט, אויב ניט
די אַלמעכטיגע צייט
און דער עוויגער שיקזאַל,
וועלכע זיינען מיינע הערען און דיינע"?
(פון געטהע'ס פראָמעטעאוס).

ווען דער מענש האָט נאָך געלעבט אין דער צייט פון זיין קינדהייט, האָט שוין זיין פאָרשענדער געדאַנק געזוכט די אויפקלערונג פון די גרויסע פראגען פון דער וועלט דראמא, די געהיימניספאָלע און אונפערשטענדליכע פּראבלעמען (אויפגאבען) פון דעם לעבען, דעם מענשענס גייסט איז געוועזען בעאונרוהיגט מיט די ערשיינונג פון דעם קאָסמאָס (אלל־וועלט) און פון זיין סאָציאַלען לעבען, וועלכע האָבען ניט געקענט איינשטימען מיט זיינע פאָרשטעלונגען פון גערעכטיגקייט. דאָס גאַנצע מענשען־געשלעכטע האָט געליטען פון אונוויסענהייט און

נויט. די גרויסע מעכטע פון דער נאַטור פּלעגען אונערוואַרטעט קומען און אונגליקליך מאַכען אונשולדיגע מענשען מיט פערצווייפלונג, מיט שׂרפות, מיט וואולקאַנישע אויסברוכען, מיט שטורם־ווינדען א. ז. וו. אַרום זיך האָט ער געזעהן, ווי אַ ברודער שטעהט געגען אַ ברודער: קין פערגיסט דאָס בלוט פון הבל׳ן.

דאָס בלינדע „מזל״ גיט גליק און צופריעדענהייט דעם שלעכטען און אונגערעכטען, און פערקעהרט, דעם גוטען מענשען קומט דווקא אָן צרות און יסורים. ווען מען וויל און מען דאַרף לעבען, קומט פּלוצ־לינג דער טויט, ציהען זיך אָהן אַ סוף די ביטערע, פינסטערע טעג. פאַר וואָס איז דאָס אַזוי? ווער האָט עס אַזוי איינגעריכטעט? ווער בעשאַפט דיעזע דראַמאַטישע אויסבריכע און צוזאַמענשטויסונגען אין מענשענ׳ס לעבען? איז דאָס לעבען אַ דראַמאַ, וואו יעדע ערשיינונג קומט דורך געזעצליכע אורזאַכען? אָדער איז עס אַ שרעק־ליכע טראַגעדי, וואו יעדעם אונגליק קומט אָהן אַ פאַר וואָס, דורך פאַטאַלע, אונאויפקלעהרבאַרע, רעספּאָטישע מעכטע, וועלכער דער מענש קען ניט פערענדערען און אונטער וועלכע דער מענש דאַרף זיך גאַר אָהן שאלות אונטערוואַרפען?...

ניט נור דאַמאָלס אין די אַלטע צייטען, זאָגאַר יעצט זיינען דאָ זעהר ווייניג מענשען, וועלכע קענען זיך בערוהיגען מיט׳ן ראַטה פון אַ פּאָעט־פילאָזאָף, וועלכער זאָגט:

„בליק אומהער, אָה פריינד, און זעה
זאָרגזאַם, ווי דער חכם זעהט:
וואָס פערגעהען מוז, פערגעהט,
וואָס בעשטעהען קען, בעשטעהט,
וואָס געשעהען וויל, געשעהט...״

אין דער לעבענס־דראַמאַ, ווי מיר האָבען פריהער געזאָגט, האָט דעם מענשען זעהר געשראָקען דער טויט. אָבער די שטערבליכקייט האָט איהם געגעבען דעם ערשטען אימפּולס, דעם ערשטען שטויס צו דענקען פון אונשטערבליכקייט, געראָדע ווי די ענדליכקייט פון אַלע זאַכען, וואָס ער האָט געקענט אויפפּאַסען מיט זיין אויג, האָט איהם געפיהרט צו דעם פון אונענדליכקייט, די קורצע צייט פון זיין לעבען — צום בעגריף פון עוויגקייט, די אונבעשטענדליכקייט פון דעם מענ־שענס מיינונגען — צום בעגריף פון אַזעלכע וואַרהייטען, וועלכע

זאָלען זיין אבסאָלוט ; דאָס הייסט אזעלכע ווארהייטען, וועלכע זאָלען קענען בלייבען אייביג אונפערענדערט און ניט אָבהענגיג פון מענשען'ס ענטוויקלונג און פראָגרעס, אזעלכע ווארהייטען, וועלכע זאָלען בלייבען זעלבסשטענדיג אָהן דעם מענשען'ס סוביעקטיווען „איך"...

די פאנטאזיע און פאָרשטעלונגס־קראפט פון מענשען זיינען איהם געקומען צו הילפע און האָבען איהם בעשאפען אזעלכע העכערע וועזענס, וועלכע זיינען אונשטערבליך, אזעלכע העכערע „עטוואָס'ען", וועלכע רעגיערען איבער די קרעפטע פון דער אלל־וועלט און האָבען די השגחה אויף דעם מענשען'ס שיקזאל און אויף די עראייגניסע פון זיין לעבען. געווים, דיעזע העכערע „עטוואָס'ען" האָבען ניט בעלאנגט צו דעם ריעזען־פערזאָנאל פון דעם וועלט־טהעאטער און האָבען זיך ניט געקענט ערנידעריגען צו שפיעלען ראָלען אין דיעזער גרויסער דראַמאָ. זיי זיינען געווען די דירעקטאָרען און מענעדזשערס פון דיעזען קאָלאָסאלען „שפיל־הויז" ווערען זיי האָבען געהאלטען פאר א „סטאר", האָבען זיי געגעבען גרויסען „מארקען", און די „פורציעס", די באַהעלפערס, וופיעל זיי האָבען זיך ניט אָנגעשטרענגט צו שפיעלען, האָבען דאָך געקראָגען א מכה !

דער וואָס פערפאסט יעצט א דראמאָ, רופט זיך אווטאָר, און אויב זיין „פלעי" געפעלט ניט, הייסט מען איהם באלד נעהמען דעם וועג. די וואָס האָבען פערפאסט די גרויסע וועלט־דראמאָ, זיינען גערעכענט געווען פאר די העכסטע אויטאָריטעטען, און צו אנערקענען זייער אונפעהיגקייט און הייסען זיי נעהמען דעם וועג, האָט זיך געפאָדערט פיעל צייט און פיעל קאמפף...

פעסטשטעלען די עקזיסטענץ פון אויטאָריטעטען קען מען נאָר מיט דאָגמען. דאָגמאָ איז א מיינונג, וועלכע ווערט מיט דער צייט פערשטיינערט. עס איז א מין אוקאז מיט דער אונטערשריפט פון אַן אָטאָקראט : „ביט פאָסעמו"... דאָגמען פערשמידען דעם מענשען'ס גייסט, ערלויבען איהם צו דענקען נאָר אויף א געוויסען אופן און לאָזען ניט צו קיין שאלות און פאָרשונגען... אָבער ווי באלד דאָגמען פאנגען זיך אָן צו קריסטאליזירען, פאנגט אָן דעם מענשען'ס געדאנק צו אונטערזוכען און צו קריטיזירען. דער געדאנק שטרעבט זיך צו בעפרייען, און דער מענש טרעט ארויס מיט אַן אָפענעם פראָטעסט. דער פאָרשטעהער פון פרייען געדאנק זעהט נאָר דעם קאָטישען און לע־

בערליכען אויסדרוק פון די עקזיסטירענדע וועלט־אנשויאונגען און שטרעבונגען און די גאַנצע וועלט בעטראַכט ער אלס א גראַנדיעזע קאָמעדי, דאָס איז ס ק ע פּ ט י צ י ז מ ו ס.

סקעפּטיציזמוס הייסט: דער מענש איז אין ספקות. ער צווייפעלט, ער גלויבט ניט מעהר אין דעם, וואָס מען האָט פריהער געגלויבט. ער פערשטעהט די אונגרינדליכקייט פון די הערשענדע מיינונגען און פאַנגט אָן צו זוכען ווארהייטען, אבסאָלוטע ווארהייטען. ווען די אַלטע מיינונגען זיינען צושטערט, ווען די אנערקענטע אויטאָריטעטען זיינען אראָפּגעשמיסען פון זייערע טראָנען, און קיינע אבסאָלוטע ווארהייטען זיינען נאָך ניט געפונען: ווען אַלע זיינען נאָך ניט געפונען: ווען אַלע טעמפּלען פון גייסט בלייבען שטעהן לעער און אויף די גרויסע פראַגען פון דער וועלט־דראַמא געפינען זיך ניט קיינע ענטפערען; ווען אַלעס, וואָס איז געוועזען הייליג, איז פערשפּאָטעט און צו חוזק געמאַכט און קיין נייעס הייליגטהום איז נאָך ניט ערפונדען — דאַן פאַנגען אָן די געפיהלען צו רעדען שטאַרקער פונ׳ם פערשטאַנד, און דער מענש בעטראַכט דאָס לעבען אלס א טרויעריגע פּאַטאַלע, שרעקליכע טראַגעדי — דאָס איז פּ ע ס י מ י ז מ ו ס... צום ביישפּיעל: נאָך דער גריכישער טראַגעדי איז געקומען די רוימישע קאָמעדי און נאָך איהר די פּאַסיוויטעט פון קריסטענטהום. טויזענדער יאָהרען האָבען געדאַרפט אַוועק ביז דאָס סאָציאַלע לעבען האָט זיך ענטוויקעלט ביז דער ד ר א מ א.

יערע היסטאָרישע עפּאָכע פון דעם מענשען׳ס גייסטיגע ענטוויקלונג פאַנגט זיך אָן און ענדיגט זיך מיט סקעפּטיציזמוס. פון אָנפאַנג קומט דער סקעפּטיציזמוס פון אונוויסענהייט, וועלכער איז מעהר טראַגיש, ווי קאָמיש. די מאַסען אין יערע געזעלשאַפט זיינען קאָנסערוואטיוו און אונענטוויקעלט. די פּאָרטגעשריטענע עלעמענטען פון דער געזעלשאַפט האָבען שוין לאַנג אָנגענומען און אנערקענט א גאַנצע רייהע פון נייע מיינונגען, בעשליסע און איינפיהרונגען, און די מאַסען צוויילען נאָך. לאַנגזאַם ווערען די בעשליסע פאר אַלע אונצווייפעלהאַפט. עס ארבייט זיך אויס א גאַנצער בארג פון גייסטיגע געזעצע און סיסטעמען: און אַזוי ווי דער אידישער גאָט האָט אויפגעהויבען דעם בארג סיני איבער די קעפּ פון אידישען פאָלק און האָט זיי געצוואונגען צו זאָגען: „נעשה ונשמע (מיר וועלען פאָלגען און הערען)", אַזוי

הויבען אויף אַלע אויטאָריטעטען זייער באַרג פון דאָגמען און בע־שליסע איבער די קעפּ פון די מאַסען. אָבער די מאַסע שרייט נאָך „נעשה ונשמע", און דער פרייער געדאַנק פון מענשען פאַנגט שוין אָן צו רעוואָלטירען. די מאַסע דענקט נאָך, אַז דאָס לעבען איז אַ טראַגעדיע, און די קריטישע אויג קוקט שוין אויפ'ן לעבען, ווי אויף אַ קאָמעדיע. עס געשעהט, וואָס מיר האָבען פריהער בעמערקט, — דער סקעפּטיציזמוס צושטערט דאָס אנערקענטע, די אַלטע אויטאָריטעטען. דאַן קומט אַ פּעריאָדע פון פּעסימיזמוס. יעדע היסטאָרישע עפּאָכע איז אַן אַקט פון דיעזער גרויסער וועלט־דראַמא אין די אַנטראַקטען הערשט אונאָרדנונג, און אַ צוזאַמענשטויס פון געדאַנקען, אידעען און פאָר־שטעלונגען.

אַלע פעלקער האָבען פּאָעטישע לעגענדען און ערצעהלונגען ווע־גען טיטאַנען, גרויסע און טאַפּפערע העלדען, וועלכע האָבען גענומען אויף זיך דעם קאַמפּף געגען די דעספּאָטישע אויטאָריטעטען. דער גייסט פון אַנטאַגאָניזם, פון ווידערשפּרוך און פּראָטעסט, איז פערקערפּערט געוואָרען אין געוויסע מעכטיגע פּערזאָנען, פון וועלכע עס דערצעהלען אונז וואונדערבאַרע און שעהנע פאָלקס־דיכטונגען...

*

*   *

ביי די גריכען האָט דער שטרייט פון די שוואַכע שטערבליכע מיט די מעכטיגע אונשטערבליכע געפיהרט דער געטליכע פּ ר אָ־מ ע ט ע א ו ס. ער איז אליין געוועזן אַ גאָט און דערפאַר זיינען די אויסדריקע פון זיין פּראָטעסט און פון זיין סקעפּטיציזמוס געוועזן מעכ־טיגער. ער האָט ערקלערט די געטער אַן אָפענעם קאַמפּף און איז ארויס־געטראָטען אַלס פערטהיידיגער און בעשיצער פון די שוואַכע, אָרעמע מענשען וועלכע האָבען געליטען פון דער אונגערעכטיגקייט און דעס־פּאָטישען ווילען פון די געטער. ער איז געוועזן דער פאָרשטעהער פון פרייען געדאַנק און האָט געוואָגט צו פערניינען דאָס, וואָס אַלע האָבען געהאַלטען הייליג און העכער פון קריטיק.

ביי די א ז י א ט ע ן, וועלכע זיינען פויל און אָבגעשוואַכט פון די קלימאַטישע און אַנדערע פיזישע אומשטענדען, אין וועלכע זיי

לעבען און פון וועלכע זיי ווערען געצייגט מעהר צו פאַטאַלע אנשויאונ־גען — ביי די אזיאטען האָט דער סקעפּטיציזמוס געפיהרט, ווי מיר האָבען פריהער דערצעהלט וועגען דעם לעהרער ב ו ד ד א, צור זעלבסט־פערניינונג צו דער נ י ר וו א נ ע. ביי די געזונדע און מונטע־רע גריכען איז בעשאַפען געוואָרען א מונטערער און געזונטער סקעפּ־טיציזמוס, א מעכטיגער און בעדייטענדער פּראָטעסט געגען דעם, וואָס האָט געשיינט אונגערעכט צו זיין, געגען דעם, וואָס מאכט דאָס לעבען פאר א טראַגעדיע, די רייכע און פּאָעטישע פאַנטאַזיע פון די גריכען האָט פּראָדוצירט א מיטהאָלאָגישען קעמפּפער פּראָמעטעאוס. דיעזע וואונדערבאר שעהנע און אינהאלטס־רייכע פאָלקס־לעגענדע וועגען דעם גרויסען גערעכטיגקייטס־קעמפּפער, אין וועלכער עס ווערט אויסגע־דריקט די וועלט־אנשויאונג פון די גריכען און א געוויסע ריכטונג פון זייער געדאנק, — דיעזע שעהנע לעגענדע איז דראַמאַטיזירט געוואָרען פון דעם גרויסען גריכישען דיכטער און פילאָזאָף ע ס ח י ל אָ ס.

די מערקווירדיגע דראַמאַ פון עסחילאָס מיט׳ן נאָמען „פּראָ־מעטעאוס״ איז א וועלט־דראַמאַ, ניט נור דערפאר, ווייל עס איז א קלאַ־סישעס זשעניאַלעס ווערק, עס איז א וועלט־דראַמאַ, ווייל עס רעפּרע־זענטירט א גרויסע היסטאָרישע עפּאָכע פון מענשענ׳ס לעבען, ווייל אין איהר ווערט מיט העלע פילאָזאָפישע און פּאָעטישע פארבען גע־שילדערט די אייביגע שטרעבונג פון דעם מענשען׳ס געדאנק צור פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט.

פּראָמעטעאוס, דיעזער מעכטיגער טיפּ פון קאַמפּף און פּראָטעסט, האָט בעגייסטערט די גרעסטע דענקער און פּאָעטען פון דער וועלט. פון איהם האָבען געערדט אַלע די גרויסע מענשען, וועלכע האָבען זיך אינטערעסירט מיט די פּראָבלעמען פון אונזער לעבענס־דראַמאַ.

וועגען איהם האָבען פילאָזאָפירט און געזונגען, אויסער ע ס־ח י ל אָ ׳ ן, ס אָ ק ר א ט ע ס און פּ ל א ט אָ, ז ש י אָ ר ד א נ א ב ר ו נ אָ און ק א מ פּ א נ ע ל ל א, ה ע ר ד ע ר און פ י כ־ט ע, ש ע ל ל י און ב א י ר אָ ן, ג ע ט ה ע און ה י י נ ע.

אין דער מיטהאָלאָגיע, אין דער געטער־געשיכטע פון אַלע פעלקער, אין דער סקאַנדאַנאַווישער „עדדא״, אין דער אידישער ביבעל, אין די אַלטע לעגענדען פון גריכענלאַנד, אין דער „זענדאָוועסטא״, אין די „וועדא״ און „ריגוועדען״ פון די אָריענטאַלישע פעלקער, — איבעראַל

האָט דער לעבהאַפטער געדאַנק פון מענשען געשאַפען אַ סקעפּטישען עלעמענט, אַ מאַכט פון אַנאַליז, אַלס אַ געגענזאַץ צו די זעלבסטהער־שענדע אויטאָריטעטען, צו דאָגמען און טראַדיציאָנען. דער פרייער גייסט פון דעם אַמאָליגען מענשען האָט זיך ניט אימער אָהן פּראָטעסט אונטערוואָרפען אונטער דעם יאָך פון שקלאַפעריי, און ער האָט געמור־מעלט געגען די „איבערשטע"... איהם האָט געקרענקט, פאַרוואָס זיי־נע קרעפטען זיינען בעשרענקט, זיינע שטרעבונגען צום גליק געהינ־דערט, זיינע ווינשע ניט ערפילט. און דיעזע גייסטיגע ריכטונג זיינע האָט אימער אויסגעדריקט אַ פאַנטאַסטישער קעמפּפער, אַ גאָט־רעוואָ־לוציאָנער, אַ העלד, אַ פערניינער און פּראָטעסטאַנט! מיט זייערע לי־פען האָט די מענשהייט אויסגעשפּראָכען איהר אונצופריעדענהייט. פּראָמעטעאוס איז דער ערשטער סקעפּטיקער פונ׳ם אַלטען גריכישען פאָלק. דאָס איז די ערוואַכונג פון דעם ערשטען געדאַנק צו רופען דעם מענשען פון זיין פּאַסיווען צושטאַנד צו אַקטיוויטעט.

אָט איז אין קורצען דער אינהאַלט פון דער לעגענדע וועגען פּראָ־מעטעאוס: דער שטאָלצער און אַלמעכטיגער גריכישער גאָט צ ע ־ א ו ס, דער אויבער קאָמאַנדיר פון אַלע געטער, האָט מיט פעראַכ־טונג און גרויזאַמקייט בעהאַנדעלט דאָס מענשען־געשלעכט. די שמער־צען פונ׳ם מענשען, זיין נויט און ארמוטה האָבען איהם, אַלס העכע־רען וועזען, ניט אינטערעסירט. זיין הערשענדע מאַכט האָט ניט גע־וואוסט פון קיין בעשרענקונגען און זיין לוסט האָט ניט געדולדעט קיין הינדערניסע. ער האָט געוואָרפען דונערען און בליצען אויף די קעפּ פון אַלע אונגעהאָרכזאַמע. דאָס מענשען־געשלעכט איז געזעסען אין דער פינסטערנים, אָהן פ י י ע ר און אָהן ל י כ ט, און דארום האָבען זיי ניט געוואוסט פון קיין אידוסטריע און קיין קונסט. דאָס ליכט איז געווען אין די הימלען ביי צעאוס׳ן. פּראָמעטעאוס האָט ניט געקענט פערטראָגען אַזאַ אָרדנונג. ער איז אָפען אויפגעשטאַנען געגען זיין „אויבער גאָט" און די גאַנצע פמליא של מעלה. ער האָט אַוועקגע־נומען ביי די הימלען דאָס פייער און האָט איבערגעגעבען צו די ליי־דענדע מענשען. דאָס הימלישע פייער האָט זיי געגעבען דאָס ליכט פון וויסענשאַפט און קונסט, האָט געפיהרט צור ענטוויקלונג פון פערשיע־דענע נוצליכע האַנד־ווערקע און אינדוסטריעלע אונטערנעהמונגען — אַ שריט פון פּאַסיוויטעט צו אַקטיוויטעט, פון טראַגעדי צו דראַמאַ.

פראָמעטעאוס האָט געאָפּפּערט זיין אייגענעם גליק, אום גרינגער צו מאַכען דעם שיקזאַל פון מענשענ׳ס לעבען. ער האָט געקעמפּפט פאַר די שוואַכע, ליידענדע מענשען און פאַר די פערוואָרפענע גערעכטיג־קייט.

דער אידישער אַלמעכטיגער גאָט י ה ו ה האָט אויך ניט פערגונען דעם מענשען די פריכטע פון ע ץ ־ ה ד ע ת און ע ץ ה ח י י ם, וועלכע האָבען געוואַקסען אין זיין אייגענעם פּאַרק, אין גן־עדן. דער אידישער פּראָטעסטאַנט איז אַ מין נחש, אַ שלאַנג, אַ שטן, אַן איבעררעדער און פערפיהרער, גאָטס פּערזענליכער שונא. יהוה אויף צו להכעים האָט דיעזער שטן איינגערעדט חוה׳ן, דער ערשטער פ ר ו י, דער מוטער פון מענשען־געשלעכט, ארויסצוטרעטען געגען דעם ווילען פונ׳ם אַלמעכטיגען און ניט פאָלגען זיינע אונגערעכטע פאַ־דערונגען. ח ו ה האָט געגעסען פון די פערבאָטענע פירות און האָט נאָך איהר מאַן א ד ם ׳ ן, אויך געגעבען צו עסען. דערפון איז גע־קומען דער גרויסער „זינדען־פאַל" פון מענשליכען געשלעכט און זיי־נע שרעקליכע רעזולטאַטען — דער טויט... די פרוי איז געווען די מוטער פון מענשען. זי איז געווען די מוטער און אורזאַכע פון טויט. אין דער גרויסער וועלט־דראַמאַ האָט די פרוי געשפּיעלט די הויפּט־ראָלע, און זי האָט פעראורזאַכט די שרעקליכע אויפלעזונג און ביטערע ענדע. די ערשטע דראַמאַטיסטין פון דער וועלט, ווי איהר זעהט, איז געווען מאַדאַם חוה אדם׳ס... וועגען דיעזער לעגענדע פון זינדען־פאַל, דעם טויט, דעם קאַמפּף פון די געפאַלענע מלאכים מיט יהוה און וועגען דער אויפגאַבע פונ׳ם שפּעטערן פּראָטעסטאַנט געגען אַלטע דאָג־מען, י ש ו ע ה נ וצ ר י, און די אַלע קריסטליכע גרויסע וועלט־דראַמען, וועלכע זיינען אויף דיעזער טהעמאַ געשאַפען געוואָרען, ווע־לען מיר רעדען שפּעטער. יעצט קעהרען מיר זיך אום צוריק צו דער גריכישער לעגענדע וועגען פּראָמעטעאוס.

די גריכישע וועלט־דראַמאַ ווערט אויך ניט געשפּיעלט אָהן אַ דראַמאַטיסטין. די „פרוי" האָט דאָ אויך צו שפּיעלען אַ גרויסע און פעראַנטוואָרטליכע ראָלע. ניט פּראָמעטעאוס אליין איז געווען אַ רע־וואָלוציאָנער געגען דעם גרויסען צעאוס. זיינע סקעפּטישע אנשויאונ־גען זיינען אויך איבערגעגאַנגען צו זיינע צוויי ברידער ע פּ י מ ע־ט ע אָ ס און א ט ל א ס. זיי ווערען אויך אויפגעבראַכט אויף דער

אונגערעכטער אויפפיהרונג, פון דעם מלך מלכי המלכים און זיי וועד רען אויך רעוואָלוציאָנערען. צעאוס בעשטראָפט דיעזע הימלישע ני־היליסטען גרויזאם, ווי א וואהרער הימעל־צאר... פראָמעטעאוס ווערט דורך דער געטליכער אדמיניסטראַציאָן פערשיקט אויף די וויסטע בערג פון קאווקאז, וואו ער ווערט צוגעשמידט צו א פעלז מיט אייזערנע קייטען און וואו אן אָדלער קומט טאָג־טעגליך און עסט זיין לע־בער, וועלכער וואקסט יעדען טאָג אָב צוריק... דער אונגעהאָרכזאמער אטלאס ווערט בעשטראָפט דערמיט, וואָס מען ווארפט ארויף אויף זיינע פלייצעס די הימלען, און ער מוז אייביג האלטען אויף זיך דעם גאנצען רקיע השמים. אטלאס האָט געוואגט צו שיקען זיין מורמעל געגען דעם הימעל און זיינע איינוואוינער, און דערפאר מוז ער נעבעך אייביג שטעהן מיט דיעזער שווערער לאסט אויף די שולטערן... און ווען ער וועט פאלען אונטער זיין שווערער משא וועט צוזאמען מיט איהם איינשטירצען די גאנצע הימלישע געטער־סיסטעמע... וואָס פאר א גרויזאמע שטראָף!... דעם רעוואָלוציאָנער צווינגען אונטערצו־האלטען דעם טהראָן פונ׳ם מאָנארך!...

פאר דעם דריטען ברודער עפימעטעאס האָבען די געטער אויס־געפונען די ערגסטע שטראָף: זיי האָבען בעשאפען פון זיינעטוועגען א ווייב... דיעזע פרוי, מיט׳ן נאָמען פאנדארא, איז בעשאַ־פען געוואָרען פון אלע עלעמענטען פון דער מוטער ערד. און ווייל די דריי ברידער זיינען ארויסגעטרעטען אלס פריינדע און פערטהיידיגער פון דעם מענשענ׳ס געשלעכט, האָט „די פרוי" פאנדארא זיי געבראכט אלע קראנקהייטען, אלע חולאת׳ן און שמערצען, פון וועלכע מענשען ליידען יעצט. פאנדארא׳ן האָבען מיר צו פערדאנקען, וואָס מיר האָבען אזוי פיעל דאָקטוירים, דענטיסטען און אפטייקערס...

פראָמעטעאוס׳ן האָט זעהר געקרענקט, פאר וואָס די געטער אליין זיינען אונשטערבליך און דעם מענשענ׳ס לעבען איז אזוי קורץ. יעדענ־פאלס, אום גרינגער צו מאכען און צו פערבעסערען דעם מענשענ׳ס לעבען, האָט ער צוזאמענגעקליבען אלע קראנקהייטען און וועהטאָגען און האָט זיי פערשפארט אין א שקאטולקע, וועלכע ער האָט פערזי־געלט מיט זיין חתימה. די פרוי פאנדארא, וועלכע איז בעשאפען פון אלע עלעמענטען דער ערד, האָט זיין זיעגעל אויפגעבראָכען און האָט צוזעעט און צושפרייט צווישען דעם מענשען־געשלעכט אלע חולאת׳ן,

אַלע קראַנקהייטען... אַלעס וואָס איז געווען אין דיעזער וואונדער־ליכער שקאַטולקע, איז ארויסגעפלויגען, אויפ׳ן דעק איז נאָר געבלי־בען איין זאַך, דאָס איז: די האָפנונג...

אין דער גרויסער דראַמא פון עסחילאָס׳עס „פּראָמעטעאוס״ זייד נען אין אַ פּאָעטישער און פילאָזאָפישער פאָרם אויסגעדריקט די שטרע־בונגען, די אויפגאַבע און דער קאַמפף פון דיעזען געטליכען קעמפּפער, דיעזען פאָרשטעהער פון מענשליכען גייסט, וועלכער שטרעבט צו פריי־הייט און וואַרהייט.

פּראָמעטעאוס איז צוגעשמידט צו איינע פון די פעלזען פון די קאַווקאַזער בערג. אָדלערס צועסען יעדען טאָג זיין לעבער, זיינע אינע־ווענינגקייטען, גראַדע אַזוי ווי די אינערע וועלט פון יעדען אידעען־קעמפּפער ווערט צוגעסען פון צווייפעל און זעלבסט־אַנאַליז. אָבער דער אינערער קאַמפף פון יעדען טיטאַן און גרויסען קעמפּפער איז פער־באָרגען פון די אַרומיגע, און די קייטען, מיט וועלכע די גאָטהייט שמידט איהם צו די פעלזען פון אַלטע טראַדיציאָנען, קענען ניט פער־שמידען זיין געניאַלען געדאַנק און זיין פרייען גייסט. דער וואַהרער קעמפּפער איז און בלייבט דער זשעני פון פּראָטעסט! די געטליכע איי־גענשאַפטען פון צעאוס זיינען: געוואַלד, קייטען, גרויזאַמקייט. די געוועהר פון פּראָמעטעאוס זיינען דער קריטישער געדאַנק און די שטרע־בונג צו דער פרייהייט. צעאוס זיעגט, אָבער פּראָמעטעאוס טריאומ־פירט...

בעדייטענד און אינהאַלטסרייך איז די סצענע אין עסחילאָס דראַ־מאַ, וואו עס ווערט געשילדערט, ווי צום איינגעשמיעדעטען טיטאַן קומט דער רודף שלום׳ניק, דער גאָט ק ר אָ ט אָ ס, וועלכען צעאוס האָט געשיקט צו מאַכען אַן ענדע פון קריעג. מיט קראָטאָס׳ן ערשיינט דער כאָר, וועלכער שטעלט פאָר די עלעמענטען פון דער בעגרענעצטער מיטעלמעסיגקייט און אונווירדיגע פראַקטישע האַלטונג... זיין מעסיג און פראַקטיש — ניט שטרעבען צו קיינע פערענדערונגען און ניט קריגען זיך מיט די אויטאָריטעטען — דאָס פּראָפּאַגאַנדירט שטענדיג דער אונדענקענדער, צופריעדענער רודף שלום׳ניק דעם אונרוהיגען קעמפּפער...

אין עסחילאָס דראַמאַס שפּיעלען די ראָלע פון דיעזע פראַקטישע ראַטהגעבער קראָטאָס און דער כאָר; אין דעם אידישען בוך „איוב״

שפּיעלען דיעזע ראָלע זיינע דריי פריינדע; אין „האמלעט" שפּיעלט דיעזע ראָלע פּאָלאָניוס; אין „פאוסט" — דער פיליסטער וואגנער. קראַטאָס גיט צו פערשטעהן פּראָמעטעאוס׳ן, ווי נארריש עס איז צו שטרייטען מיט דעם, וועמ עס איז מעכטיגער פון אונז, און ראַטהעט איהם זיך צו ענטזאגען פון זיינע איבערצייגונגען און מאַכען פריעדען מיט צעאוס׳ן. דער כאָר און קראַטאָס ווידערהאָלען איהם די בעקאנטע פּרינציפּען פון פּאָליציי־מאָראל: „מיט א שטארקערען פון דיר פאנג זיך ניט אָן און מיט א רייכערען פערקריעג זיך ניט"...

ניט דער אלמעכטיגער צעאוס אליין און ניט זיין שליח מיוחד קענען פערשטעהן, וואָס איז עס פאר א שכל זיך אָנצונעהמען פאר קליי־נע אונווירדיגע מענשעלעך און וואָס קען דערפון געווינען דער אונ־שטערבליכער פּראָמעטעאוס. נאָך וואָס דארפען דיעזע שוואכע ברואים דאָס ליכט פון וויסען און אויפקלערונג? זייער גאנצעס לעבען איז איין אויגענבליק און אלע זייערע שטרעבונגען זיינען אנשטרענגונגען פון מילבען!... און ווען זאָגאר פּראָמעטעאוס׳ן זאָל געלינגען צו פערבע־סערען דאָס לעבען פון דיעזע פעראכטעטע ברואים, וואָס וועט איהם ארויסקומען, וואָס פאר אן אינטערעס האָט ער דערביי?... איז כדאי צו ליידען דערפאר, וואָס דיעזע מילבען, וועלכע רופען זיך מענשען, וועלען האָבען ליכט און פייער?

פּראָמעטעאוס דענקט אָבער ניט פון פּראָפיט און פּערזענליכע אינטערעסען. ער זעהט אונטערדריקטע און וויל זיי בעפרייען. זיי זיי־נען פרעמדע, זיי זיינען וויים פון דעם געטליכען קעמפּפער, אָבער ער טוט עס ניט צוליעב פריינדשאַפט, ער טוט עס אין נאָמען פון גערעכ־טיגקייט און פרייהייט. ער זעהט שוואכע און קומט צו זיי הילפע מיט זיין מאַכט. ער זעהט פּאסיווע מענשען און וויל זיי מאַכען אקטיוו. ער אנערקענט ניט די אויטאָריטעטען, וויל ניט בלינד זיי פּאָלגען, צווייפעלט, אויב דאָס, וואָס עקזיסטירט, מוז בלייבען אין אזא מיזע־ראבלען צושטאנד. ער איז בעאונרוהיגט פון די אלע צרות, וועלכע פּאַ־לען אויף די ליידענדע, הילפלאָזע און אונשולדיגע, ער שטימט ניט איין מיט דער מיינונג פון די „אויבערשטע", אז פייער און ליכט דאר־פען בלייבען אין די הימלען, ווען דער אָרימער מענש זיצט אין דער קעלט און אין דער פינסטער, און ער רופט צום קאמפּף און פּראָטעסט! זיין סקעפּטיציזמוס שוינט ניט דעם אלמעכטיגען צעאוס׳ן און אלע

טראַדיציאָנען, אויף וועלכע ער שטיצט זיך. פּראָמעטעאוס וויל בע־פרייען דעם פערמידטען געדאנק און אויפמונטערן דעם דערשראָקענעם מענשליכען גייסט. פון זיין מעכטיגען ספּעקטיציזמוס ציטערט דער טהראָן פון צעאוס, און פאר די געטער בלייבט וויינינג פּלאַץ אין די הימלען. מיט א געוואגטע האנד האָט ער צו די מענשען דאָס ליכט פון די הימלען ארונטערגעטראָגען און צו די געטער האָט ער זיך גע־ווענדעט, ווי די פאנטאזיע פון גרויסען דיכטער שטעלט עס פאָר מיט דיעזע ווערטער:

„געטער! איך בין קיין גאָט!
אונד בילדע מיר זאָ פיעל איין אלס איינער.
— אונענדליך? אלמעכטיג?
וואָס קענט איהר?
קענט איהר דען וויטען רוים
מיר באללען אין מיינע פויסט?
פערמענגט איהר צו שיידען
מיך פון מיר זעלבסט?..."

.3

איוב דער „פיעל־צרה'דיגער".

אין דעם גייסטיגען לעבען פון דעם אלטען אידישען פאָלק האָט זיך אויך אויסגעדריקט א ריכטונג פון סקעפּטיציזמוס און א פּראָטעסט געגען דעם אלמעכטיגען וועלט־הערשער און אויטאָריטעט יהוה, וועל־כער מאכט פונ'ם לעבען א טראגעדיע. דער אידישער פּראָטעסטאנט איז ניט דער מעכטיגער קעמפּפער, דער שטארקער טיטאן פּ ר אָ־מ ע ט ע א ו ס; נאָר דער דענקענדער און וועלט־שמערץ־ליידענדער, „פיעל־צרה'דיגער" א י ו ב.

וואָס איז דער אונטערשיעד צווישען איוב און פּראָמעטעאוס? רערזעלבער אונטערשיעד, וואָס צווישען דעם גרויסען דיכטער ג ע ט־

העאון דעם רוסישען מאַראַליסט ל ע ו ו ט אָ ל ס ט אָ י. געטהע איז אַ נאָכפאָלגער פון פּראָמעטעאוס, ער איז אַ קלאַסישער גריך. לעוו טאָלסטאָי איז אַ תלמיד פון דעם פּיעל־צרה'דיגען איוב, ער איז אַ כשר'ער איד. געטהע זאָגט צום גריכישען גאָט צ ע א ו ס מיט פּראָמעטעאוס'עס מויל:

האָסטו נאָר געוואָלט
איך זאָל דאָס לעבען האסען,
אין די מדבריות לויפען
ווייל נאָך ניט אַלע
בלומען־טרוימען זיינען צייטיג?
אָט דאָ בלייב איך און בילד מענשען
נאָך מיין געשטאַלט,
דורות, וואָס זאָלען פעהיג זיין
צו ליידען, צו וויינען,
צו געניסען, צו פרעהען זיך
און דיר ניט צו אכטען,
אזוי ווי איך.

טאָלסטאָי זאָגט צו דער וועלט מיט איוב'ס ווערטער: „והחכמה מאין תבוא? ואיזה מקום בינה? ונעלמה מעין כל חי ומעוף השמים נסתרה...” (פון וואַנען נעהמט זיך די חכמה וואו געפינט זיך די ווייזהייט? זי איז פערבאָרגען פון יעדען לעבענדען אויג, זאָגאַר די פויגלען אין די הימלען האָבען זי קיין מאָל ניט געזעהן.) לעבען, פרייד, גענוס? דאָס איז אַלעס אונווירדיג. „למה יתן למעל אור וחיים למרי נפש?” — וואָס דארפען ליכט די פערמאַטערטע זעעלען? „השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר” — די וואָס פרעהען זיך שוין יא מיט א שמחה, זיינען נאָך פרעהליכער, ווען זיי געפינען פאַר זיך אַ קבר...

די גרויסע לעבענס־דראַמא, וועלכע ווערט יעצט געשפּיעלט פון אַלע ציוויליזירטע פעלקער איז אַ צוזאַמענגעמישטער פּראָדוקט, וועלכער איז געשאַפען געוואָרען פון די גריכישע און אידישע ציוויליזאַציאָנען... ביידע ציוויליזאַציאָנען, די אידישע און די גריכישע, זיינען שטענדיג געווען פיינדליך איינע צו דער אַנדערער. זייערע אויפגאַבען זיינען געווען גענענגעזעצט. די גריכישע ציוויליזאַציאָן האָט אַם מייסטען געשטרעבט נאָר צו ערפינדען אַזעלכע איינריכטונגען און

אינסטיטוטען, וועלכע זאָלען פערבעסערען די אומשטענדען פון מענ־שענ׳ס מאַטעריאַלען לעבען. זי האָט געזאָרגט פאַר דעם מענשען׳ס וועלט. די אידישע ציוויליזאַציאָן האָט זיך הויפּטזעכליך אינטערעסירט נאָר מיט דער גייסטיגער, אינערליכער וועלט פון מענשען. די דאַ־מאָלסדיגע ווילדע אייראָפּעער האָבען פון רוים ערהאַלטען בירושה אַלעס וואָס דיעזעביידע ציוויליזאַציאָנען האָבען בעשאַפען... עס איז גע־ווען א מיש־מאַש פון אידישע מאָראַל מיט גריכישע פילאָזאָפיע, פון קריסטליכע ענטזאַגונג און זעלבסט־אויפאָפּפערונג מיט דער קלאַסישער שטרעבונג צו שעהנקייט און גענוס... פיעל יאָהרען זיינען שוין פער־בייגעגאַנגען, פיעל היסטאָרישע אַקטען פון דער וועלט־דראַמאַ זיי־נען שוין אָפּגעשפּיעלט געוואָרען, און דיעזע צוויי ריכטונגען זיינען נאָך אַלץ נים צונויפגעשמאָלצען געוואָרען גענצליך. איז גובר א ד ו ם, דאַן פאַלט י ר ו ש ל י ם... דאָס הייסט, איז ביי די אייראָפּעער פעלקער שטאַרקער די שטרעבונג צום אויסבעסערען די אויסערליכע וועלט פון מענשען, דאַן שטאַרקט זיך די גריכישע ריכטונג. ראַציאָנאַלע מיינונגען הערשען, וויסענשאַפטען ענטוויקלען זיך, די קונסט מאַכט פאָרטשריטע, נייע פּאָליטישע איינריכטונגען בליהען אויף — דאַן זינגט געטהע! פערקעהרט אָבער, שטעהט אויף ירושלים, דאַן פאַלט אדום... די אידישע ריכטונג שפּיעלט דאַן די ערשטע פידעל אין אָרקעסטער. איהר סאָלאָ איז זעהר מינאָר. מען פאַנגט אָן נאָכצודענ־קען, גריבלען, ליידען פון וועלט־שמערץ... דער מענש קוקט זיך אַרום און זעהט, אז די אלע חכמות העלפען ניט צו ערקלערען די געהיימניס־פאָלע פּראָבלעמען פון לעבען, די אַלע וויסענשאַפטען און קינסטע מאַ־כען ניט דעם מענשען ריינער, בעסער און נאָבלער, די אַלע איינריכ־טונגען און אינסטיטוטען מאַכען ניט דעם מענשען גליקליכער און פער־גרינגערען ניט זיינע צרות און זיינע ליידען — דאַן פאַנגט אָן צו פּי־לאָזאָפירען לעוו טאָלסטאָי...

דער גריכישער סקעפּטיקער און גאָט׳ס געגנער פּראָמעטעאוס איז א מעכטיגער העלד, געשמידט אין קייטען און דאָך פריי, פער־מאַטערט פון וועהטאָגען און שמערצען און דאָך שטאַרק, פעראונ־גליקליכט און דאָך שטאָלץ. איהם האָט בעשאַפען די פאַנטאַזיע פון פאָלק, ביי וועלכע פיזישע ענטוויקלונג און פיזישע שעהנקייט האָבען זיך געשעצט פונקט אַזוי וויכטיג ווי וויסענשאַפט און פּאָעזיע. חכמה

און גבורה זיינען געווען ביי זיי גלייך פערגעטערט.

די פאַנטאַזיע פון אידישען פאָלק האָט בעשאַפען אַ סקעפּטיקער, אַ מענשען, וועלכער איז בעדעקט מיט קרעץ און וואונדען, אַ פאָטער, ביי וועלכען מען האָט געראויבט די קינדער, אַ גרויסען גביר, וועלכען מען האָט געמאַכט פאַר אַ בעטלער, אַ געעהרטען מענש, וועלכען מען האָט ערניעדריגט און געמאַכט צו שאַנדע און שפּאָט...

פאַר וואָס קומט עס איהם? האָט ער עס פערדיענט? ניין! אין הימעל זיצט אַ מעכטיגער הערשער, וועלכער וויל זיין טרייען קנעכט פּרובירען. עס איז אַ נסיון. איוב האָט בעשאָטען זיין קאָפּ מיט אַש, האָט זיך געזעצט אויף דער ערד און האָט מיט געדולד זיינע צרות געטראָגען... די פרישע קראַפט פון פּראָמעטעאוס לאָזט איהם ניט רוהען; ער שרייט פון די הויכע קאַווקאַזער בערג, רייסט די קייטען און רופט צום קאַמפף. איוב זיצט אויף דער ערד מיט אַש אויפ'ן קאָפּ, דולדעט און שוויגט. די שעהנקייט און גרויסקייט פון פּראָמעטעאוס'עס קראַפט בעצויבערט אייך. די געדולדיגקייט פון איוב'ן צו ליידען און צו ערטראָגען צווינגט אייך צו שטוינען... לאַכט ניט פון דעם פּיעל־צרה'דיגען איוב, ער איז ניט שוואַכער פון דעם טיטאַן פּראָמעטעאוס! דער סקעפּטיציזמוס פון דעם גריכישען פרייהייטס־קעמפּפער לעבט ביי די ציוויליזירטע פעלקער, אָבער אין איין רייהע מיט איהם לעבט אויך דער זעלבסט־אַנאַליז און דאָס רעפלעקטירען פון איוב'ן. די גריכישע ציוויליזאַציאָן פּראָדוצירט אַ פּ א ו ס ט, די אידישע ציוויליזאַציאָן פּראָדוצירט אַ ה א מ ל ע ט. איהר וועט קע־נען בעגרייפען די מאַכט פון איוב'ן, אויב איהר וועט דענקען אַ ביסעל וועגען דעם שיקזאַל פון אידישען פאָלק, זיין לאַנגע געשיכטע פון דול־דען און פערטראָגען. דאָס אויסערוועהלטע פאָלק טראָגט אין זיך די קערנער פון איוב'ס צרות, און זיין מאַרטיראָלאָג איז די בעשרייבונג פון אידישען לעבען...

איוב זעהט די אונאָרדנונג, וועלכע הערשט אין מענשענס לע־בען פיהלט די אונגערעכטיגקייט און צוועקלאָזיגקייט פון פיעלע ער־שיינונגען און פאַנגט אָן צו צווייפלען. פּראָמעטעאוס איז אַ גריכישער ריעז, ער רופט ארויס צעאוס'ען אויף אַ „פייט", איוב איז ניט שטאַרק צו טהאָטען, ער דענקט און פיהלט. ער איז בערייט צו אַנערקענען יהוה'ס אויטאָריטעט, אויב יהוה וויל אָפען מיט איהם דיסקוטירען איינינע

וויכטיגע פראַגען. און איוב, ער וועט זיך האַלטען אין דער דעבאַטע רוהיג און וועט זיך ניט בייזערן. פּראָמעטעאוס געהט אַוועק פון מענ־שענ׳ס אינערליכען לעבען צו ערשיינונגען פון קאָסמאָס; ער איז אַ שטאַרק ענטוויקעלטע אינדיווידואַליטעט און געהט פונ׳ם איינציגען צום אוניווערזום, פונ׳ם „איך" צו דער אַללוועלט. איוב, פערקעהרט, געהט פון דער אויסערער וועלט צום אינערן „איך", פונ׳ם אוניווערזום צו די פּראָבלעמען פונ׳ם מענשענ׳ס לעבען. פּראָמעטעאוס, גראַדע ווי שפּעטער דער געלעהרטער דאָקטאָר פ א ו ס ט, איז בעשעפטיגט מיט דער פראַגע: וואָהין פיהרט דאָס שטרעבען? און איז ניט מעגליך צו פערניכטען די אורזאַכען, וועלכע הינדערן דעם מענשען, אויב ניט צו זיין אַן אונשטערבליכער גאָט, לכל הפחות צו זיין אַן „אַלל־מענש"... איוב, פערקעהרט, אַזוי ווי אויך שפּעטער ה א מ ל ע ט, דער בלאַ־סער פּרינץ פון דענעמאַרק, ליידעט פון דער קראַנקהייט, וועלכע רופט זיך וועלט־שמערץ און דענקט נור פון די אורזאַכען, וועלכע געפינען זיך אין דעם מענשען גופא, און זיינע פּסיכישע, גייסטיגע אייגענשאַפ־טען, וועלכע הינדערן איהם זיין אייגענעם „איך" צו בעפריעדיגען, זיין אייגענע זעעלע צו ענטוויקלען, זיין גייסט צו שטעלען העכער פון די נאַררישע שטרעבונגען און ווערטהלאָזע ווינשע. אויב עס איז מעגליך צו עררייכען אַזאַ בעפרידיגענדען גייסטיגען צושטאַנד, פאַר וואָס זאָל דער מענש ניט געפינען מיטלען דערצו? און אויב עס איז אונמעגליך, וואָס־זשע פאַר אַ זינן האָט דאָס לעבען, וואָס פאַר אַ צוועק געבוירען צו ווערען, וואָס פאַר אַ ציעל צו שטאַרבען? וואו איז די קלוגהייט פון דיעזע ערשיינונגען און וואו איז די וואַרהייט? וואָס קען העלפען די שטרעבונג צו וויסען און וואָס קען נוצען דער פערשטאַנד? ווי זאָגט ב א י ר אָ ן ׳ ס איוב, וועלכער רופט זיך מ אַ נ פ ר ע ד:

"Sorrow is knowledge : they who know the most
Must mourn the deepest o'er the fatal truth,
The Tree of knowledge is not that of life.
Philosophy and science, and the springs
Of wonder, and the wisdom of the world,
I have essay'd, and in my mind there is
A power to make these subject to itself
But they avail not . . .

אין אידישער פּראָזא וועט עס הייסען:

„טרויער־שמערץ איז דאָס וויסען. די וואָס ווייסען מעהר, מוזען טיעפער טרויערען איבער דיעזע פאטאלע ווארהייט (ווי דער אידישער פילאָזאָף זאָגט. „יוסיף דעת יוסיף מכאוב”). דער ע ץ ה ד ע ת איז ניט דאָס וואָס דער ע ץ ה ח י י ם איז! פילאָזאָפיע און וויסענשאפט, די קוועלען פון וואונדער און די חכמה פון דער וועלט, — איך האָב אַלעס ערפאָרשט, און אין מיין שכל געפינט זיך די קראפט צו מאכען די אַלע זאכען אונטערטהעניג צו מיר, אָבער... דאָס נוצט ניט!”

אין דער ביבלישער ליטעראטור פון אונזער אידישען פאָלק געפינען זיך צוויי ביכער, וועלכע טראָגען אין זעהר א שוואכען גראד די פאָרמען פון דראמאטישע ווערק. דאָס איז ש י ר ה ש י ר י ם און דאָס בוך פון א י ו ב. די ערשטע קען אנערקענט ווערען אַלס א פאסטאָראַלע פיעסע (א פּאָעזי פון הירטען־לעבען) און איז אָנגעשריבען מיט זעהר א ליידענשאפטליכע, ברענענדע און העלפארביגע שפּראך. אין דער „דראמא איוב”, ווי די אידעע פונ׳ם ששיק פאָרדערט, איז ניטאָ קיין ליידענשאפטליכקייט און קיינע העלע קאָלירען, אָבער עס וועט ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגען, אז אין דער גאנצער וועלט־ליטעראטור וועט זיך געפינען ניט זעהר פיעל ווערקע, וועלכע זיינען געשריבען אין אזא ערהאבענעם סטיל, מיט אזא שילדערונגס קראפט און אזוי אויסדרוקספאָל. אין א שעהנע פּאָעטישע פאָרמע ווערען בעהאנדעלט וויכטיגע פילאָזאָפישע אידעען. איהר קענט אָהן צווייפעל איוב׳ס בוך אנידערשטעלען אין איין רייהע מיט ד א נ ט ע ׳ ס „געטליכע קאָמעדיע” און מיט דעם „פערלאָרענעם גן־עדן” פון מ י ל ט אָ ן. און אויב איך פערדריסט אמאָל, וואָס איהר האָט פארלאָרען צייט צו לערנען די טויטע העברעאישע שפּראך, בעדענקט אייך, אז איהר קענט אין אָריגינאַל איבערלעזען איוב׳ס בוך און איהר וועט אייך פיהלען בעלאָהנט.

אויב די פיעסע „איוב” איז ווען עס איז געשפּיעלט געוואָרען פאר׳ן פאָלק, פלעגט געוויס פריהער ערשיינען א העראָלד, אָדער א כאָר, און פלעגט דערצעהלען, ווי איוב, דער גאָטס־פאָרכטיגער און עהרליכער מענש, האָט געלעבט, ווי גליקליך ער איז געוועזען, ווי גאָט האָט זיך מיט איהם בעריהמט אין ה י מ ע ל אויף דער פערזאמלונג

פון די „בני האלהים"; ווי אזוי דער שטן האָט אָנגעהויבען צו אינטרי־גירען געגען איוב'ן וועלכער איז פרום און גוט נאָר דערפאר, ווייל איהם איז גוט אויפ'ן הארצען, און ווי אזוי גאָט, אום אויסצופּרוּאווען איוב'ס געדולד, האָט ערלויבט דעם שטן אָנצושיקען אויף איהם איין צרה נאָך דער אַנדערער. דאָס איז געווען דער פּראָלאָג. דאַן פלעגט ארויסגעהן איוב, פלעגט זיך אַנידערזעצען אויף דער ערד און בעשיטען דעם קאָפּ מיט אש... שפּעטער פלעגען ערשיינען זיינע דריי פריינדע און צווישען זיי האָט זיך געפיהרט אַ דיסקוסיאָן אין דער אָרדנונג ווי עס איז געשריבען אין בוך. ביי דער שלוס־סצענע פלעגט ערשיינען י ה ו ה אליין אין שטורם און דונערן, און ער פלעגט דעקלאַמירען זיין שטאַרקען, עפעקטפאָלען פערטהיידיגונגס־מאָנאָלאָג.

מיר ווערען בעגייסטערט, ווען מיר שטעלען זיך פאָר דאָס גראַנ־דיאָזע בילד, ווי דער פריינהייטס־קעמפּפער פּ ר אָ מ אָ ט ע ו ס, אַ צוגעשמידעטער צו אַ פעלז, שרייט דאָך צו צעאוס'ן: „איך זאָל דיך עהרען? פאַר וואָס?" עס איז אָבער מעהר צו בעוואונדערען, ווי אַ איד, אַ געפּלאָגטער מיט קרעץ, אַ שוואַכער, אַ קראַנקער, אַ ניעדערגעשלאָ־גענער, טרעט אָפען ארויס אליין געגען דעם אל קנא ונוקם.

צעאוס איז געווען דער אויבערשטער גאָט, אָבער ניט אין זיינע הענד איז געווען קאָנצענטרירט די וועלט־רעגיערונג. ער איז נאָר גע־ווען דער ערשטער צווישען ג ל י י כ ע. יעדער ים, יעדעם לאַנד, יעדער בארג, יעדער וואלד, יעדע שטאָט האָט זיך געהאַט אַן אייגענעם גאָט, אַן אייגענעם הערשער. ער איז ניט געווען אזוי געפעהרליך; מען האָט געקענט שטענדיג רעכענען אויף הילפע פון אַנדערע אונצופרידענע געטאַלעך. צעאוס אליין איז ניט געווען אזוי שטרענג און אונצוגענגליך. מען האָט איהם געקענט אונטערקויפען מיט חניפה, מיט אַ גוטע פאַלש געטער־געטראַנק — „נעקטאַר", מיט אַ זיסען געטער־קוכען — „אמבראָזי". ער האָט געפיהלט און געהאַט לוסט, ווי אַ בשר ודם, און ער פלעגט זיך זעהר אָפט בענאַרישען, ווען ער פלעגט דערזעהן אַ שעהן ווייבעל... און אויסער דעם, פּראָמעטעאוס אליין איז אויך געווען אַ גאָט און האָט בעלאַנגט צו „דער משפחה..."

י ה ו ה אָבער איז געווען אַן איין־איינציגער, „סאַמאָדערזשאַוו־נער" גאָט, אַ שטרענגער, אַ שטאַרקער, אָהן געפיהלען, אָהן ליידענשאַפ־טען, מיט קיין זאַך האָט מען איהם ניט געקענט אונטערקויפען און מיט

קיין שוחד ניט גוט מאכען; ער האָט גענומען ראַכע פון יעדען אָהן אן אויסנאַהמע און האָט רעגיערט איבער דער גאַנצער וועלט אָהן א בע־גרענצונג. איהם האָט עס געוואגט איוב צו קריטיקירען און אין דער קלוגהייט פון זיינע איינריכטונגען צו צווייפלען! מען דאַרף ניט קיין בעסערע בעווייזע, ווי שטאַרק עס איז געווען אין דעם מענשען דער גייסט פון סקעפּטיציזמוס.

יהוה שטאָלצירט מיט זיין פיינעם קנעכט איוב, און דער שטן, וועלכער האלט זעהר ווייניג פון די שוואַכע מענשעלאַך, וואָס שטרע־בען צו הויך און טרוימען צו ווערען אונשטערבליך, — דער שטן זאָגט, אז די פרומקייט און גוטסקייט פון א מענשען זיינען ניט שטאַנד־האַפט; זיי דויערען נאָר אזוי לאַנג ביז די אונצופריעדענהייט קומט. מען רויבט ביי איוב׳ן זיין רייכטהום, זיינע קינדער, זיינע פריינד — איוב דולדעט. יהוה טריאומפירט, דער שטן אָבער זאָגט: דער מענש איז אן עגאָאיסט, ער איז בערייט אַלעם צו פערלירען, נאָר ער אליין זאָל בלייבען גאַנץ. „הנו בידך", ער איז אין דיינע הענד, האָט גע־ענטפער יהוה. דער שטן האָט בעדעקט איוב׳ס קערפּער מיט שרעקליכע קרעץ. דער אונגליקליכער איוב האָט זיך געזעצט אויף דער ערד, האָט מיט א שערבעל געקראַצט די שרעקליכע וואונדען און האָט דאָך ניט געמורמעלט, זיינע דריי פריינד זיינען געקומען איהם טרייסטען. זיי האָבען אַלע ביטער געוויינט, ווען זיי האָבען זיינע צרות און וועהטאָגען דערזעהן. זיי האָבען צוריסען זייערע קליידער, בעשאָטען זייערע קעפּ מיט אש און געזעצט זיך לעבען זייער פריינד אויף דער ערד... זיעבען טעג זיינען זיי אַלע געזעסען שטיל, קיינער האָט ניט געוואגט אויסצוריידען א וואָרט: „כי ראו כי גדול הכאב מאוד", ווייל זיי האָבען געזעהן, אז דער וועהטאָג איז זעהר גרויס. דאן ערשט האָט איוב אָנ־געהויבען צו רעדען.

צו וואָס ווערט דער מענש געבוירען? ער ווערט געבוירען צו ליי־דען, פּלאָגען זיך און שטאַרבען, ווען דער מענש זאָל ניט געבוירען ווערען, וואָלט ער ניט געשטאָרבען, די פרוי, די מוטער איז שולדיג. און איוב הויבט אָן צו פלוכען די, וועלכע האָבען פעראורזאכט זיין לעבען: „יאבד יום אולד בו והלילה אמר הרה גבר" — פערלאָרען האָט געזאָלט ווערען דער טאָג, ווען איך האָב בעדאַרפט געבוירען ווערען, פערלאָרען די נאַכט, ווען עס איז אָנגעזאָגט געוואָרען: ז י איז

שוואַנגער פון איהר מאַן, „מודע קדמוני ברכים ומה שדים כי אינק ?"
וואָרום האָבען מיך העפאָרגעבראַכט דער מוטער'ס לענדען און וואָרום
זיינען געוועזן די בריסט, פון וועלכע איך האָב געזויגען ? א מענש לעבט,
פלאַגט זיך, שטרעבט, טרוימט און וואָס בלייבט פון איהם ? ער
שטאַרבט, און אַזוי ווי א וואָלקען גיסט זיך אויס און פערשווינדעט,
אַזוי וועט ניט אויפשטעהן מעהר דער, וואָס געהט אין גרוב, ער וועט
זיך קיין מאָל ניט אומקעהרען אהיים... די וואַסערען פון די מעערען
און טייכען וועלען שטירצען און דער מענש וועט ניט ערוואַכט ווערען
פון טויט און וועט צוריק ניט קומען. קען איך ניט לעבען אייביג —
דאַן איז מיר אַלעס פער'מיאוס'ט. „לאָז מיר צורוה, יהוה„ וואָרום מיינע
טעג זיינען אייטעלקייט און גאָר ניט !" (מאסתי לא לעולם אחיה חדל
ממני כי הבל ימי). אונאָרדנונג און פינסטערנים הערשען אין דער
וועלט ; עס איז ניטאָ קיין קלוגער צוועקמעסיגער געדאַנק אין דעם,
וואָס עס קומט פאָר, ניטאָ קיין גערעכטיגקייט אויף דער וועלט. דער
שטאַרקער בערויבט דעם שוואַכען ; דער וואָס אַקערט און זעעט, עסט
ניט קיין ברויט. די רשעים הערשען און אונטערדריקען, די גערעכטע
און גוטע מענשען ליידען און פלאַגען זיך זייער לעבען לאַנג. ניטאָ קיין
גלייכהייט און קיין פרייהייט אין לעבען. די שקלאַפען און די אונטער־
דריקטע ווערען נאָר פריי דאַן, ווען זיי ליגען אין דער ערד ; מעכטיגע
הערשער און אונטערדריקטע קנעכט זיינען ג ל י י ך נור דאָרט
אין קבר.

מעיר מתים ינאקו ונפש חללים תשוע
ואלוה לא ישים תפלה. —

עס קרעכצען און זיפצען די מענשען פון שטאָדט, די זעלע פון די
ערמאָרדעטע שרייט צו די הימלען, און וואָס טוט גאָט ? ער שענדעט
ניט דערפאַר. מיט א געפיהל פון איראָניע און ביטערנים ווענדעט זיך
איוב צום רבש"ע און זאָגט : — גאָט, דו וועכטער פון מענשען ! אויב
איך האָב געזינדיגט, וואָס האָסט דו דען דערביי פערלאָרען ? און אויב
איך בין גוט, וואָס קומט דיר ארויס דערפון ? איך ווייס, מען קען מיט
דיר רעדען. פון טויזענד פראַגען ענטפערסט דו ניט אויף איינע. ווער
וואַגט איהם צו זאָגען : „וואָס טוסט דו ?" אומזיסט פערמעהרט ער
מיינע וואונדען. איך וויל צו איהם רעדען און ער שרעקט מיך מיט
שטורם און דונער. און פאַנגט אייך גאָט נאָר אָן צו פערפאָלגען, דאַן

פערפאַלגען איך שוין אַלע... דוכט זיך, אויב איהר זייט מיר פריינד, האָט זשע מיטלייד מיט מיר, ווען גאָט שטראָפט מיך!... ניין! מען האַלט מיט איהם, מיט'ן שטאַרקען און מעכטיגען. אָה, ווען איך זאָל קענען רעדען צו איהם, ווי איך רעד צו איינעם פון אייך, און ער זאָל מיר ענטפערן אויף אַלע מיינע פראַגען! אָה, ווען איך זאָל וויסען וואו ער געפינט זיך, ווען איך זאָל איהם נאָר קענען געפינען! צום געריכט וואָלט איך איהם געפאָדערט, צו דיסקוסיאָן וואָלט איך איהם גערופען. א י י נ ע ר איז ער, און וואָס ער וויל, דאָס טוט ער... זאָל ער אָבער ניט מיט זיין שטאַרקען כח מיר ענטפערן, זאָל ער זיך פיהרען מיט יושר — ניין! „לא אאמין כי יאזין קולי" — איך גלויב ניט, דאָס ער וועט פערנעהמען מיין שטימע און וועט מיר אַלעס פערענטפערן און ערקלערען...

זיינע פריינד, דיעזע אַלטמאָדישע פיליסטער, וועלכע ציטערען, ווען זיי הערען פרייע רייד און וועלכע פערטראָגען ניט קיין פראָטעסט און קיין פאָרשונג, דיעזע פערשראָקענע „גוטשטעהענדע בירגער" פער־ענטפערן איוב'ן זיינע גרויסע וועלט־פראַגען מיט קליינע פראַזען וועגען פראַקטישע פאָרזיכטיגקייט און געלאַסענהייט. דעם מענשען איז שלעכט? ווער איז שולדיג? דער מענש אליין! אזוי זאָגען איוב'ס פריינד, „כי לא יצא מעפר און ומאדמה לא תצמח עמל". מאַטערנעם און פערברעכען קומט ניט פון זיך אליין; עס וואַקסט ניט פון דער ערד. גאָט האָט אַלעס איינגעריכטעט גרויסאַרטיג, און דער זינדיגער מענש פערדאַרבט עס אליין. נאָכדענקען און נאָכפאָרשען, גריבלען און זוכען די גרינדליכקייט פון גאָט'ס איינריכטונגען דאַרף דער מענש ניט. „החקר אלוה תמצא אם תכלית שדי תמצא?" — גלויבסט דו מיט פאָרשונג גאָט צו געפינען? קענסט דו געפינען די ענדליכקייט פונ'ם אַלמעכטיגען? ווייסט דו וואָס עס טוט זיך העכער פון די הימ־לען? פערשטעהסט דו וואָס עס קומט פאָר אין טיעפען אָבגרונד? ניין! דער מענש, דער זוהן פון דער ערד, איז געבוירען געוואָרען צו אַרבייטען און דולדען „ובני רשף יגביהו עוף", און נאָר די הימעלס־קינדער קע־נען זיך אויפהויבען און פליהען הויך...

איוב פרעגט אָבער: „למה יתן לעמל אור וחיים למרי נפש?" — וואָס איז דער ציעל פונ'ם לעבען? נאָך וואָס גיט ער ליכט צו דעם וואָס מוז זיך מאַטערען? נאָך וואָס גיט ער לעבען צו די, וואָס האָבען

פערביטערטע זעעלען? אויף זיין גרויסער סקעפטישער פראגע „וואַרום" ענטפערען זיי מיט דעם געוועהנליכען „דארום" אָבער ווארום דער דארום? —ניטאָ קיין ענטפער. ניין, איוב וויל פאָרשען, ער וויל זוכען די צוועקמעסיגקייט פון אלע ערשיינונגען, ער וויל געפינען די גרינדליכקייט פון דעם גרויסען אונטאָלעראנטען מייסטער'ס איינריכטונגען... ער וויל זיין ראציאָנאל, ער וויל זיך פערלאָזען נאָר אויף זיין פערשטאנד... דאָ אָבער קומט די גרעסטע פערצווייפלונג. ער איבערציינט זיך, דאָס עס זיינען דאָ געגענשטענדע, פון וועלכע דעם מענשען'ס געראנק שפרינגט אָב, אזוי ווי אַ גומענער באָל שפרינגט אָב פון וואנד. דעם מענשענ'ס חכמה איז אויך בעגרענעצט, דער שארפסטער געדאנק קען ניט דורכדרינגען די געהיימניספאָלע פראָבלעמען פון דער גרויסער וועלט־דראמע, דער גרעסטער זשעני קען ניט אומענדערן די קלענסטע בעוועגונג, פונ'ם לעבען. און איוב פאנגט אָן צו איראָניזירען איבער דעם מענשענ'ס חכמה און פערשטאנד:

„והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה?
לא ידע אנוש ערכה, לא תמצא בארץ החיים!
תהום אמר לא בי היא, וים אמר אין עמדי",

פון נאָרנישט, ווי קען ערפונדרען ווערען די חכמה און וואו איז דער פלאַץ פונ'ם פערשטאנד? דער מענש קען ניט בעגרייפען דעם ווערטה פון פערנונפט. עה! זי געפינט זיך גאָר ניט דאָ אין דעם לאנד פונ'ם לעבען. דער אָבגרונד זאָגט: די פערנונפט איז ניט אין מיר; דער ים זאָגט: זי איז ביי מיר אויך ניטאָ.

„והחכמה מאין באה ואי זה מקום בינה?
ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה,
אבדון ומות באזנינו שמענו שמעה,
אלהים הכין דרכה והוא ידע מקומה
כי הוא לקצות הארץ יביט, תחת כל השמים יראה;
אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה

ו ס ו ר מ ר ע ב י נ ה!" —

ו י א מ ר ל א ד ם ה ן י ר א ת ד'ה י א ח כ מ ה.

פון וואנען קומט די זאָ פיעל געריהמטע חכמה און וואו איז איהר וואָהנונג? ניט אין ים, ניט אין אָבגרונד, ניט אין דער גאנצער וועלט געפינט מען זי. זאָגאר אין די הימלען האָבען זי די פויגלען ניט געקענט

אָבזוכען — וואו־זשע איז זי פֿאַרט? די העלע און דער טויט זיי־נען די איינציגע, וואָס געבען דעם מענשען אַן ענטפער דאַרויף. זיי זאָגען, זיי האָבען די חכמה אויך ניט געזעהן, זיי האָבען אָבער געהערט פון איהר: גאָט אליין פערשטעהט איהר וועג און נאָר ער ווייס איהר פלאַץ. זי איז, דוכט זיך, ניטאָ אין ערגיץ? ער אָבער קוקט ווייט און זעהט זי דאָך ווייט אין עק וועלט, אונטער די הימלען. ער, אלהים, האָט זי געזעהן; ער האָט זי איבערגעצעהלט, אָבגעמאָסטען, איינגעריכ־טעט און דורכגעפאָרשט... מענש, ווילסט וויסען, וואָס חכמה איז? דאַרויף ענטפערט יהוה: מורא האָבען פאַר גאָט — דאָס איז חכמה; זיין פרום — דאָס איז פערנונפט.

וואָס פאַר אביטערע, שמערצפאָלע איראָניע! נאָך דעם ווי דער דענקענדער און פיהלענדער מענש האָט פיעל געזוכט, געפאָרשט, גע־גריבעלט, געפרעגט, צו קומען ענדליך צו אזא לעבערליכען און קאָמי־שען רעזולטאַט!... די וועלט איז געבויט געוואָרען מיט חכמה, און די חכמה קען מען ערגיץ ניט געפינען. די חכמה איז ניטאָ, גאָט אָבער איז מיט איהר פערזענליך בעקאַנט, און אויב דו ווילסט וויסען וואָס חכמה איז, זאָגט דיר דער הערשער פון דער וועלט: חכמה איז — האָב מורא פאַר מיר און טו וואָס איך הייס!...

א טראַגעדיע איז דאָס, וועלכע מוז פּאַראַליזירען דעם מענשליכען ווילען, אָדער מוז פיהרען צו א קאָמעדיע, צו קריטיק און סקעפּטיציז־מוס.

דער גרויסער אידישער גאָט, ווי שטאַרק, מעכטיג און בייז ער איז ניט, איז ער דאָך א דעמאָקראַטישער גאָט. איז ניט אזא אריסטאָ־קראַט ווי יופּיטער. אַן איינפאַכעם דעמאָקראַטישעם פאָלק פון לאַנד־ארבייטער שאַפט זיך א גאָט, וועלכער איז דעספּאָטיש, מעכ־טיג און קאַפּריזנע, ווי די נאַטור, פון וועלכע דער לאַנד־ארבייטער איז אָבהענגיג, וועלכער איז אָבער דעמאָקראַטיש און איינפאַך. יהוה קומט שמועסען מיט יעדען פּאַסטוך, מיט יעדען פישער און בויער, אויב זיי זיינען נאָר אָרענטליכע לייט, און ער קומט אויך פערזענליך צו איוב'ן פערענטפערען זיך... געוויס, ער דונערט און שטורעמט אביסעל, ווען ער אליין ערשיינט, נאָר עס ווערט שטיל און יהוה דעקלאַמירט א גרויסען מאָנאָלאָג, געשריבען אין א זעהר ערהאַבענעם סטיל, פול מיט געדאַנקען און פּאָעזיע. איוב הערט איהם אויס געדולדיג און ענטפערט

ווי א קלוגער איד דאַרף ענטפערן: „אחת דברתי ולא אענה ושתים ולא אוסיף”. איוב זאָגט ניט, אז ער נעהמט צוריק זיינע ווערטער און אז ער האָט חרטה. צוויי מאָל איבער׳חזר׳ן די זעלבע זאַך, זאָגט ער, קען מען גאָר ניט דערמיט צובריינגען. איך האָב איין מאָל גערעדט און מעהר וויל איך ניט ענטפערן...

*

*　　*

מיר האָבען געזעהן, אז די דראַמא „איוב” איז גראַדע אזא וועלט־דראַמא ווי „פּראָמעטעאוס”. אין דיעזע ביידע ווערקע ווערט דראַמאַטיזירט די סקעפּטישע ריכטונג פון מענשע׳ס גייסט און געדאנק. אין דער גריכישער דראַמא ווערט אויסגעשפּראָכען אן אקטיווער סקעפּטיציזמוס, וועלכער רופט צום קאַמפּף און צו טהעטיגקייט, וואָרום אָהן ליידען, אָהן צרות, אָהן אָפּפער קען מען קיין זיעג ניט געווינען. אין דער אידישער דראַמא איז אויסגעדריקט דער פּאַסיווער סקעפּטיציזם. עס ווערט געשילדערט די אָפּאָזיציאָן, וועלכע עקזסטירט צווישען גייסט און שטאָף, דער צוזאַמענשטויס צווישען פאַקטען און אידעען, דער אַנטאַגאָניזם, וועלכער קומט פאַר צווישען דעם מענשענ׳ס פרייען געדאַנק און די אונערקלעהרבאַרע ערשיינונגען פונ׳ם קאָסמאָס. די גריכישע ריכטונג רופט דעם מענשען צו פּראַקטישע טהעטיגקייט; זי וויל פערניכטען די הינדערניסע פון דער אויסערער וועלט, וועלכע שטערען דעם מענש צו געניסען פונ׳ם גליק. די אידישע ריכטונג צווינגט איהם צו דענקען: איז דאָס לעבען אַן אילוזיאָן, א חלום? אַלע שטרעבונגען פון מענשען א רעזולטאַטלאָזע ארבייט, זיין קענען און וויסען נאָר אַן איינגערעדטע זאַך; זיין האָפנונג צו געפינען גליק אין דער אויסערער וועלט ניט מעהר ווי א טרוים? און דאַרף דער מענש ניט זוכען זיין טרייסט אין זיך אליין, אין זיין אינערער, גייסטיגער וועלט?

פיעל פראַגען גיט די וועלט־דראַמא, דעם צושויער, וועלכער זיצט אין דעם לעבענס־טהעאַטער. אָבער מיט פראַגען קען מען די האַנדלונג ניט אָבשטעלען, די ענטוויקלונג פון דער דראַמא געהט פאָרווערטס; דאָס לעבען שטעלט זיך ניט אָפּ, דאָס פּובליקום מעג אַפּלאָדירען און

מעג פייפען. די אבגעשפּיעלטע סצענען געהען אוועק, נייע סצענען קו־מען פאר, נייע עראייגניסע, וועלכע שטאמען ארוים פון די פריהערדיגע, פלעכטען זיך צונויף און שאפען א נייע האנדלונג. די אינטריגע פון דער וועלט־דראמא ווערט פיעלפאכער און דער סקעפּטישער געדאנק פונ'ם מענשען שארפער און דורכדרינגענדער...

צוויי אקטען פון דער וועלט־דראמא האבען זיך אבגעשפּיעלט. דער פארהאנג, וועלכער שטעלט פאר די היסטארישע ארענע פון דער וועלט־ביהנע, האט זיך נאך א מאל אויפגעהויבען און עס האבען אנ־געפאנגען פארגעשטעלט צו ווערען די דראמאטישע פאלגען, וועלכע הא־בען נאטירליכערווייזע געמוזט פּראדוצירט ווערען פון די ערשטע צוויי. עס איז געקומען די היסטארישע עפּאכע, ווען די גריכישע און אידישע ציוויליזאציאנען האבען זיך צוזאמענגעפלאכטען, ווען דאס היידענטהום און קריסטענטהום האבען זיך צוזאמענגעמישט. ווען פּראמעטע־אוס מיט איוב האבען זיך צוזאמענגעגאסען אין איינעם און האבען זיך פארגעשטעלט דער וועלט אין דער פארם פון א נייעם סקעפּ־טיקער, א נייעם קעמפפער געגען דאגמען, אין דער פארם פון א נייעם מין לעגענדארישען העלד, וועלכען מען האט גערופען יעזוס קריסטוס.

דיעזער העלד האט, ווי איוב, געזאגט: „דאס זיין און דאס ניט זיין איז דאס זעלבע", און אזוי ווי פּראמעטעאוס האט ער פון די הימלען געבראכט דער מענשהייט די ערלעזונג און האט פאר דאס גליק פון אנדערע געאפפערט זיין אייגענעם לעבען... דער מאראלער און אינטעלעקטועלער צושטאנד פון דעם מענש'ס גייסט האט געשאפען דאן אזא גאט, וועלכער איז געבוירען געווארען פון פרייע ליעבע, אין א קארעטע צווישען חזרים, וועלכער האט פערבראכט זיין לעבען צווישען געפאלענע אפפער פון דער געזעלשאפט און איז געהאנגען געווארען אויף א תליה צווישען גנבים מיט א קרוין פון שטעכעדיגע דערנער אויפ'ן קאפ... דער גאט האט אויסגעדריקט א נייע סקעפּטישע ריכ־טונג פון דער מענשהייט. ער האט ערניעדריגט די הימלישע אידישע גאטהייט דערמיט, וואס ער האט זי אנטראפּאמארמירט, דאס הייסט: איהר געמאכט בשר־ודם'יש. ער האט אבער ערהויבען דעם אינגערען, דעם „אידישען" דערמיט, וואס ער האט איהם פערגעטערט. ער האט פערדיענט די „געזעצליכקייט מיט זיין געבוירען

ווערען און מיט זיין לעבען, האָט פערניינט די פערשטיינערטע דאָגמען מיט זיין לערנען, האָט פערשפּאָטעט די מאַכט פון די הערשענדע מיט זיין דערנער־קרוין און האָט געוויזען אַ נייעם ציעל אין לעבען — אַלטרואיזמוס, ליעבע צום אַנדערען.

אין דעם אַקט פון דער וועלט־דראַמאַ איז די קריסטליכע, דאָס הייסט, די אידישע ריכטונג, געוועזן שטאַרקער פון דער גריכישער, און די פראַגען וועגען מענשענס לעבען און טויט האָבען אָם שטאַרקסטען אינטערעסירט דעם נאָכפאָרשענדען מענשען. מען האָט ווידער אָנגע־פאַנגען צו דענקען וועגען דער אַלטער אורזאַכע פון דעם מענשענ'ס זינדענפאַל: חוה, די מוטער מיט די פריכטע פון עץ הדעת האָט פער־אורזאַכט דעם טויט — ענטזאַגונג פון זיך זעלבסט, ענטזאַגונג פון דער, וועלכע איז פרוי און די אורזאַכע פון געבוירען ווערען, לעבען נאָך צוליעב דעם צווייטען און פערניינען דאָס אייגענע לעבען — דאָס איז געוועזן די נאַאיווע קינדישע לעזונג פון דער פּראָבלעמע פון טויט. צוזאַמען מיט דעם גרויסען אונגליק פון דעם מענשענ'ס געשלעכט — דעם זינדענפאַל, האָט אָבער דאָס קריסטענטהום אימער געדענקט פון דעם ערשטען אידישען סקעפּטיקער, פון דעם אַלטען געגנער יהוה'ס, וועלכער האָט בראַוו און אָפען געקעמפּפט מיט זיין אויבערגאָט און וועלכער קעמפּפט נאָך ביז יעצט מיט איהם... דער גרויסער זשעניאַ־לער דיכטער מילטאָן, בעוויינענדיג דעם שעהנעם פּאַראַדיז, וואָס אונזערע אור־עלטערן האָבען פערלאָרען, און בעזינגענדיג די ערלעזונג פון דעם מענשען־געשלעכט, וועלכע איז געקומען דורך יהוה'ס טהראָנ־פאָלגער, קען אויך ניט פערגעסען דעם ערשטען פּראָטעסטאַנט סאַ־טאַן.... יהוה פערטרייבט זיין געגנער פון הימעל און צווינגט דעם צוויפּלענדען און נאָכפאָרשענדען גייסט צו זיצען אין דער פינסטע־רער העלע. סאַטאַן אָבער ווענדעט זיך צו דעם וועלט־טיראַן מיט דיעזע ווערטער פון מילטאָן'ס „פערלאָרענער גן־עדן".

.... Hail, horrors ! hail
Infernal World ! and thou, profoundest Hell,
Receive thy new possessor—one who brings —
A mind not to be changed by place or time ;
The mind is its own place, and in itself

Can make a Heaven of Hell, a Hell of Heaven,
What matter where, if I be still the same
And what I should be, all but less than He
Whom thunder hath made greater ? Here at least
We shall be free ; the Almighty hath not built
Here for his envey, will not drive us hence :
Here we may reign secure ; in my choice,
Better to reign in Hell than serve in Heaven.

„נעגריסט זייט, איהר שרעקען ! זיי געריסט, דו שאול תחתיה ! און דו, טיעפסטע העלע, נעהם אויף דיין נייעם הערשער. דער, וועלכער קומט מיט א שכל, אונפערענדערבאר דורך אָרט און צייט. דער שכל וואָהנט אין זיך אליין, און אין זיך אליין קען ער פער־וואנדלען א גן עדן אין א גיהנום און א גיהנום אין א גן־עדן. וואָס מאכט עס אוים וואו איך בין, אז איך בלייב דאָך דערזעלבער ? און וואו איך זאָל ניט זיין וועל איך דאָך אימער זיין קלענער פון א י ה ם, וועמען דער דונער האָט געמאכט גרעסער ! דאָ אם ווייניגסטענס וועלען מיר זיין פריי. דער אַלמעכטיגער האָט דאָ ניט געבויט פאָר זיין קנאה און וועט אונז פון דאנען ניט ארויסטרייבען. דאָ זיינען מיר זיכער מיט אונזער הערשאַפט און נאָך מיין מיי־נונג איז בעסער צו רעגיערען אין דער העלע, איידער צו זיין דער דיענער אין הי־מעל!"

אָבער נאָך לאנג, לאנג בעפאָר מילטאָן האָט שוין פון דעם זעלבען דראמאטישען פונקט געזונגען א געהיימניספאָלע פערזאָן מיט א אידי־שען נאָמען ק ע ד מ אָ ן (קדמון). עס איז געוועזן א מאָנאך, וועלכער האָט ניט געקענט לעזען און שרייבען און וועלכער האָט דאָך געדיכטעט פיעל עפישע ליעדער וועגען דעם זינדענפאַל פונ׳ם מענשענ׳ס געשלעכט און וועגען דעם קאמפף פון די געפאַלענע בני אלהים מיט׳ן מעכטיגען יהוה.... אויך דער דייטשער פילאָזאָף און קריסטליך־אידישער דיכטער ק ל אָ פ ש ט אָ ק, אין זיין גרויסע פאָעמא „מעססיאס", זייענדיג בעגייסטערט פון דער ערלעזונגס־אידעע פון קריסטענטהום, דערמאָנט אויך דעם פיינד און קעמפפער פון יהוה, וועלכער איז אונצופריעדען

מיט יהוה׳ס גערדאנק צו ברענגען דער מענשהייט די גאולה דורך זיך זעלבסט אין דער געשטאַלט פון משיח׳ן. און אויך ביי איהם זאָגט דער סאטאן צו אַלע זיינע מיטהעלפער, וועלכע ער האָט פערזאמעלט, אום זיך מיט זיי צו בעראטהען וועגען דעם משיח, וואס דענקט יעצט צו פערניכטען דעם טויט אום צו פאַראַליזירען דאָס, וואס איהם, דעם שטן, איז געלונגען צו געווינען מיט דעם זינדעפאַל פון דער מוטער דער מענשהייט, חוה: מ א ר י ע זאָל גוט מאַכען, וואָס חוה האָט פערפעהלט? גאָט׳ס זוהן זאָל פעררריכטען דאָס, וואָס גאָט אליין האָט ניט געקענט פערענדערען? ניין! זאָגט סאטאן צו זיינע ברידער:

„געטער, איממער אונבעזיעגט, אונפערשקלאַפט ווילען מיר בלייבען;
מעג ער אויך זיינע אלס פערזעהנער צו טויזענדע געגען אונז שיקען,
מעג ער אויך אליין אלס משיח די ערד בעטרעטען — ווער איז ער דען דער ניי־געבאָרענער י ה ו ה?

עס האָט געדארפט נעהמען פיעל צייט, פיעלע היסטאָרישע אקטען האָבען זיך געדארפט אָבשפיעלען בעפאָר די מענשהייט האָט אָנגעהויבען זוכען די ערלעזונג ניט דורך א הימלישען געטליכען ערלעזער, נאָר דורך מענשליכע טהעטיגקייט; זוכען די טראגעדיע פון לעבען ניט אויפ׳ן הימעל, נאָר אויף דער ערד און רעכענען פאַר מיטלען געגען דיעזער טראַגעדיע ניט די זעלבסט־ענטזאגונג, נאָר, פערקעהרט, די ענטוויקלונג און פערשטאַרקערונג פון דעם „זעלבסט". יא, גאַנצע היסטאָרישע עפּאָכען האָט דער מענש געדארפט, אום צו איבערצייגען זיך, אז די טראַגעדיע פון זיין לעבען ווערט אָבגעשאפט דורך דראמא. די אידיש־קריסטליכע ציוויליזאציאָן האָט געפלאַנצט ביי די שטארקע יונגע פעלקער געפיהלען פון פאסיוויטעט און פעסימיזמוס.

אָבער אין דערזעלבער צייט, אין די קומענדע אקטען פון דער וועלט־דראמא האָט באלד דער גייסט פון סקעפּטיציזמוס פריהער שוואך, נאָכדעם אַלץ שטארקער און שטארקער און דייטליכער זיך געווענדעט צו די הימלען מיט דערזעלבער פראגע: ווער איז ער, דער ניי־געבאָרענער יהוה? וואָס האָט ער פערענטפערט און וועמען האָט ער ערלעזט?... פון דעם קבר דער פערגאַנגענהייט האָט איוב ווידער גע׳טענה׳ט: „אם רשעתי אללי לי וצדקתי לא אשא ראש", — האָב איך שלעכטעס

געטאָן, איז מיר ווערה, און בין איך געווען גערעכט, קען איך אויף דעם קאָפּ ניט אויפהויבען! — עס איז קיין אונטערשיעד... און פּראָמע־טעאוס דראָהעט נאָך אַלץ פון דעם הויכען פעלז, צו וועלכען ער איז צו־געשמידט, און זיין שטימע הילכט ווידער געגען צעאוס'ן:

האָסט גאָר געוואָלט
איך זאָל דאָס לעבען האסען,
אין די מדבריות לויפען,
ווייל ניט אַלע
בלומען־טרוימע
זייגען צייטיג?...

.4

האמלעט דער גריבלער.

„וואָס פאַר איין מייסטערווערק דער מענש איז! ווי עדעל ער איז דורך זיין חכמה! ווי אונבעגרענעצט אין פעהיגקייטען! ווי וואונדערווירדיג און בעדייטענד איז זיין געשטאַלט און בעוועגונג! אין זיין לעבענסהאנדעל איז ער גלייך צו אַן ענגעל, און זיין בעגרייפען איז ער עהנליך צו גאָט! ער איז די ציערונג פון דער וועלט, דאָס פאָרבילד פון אַלעם, וואָס עס לעבט! און דאָך, וואָס איז מיר דיעזע קווינטעססענץ פון שטויב?"

ה א מ ל ע ט.

ווען דאָס גרויסע מייסטערווערק פון וויליאַם שעקספּיר, די וועלט־דראמא „האמלעט", איז געוואָרען פּאָפּולער אין דער ציוויליזירטער וועלט, האָט מען אָנגעהויבען צו געברויכען דאָס וואָרט „האמלעט" אַלס אַ בעצייכונג פון געוויסע אייגענשאַפטען ביי גאַנצע פעלקער און נאַ־ציאָנען. האמלעט, האָבען איינינע געזאָגט, דאָס איז גערמאַניא. האמ־לעט — דאָס איז דאָס פערטראַכטע, גריבלענדע, דייטשע פאָלק. שפּע־טער האָט מען מיט'ן וואָרט האמלעט בעצייכענט דאָס רוסישע פאָלק

און אַלע אַנדערע סלאַווישע פעלקער מיט זייער וואַנקענדען גייסט, שוואַכען כאַראַקטער און שוואַכען ווילען. נאָך שפּעטער האָט מען אָנ־געפאַנגען מיט׳ן וואָרט „האַמלעט״ בעצייכענען אַלע סקאַנדינאַווישע פעלקער. שעקספּיר׳ס בלאַסער פּרינץ פון דענעמאַרק איז געוואָרען דער פּראָטאָטיפּ פון אַלע גערמאַנישע פעלקער, וועלכע לעבען ווייט אין דער נאָרד, אַרומגערינגעלט פון געהיימניספּאָלע מיסטעריען פון דער קאַל־טער נאַטור, מיט איהרע פיאָרדען, הויכע פעלזען, בערג בעדעקט מיט שנעע און וועלדער בעהאַלטען פון זונען ליכט. דער בעריהמטער רו־סישער קריטיקער מיכאַילאָווסקי רופט די אונבעשלאָסענע רוסישע אינ־טעליגענץ מיט׳ן נאָמען: „האַמלעטיזירטע חזירים׳לאַך״. מיר אַלע אין אונזער אַלמעכטיגען לעבען רופען אָן מיט׳ן נאָמען האַמלעט יעדען, וואָס גריבעלט און רעפלעקטירט, וואָס דענקט פיעל און טוט ווענינ, וואָס רעדט צו דער זאַך און טוט קיין מאָל ניט צו דער זאַך, וואָס וויל אויסגעפינען פון וואַנען נעהמען זיך די שטערען אין הימעל און ווייסט ניט, ווער האָט איהם געמאַכט זיינע שטיוועל...

עס איז קיין צווייפעל ניט ביי יעדען מענשען בעזונדער און ביי גאַנצע פעלקער צוזאַמען לעבען האַמלעטישע אייגענשאַפטען. שעקס־פּיר האָט אין זיין ווערק פערקערפּערט אַ געוויסען זעעלען־צושטאַנד פון יעדען מענש אַלס אַ אינדיווידואַליטעט, און פון יעדעם פאָלק, אַלס אַ טהייל פון דער גאַנצער מענשהייט. דער גייסט פון צווייפעל און אונ־צופריעדענהייט, דער געדאַנק פון סקעפּטיציזמוס, די שטרעבונג צו ערפינדען דעם תוך פון יעדע זאַך און צו ערקלערען זיך די לאָגישע אור־זאַכע פון יעדע ערשיינונג, — די דאָזיגע אייגענשאַפטען עקזיסטירען ביי די מענשען זינד זיי זיינען געוואָרען מענשען. שעקספּיר האָט מיט די עקס־שטראַהלען פון זיין זשעניע אַראָפּגעפאָטאָגראַפירט און געווי־זען דאָס בילד פון דער בעהאַלטענער, פערבאָרגענער נשמה ניט נאָר פון איין מענשען, — ער האָט אונז געוויזען די נשמה פון דער גאַנצער מענשהייט — און דיעזע פּסיכאָלאָגי פון דער מענשהייט האָט ער אָנ־גערופען מיט׳ן נאָמען האַמלעט. אָבער ניט אין דעם אַליין בעשטעהט די גרויסע בעדייטונג פון דיעזען ווערק. „האַמלעט״ איז ניט נאָר אַ פּסיכאָלאָגישער שטודיום, עס איז אַ גרויסעס היסטאָרישעס ווערק. עס איז אַ וועלט־דראַמאַ, אין וועלכער מיר געפינען די שילדערונג פון דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט, פון אַלע קריסטליכע פעלקער פון

אייראָפּאַ. אין דיעזער וועלט דראמא געפינען מיר די רעזולטאַטען, די דראַמאַטישע פאָלגען פון דעם, וואָס פיעלע, פיעלע יאָהרהונדערטע האָט די אידישע דראמא „איוב" אונטערגעדריקט די גריכישע ריכטונג און האָט רעגיערט איבער דער וועלט אונטער'ן נאָמען קריסטענטהום. אין האַמלעט זעהט איהר דעם זעעלען צושטאַנד פון דער גאַנצער קריסט־ליכער וועלט אין דעם מאָמענט, ווען דער צווייפלענדער גייסט ער־וואַכט און דריקט זיך אויס דורך דער בעוועגונג, וועלכע איז בעקאַנט אין דער וועלט געשיכטע אלס „הומאַניזמוס".

האַמלעט, דאָס איז דאָס 13—14 הונדערט יאָהר אַלטע קריס־טענטהום, אין וועלכען עס ערוואַכען ענדליך הומאַניסטישע געדאַנ־קען און הומאַניסטישע שטרעבונגען. די קריסטליכע וועלט פאַנגט אָן צו צווייפלען אין דער גאַנצער מאָראַלער סיסטעם און אין דער לאָגיק פון אלעם וואָס עקזיסטירט. ווי מיר האָבען שוין ערקלערט אין אונזע־רע פריהערדיגע קאַפּיטלען, די גריכישע ריכטונג פון מענשענס גע־דאַנק איז אַן אָביעקטיווע, דאָס הייסט, דער מענש אינטערעסירט זיך וועניגער מיט זיין אינערליכען „איך", נאָר מיט דעם, וואָס איז אויסער איהם, מיט דער וועלט, מיט דער נאַטור, מיט'ן מאַטעריעלען לעבען. די אידישע אָדער קריסטליך־העברעאישע ריכטונג איז א סוביעקטיווע. דער מענש דענקט ניט פון דער אויסערער, מאַטעריעלער וועלט און איז, פערקערט, נור בעשעפטיגט מיט זיין איננערליכע, מאָראַלע וועלט. דאָס קריסטענטהום ביז דער צייט פון רענעסאַנס, ביז דער צייט פון בענייאונג און אויפלעבונג, האָט איבערגעלעבט א גרויסע היסטאָרישע עפּאָכע פון סוביעקטיווען דענקען און פיהלען. אין האַמלעט ווערט געשילדערט דער קאָנפליקט, דער צוזאַמענשטויס צווישען דער סוביעקטיווער און אָביעקטיווער ריכטונג פון דעם מענשענ'ס דענקען.

האַמלעט, דאָס איז די גרויסע דענקענדע קראַפט, די פילאָזאָפי פון דעם פאַר דער צייט פערעלטערטען קריסטענטהום. האַמלעט, דאָס איז דאָס יונגע קריסטענטהום, וועלכעס וויל שטאַרבען. מען האָט עס געלערנט צו פערזיסען דאָס לעבען און מיט ביטערניס פרעגט עס: זיין, אָדער ניט זיין? דאַן קומט די צייט ווען דאָס קריסטענטהום קעהרט זיך אום אויף א קורצע צייט צוריק און זוכט די מיטלען צום לעבען אין דער העלעניש־גריכישער ריכטונג — דאָס איז די צייט פון רענסאַנס, דאָס איז דער אַלטער דאָקטאָר פאוסט, וועלכער וויל ווערען יונג, דאָס

איז דער אַלטער העלעניזמוס וועלכען וויל לעבען. האמלעט, דאָס סוב־יעקטיווע מיטעל־אַלטערליכע קריסטענטהום, איז אַן עולם־הבא'ניק. פאוסט וועלכער שטרעבט צו זיין אָביעקטיוו איז אַן עולם־הזה'ניק. האמלעט געפינט אויפ'ן בית עולם די אונווירדיגקייט און אונזיניגקייט פון מענשענס לעבען, פאוסט קריכט אין די קברים פון דער פערשטאָר־בענער קלאַסישער וועלט צו געפינען די שעהנקייט, דעם אידעאַל פון מאַטעריעלען לעבען.

די געשיכטע פון אונזער פראָגרעס, ווי מיר האָבען פריהער בע־מערקט, איז אַ וועלט־דראַמאַ אין איהרע פערשיעדענע פאַרמען. פריי־הער האָבען מיר איבערגעלעבט די גריכישע טראַגעדי פון פראָמעטעאוס און נאָכדעם די אידישע טראַגעדי פון איוב... נאָכדעם די קאָמעדי פון דער רוימישער פעריאָדע... דאָס הייסט, די פעריאָדע פון אָבלאַ־בען, פון קריטיקירען, פון גרינג שעצונג פון אויטאָריטעטען, די צייט ווען מען פערלירט דעם גלויבען און מען זוכט בעפריעדיגונגען נאָר אין געפיהל, וואָס רופט זיך פערגניגען. דער מענש זאָגט: איז דאָס לעבען אַ קאָמעדי? לאָמיר זיך מאַכען לוסטיג און לאַכען. די צוויי אַלטע וויכ־טיגע טראַגעדיעס האָבען זיך צוזאַמענגעפלאָכטען מיט דער גרינגער רוי־מישער קאָמעדי און דער רעזולטאַט דערפון איז געווען — אַ היסטאָרי־שע טראַגי־קאָמעדי. דער גרויסער דיכטער און דענקער שעקספיר גיט אונז די טראַגי־קאָמעדי פון דער קריסטליכער געזעלשאַפט — אַלע שעקספיר'ס ווערקע צוזאַמענגענומען איז אַ גרויסע טראַגי־קאָמעדיע פון דעם קריסטליכען מענשען. שעקספיר האָט ניט געשריבען קיין דראַ־מאַ, ווייל דאָס לעבען פון דעם קריסט אין זיינע צייטען איז געווען אַ טראַגי־קאָמעדי — פון דעם מענשענ'ס רעכטע אַלס „איין איינציגער", פון קיין אינדיווידואַליטעט האָט דאַמאָלס ניט געקענט זיין קיין רע־דע. פון דעם וואָס מיר רופען געזעלשאַפט האָט קיינער ניט געוואוסט, ניט נאָר דער בעגריף, נאָר זאָגאַר דאָס וואָרט „געזעלשאַפט" האָט נאָך ניט עקזיסטירט. דער מענש האָט דאַמאָלס ניט געקענט דענקען פון דעם, ער זאָל אַליין זיין דער הערר אָדער אם ווענינגסטען דער קאָנטראָלער פון די אומשטענדען, ער זאָל אַליין קאָנטראָלירען זיין גלויבען, זיין רע־גיערונג, זיין פאַמיליע און אַליין שאַפען זיין גליק. דאָס וואָלט שוין גע־הייסען ריינע דראַמאַ, טהעטיגקייט, אונאַבהענגיגקייט—די פעריאָדע פון דיעזער דראַמאַ איז ערשט געקומען אין הענריך איבסענ'ס צייטען.

אין שעקספּיר׳ס צייטען איז דער מענש געווען דער פּראָדוקט און די אונטערטהעניגע בעשעפענים פון דער קירכע, רעליגיאָן, רעגיערונג. ער איז געווען דער פּראָדוקט פון דער פאטאלער טראגעדי — די אידיש־קריסטליכע וועלט אנשויאונג. זעהר זעלטען האָט זיך אין זיין לעבען געהערט די שטימע פון דער אפּיקורסישער קאָמעדי, די שטימע פון א ראבעלע, די שטימע פון א באָקאטשיאָ. דער אונטערדריקטער צו־קוועטשטער מענש האָט דאמאָלס געשפּיעלט א קליינע ראָלע. אין זיין העכערע פאָרם איז ער געווען, ווי האמלעט זאָגט, א בריאה וואָס האָט זיך איינגעשפּארט אין דעם שאָלעכץ פון א נוס, וואו ער האָט זיך גע־רעכענט פאר דעם קעניג פון אונענדליכקייט... א טראגיש־קאָמישע לאגע! פון דיעזער טראגי־קאָמישער לאגע האָט שעקספּיר געשעפּט אלע שעהנע ווערקע. ער האָט געשילדערט ניט דעם מענש, נאָר דאָס מענשליכע, ניט די אורזאכען, נאָר די פאָלגען, ניט דאָס פאָלק, נאָר די מאסע, ניט דעם „איינעם", נאָר דעם העלד, ניט פערזענליכקייט, נאָר דעם כאראקטער, ניט א געוויסע טייל, נאָר דאָס גאנצע, ניט א בע־זונדערע פּראָווינץ פון מענשענ׳ס לעבען, נאָר זיין וועלט־אלל, זיין אוניווערזום!...

ניט א קוק אויף דעם אָרעמען האמלעט, וועלכער רעפּרעזענטירט דאָס פּיהלענדע און דענקענדע קריסטענטהום פון זיין צייט. וואָס האָט פון איהם די אידיש־קריסטליכע אידעע פון סוביעקטיווען דענקען גע־מאכט? ער איז א שוואכלינג, אָהן בעשלאָסענהייט, אָהן איניציאטיווע, אָהן זעלבסט פערטרויען, אָהן א ווילען. זיין היסטאָרישע טראגעדי האָט ביי איהם גערויבט זיין פיזישע קראפט, זיין לעבענסלוסט, און האָט פּאראליזירט זיין ווילען. העכער טויזענד יאָהר האָט מען איהם גע־לערנט צו פערשטעהן, אז ער איז געבאָרען געוואָרען פון א טפּה סרוחה, אז ער ליידעט איבער אדם׳ס זינדען־פאל, וועלכער איז געקומען דורך דער פרוי; דאָס מענשענ׳ס אירדישעס לעבען איז קיין לעבען ניט — דורכ׳ן טויט קריגט ער ערשט זיין לעבען אויף יענער וועלט, וואו קיין מענשליכעס לעבען איז ניטאָ. דעם בעגריף פון ליעבע האָט מען איהם געגעבען אין א צווייפאכער (דואליסטישער) פאָרם. אויב די ליעבע איז פון גאָט, האָט מען ליעב נאָר יעזוס׳ן און די זעלע. אויב די ליעבע איז פון סאטאן, האָט מען ליעב דעם קערפּער, האָט מען ליעב די זינדיגע פרוי. העכער טויזענד יאָהר האָט מען דעם האמלעט גע־

צוואונגען צו דענקען, אז די העכערע, די עדעלערע אידעע פון לעבען איז אין אסקעטיזם, דאָס הייסט, אין דעם, דער מענש זאָל קעמפּפען מיט זיין אייגענער נאַטור, זאָל טויטען אין זיך יעדען פערלאנג, זאָל פערברייננגען זיין צייט אין תשובה טאָן, פאסטען און צרות ליידען... האָט איהם דער רבש"ע געשיקט ווענינ יסורים, האָט ער אליין פאר זיך ערפונדען אלערליי כלי משחית צו פייניגען זיך. ער האָט זיך געשמיסען מיט ריטער, מיט דערנער, מיט רימענס, האָט זיך אליין געמאַטערט און געפּלאגט. אין ליידען און אין ביטערע שמערץ האָט ער געזוכט די „זיסע" מיסיאָן פון זיין לעבען. וואָהין זיינע אויגען האָבען זיך געווענדעט האָט ער נאָר געזעהן די אידעע פון זעלבסט ענטזאגונג און אסקעטיזמוס... אום־אונד־אום האָט ער געזעהן דעם געקרייציגטען מענשען מיט א קראַנץ פון דערנער אויף זיין קאָפּ און מיט בלוטיגע טרערען אויף זיין געזיכט, וועלכער שטעלט פאָר דעם מענשענ'ס ערלעזונג. די גרעסטע קינסטלער האָבען ניט געשילדערט די נאַטור, ניט געמאָלט קיין שעהנע לאַנדשאפטען, ניין, זיי האָבען איהם געגעבען סטאַטוען פון אויסגעמאַטערטע הייליגע אסקעטען, האָבען איהם געמאָהלען מאדאָננעס מיט פערקרימטע, אויסגעקרענקטע פּנים'ער, אויסגעדארטע פּרושים... אין זיין מוזיק האָט געהערשט דער טרויעריגער טויטענמארש פון זיין קירכען געזאנג, אין דער ארכיטעקטור האָט ער געזעהן דונקעלע געביידען און שרעקנדע סימבאָלען. א ביהנע האָט ער אין דער קירכע אָדער לעבען דער קירכע און זעהן זעהט ער דאָרט נאָר יעזוס'ן, זיין מוטער און זייערע הייליגע מיט זייער לעבען פון תשובה און ענטזאגונג, מיט איין וואָרט, ער האָט אום־אונד־אום געזעהן נאָר דעם אסקעטיזמוס. געוויס, דער נאַטירליכער גענענזאַץ פון אסקעטיזמוס איז געוועזען דער אָפּטער אויסברוך פון ווילדע לוסט, דער מבול פון אויסגעלאסענהייט... דער דערשראָקענער קריסט האָט געוואוסט דערפון, אָבער ער האָט עס ניט גערעכענט אלס א פּראָטעסט פון דער נאַטור. עס איז געוועזען אַן אַנשיקעניש פון סאטאן. ווארום די נאַטור, דאָס שעהנע, דער גריכישער בעגריף פון לעבען, — דאָס אלעס, איז געוועזען פון סאַטאן און פאר דעם סאטאן. רוחניות איז געוועזען פאר גאָט און פון גאָט, גשמיות איז געוועזען פון טייוועל און פאר'ן טייוועל...

עס איז לייכט צו פערשטעהן, ווארום האמלעט איז אזוי שוואך און בלאס, ווי ער ערשיינט פאר אונז אין זיין שווארצען טרויער מאַנ־

טעל, אין דעם מאַנטעל פון א בעל תשובה און פעסימיסט, אין דעם מאַנטעל אין וועלכען די אידיש קריסטליכע סוביעקטיווע אידעע פון לעבען האָט איהם געוויקעלט אזוי פיעל יאָהרהונדערטע. אין וואָס בע־שטעהט די טראַגי־קאָמעדי פון האַמלעט׳ס לעבען? איהם שרעקט דער טויטער גייסט פון זיין פאָטער, דער שאָטען פון דער פערגאַנגענהייט, די פאַקטען פון דעם אַמאָליגען לעבען, ווען דער האַמלעט־פאָטער איז געווען פיזיש רוהיג, שטאַרק און מעכטיג מיט א פרייען ווילען און האָט געפיהרט א זאָלאָגישען לעבען אויף דער שויס פון דער נאַטור... די פערגאַנגענהייט רופט איהם צו טהעטיגקייט. ער אָבער איז פּאַראַלי־זירט. די אַלטע פערגאַנגענהייט איז געשטאָרבען און דער קריסט האַמ־לעט ערפאַהרט נאָך אַמאָל די אַלטע אידיש־קריסטליכע געשיכטע, אַז דער טויט איז פעראורזאַכט דורך דעם זינדענפאַל פון דער פרוי, דורך דער זינדיגער מוטער געטרודע... שפּעטער, ווען דאָס לעבען ווערט א דראַמאַ, קומט דער זינדענפאַל ניט דורך דער פרוי, נאָר דורך דעם מענש. פון שעקספּיר׳ס געטרודע און פון זיין אָפעליא ביז איבסען׳ס נאָרא און העדדא גאַבלער האָט די מענשהייט געדאַרפט דורכגעהן א גרויסען היס־טאָרישען מהלך. אין שעקספּיר׳ס צייטען זיינען די פרויען געווען אָדער העקסען, מכשפות, דעם סאַטאַנ׳ס בעהעלפערס צו פערפיהרען דעם מאַנביל׳ס כשר׳ע נשמה, אָדער זיי זיינען געווען פרומע נאָנען, לייכטענ־דע שטערען און דופטענדע בלומען. פשוט׳ע מענשען האָבען די פרויען אָנגעפאַנגען צו ווערען נאָר אין אונזערע צייטען, אין דער מאָדערנער דראַמאַ...

„האַמלעט“ איז דער נעגענזאַץ פון דראַמע, ער איז דער ווידער־שפּרוך פון אַקטיוויטעט, פון טהעטיגקייט, פון בעשלאָסענהייט. ער איז ניט געווען דער הערר פון זיין לעבענס אומשטענדע, פון זיין שיק־זאַל. ער איז געווען א פּאַטאַלער פּראָדוקט פון א פּאַטאַלער היסטאָרי־שער טראַגעדי, א קנעכט פון זיין שיקזאַל, ער האָט א סך געדענקט און ווענינ געטאָן. זיינע שמערצען זיינען געקומען פון דענקען. זאָלאַנג דער קריסט האָט ניט געדענקט, האָט ער נאָר געגלויבט... און אין גלויבען האָט ער געפונען זיין טרויסט און בעפריעדיגונג. ווי ער האָט נאָר אָנגע־הויבען דענקען, האָט ער אָנגעהויבען צווייפלען, ער איז געוואָרען א סקעפּטיקער און א הומאַניסט. דער סקעפּטיציזמוס האָט טאַקע פערגיפ־טעט די זעעלע פון האַמלעט, עס האָט אָבער געעפענט דעם מח פון

פראנצים בעקאָן, וועלכער האָט אין דער זעלבער צייט אָנגעפאנגען צו לערנען, אַז דענקען דאַרף מען נאָר פון דער אויסערער וועלט און דאָס דער אָביעקטיווער גערדאנק איז דאן ריכטיג, ווען מיר קענען דעם אָביעקט אליין, דעם געגענשטאנד פון אונזער דענקען אָבמעסטען, אָבוועגען, בעגרייפען דורך אונזערע מאַטעריעלע חושים. האמלעטיזם האָט געמוזט פיהרען צום בעקאָניזם און, אין דעם זינן, זאָגט מען ניט אומזיסט, אַז בעקאָן און שעקספּיער איז איינע און די זעלבע פּערזאָן... דער הומאַניזם פון האמלעט האָט טאַקע געפיהרט דערצו, דאָס ער האָט אָנגעהויבען צו צווייפלען ניט נאָר אין דער זיטליכער וועלט־אָרדנונג פון עקזיסטירענדען מענשען, נאָר אויך אין דער לאָגיק פון דער גאַנצער וועלט־סיסטעם. דאָס האָט אָבער געפיהרט צום רענעסאנס, שפּעטער צו דער פילאָזאָפי פון אויפקלערונג און רעוואָלוציאָן!

א לאַנגע צייט איז די קריסטליכע וועלט געלעגען אין פינסטערניס, דער געדאנק פון מענשען איז געשלאָפען, דער גייסט איז געווען געשמידט אין קעטען פון טויטע דאָגמען, די פּערזענליכקייט פון יעדען „איינציגען" איז געווען אונטערדריקט, זיין ווילען גערויבט. דער גאָט פון ליעבע איז געווען אַן אל קנא ונוקם... ער האָט געהייסען שווייגען, אַז ניט האָט ער געהייסען פּערברענען און פּערניכטען. ער וואָלט שוין ניט אויסגעהערט אזוי געדולדיג, וואָס איוב זאָגט, ווי דער אַלטער דעמאָקראַטישער גאָט־פאָטער יהוה האָט געטאָן. די קאַטוילישע קירכע האָט פון דעם גאָט דער ליעבע, פון דעם גאָט פון אביונים און געפאלענע, געמאכט אַן אַריסטאָקראַטישען גאָט, א געוואַלדיגען מיוחס און אויטאָריטעט, די קירכע און איהר דאָגמע האָבען גענצליך דעם מענשען פּערשקלאַפט. דאָס האָט ענדליך געמוזט ארויסרופען א פּראָטעסט און עס האָט געשאפען דעם רעליגיעזען פּראָטעסטאנטיזמוס, די רעפאָרמאַציאָן.

די רעפאָרמאַציאָן האָט געבראַכט גרויסע נוצען דערמיט, וואָס זי האָט ערניעדריגט דעם פּרעסטיזש פון אַלטע אויטאָריטעטען און האָט געוויזען א ביישפּיעל פון פּראָטעסט—זי איז געווען נוצליך אין דעם זינן, דאָס זי האָט געלערענט און פּערברייטעט די אונטערוואָרפענע מענשען פון פּראָטעסט איבערגעהן צו רעוואָלוציאָן. אָבער די רעפאָרמאַציאָן האָט ניט בעפרייט דעם געדאנק און דעם גייסט פון דעם קריסטליכען מענשען. פערקעהרט, זי האָט נאָך שטאַרקער געמאַכט דעם איינפלוס

פון דער אידישער סוביעקטיווער וועלט־אנשויאונג. די ביבעל איז נאָך געוואָרען אַ גרעסערער אויטאָריטעט, די דואליסטישע סיסטעם, אַז אויף דער זינדיגער ערד הערשט דער סאטאן צוזאַמען מיט גאָט איז נאָך גע־וואָרען שטאַרקער, אַלע וועלט־פערגניגענס, יעדע פרייד וואָס איז פער־בונדען מיט גשמיות האָט אויך אין דער פּראָטעסטאַנטישער וועלט גע־הערט צום סאטאן — און וואָס עס בעלאַנגט צום סאטאן, נאַטירליך, בעלאַנגט ניט צו גאָט. די פּראָטעסטאַנטען, מעהר פון אַלע די קווע־קערס, האָבען געהאַסט און פעראַכטעט קונסט, טהעאַטער, אירדישע שעהנקייט, ווארום דאָס אַלעס איז געווען דעם סאטאַנ׳ס מלאכה. און ווי אַזוי האָט דער פּראָטעסטאַנט געקענט צווייפלען אין די עקזיסטענץ פון סאטאן, אַז מארטין לוטהער אליין האָט מיט איהם געפיהרט פער־זענליכע דעבאַטען און האָט איין מאָל אויף איהם, אויף דעם „ניט גור־טען״ געוואָרפען זיין גרויסען טינטער מיט טינט?

ווי לאַנג די רעאַקציאָן און די פינסטערגים זאָלען ניט הערשען, ווי שטאַרק די דענקענדע קראַפט זאָל ניט זיין אונטערדריקט, אין גאַנצען פערניכטען דעם געדאַנק פון אַ מענשען איז אונמעגליך, די מענשהייט פערגעסט ניט צו דענקען. דער צווייפלענדער, סקעפּטישער געדאַנק ערוואַכט און דער מענש הויבט צוערשט אָן צו פרעגען: צוליעב וואָס דארף זיין דאָס וואָס עס איז? און אויב עס דארף זיין, מוז עס דען זיין דוקא אַזוי ווי עס איז?... שפּעטער קומט דער קרי־טישער געדאַנק און צושטערט אַלעס, וואָס עס דארף ניט זיין, און נאָך שפּעטער קומט דער שאַפענדער גייסט און שאַפט דאָס נייע, וואָס עס דארף זיין... האמלעט — דאָס איז דער ערוואַכטער צווייפלענדער געדאַנק פון דעם אָבגעשוואַכטען קריסטענטהום, דאָס איז איוב, וועל־כער האָט זיך אריינגעקליבען צום קריסט און האָט אַזוי פיעל יאָהר געשוויגען, דאָס איז דער „עוויגער יודע״, וועלכער האָט אומגעוואַנ־דעלט אין דער קריסטליכער וועלט אין דעם תשובה מאַנטעל פון אַ מאָנאָך, אָן אסקעט... האמלעט פערשטעהט זיין אויפגאַבע, אָבער ענטשיידען זי קען ער ניט, ווארום צום קענען דארף מען האָבען ווילען... נאָר דורכ׳ן ווילען קומט מען צו טהאַטען, האמלעט האָט ניט קיין ווילען. די רעפלעקציאָן, דאָס גריבלען פּאַראַליזירט זיין ענטשלאָסענהייט. ער האָט נאָר די אידעע פון דער טהאַט, אָבער ניט די טהאַט אַליין. דאָס איז דער ערשטער שריט פון סקעפּטישען געדאַנק. האמלעט פאַנגט

אָן צו צווייפלען אין דעם לאָגישען געדאנק פון אלע ערשיינונגען. זיין צווייפלען געהט אזוי ווייט, אז ער זאָגט: צווייפעל, דאָס די שטערן לייכטען, צווייפעל, דאָס די זונן בעוועגט זיך, צווייפעל אויב די וואר־הייט איז ניט א ליגען!... דאָס וואָס האמלעט זאָגט: צווייפעל דאָס די זונן בעוועגט זיך, צייגט ניט, אז שעקספיר האָט דאמאָלס ניט גע־וואוסט, אז די ערד, ניט די זונן בעוועגט זיך. פערקעהרט, ער האָט יא געוואוסט און דאָס פערשטארקט נאָך דעם געדאנק, ווי אונזיכער איז דאָס, וואָס דער מענש רעכענט פאר א ווארהייט. זיינע געפיהלע זאָגען איהם, אז די שטערען זיינען פייער, אז די זונן בעוועגט זיך, איז דאָס דען אין דער ווירקליכקייט אזוי? און איז דען ניט אלעס, וואָס ער רע־כענט פאר א ווארהייט, ניט מעהר ווי א טעות, א ליגען, אן איליוזיאָן פון זיינע געפיהלע? ער הויבט אָן צווייפלען אין אלע געוועהנליכע מיינונגען, אין אלעס וואָס ער וויים פון ביכער, אין אלע זיינע פער־זענליכע בעאָבאכטונגען. אזוי ווי איוב זאָגט ער: וואָס צווינגט אונז צו שוויצען, צו קרעכצען און צו שלעפען אויף זיך דעם שווערען לאסט פון לעבען? נור דאָס, וואָס מיר האָבען מורא, אז נאָכ׳ן טויט וועט זיין עפּעס דאָרט אין יענעם לאנד, פון וואנען קיין וואנדערער האָט זיך נאָך ניט אומגעקעהרט. דאָס געוויסען מאכט פון אונז שוועכלינגע און פייג־לינגע, וואָס בלייבט פון מענשען נאָך זיין טויט? א מאָנאט נאָך זיין פאָטער׳ס טויט האָבען איהם שוין אלע פערגעסען, און די זינדיגע פרוי־מוטער האָט שוין חתונה געהאט. און אז וועך איז שוין גאָר א גרוי־סער מענש, איז דאָ א האָפנונג, אז ער וועט זיין לעבען איבערלעבען מיט גאנצע זעקס חדשים! פון דעם אָרעמען יאָריק׳ס קאָפּ, וועלכער האָט אמאָל געזאָגט וויצען און האָט אלעמען פריילי‌ך געמאכט, איז געוואָרען אַן עקעלהאפטער ביין מיט צוויי לעכער. פון דעם גרויסען אלעקסאנדער איז געוואָרען אש און שטויב, ווי פון יעדען קליינעם מענשעלע, און דער גרויסער מאכער, וועלכער האָט זיין גאנצעם לעבען געקויפט לענ־דער, ליגט אין א שמאָלען שטיקעלע ערד — דער קעניג, וואָס איז אָב־געהאָדעוועט און פעט, און דער בעטלער, וואָס איז אויסגעהונגערט און מאָגער, —ביידע זיינען זיי צוויי פערשיעדענע געריכטען ביי איין טיש, צוויי מאכלים פאר איינע און די זעלבע ווערים...

די גאנצע וועלט איז א תפיסה און יעדער מענש איז א געפאנגע־נער. קיין פרייהייט איז ניטאָ. די פערהעלטניסע צווישען מענשען זייי־

נען געבויט אויף ליגען און בעטרוג. מען אכטעט דעם, ווער עס האָט די מאכט אין האנד. נעכטען האָט צופעליגערווייזע א בראַווער עהרליכער מענש געהאט די מאכט אין האנד, האָט מען איהם געאכטעט. היינט האָט פערנומען זיין פלאַץ א פייגלינג, א פערברעכער, א מערדער — גיט מען איהם אָב כבוד. קיין גערעכטיגקייט איז אויף דער וועלט ניטאָ. וויסען? קענען? אָה, פריינד האָראציא, אויפ׳ן הימעל און אויף דר׳ערד זיינען דאָ פיעלע, פיעלע זאכען, וועלכע די פילאָזאָפי איז ניט אימשטאנדע צו ערקלערען. ליעבע פון א פרוי? גערטרודע האָט חתונה מיט אַן אנדערן בעפאָר זי האָט אויסגעטראָטען די שיך, אין וועלכע זי איז געגאנגען צו איהר ערשטען מאַן׳ס לויה. און זי האָט איהם דאָך אזוי געליעבט. די טוגענד און שעהנקייט פון אָפעליא? די שעהנקייט וועט קיין מאָל ניט זיין א הילפסמיטעל, צו פערשטארקערען די טוגענד, פערקעהרט, די טוגענד וועט זיין א קופּלערין ביי דער שעהנקייט. ניין! האמלעט ראַטהעט בעסער אָפעליא צו געהן אין מאָנאַסטיר, איידער זי זאָל חתונה האָבען און דורך איהר זאָלען פערמעהרט ווערען זינדיגע מענשען. פריינדשאַפט? וואָס איז א פריינד, א מענש וואָס מיינט, אז ער קען שפּיעלען אויף דיר לייכטער, ווי אויף א פלייט... וואָס איז גליק? פאָרטונא איז א פראָסטיטוטקע, וועלכע פערקויפט איהר ליעבע צו דעם, ווער עס איז מעהר אויסגעלאַסען און פערדאָרבען. וואָס איז דאָס לעבען? צוליעב וואָס זאָל מען לעבען? וואָס איז די גאַנצע זיט־ליכע אָרדנונג פון דער וועלט? וואָס איז די וועלט אליין? וואָס איז די גרויסע ליכטיגע זונן, ווען פון איהרע שטראַהלען ווערען בעשאַפען ווערים אין דעם קויט, וואָס וואלגערט זיך אויף דר׳ערד? בלייבט נאָך איין פראַגע: וואו איז דאָס גלויבען, וועלכעס פערשפּרעכט אונז בעפריי־דיגונג נאָכ׳ן טויט? וואו איז די רעליגיאָן, וועלכע האָט טויזענדער יאָה־געלערנט האמלעט׳ען ניט דענקען פון ראַכע און האָט געלערנט דעם מענשען פערגעבען, מוחל זיין און די שטראַפע, ד י ט ה א ט ניט נעהמען אויף זיך, נאָר איבערגעבען עס צו דער מאכט, וועלכע איז ניט אין דעם מענשען, נאָר ווייט אין די הימלען? האמלעט האָט אָנגע־פאנגען צו דענקען און האָט מעהר ניט קיין גלויבען. די קריסטליכע וועלט וויל ניט מעהר קיין בעפרידיגונג אינ׳ם טויט, זי וויל אָנפאנגען זוכען דאָס גליק אינ׳ם לעבען, ווי דער אלטער גריך האָט געטאָן, אינ׳ם קאמפּף פאר׳ס מענשליכע לעבען, ווי פּראָמעטעאוס האָט געטאָן. האמ־

לעט וויל ניט איבערגעבען די שטראָף די טהאט צו דער מאכט אין הימעל, ער פערשטעהט שוין, אז דער מענש דאַרף אליין אויף זיך נעהמען צו בעשטראָפען, אויסראָטען, פערניכטען דאָס בייזע, דאָס שלעבטע, דאָס אונגערעכטע... ער פערשטעהט עס, ער וויל עס, ער קען עס אָבער ניט. דער קאַמפּף פאַר דעם אירדישען לעבען און די טהאט — דאָס זיינען שפּעטערע אַקטען פון דער גרויסער וועלט דראַמאַ...

ווען האמלעט פאַלט און געזעגענט זיך מיט זיין טרייען פריינד האָראַציאָ, זיינען זיינע לעצטע ווערטער ווענען טויט: „די רוהע איז שווייגען...."

האָראַציאָ בויגט צו זיין קאָפּ צו דעם קערפּער פון דעם גרויסען רוהעלאָזען דענקער און זאָגט:

„וואָס פאַר א נאָבעלעס הארץ איז איצט צובראָכען געוואָרען!
גוטע נאַכט, מיין גוטער, ליעבער פּרינץ! זאָלען שאארען פון ענגעלן
דיר פון רוהע זינגען... הא? וואָס הער איך? וואָס פאַר א געוויש פון א באַראַבאַן?"

יא, דער פאַרהאַנג פאַלט, דאָס נאָבעלע הארץ פון'ם גרויסען סקעפּטיקער און צווייפלער איז אנשווינגען געוואָרען. אָבער איהר הערט דעם גערויש פון א פּויק? דאָס מאַרשירט א נייע טרופּע, וועלכע וועט שפּיעלען אויף דער היסטאָרישער ביהנע א נייען טהייל פון דער גרויסער וועלט־דראַמאַ, דאָס קומט די נייע צייט, די צייט פון רענעסאנס, די צייט פון בענייאונג און פון אויפלעבען, דאָס מאַרשירט אַן אנדערע היסטאָרישע עפּאָכע, דאָס געהט דער יוגענד־זוכער, דער פערגניגען פערלאַנגער, דער לעבענס־פאָרשער, דער גרויסער דאָקטאָר פאוסט...

דראמא און דראמאטורגען.

דראמא.

.1

דראמאַ איז אַ גריכיש וואָרט, בעדייטעט האַנדלונג, טהאַט, ווי מען זאָגט אין ענגליש — עקשיאָן.

מען האָט געפּרעגט אַ געוויסען ליטעראַט: וועלכע סאָרט פּון פּאָעזי איז גרעסער — ראָמאַן אָדער דראַמאַ? דאַרויף האָט ער געענט־פערט: דער גרויסער זשעני שעקספּיר וואָלט אפשר ניט געקענט מאַ־כען קיין גוטען ראָמאַן, אָבער די גרויסע קונסט, דראַמאַ, האָט געמאַכט אַ גוטען שעקספּיר.

אַ מוזיקער האָט געזאָגט אַ מיינונג, אַז פון אַלע מוזיקאַלישע אינ־סטרומענטען איז די מעכטיגסטע און דאַנקבאַרסטע די פּיאַנאָ. אַ וויאָ־לין, אַ פלייטע, אַ קלאַרנעט געהט אין דער טאָנען־וועלט, אין דער וועלט פון קלאַנג און האַרמאָני, אליין, אַ יחיד, וועלכען מען בעגלייטעט — אַ פּיאַנאָ אָבער איז אַ פעראייניגטע קערפּערשאַפט, אַ געמיינשאַפטליכע מאַכט פון טאָנען... דער טאַלאַנטפאָלער פּיאַניסט בעהערשט אַ גאַנצען מעער פון זיסע, שטאַרקע און קרעפטיגע טאָנען, ער האַרמאָניזירט, שטעלט צונויף פערשיעדענע קאָמבינאַציאָנען, דריקט אויס אַלערליי געפיהלען...

די דראַמאַ, צווישען אַלע קונסטען, פערנעהמט אַזאַ פּלאַץ ווי די פּיאַנאָ צווישען מוזיקאַלישע אינסטרומענטען. דער דראַמאַטורג בע־הערשט אַלע קונסטען דער וועלט, ער האָט אין זיינע הענד אַ גאַנצען מעער פון פערשיעדענע פּסיכאָלאָגישע טאָנען, אַ ים מיט פאַרבען, אַ וועלט מיט געפיהלען און געדאַנקען, ער דאַרף נאָר מאַכען קאָמבינאַ־ציאָנען נאָך זיין אויסערוועהלונג.

אין מענשענס לעבען איז דאָ פרייד און טרויער, געלעכטער און

טרערען, גרויסע אנשטרענגונגען און ניערעריגע פערברעכען, ערהאבע־
נע געדאנקען און געמיינע ווינשע, נאָבעלע געפיהלען און שרעקליכע לייי־
דענשאפטען, איידעלע, פּאָעטישע ליעבע און ווילדע פערדישע תאוות,
גרויסע אידעאַלען, הויכע שטרעבונגען און קליינע טעגליכע זאָרג...
דיעזע אַלע פערשיעדענע געפיהלען, ווינשע און שטרעבונגען פּראָדוצי־
רען אין מענשענס לעבען פערשיעדענע טהאטען, האנדלונגען, דאָס וואָס
מען רופט אין גריכיש „דראמען"...

די סאָציאָלאָגישע געביידע פון מענשענס געזעלשאפטליכען לעבען,
די עקאָנאָמישע אומשטענדען, אונטער וועלכע ער לעבט, די פאָרמען פון
זיין פאמיליען־לעבען, די ציוויליזאציאָן, פון וועלכע ער נעהרט זיך,
דער פערזענליכער קאמפף, וועלכען ער דארף פיהרען פאר זיין דאזיין,
די איינענשאפטען פון דעם מענשענ'ס נאטור אים אלגעמיין, די נאטיר־
ליכע און צופעלינע אומשטענדען, וועלכע רינגלען איהם ארום, די גאנ־
צע אויסערע וועלט צוזאמען מיט זיין אייגענע, אינגערע וועלט, מיט
זיין זעעלע, זיינע נערווען, זיינע פיזיאָלאָגישע פעררינכטונגען, זיינע
מעלות און חסרונות וועלכע ער בעקומט בירושה פון זיינע עלטערען —
דאָס זיינען די שעפּפער, דער שטאָף און די בעוועגונגס־קרעפטע, וועל־
כע רופען ארויס די אָדער יענע טהאטען, די אָדער יענע האנדלונ־
גען.

דאָס ווייסע ביינדעלע אין א פּיאנאָ, פון וועלכע עס גערט ארויס א
טאָן, ווען מען גיט א קלאפּ מיט'ן פינגער, רופט זיך קלאוויש; אַלע
ביינדלאך צוזאמען רופען זיך קלאוויטור.

א גאמע אָדער א סקאלא (סקייל) רופט זיך א לייטער פון טענער.
יעדער טאָן איז א טרעפּ. זיבען אזעלכע טענער איז א לייטער (א גאמע).

די גאנצע קלאוויטור פון א פּיאנאָ האָט זעקס־זיעבען גאמען. די
קלאוויטור אָבער פון דער דראמען־קונסט איז אונענדליך, איהרע
גאמען פון וועלכע מע קען מאכען קאָמבינאציאָנען זיינען אונצאָהל־
באר. עס איז דער גרעסטער לייטער אין דער וועלט, עס איז דער לייי־
טער וועלכע ר' יעקב האָט געזעהן אין חלום, עס איז א לייטער וועלכער
גערט פון דער ערד ביז די הימלען, עס איז דער לייטער פון מענשענס
לעבען, אויף איהם קלעטערען ענגלען און פון איהם שטירצען אראָפּ
מענשען און ווערען צושמעטערט!

א גאנצע וועלט מיט ערשיינונגען האָט דער דיכטער צו זיינער

דיענסט ווען ער געהט פערפאסען א דראמא, זיין מאטעריאל איז גרויס, זיין פעלד איז אונגעהייער ברייט. איהר זיצט אין טהעאטער פיער שעה און איהר לעבט אין דער צייט איבער צעהנדלינגע יאָהרען; אויף א ביהנע פון ד׳ אמות די גרוים זעהט איהר די גרעסטע פעלדער פון שלאכט און קאמפף. די דראמאטישע קונסט בענוצט זיך מיט א גייסטי־גע פאנאָראמע, אום דאָס אייך ריכטיג פאָרצושטעלען.

האָט איהר געזעהן אמאָל א פאנאראמע? איהר גיט א קוק אין א גלעזעל וואָס איז גרוים ווי א פייג (וואָס מען עסט) איהר דערזעהט א שטאָט, וואָס איז גרוים אזוי ווי ווילנא. אויף א קליין שטיקעלע לייי־ווענט מאלט מען אָב ריכטיג די גאנצע שטאָט ווילנא און דאָס פער־גרעסערונגס גלעזעל שטעלט אייך פאָר א כרך אין זיין נאטירליכער גרויסקייט. א דראמאטורג קען אין פיער—פינף אקטען שילדערן ניט נור דאָס גאנצע לעבען פון אייניגע פערזאָנען, ער קען פאָרשטעלען א גרויסע היסטאָרישע עפּאָכע פון א גאנצען פאָלק. די דיכטונגס־קראפט פון פערפאסער, די דעקאָראציאָנען, די נאטירליכע שפיעל פון אקטיאָ־רען מיט דער הילפע פון דעם צושויער׳ס איינבילדונגס־קראפט און פאנטאזיע, דאָס אלעס צוזאמען בעשאפט דער ביהנעס גייסטיגע וואונ־דערבארע פאנאראמע, וועלכע ווייזט די ווייטע יאָהרען אין זייער נאַ־טירליכער גרויסקייט.

מען דארף זיין א בריה פאָרצושטעלען פערשיעדענע האנדלונגען אין א אינטערעסאנטע און אנגענעהמע פאָרמע, אָבער די גרעסטע קונסט איז צו שילדערען א רעאלען, נאטורטרייען טיפּ. וויסען די טהאַ־טען פון א מענשען איז ניט שווער, קענען און פערשטעהן דעם מענשען אליין איז גיט זעהר לייכט.

אין א דראמאטישען ווערק קענען פאָרגעשטעלט ווערען דריי קאַ־טעגאָריען מענשען: טיפּען, כאראקטערע, פערזענליכקייטען. א טיפּ איז אזא אינדיווידואום, אין וועלכען עס זיינען צוזאמענגעקליבען און קאָנצענטרירט די אלע אייגצעלהייטען און אייגענשאפטען, וועלכע גע־פינען זיך ביי אנדערע מענשען פון זיין פאָלק, פון זיין ראסע און פון זיין צייט אין א שוואכע, קוים בעמערקטע פאָרמע אָדער וועלכע זיינען שוין ביי איהם גאנץ פערלאָרען געוואָרען. צום ביישפּיעל: א טיפּישער איד האָט א לאנגען האָרבאטען נאָז, שווארצע האָאָר, שווארצע אויגען, א שמאָלע ברוסט און לענגליכען קאָפּ. דערצו האָט ער ריעזע אייגענ־

שאפטען: ער האָט פלינקע בעוועגונגען, קאָמישע העויות, א שאַרפען מוח, פעהיגקייטען צו געשעפט, א שטאַרקען ווילען אויף צו בעהערשען זיך, א נייגונג צו א קהל'ס אָרדנונג און א געוואָהנהייט צו לעבען חברותא נאָר מיט זיין ווייב. עס גיבען אָבער אידען וואָס האָבען שוואַרצע אויגען און האָבען ניט קיין האַרבאַטע נאָז, וואָס האָבען ליעב ביזנעס און האָבען ניט קיין שכל, וואָס האָבען שוואַרצע האָאָר און געלע וואָנצעס, וואָס האָבען פלינקע בעוועגונגען און האָבען ניט קיין שטאַרקען ווילען א. ז. וו.... זיינען זיי דערפאַר חלילה, קיין אידען ניט? אידען זיינען זיי; אָבער אַטיפּישער איד, א סוביעקט, אויף וועלכע איהר וועט נאָר א קוק טאָן, וועט איהר שוין וויסען ווער ער איז, מיט וועמען איהר וועט נאָר איין האַנדעל טאָן, וועט איהר שוין וויסען מיט וועמען איהר האָט צו טאָן, דאָס איז דער איד וועלכער האָט אין זיך די אַלע, אָדער כמעט אַלע טיפּישע אייגענשאַפטען, וועלכע מיר האָבען אויבען אויסגערעכענט.

ווען איהר שילדערט א טיפּ פון א העלד, פון א אינטריגאַנט א. ז. וו. דאַרף ער פאָרגעשטעלט ווערען מיט שטאַרקע, דייטליכע, אויסדריקליכע און געשטאַלטליכע ציגע; דאַרפען אין איהם קאָנצענטרירט זיין די אַלע אייגענשאַפטען, וועלכע זיינען אין ניט טיפּישע העלדען און אינטריגאַנטען אויסגעדריקט אין א שוואַכע, קוים בעמערקבאַרע פאָרמע.

יעדער מענש האָט א כאַראַקטער אפילו א כאַראַקטערלאָזער מענש איז אויך א כאַרקטער, אָבער ניט יעדער מענש איז א כאַראַקטעריסטישער מענש. א כאַראַקטעריסטישער מענש ווערט אָנגערופען אַזא סוביעקט, ביי וועלכען אַלע אייגענשאַפטען זיינען ניט באַלאַנסירט, ניט גלייכמעסיג... ער האָט איין געוואָהנהייט, איין משוגעת, איין שטאַרק אויסגעדריקטע אייגענשאַפט, וועלכע פערשטעלט אַלע אַנדערע... צ. ב. ש. איינער איז א בעריהמטער, ער איז א שטילער מענש א גוטער, אַן אָרענטליכער, און טהיילט זיך מיט גאָר ניט אָב פון אַלע אַנדערע מענשען, ווי אָבער ער הויבט נאָר אָן רעדען פון זיך — וואַקסט ער אויס פלוצלונג. ווען ער האָט געפרעגט א קשיא, האָט דער רב הכולל ניט געקענט ענטפערן; ווען ער האָט א זעץ געטהאָן א שכור'ען איירישען, איז ער אריבער געפלויגען איבער דער וואָרלד'ס בילדינג, ווען ער האָט א קוק געטהאָן אויף א שעהנע מאַמזעל, איז זי אויפ'ן

אָרט פּערצאַפּעלט געוואָרען און האָט גע׳חלש׳ט... עס זיינען דאָ אַ סך קאָמישע און ערנסטע אייגענשאַפטען, קריינק, משוגעת׳ן, פּסיכאָ־פּאַטישע שוואַכקייטען, וועלכע מאַכען אַ מענשען פאַר אַ כאַראַקטער...

אַ פּערזענליכקייט איז אַ געוועהנליכער מאַסען־מענש. ווען איהר שילדערט זיינע האַנדלונגען און טהאַטען, דאַרפט איהר אויך זיין גוט בעקאַנט מיט זיין לעבען, מיט זיינע אומשטענדען, זיין אינטעלעקטועלען פּסיכאָלאָגישען צושטאַנד, אום פּאָרצושטעלען איהם ריכטיג און נאַטור טריי. צום ביישפּיעל, אַלע חינעזער ווייזען זיך אונז אויס זעהר עהנליך איינע צו די אַנדערע... ווי איהר וועט נאָר אויסמאָלען אַ מענשען, אַ ניעדריגען, מיט קליינע אויגעלעך, אַ קורצען נאָז, מיט אַ צאָפּ פון הינטען און אין זיינע געוועהנליכע קליידער, וועלכער שטעהט אין אַ לאָנדרי, איז ער אַ חינעזער, אַ חינעזישע פּערזענליכקייט. איהר קענט אָבער ניט פאָרשטעלען אַ געוועהנליכען חינעזער אין אַ סאַראַפאַן פון אַ רוסישע באָבע, וועלכער זאָל זיצען אויף אַ בייסיקעל און זאָל מעביר זיין די סדרה...

ווען די הויפּטזאַך אין אַ דראַמאַטיש ווערק זאָל זיין די האַנדלונג, וואָלט מען ניט נויטיג געדאַרפט קיין שוישפּיעלער. דער אויטאָר אליין, אָדער אַ געדונגענער בעל קורא וואָלט זיך אַנידער געשטעלט און איבער געלעזט פאַר׳ן פּובליקום די גאַנצע וואָס האָט פּאַסירט פון אָנפאַנג ביז׳ן אויסלאָז. די הויפּט זאַך אָבער זיינען די טיפּען, כאַראַקטערע און פּערזענליכקייטען, וועלכע ווערען געשילדערט. דער אויטאָר גיט נאָר ווערטער; מען דאַרף האָבען אַ שטימע, זשעסטען העויות, תנועות, מי־נעס, מאַנערען, בעוועגונגען, צוגעפּאַסטע קליידער, אַ ריכטיגע סיטואַציאָן, אַ וואַהרע אבבילדונג פון די אַלע פאַקטען, ערשיינונגען און איינ־צעלהייטען וועלכע האָבען ארויסגערופען די דראַמאַ אין לעבען. דערויף מוז מען האָבען גוט איינגעריכטעטע טהעאַטערע און שוישפּיעלער: ריכטיג פאָרצושטעלען „עקשיאָן" דאַרף מען האָבען אַקטיאָרען.

מיר האָבען אויבען דערמאָנט די אורזאַכען, וועלכע פּראָדוצירען די האַנדלונגען פון מענשען־לעבען און וועלכע מאַכען פון מענשען אַזעלכע טיפּען, כאַראַקטערע און פּערזענליכקייטען, ווי זיי ווערען גענומען פון דעם דיכטער. די נאַטור, סאָציאַלע און עקאָנאָמישע אומשטענדען שאַפען פערשיעדענע אינדיווידועלע אייגענשאַפטען, פּסיכאָלאָגישע און פּסיכאָ־פּאַטאָלאָגישע (זעעלען־קראַנקע) ערשיינונגען. איינער איז

מעלאנכאָליש, דער אנדערער מאכט אימער שפּאס ; דער סאנגוויניק (היציגער) דריקט אוים זיינע לײדענשאַפטען אין אַ שטורם, דער גלעלאַ־סענער מענש האנדעלט אנדערש ; אַן אַלטער מאַן האָט אַן אנדער שטי־מע און אַן אנדער גאַנג, אַ יונגער מאַן רעדט און געהט אום אנדערש... אַ לייכטזיניגער פּאַט, אַ שטוצער קליידעט זיך אנדערש, אַ דענקענדער מענש ווידער אנדערש ; אַן אָריגינאַל טראָגט די היטעל אויף׳ן קאָפּ ניט אַזוי ווי אַ מענש וואָס וויל ניט ארוים געהן פון דער רייהע... אַ מענש וואָס איז געוואָהנט צו אונטערדריקען האָט ניט אַזעלכע מאַנערען ווי דער, וואָס איז שטענדיג אונטערדריקט. אַ שוישפּיעלער דאַרף פריהער פון אַלעם בעזיצען בעאָבאַכטונגס־קראַפט און אַ פעהיגקייט צו אימיטי־רען . . . ער דאַרף בעאָבאַכטען ווי פערשיעדענע טיפּען און סוביעקטען פיהרען זיך אויף, רעדען, קליידען זיך, געהען אום, זשעסטיקולירען, וועלכע מימיק זיי מאַכען, וועלכע פּלאַסטישע בעוועגונג און דאַן דאַרף ער קענען דאָס זעלבע אימיטירען, נאָכמאַכען, נאַטור טריי פאָרשטעע־לען, רעאַליזירען.

אָבער דאָס אַלעס אליין איז נאָך ווֶעניג. בעאָבאַכטונגס־קראַפט און אימיטאַציאָן זיינען נור מעכאַנישע אָדער טעכנישע מיטווירקער. אום דער שוישפּיעלער זאָל קענען איבערגעבען די אידעע פון אַ דראַמאַ־טישען ווערק, אום ער זאָל קענען ערקלערען אַלעס וואָס דעם דיכטערס ווערטער מיינען, — מוז ער פערשטעהן די בעדייטונג און דעם גדאַנק פון דעם גאַנצען ווערק, אין וועלכען ער נעהמט אַנטהייל, ער מוז פער־שטעהן די פּסיכאָלאָגישע אומשטענדען, וועלכע רופען ארוים די האַנד־לונג, ער מוז קענען די מענשהייט, בעגרייפען דאָס מענשליכע און פער־שטעהן דעם מענשען . . . ער דאַרף ניט נור זעהן און נאָכמאַכען, ער דאַרף אויך פיהלען און דענקען . . .

מיט איין וואָרט, טהעאָרעטיש גערעדט דאַרף דער דיכטער קע־נען אויסערוועהלען פון דער גרויסער מענגע פון מענשען׳ס האַנדלונ־גען דעם בעסטען מאַטעריאַל און דאַרף הויפּטזעכליך קענען שילדערן טיפּען און כאַראַקטערע. דער שוישפּיעלער דאַרף קענען דיעזע טיפּען ריכטיג אויפפאַסען און רעאַליסטיש פאָרשטעלען. אָבער ווייל פון טהע־אָריע ביז פּראַקטיק איז זעהר ווייט און ווייל מענשען טוען זעהר זעל־טען דאָס וואָס זיי דאַרפען, וועלען מיר דערווייל דערפון ניט רעדען

און מיר וועלען א ביסעל שמועסען דערפון ווי אזוי די דראמא איז געוואָרען א ליטעראטור און ווי אזוי זי האָט זיך ענטוויקעלט ביי פער־שיעדענע פעלקער.

.2

אזוי ווי די טהאטען און האנדלונגען פון איינציגען מענשען זיי־נען אָבהייגניג פון זיינע אייגענע פסיכאָלאָגישע און פיזישע איינגע־שאפטען, אזוי זיינען אויך די טהאטען און האנדלונגען פון א גאנצעם פאָלק אָבהיינגיג פון דער קאָלעקטיווער פסיכאָלאָגיע פון גאנצען פאָלק. די אנשויאונגען פון פערשיעדענע פעלקער האָבען זיך אויסגעארבייט אונטער פערשיעדענע אומשטענדע. דערפאר האָבען זיך אויך פערשיע־דען אויסגעאַרבייט די העכערע פאָרמען פון פאָעזי ביי פערשיעדענע פעלקער. און דאָס איז די אורזאכע, פאר וואָס ביי אייניגע פעלקער האָט די דראמאטישע פאָעזי געמאכט גרויסע פאָרשריטע און ביי אנ־דערע פעלקער האָבען זיך אם העכסטען ענטוויקעלט די אנדערע פאָר־מען פון פאָעזי.

דער בעוואוסטער היסטאָריקער וועבער זאָגט: דאָס דראמא שפיעלט אין דער קעניגרייך פון פאָעזי די זעלבע ראָלע, וועלכע דעמאָק־ראטיע שפיעלט אין דעם לעבען פון א פאָלק׳ס רעגיערונג. די ניט דראמאטישע פאָעזי זינגט פון געטער, פון העלדען, פון אויסערוועהלטע בעשעפענישען, אָדער פון די געהיימע איננערליכע געפיהלען פון א מענשען. דראמא אָבער שטעלט פאָר דאָס ווירקליכע לעבען, דערצעהלט ניט נור דאָס, וואָס מענשען דארפען זיין, נאָר אויך דאָס וואָס זיי זיי־נען. אָפען, דייטליך און פאר יעדען פארשטענדליך. די פאָרמע פון א דראמא איז אזוי ווי די פאָרמע פון א דעמאָקראטישער רעגיערונג. יע־דער שוישפיעלער, איז אַן אונאבהענגיגער, פרייער מענש, יעדער טוט זיינס און די טהאטען פון אלע פיהרען צו איין גרויסען אלגעמיינעם ציעל. אין אטהען, גריכענלאנד, האָט זיך הויך ענטוויקעלט די דראמא־טישע פאָעזי, ווייל דאָרט האָבען געהערשט און געבליהט די פרינצי־פען פון וואהרען דעמאָקראטיזמוס.

ביי די אַלטע גריכען האָט דער מענש געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע און זיינע טהאַטען זיינען דראַמאַטיזירט געוואָרען פון די גרעסטע קינסטלער. די אַלטע גריכישע דראַמא האָט געשילדערט דעם מענשען זיינע ריינע פּאַטריאָטישע געפיהלען, מיט זיינע הויכע שטרעבונגען צו מאַכען גליקליך זיין פאָלק, מיט זיין שטאַרקען ווילען צו זיין פריי און צו קעמפּפען זאָגאַר מיט די געטער פאַר זיין אונאַבהענגיגקייט.

ביי די אידען, עגיפּטער, אַראַבער און אַנדערע אָריענטאַלישע פעל־קער, ביי וועלכע דעם מענשענס פּערזאָן האָט ניט געשפּיעלט קיין ראָ־לע, וואו די גאָטהייט האָט דעם מענשען פּערניכטעט, זיין פרייען ווי־לען נערויבט, זיינע שטרעבונגען צו קעמפּפען פאַר עולם הזה געשטעלט ניעדריג און פער׳מיאוס׳ט, — ביי די אַלע פעלקער האָט די דראַמאַ־טישע ליטעראַטור זיך זעהר ווענינ אָדער גאָר ניט ענטוויקעלט. אין אידישען תנ״ך געפינט איהר די שעהנסטע פאָרמען פון פּאָעזי און געפינט זעהר וועניג, וואָס זאָל צייגען, דאָס ביי די אידען האָט עק־זיסטירט אויך דראַמאַ. מיר זאָגען: „זעהר וועניג״, ווייל „שיר השירים״ און „איוב״ בעווייזען דאָך, דאָס גאַנץ פּרעמד איז די דראַמאַ ניט געוועזען אויך דאָרט, וואו עס האָט געהערשט דער שטרענגער „אל שדי״, וועלכער האָט ניט ליעב געהאַט קיינע תענוגים, קיינע פערגניגענס און וואו דער מענש איז געוועזען גערעכענט פאַר אַ טפּה סרוחה און אַ חרס הנשבר...

ביי די פעלקער, ביי וועלכע די גאָטהייט איז געוועזען עטוואָס איבער־נאַטירליכעס, האָט ניט געקענט ערשיינען קיין דראַמאַטישע פּאָעזי, דערפאַר ווייל יעדע דראַמאַ איז געבוירען געוואָרען אויפ׳ן באָ־דען פון רעליגיאָן. ביי די גריכען זיינען די געטער געוועזען ניט איבער־נאַטירליכע. די קרעפטע און מעכטע וואָס די גריכען האָבען געזעהן אין דער נאַטור, די אייגענשאַפטען וואָס זיי האָבען געזעהן אין דעם מענשען אַליין, האָבען זיי צוגעשריעבען זייערע געטער. ווי אַנדערש האָט מען געקענט דיענען דעם גאָט פון פריהלינג, דעם גאָט וועלכער איז געלעגען אַ גאַנצען ווינטער טויט. ווי די נאַטור, און וועלכער האָט ער־וואַכט מיט לעבען, ליכט און פרייד, ווי אַנדערש האָט מען געקענט דיענען דיעזען גאָט, ווען ניט מיט געזאַנג, מיט טענץ, מיט פערקליי־דונגען, מיט ערצעהלונגען פון דעם, וואָס האָט אין דיעזען גאָט׳ס לעבען פּאַסירט? ... דאָ פאַנגט זיך אָן די דראַמאַ. דאָס וואָרט „טראַגעדי״

נעהמט זיך אייגענטליך פון די ליעדער וועלכע מען פלעגט זינגען צום באָק. אין גריכיש הייסט באָק — טראגאס. דעם גאָט פון וויין פלעגען די גריכען שילדערען אין דער קאָמישער פאָרמע פון א באָק, וועלכער איז בעדעקט מיט בלעטער און בינטלעך פון וויינטרויבען און איהם האָבען זיי געזונגען באָק־ליעדער, „טראגעדיען", פון וועלכע שפעטער האָבען זיך ענטוויקעלט די ערהאבענע וואונדערבארע טראגעדיען פון די זשעניאַלע גריכישע דיכטער: עסחיל, סאָפאקל און עווריפידוס.

די גריכען האָבען געזוכט אין דער דראמא א העכערען עסטעטישען פערגניגען: זיי זיינען געגאנגען אין טהעאטער בילדען זיך, זיי האָבען געוואָלט בעוויינען דעם מענשענ'ס שיקזאַל, בעוואונדערען זיינע גרויסע טהאטען, פעראורטהיילען זיינע געמיינע האנדלונגען, בעקאנט ווערען מיט זיינע ערהאבענע אידעאַלען. ניט דאָס האָט געזוכט אין טהעאטער דער רוימער. דער רוימער איז געווען עגאָאיסטיש און גראָב, ער האָט געזוכט תענוג אין צינישען זינן פונ'ם וואָרט, ער האָט געזוכט פערגניגענס, וועלכע זאָלען וועקען אין איהם ווילדע תאוות. ניט קיין דראמא האָט דער רוימער געדארפט, ער האָט גאָר געפאָדערט „שאָוס", (שויען). עסען און שויען! האָט געשריען דער הונגעריגער און פערדאָרבענער לומפען־פראָלעטאריער פון דעם אויסגעלאסענעם רוים. שויען און צינישען פערגניגען האָט געזוכט דער אריסטאָקראטישער רוימער, וועלכער האָט בערויבט די גאנצע וועלט נור אין דעם נאָמען פון זיינע אייגענע בויך־ אינטערעסען. דעם ערשטען פלאטץ ביי די רוימער האָט פערנומען דער צירקוס, וואו געפאנגענע און שקלאַפען האָבען איינע די אנדערע געהרג'עט אָדער וואו זיי האָבען געקעמפפט מיט בלוט־דורשטיגע, הונגעריגע לייבען און לעמפערטען. די דראמען, וועלכע פלעגען יא געשפיעלט ווערען, האָבען געדארפט האָבען א רייכע „איבער־ראשענדע" אויסשטאטונג, זיינען געווען פול מיט צינישען רעאַליזמוס, האָבען אם מייסטען גאָר ניט געגעבען דעם גייסט און האָבען זעהר פיעל געגעבען די אויגען און די אויערען.

די גריכישע ציוויליזאציאָן האָט ניט געקענט אויפהויבען דעם דעמאָראַליזירטען און פערדאָרבענעם רוימער, די גריכישע דראמא מיט איהר עסטעטישען כאראקטער איז פערוואנדעלט געוואָרען אין א צינישען געמיינעם פערגניגען, נון האָט זיך ארייגגעמישט די אידישע ציוויליזאציאָן. עס איז געקומען א אידעל, ישוע בן יוסף, וועלכער

האָט געהייסען פערשליסען אַלע טהעאַטערע, פערניכטען אַלע דראמאַ־טישע ווערק, פערגעסען יעדען עסטעטישען פערגניגען, אַ אידעאַל, וועל־כער האָט בעפוילען אויפאָפּפערן דעם מענשען אים נאָמען פון גאָט, וועלכער האָט פערשפּאָטעט און פער׳מיאוס׳ט אַלע שטרעבונגען פון דעם, וואָס איז ניט מעהר ווי אַ טפּה סרוחה, אַ חרס הנשבר. דער קריסט איז געקומען און די ענטוויקלונג פון דער דראמאַטישע ליטעראַטור איז אויף הונדערטע יאָהרען אָבגעשטעלט געוואָרען.

טעהאטער בּיי די אַלטע גריכען.

פון אלע אלטע פעלקער זיינען די גריכען די איינציגע, וועלכע האָבען געשאפען א נאציאָנאלען טהעאטער און האָבען אונז געגעבען די ערשטע פאָרמען פון א וואהרער דראמא. דאָס טהעאטער איז ביי זיי, ווי ביי אלע אנדערע פעלקער, געשאפען געוואָרען אויף א רעליגיעזען באָדען. ביי קיין פאָלק אָבער האָט זיך דראמאטישע פאָעזי און די טהעאטראלע טעכניק ניט ענטוויקעלט ביז אזא הויכע שטופע, ווי ביי די גריכען.

זיי האָבען ניט געהאט, ווי מיר יעצט; גרויסע, איינגע געביידעס מיט שמאָלע סיטס און מיט שעהנע געמאָלטע דעקאָראציאָנען. צום ביישפיעל, דאָס טהעאטער און דער שטאָדט אטהענא איז געווען אויף דער פרייער לופט, אונטער'ן בלויען הימעל. ניט ווייט האָט מען געזעהן דאָס אמת'ע מעער און מען האָט געהערט דאָס רוישען פון זיינע וועלען. לעבען בארג אויף א שעהנעם טאָל איז געווען דאָס, וואָס מיר רופען ביהנע. אויפ'ן בארג אין א האלבען צירקעל זיינען פון שטיין געווען אויסגעטעסעט סיטס, וועלכע זיינען געגאנגען העכער און העכער ווי טעראסען. אין דעם טהעאטער פון אטהענא זיינען געווען דרייסיג טויזענד סיטס. פאָרשטעלונגען פלעגען געגעבען ווערען נור אין א געוויסע צייט אין יאָהר. אין דער צייט ווען מען פלעגט שפּיעלען טהעאטער, פלעגט זיין א יום טוב אין שטאָדט. אלע קראָמען און אלע שאפּס פלעגען ווערען געשלאָסען. פון פריזאָן פלעגט מען ארויסלאָזען אלע געפאנגענע און מען האָט אין דעם טאָג קיינעם ניט געטאָרט ארעסטירען. יעדער בירגער, וועלכער האָט ניט געקענט בעצאָהלען פאר זיין סיט צוויי אָבאָלען, האָט געהאט א רעכט צו נעהמען דאָס געלד פון דער רעגיערונגס קאסע. גאנץ פריה מיט זונענאויפגאנג פלעגט זיך די גאנצע בעפעלקערונג אויפכאפּען, אָנטאָן זיך אין די שעהנסטע קליידער און

איילען זיך אין טהעאטער מיט פרייליכע געשרייען און געלעכטער. אויסער עטליכע רייהען סיטס פון פאָרענט, זיינע די אַלע סיטס ניט געווען נומערירט און יעדער האָט געזוכט צו פערכאפּען א בעסערען פּלאַץ. איינינע פלעגען ברענגען מיט זיך קרוגען מיט וויין, פרוכטען און עסענווארג, ווייל זעהר אָפּט פלעגט מען בלייבען זיצען אין טהעאטער א גאַנצען טאָג. ווען עס פלעגט קומען א בעליעבטע פּערזאָן, פלעגען אַלע אויפשטעהן, שרייען הוררא און אַפּלאָדירען. רייכע בירגער פלעגען קומען מיט זייערע דיענער, וועלכע פלעגען ברענגען קישענס, ווארום עס איז ניט געווען זעהר בעקוועם צו זיצען אויף א הארטען שטיינערנעם סיט אונטער דער זונן וועלכע פלעגט אויף צו להכעיס גוט צו־באקען. אַז אַלע פלעגען זיך שוין פערזאמלען, דאַן פלעגען קומען די אַרכאָנען, די פאָרשטעהער פון שטאָט, די אמבאסאדאָרען פון פרעמדע לענדער און גאָר שפּעטער פלעגט קומען דער פּריסטער. דאַן פלעגט ווערען שטיל און דאָס שטיק פלעגט זיך אָנפאנגען.

„טהעאטער" נעהמט זיך פון דעם גריכישען וואָרט טהעאטראָן. מיט דעם וואָרט האָט מען בעצייכענט די אַלע צושויער, וועלכע פלעגען קומען זעהן דאָס שטיק. טהעאטראָן איז דאָס זעלבע וואָס מיר רופען יעצט אַן אודיטאָריום. אָרקעסטרא האָט אין גריכען טהעאטער גאָר געהאט אַן אַנדער בעדייטונג. אָרקעסטראַ הייסט טאַנצען. דער פּלאַץ, וואו די טענצער און דער כאָר פלעגען טאַנצען, האָט זיך גערופען אָרקעסטרא. אין מיטען פון דעם פּלאַץ איז שטענדיג געשטאַנען אַן אַלטאר, אויף וועלכען מען פלעגט ברענגען אָפּפער צום גאָט דיאָניסוס. ארום דעם אַלטאר, פלעגען שטעהן די שוישפּיעלער, דער כאָר און די סטאַטיסטען. אָרקעסטרא איז געווען דאָס, וואָס מיר רופען יעצט ביהנע, סטיידזש. דאָס וואָס מיר רופען יעצט סצענע האָט אויך דאמאָלס געהאַט אַן אַנדער בעדייטונג. סקענע אין גריכיש הייסט א שטיבעל, א געצעלט, וואו די אַקטיאָרען פלעגען זיך געפינען איידער זיי פלעגען דארפען ארויסגעהן.

א לעגענדע דערצעהלט, אַז דער ערשטער גריכישער פּערפאָסער פון שוישפּיעלען איז געווען א געוויסער טהעספּיס, וועלכער האָט אליין געפיהרט א וועגעלע מיט מאַסקען ; ער פלעגט אליין פערפאסען זיינע פּיעסען, אליין אָנטאָן א מאַסקע און שטעהענדיג אויף זיין וואָגען, פלעגט ער דעקלאַמירען אָדער דערצעהלען זיין ראָלע. ער האָט געהאט

פיעלע מאסקען, וועלכע האָבען זיך געפּאסט צום כאראקטער, וועלכען ער האָט פאָרגעשטעלט. פון אָנפאנג האָט דאָס פאָלק דיעזע פאָרשטע־לונגען מיט מאסקען און מיט „עקשענס" ניט געקענט ליידען, ווייל אַלע שוישפּיעלען האָבען געטראָגען א רעליגיעזען כאראקטער און אלע פערזאָנען, וועלכע פלעגען פאָרגעשטעלט ווערען, זיינען געווען אָדער געטער, אָדער האַלבע געטער. מען האָט געמיינט, אז דאָס איז א פּראפאנאציאָן און א בעלעדיגונג. עס איז דיזעלבע זאך ווי א בעל קורא, ווען ער לעזט פון חומש, ווען ער לעזט פון אברהמ'ן, זאָל ער אָנטאָן א מאסקע פון א גרויען גרייז, און זאָל רעדען מיט א דונערענדע שטימע, ווען ער לעזט פון לוט'ן זאָל ער אָנטאָן א מאסקע מיט א רויטע נאָז און זאָל רעדען ווי א מענש, וואָס איז בגילופ'ן... שפּעטער אָבער האָט זיך דאָס פאָלק צוגעוואָהנט צו פערשטעהען, אז פּאָעזי און דראמע קע־נען ניט ערניעדריגען קיינע געגענשטענדע פון רעליגיאָן.

די גרויסע קלאסישע טראגעדיען פון וועלכע מיר וויסען געניי, זיינען די וועלכע זיינען געשריבען געוואָרען אין פינפטען יאָהר־הונ־דערט פאר כריסטוסען. עס איז דאן איינגעפיהרט געוואָרען מען זאָל שפּיעלען דריי שטיק, וועלכע זאָלען זיין בעגרינדעט אויף איין לעגענדע וואָס דערצעהלט פון געטער. די דאָזיגע טראגעדיען פלעגען זיך רופען טרילאָגיען. פערענדיגען פלעגט מען די דריי קורצע טראגעדיען מיט א קליינער סאטירישער פּיעסע, א מין וואָדעוויל, און דיעזע גאנצע פאָרשטעלונג פלעגט זיך רופען טעטראלאָגיע. אָפט פלעגט מען שפּיע־לען אין איין טאָג צוויי טעטראָלאָגיען פון צוויי בעזונדערע דיכטער, וועלכע פלעגען זוכען די עהרע געקרוינט צו ווערען מיט א לאָרבער קראנץ און צו קריגען דעם טיטעל „טשעמפּיאָן". ביי אזא געלעגענהייט פלעגען אויסערוועהלט ווערען זיעבען בעריהמטע בירגער, וועלכע פלע־גען זיין די ריכטער, אָבער דאָס פאָלק, די צושויער אליין פלעגען אויך ניט בלייבען פּאסיוו. האָט זיי דאָס שטיק געפעלען, פלעגען זיי אויס־דריקען זייער צופריעדענהייט מיט יובעל־געשרייען און מיט שטירמי־שע אפּלאָדיסמענטען; פערקעהרט, זיינען זיי ניט געווען צופריעדען, האָבען זיי געפייפט, געטיוקעט, ניט געלאָזט שפּיעלען, און אויפ'ן דיכ־טער געוואָרפען איילבערטען, פייגען, גאנץ אָפט זאָגאר שטיינער.

פון אָנפאנג פלעגט דער כאָר שפּיעלען די הויפּט ראָלע אין שטיק, ווייל דער אקטיאָר האָט געהאט זעהר וועניג צו „עקטען" און דער כאָר

האָט דערצעהלט דעם גאַנצען אינהאַלט. שפּעטער האָט מען אָנגעהויבען צו שרייבען אַזעלכע שטיק, אין וועלכע אַקטיאָרען זאָלען האָבען מעהר האַנדלונגען און דער כאָר ווענינער צו דערצעהלען, נאָך שפּעטער האָבען די גריכען אָנגעהויבען צו שרייבען אַזעלכע שטיק, אין וועלכע דער כאָר האָט גאָר ניט געהאַט צו טאָן מיט'ן אינהאַלט פון דער פּיעסע: צווישען איין טהייל און דער אַנדערער פון דער טרילאָגיע, דאָס פּובליקום זאָל האָבען גערולד צו וואַרטען און די אַקטאָירען זאָלען האָבען צייט איבערצוטאָן זיך, פלעגט דער כאָר זינגען און טאַנצען, אַזוי ווי ביי אונז יעצט שפּיעלט מוזיק צווישען די אַקטען.

זעהר ווייט פאָראויס איז אַוועקגעגאַנגען דער היינטיגער טהעאַטער. מען קען אָבער קיין מאָל ניט פערשטעהן גוט די געגענוואַרט, אויב מען לערענט ניט די פערגאַנגענהייט.

טהעאַטער בּיי די רוימער.

ביי די גריכען איז דאָס טהעאַטער געשטאַנען הויך; זייער טראַ־נעדי איז געווען בעלעהרענד און ערהאַבען, זייער קאָמעדי שארף און סאַטיריש. דאָס טהעאַטער ביי די גריכען איז געווען אַ נאַציאָנאַלער פּראָדוקט, וועלכער איז געשאַפען געוואָרען פון די גייסטיגע אייגענ־שאַפען און דעם נאַטירליכען לעבען פון דעם גריכישען פאָלק. דאָס טהעאַטער ביי די אַלטע רוימער איז ניט געווען קיין אָריגינעלע שאַ־פונג פון פאָלק, זיי האָבען ניט געהאַט קיין נאַציאָנאַלען טהעאַטער, זיי האָבען נור אימיטירט, נאָכגעמאַכט די אַלטע גריכען, וועלכע זיי האָ־בען בעזיעגט און ביי וועלכע זיי האָבען גערויבט אויך זייער ציווילי־זאַציאָן. דאָס טהעאַטער איז אין רוים קיין מאָל ניט געשטאַנען הויך, די רוימישע טראַגעדי האָט קיין בעדייטונג ניט. בעריהמט זיינען זיי די רוימער נור דורך זייער קאָמעדי, אָבער דיעזע בעריהמהייט איז אויך מעהר אַ טרויעריגע.

די קאָמעדי פון די רוימער איז אויך ניט קיין אָריגינעלע. אין גריכענלאַנד זיינען בעריהמט געווען צוויי זשעניאַלע קאָמעדיען־דיכ־טער, אריסטאָפאַנעס אין די פריהערדיגע צייטען און מענאַנדער אין די שפּעטערדיגע יאָהרען. מיר ווייסען, אַז אין די ערשטע צייטען פונ׳ם קריסטענטום זיינען פיעלע קלאַסישע ווערקע פערניכטעט געוואָרען פון די פאַנאַטישע קריסטען און די מענשהייט האָט צוליעב דעם פערלאָ־רען פיעלע גרויסע ווערקע פון קונסט, ליטעראַטור און פילאָזאָפיע. פיע־לע פון אריסטאָפאַנעס קאָמעדיען זיינען דאָך פערבליבען, ווייל די קריסטליכע גלחים איז זעהר געפעלען געוואָרען, וואָס ער לאַכט אָב פון די געטער. מענאַנדערס ווערקע, וועלכע, ווי מען גלויבט, זיינען געווען נאָך זשעניאַלער פון אריסטאָפאַנעס, זיינען דורך וועלכע עס איז אונ־בעקאַנטע אורזאַכע אין גאַנצען פערלאָרען געגאַנגען און, אויב מיר ווייס־

סען פון זיי, איז דאָס הויפּטזעכליך נור ווייל די רוימישע שרייבער האָבען אדאַפּטירט און בעארבייטעט פיעלע פון מענאַדערס קאָמע־דיען. דורך דעם האָבען זיך בעריהמט געמאכט צוויי רוימישע קאָמע־דיען־שרייבער פּלאַוטוס און טערענץ. דיעזע צוויי שרייבער זיינען די איינציגע רוימישע דראַמענדיכטער וועלכע האָבען אירגענד וועלכע בע־דייטונג אין דער געשיכטע פון דער דראַמאַטישער ליטעראַטור.

די רוימער, אַזוי ווי אונזער בורזשואזנע געזעלשאַפט, האָבען ניט געדולדעט קיין דראַמא מיט א גרויסען פּאָעטישען און פילאָזאָ־פישען אינהאַלט. זיי האָבען געוואָלט אין טהעאַטער נור אַמוזירען זיך. מיט דער דראַמא האָט זיך ביי זיי געטראָפען דאָס זעלבע, ווי מיט עסען. זיי זיינען געווען גרויסע פרעסער. אז דער מאָגען איז אָבער געווען ביי זיי איבערגעלאָדען, האָבען זיי אויסגעטראַכט פיעלע שאַרפע אויפ־רייצענדע געריכטען אום ארויסצורופען א געמאַכטען אַפּעטיט, און אז דאָס פלעגט ניט העלפען, פלעגען זיי ביים טיש ארײנשטעקען א פינגער אין מויל און עסען ווייטער... אַזוי איז געווען אויך מיט זייערע פאָר־שטעלונגען. זיי האָבען געוואָלט א „שאָו", א ספּעקטאַקעל, וואָס זאָל רייצען זייערע ניעדריגע אינסטינקטען, זייער לוסט, זייער תאוה... וואָס שטומפּיגער זייערע נערוועז זיינען געוואָרען, האָט מען זיי גע־דאַרפט געבען אַלץ אויפרייצענדע און שאַרפערע שוישפּיעלען, ביז עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז זיי האָבען געגעסען גייסטיגע שפּייז דאָרט וואו מען האָט געבראָכען... עס איז ניט געווען קיין מיאוסקייט, קיין אויסגעלאַסענהייט, קיין חוצפה, קיין געמיינע בעוועגונג, קיין ניבול פה וואָס איז ניט ערלויבט געווען אויף דער אָפענער סצענע. אויף דער ביהנע האָבען די רוימער געפאָדערט נור בלוט און זנות. זיי פלע־גען קומען אין א ווילדע בעגייסטערונג, ווען זיי פלעגען זעהן ווי איין גלאַדיאַטאָר מאָרדעט דעם צווייטען, ווי ווילדע טיגערען רייסען לע־בעדיגע מענשען; אַזוי אויך פלעגען זיי בעגייסטערט ווערען פון טענץ, וועלכע זיינען געווען טויזענד מאָל געמיינער פון דעם היינטיגען קאַנ־קאַן. נאַקעטע און האַלב נאַקעטע פרויען און מענער פלעגען פאָרשטע־לען עפּיזאָדען פון דער גריכישער מיטהאָלאָגיע, פון דעם לעבען פון די געטער אַם מיינסטען אזעלכע עפּיזאָדען, וועלכע שטעלען פאָר לוסט און אויסגעלאַסענהייט.

אין דיעזער הינזיכט זיינען די רוימער געווען גרויסע רעאַליסטען.

זיי האָבען פאַרגעשטעלט גאַנץ אָפען, ווי דער גאָט וואולקאַן כאַפּט זיין ווייב די געטין ווענוס מיט דעם סאָלדאַטסקען גאָט מארס, אָדער ווי דער גרויסער גאָט יופּיטער אליין פערשטעלט זיך פאַר א שוואַם און זינדיגט מיט לעדא, ווען זי באָדט זיך אין טייך. אַן אַקטיאָר וואָס האָט געשפּיעלט די ראָלע פון הערקולעס, אז ער האָט געדאַרפט ווייזען, ווי ער ברענט זיינע הענד אין פייער, האָט טאַקע געמוזט זיינע הענד ברענען אין פייער. דער אַקטיאָר איז געווען א שקלאַף און זיינע צוברענטע הענד האָבען קיינעם ניט געקימערט. ווען עס פלעגט פאָרגעשטעלט ווערען אז מעדעא ערמאָרדעט איהרע קינדער, פלעגט זי טאַקע ערמאָרדען צוויי לעבעדיגע קינדער, וועלכע זיינען געווען די קינדער פון שקלאַפען.

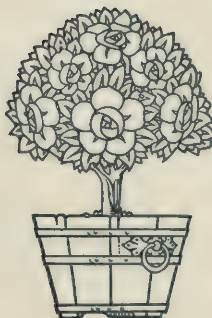
די וואָס האָבען פערפאַסט שוישפּיעלע און קאָמעדיען האָבען זיך גערעכענט זעהר ניעדריג. זיי זיינען געווען אַם מייסטען שקלאַפען. נאָך ניעדריגער האָבען זיך גערעכענט ביי די רוימער אַקטיאָרען און אַקטריסעס. געזועציליך זיינען זיי געווען פערגליכען מיט אַלע פערברעכער און אויסוואָרפען פון דער געזעלשאַפט, און ווען, צום ביישפּיעל, זאָגאַר א פּראָסטער סאָלדאַט זאָל זיך געווען ערלויבען איין מאָל ארויסצוטרעטען אויף דער ביהנע, האָט איהם דערפאַר געקומט א שטראָפע פון טויט.

די איינריכטונגען פונ׳ם טהעאַטער אליין זיינען שוין ביי די רוימער אויך געווען אַזוי איינפאַך און דעמאָקראַטיש, ווי ביי די גריכען. מען האָט פערשוועגדעט גרויסע פערמעגענס אויף לוקסוס, אויף טייערע דעקאָראַציאָנען, אויף צאַצקעס, אויף פּראָצעסיאָנען. אין טהעאַטער גופא זיינען די זיצע געווען איינגעטיילט נעגען די פּרינציפּען פון גלייכהייט, וועלכע האָבען עקזיסטירט אין גריכענלאַנד. אין די ערשטע רייהען פלעגען זיצען די סענאַטאָרען, נאָך זיי די ריטטער, יעדער נאָך זיין ראַנג. די ערגסטע זיצע האָט געהאַט דער עולם.

די רוימער האָבען בעוויזען אונזער היינטיגער געזעלשאַפט דעם ערשטען ביישפּיעל, וואָס עס ווערט פון טהעאַטער און פון דער דראַמא, ווען דאָס טהעאַטער איז ניט קיין טעהאַטער פון פאָלק און ווען די דראַמא איז ניט קיין דראַמא פאַר׳ן פאָלק. גראַדע ווי אונזערע היינטיגע פערגעניגען־זוכער, האָבען זיי ניט געוואָלט זעהן אויף דער ביהנע די רעאַלע ווירקליכקייט, וועלכע לערנט צו פערשטעהן דאָס לעבען; זיי

האָבען געפאָדערט א פאנאטישען ליגען, פערמאסקירט מיט גלענצענדע צאצקעס, וועלכער גיט אָבער א מעגליכקייט צו זעהן דעם רעאליסטישען קערפער פון שעהנע סטאטיסטקעס, צו זעהן ציניש׳ע בעוועגונגען. אויס־געלאסענע טענץ און צו הערען זאכען, וועלכע רעדען ניט צום קאָפּ אין צום געדאנק, אָבער וועלכע וועקען די לוסט און די ניעדריגסטע אינס־טינקטען.

אונזער היינטיגע דראמא האָט פיעל געלערענט פון די רווי־מער...

קורצע ביאָגראַפיען.

א.

עסחילעס.

עסחילעס, פּאָפּאָקלעס און עווריפּידעס זיינען די דריי גרויסע און וועלט בעריהמטע טראַגעדיען־דיכטער פון פּאַרצייטיגען גריכענלאַנד. פון די דריי איז עסחילעס דער ערשטער און דער עלטסטער. ער איז געבוירען געוואָרען אין א קליין שטעטעל ניט ווייט פון אטהענא, וועלכע איז געוועזען דער צענטער פון גריכישער קולטור. אלס יונגלינג האָט ער געארבייט אין א וויינגאָרטען און דער פּראַכט און די שעהנקייט פון וויינטרויבען האָבען איהם אזוי בעגייסטערט, דאָס ער האָט פערפאַסט פּאָעמען צו עהרען דעם גאָט דיאָניסיוס (אָדער באַקכוס), דעם גאָט פון וויין און לוסטיגקייט. ער איז געבוירען געוואָרען 525 יאָהר בעפאָר קריסטוס. ער און בעזאָנדערס איינער פון זיינע צוויי ברידער האָבען זיך בעריהמט געמאַכט מיט דעם, וואָס זיי האָבען ביידע אנטהייל גענומען אין דער מלחמה וואָס גריכענלאַנד האָט געפיהרט געגען די פּערזישע קעניגע דאַריוס און קסערקס. אויף זיין מצבה האָבען שפּעטער די גריכען אויפגעשריבען ניט דאָס, וואָס עסחילעס איז געוועזען דער גרויסער דיכטער, נאָר דאָס, וואָס ער איז געוועזען א בראַווער קריעגסמאַן און איז געגאַנגען בעשיצען, זיין פאָטערלאַנד.

די מלחמה, וואָס פּערזיען האָט געפיהרט געגען גריכענלאַנד האָט געדראָהעט דער גאַנצער ציוויליזאַציאָן פון אייראָפּאַ. און עסחילעס איז געווים געגאַנגען אין קריעג ניט אלס פּראָסטער סאָלדאַט, נאָר אלס דענקער, וועלכער האָט געקענט בערעכענען די וויכטיגקייט פון דעם קאַמפּף. ער איז אויך געגאַנגען אלס פּאָעט, וועלכער געהט

לערנען פּראַקטיש די מענשען און די וועלט. די מלחמה האָט איהם נאָכדעם געגעבען מאַטעריאַל פאַר איינע פון זיינע טרילאָגיען „פּערסאַ".

מע ווייסט ניט גענוי, וויפיעל פּיעסען עסחילעס האָט פערפאַסט, ווייל די גרעסטע טהייל פון זיי איז פערלאָרען געגאַנגען. אייניגע פאַרשער בעהויפּטען, אַז ער האָט פערפאַסט 82 טראַגעדיען, פון וועלכע אונז זיינען נור בעקאַנט זייערע נעמען. פון עסחילעסען איז איבערגעבליבען דער ליטעראַטור נור זיעבען טראַגעדיען. פון זיי איז די מעהר בעוואוסטע „פּראָמעטעאוס דער געבונדענער". עס איז געוויס אַ טהייל פון אַ טרילאָגי „פּראָמעטעא", וועלכע איז בעשטאַנען פון דריי פּיעסען: פּראַמעטעאוס דער פייער־ברענגער, פּראַמעטעאוס דער געבונדענער, און פּראַמעטעאוס דער בעפרייטער. אַלע זיינע ווערקע זיינען פול מיט אמת'ע ערהאַבענע פּאָעזי און פערפאָלגען אַ מאָראַלע טענדענץ צו לערנען און מאַכען איידעלער דעם צושויער. פון אַלע זיינע טראַגעדיען, און אַם מייסטען פון „פּראָמעטעאוס", זעהט מען, אַז ער איז געוועזען ניט נור אַ פּאָעט, נאָר אויך אַ גרויסער דענקער און אַ פילאָזאָף.

ביז עסחילעסען האָט אַ גריכישע טראַגעדי געהאַט נור איין אַקטיאָר, ער האָט איינגעפיהרט צוויי אַקטיאָרען. ער האָט געשאַפען דעם דיאַלאָג אין דער דראַמאַ, ער האָט פערבעסערט די כאָרען, האָט ערפונדען נייע מעכאַניזמוסען, האָט איינגעפיהרט נייע קאָסטיומען און מאַסקען, האָט אַליין געמאָהלען דעקאָראַציאָנען, האָט פערפאַסט מוזיק פאַר דעם כאָר און נייע טענץ פאַר די טענצער און דערצו פלעגט ער אַליין שפּיעלען די וויכטיגסטע ראָלען אין זיינע שטיק. דרייצעהן מאָל האָט ער געוואונען די פּרייזען אַלס ערשטער דראַמאַטישער שרייבער און איז געוועזען געקרוינט מיט לאָרבער קראַנצען, ביז סאָפאָקלעס האָט ביי איהם אָבגענומען די פאַלע פון ערשטען גריכישען דראַמען דיכטער. אונצופריעדען מיט זיינע מיטבירגער האָט ער פערלאָזען אַטהענאַ און איז אַוועק קיין סיציליען. אייניגע בעהויפּטען, אַז ער איז אַוועק פון אַטהענאַ ניט ווייל דער ערפאָלג פון סאָפאָקלעס האָט איהם פערטריבען, נור גאָר דורך אַן אַנדער אורזאַכע. אין איינע פון זיינע טראַגעדיען האָט ער אַ ביסעל אויסגעזאָגט וועגען די הייליגע געהיימניסע פון רעליגיאָן, וועגען די זאָ־גענאַנטע מיסטעריען. די גריכען פלעגען ערלויבען אין טהעאַטער מאַכען חוזק פון די געטער, אָבער ענטדעקען די מיסטע־

ריען פון זייער נאציאָנאַלער רעליגיאָן האָבען זיי געהאַלטען פאַר א שרעקליכען פערברעכען. דאָס פאָלק האָט שיער ניט געטויטעט עסחי־לוסען אין טהעאַטער. ער האָט זיך נאָר געראַטעוועט דערמיט, וואָס ער איז ארויפגעלאָפען אויף׳ן אַלטאַר פון גאָט דיאָניסיוס. שפּעטער האָט איהם דער העכערער טריבונאַל פון אטהענא — דער אַרעאָפּאַגוס ער־קלערט פאַר א משוגענעם און מען האָט איהם בעפרייט. און דאָס האָט איהם, לויט די מיינונג פון מאַנכע, געצוואונגען צו פערלאָזען זיין פאָ־טערלאַנד.

אָבער שפּעטער נאָך זיין טויט, האָבען די אטהענער אנערקענט זיין ג ר ו י ס ק י י ט. פאַר זיינע טראַגעדיען האָט מען געמאַכט אַן אויסנאַהמע און מע האָט זיי ערלויבט צו שפּיעלען נאָך זיין טויט, אָבוואָהל עס איז געווען א געזעץ אָדער א מנהג צו שפּיעלען פּיעסען, נור פון די אויטאָרען וואָס האָבען נאָך געלעבט. פאַר די אויפפיהרונג פון זיינע טראַגעדיען האָט די רעגיערונג אסיגנירט א געוויסע סומע און פלעגט געבען איהרע מענשען פאַר׳ן כאָר. נאָך איינע פון די גרויסע רעדעס פון דעם בעריהמטען גריכישען געזעצגעבער ליקורגוס האָט מען לעבען טהעאַטער אין אטהענא אנידער־געשטעלט עסחילעסעס א גרויסע סטאַטוע פון בראָנז. לעבען איהם זיי־נען געשטאַנען די סטאַטועס פון סאָפאָקלעס און עווריפּידעס.

ער איז געשטאָרבען אין דעם יאָהר 456 בעפאָר קריסטוס. וועגען זיין טויט עקזיסטירט די פאָלגענדע לעגענדע. ער האָט געהאַט זעהר א גרויסען שטערן. אַן אדלער איז געפלויגען מיט א טשערעפּאַכע אין מויל און דערזעהענדיג עסחילעסעס שטערן, האָט ער געמיינט עס איז א שטיין און האָט אויף איהם א וואָרף געטאָן די טשערעפּאַכע, אום זי צוברעכען. דאָס האָט געטויטעט דעם גרויסען דיכטער פון די ערשטע זיעבען גרויסע גריכישע טראַגעדיען.

ב.

ס א פ א ק ל ע ס.

סאָפאָקלעס איז דער צווייטער גרויסער גריכישער טראַגעדיען־

דיכטער. זיין פאַרגעגנגער עסחילעס איז געווען אַ שלימזל'דיגער מענש, געווען אַ קבצן, האָט געליטען און האָט פאר זיין לעבען אין זיין היימאַט־שטאָדט אַטהענא ניט געגאָסען זיין פערדיענטע פערעהרונג און אַכטונג. סאָפאָקלעס איז געווען אַ גליקליכער מענש, ער האָט זיך אָבגעלעבט אַלע זיינע יאָהרען אין וואוילטאָג אין כבוד און אין נחת. דאָס איז די אור־זאַכע פאר וואָס סאָפאָקלעס איז אין זיינע ווערקע רוהיגער, געלאַסע־נער און מילדער. ער רעוואָלטירט ניט און שטורמט ניט. ער שילדערט אין זיינע טראַגעדיען קאַלטבלוטיג, ווי אַזוי דער בלינדער שיקזאַל מאַכט קליין דעם גרויסען מענשען.

סאָפאָקלעס איז געבוירען געוואָרען ביי רייכע און אַריסטאָקראַ־טישע עלטערען און איז אויך אליין געווען אין זיין פערזענליכען לעבען מעהר אַריסטאָקראַט, מעהר אַרטיסט, איידער מענש און פילאָזאָף. ער איז געבוירען געוואָרען אין דעם יאָהר 495 פאר קריסטוס'ן און איז געשטאָרבען, ווען ער איז געווען אַ זקן פון נייכציג יאָהר. ער האָט געקראָגען אַ שעהנע בילדונג, ווי די זיטען פון די אַלטע אַטהענער האָ־בען עס געפאָדערט. ער האָט געלערנט פילאָזאָפי, גימנאַסטיק און מוזיק. ער האָט געשפּיעלט אויף דער לירע און געזונגען ווי אַ גרויסער אַרטיסט און פלעגט האָבען אַ גרויסען ערפאָלג ווען ער פלעגט אַלס אַקטיאָר און זינגער אליין אַרויסטרעטען אין זיינע טראַגעדיען. ווען ער איז געווען 27 יאָהר אַלט האָט ער געוואונען זיין ערשטען פּאָעטענ־קאַמפּף געגען דעם אַלטען עסחילעס און איז געווען געקרוינט מיט דעם דיכטער פּרייז. נאָכדעם האָט ער צוואַנציג מאָל געוואונען דעם ערשטען פּרייז און זעהר פיעל מאָל דעם צווייטען.

זיין ערשטער זיעג און זיין ערשטער פּרייז איז איהם אָנגעקומען ניט מיט אַ געוועהנליכען וועג. שטענדיג ווען צווישען צוויי טראַגעדיס־טען פלעגט פּאָרקומען אַ צוויי־קאַמפּף פלעגט דער ארחאָן, דער עלצטער פון שטאָדט, אויסקלייבען דורכ'ן גורל ריכטער פון צווישען די צושויער. אין דעם טאָג אָבער, איז געווען אין אַטהענא אַ גרויסער פּאַטריאָטישער פּעסט האָט דער ארחאָן בעשטימט אָהן גורל צעהן גענעראַלען, זיי זאָ־לען זיין די ריכטער. זיי האָבען סאָפאָקלעס'ן אנערקענט אַלס זיעגער. מען קען ניט פערגלייכען די היינטיגע גענעראַלען מיט די גענעראַלען פון גריכענלאַנד, און עס איז זעהר שווער צו זאָגען, צו זיינען זיי גע־ווען קאָמפּעטענטע אונפּאַרטייאישע ריכטער צי ניין. סאָפאָקלעס אליין

איז אויך שפּעטער געווען איין אטהענישער גענעראַל, אָבוואָהל ער איז געווען מעהר גענעראַל צו האַלטען מלחמה מיט שעהנע פרויען און עס איז אַ סברה, אַז דער שעהנער, רייכער, געאַכטעטער דיכטער איז שטענ־דיג געווען דער זיעגער איבער זיי.

ער האָט אויפגעשריעבען פון הונדערט און דריי און צוואַנציג ביז הונדערט און דרייסיג פּיעסען, איבערגעבליבען זיינען אין דער לי־טעראַטור פון איהם נאָר 7 גאַנצע טראַגעדיען. די איבעריגע זיינען בע־קאַנט אָדער דורך זייערע נעמען, וועלכע ווערען דערמאָנט פון אַנדערע קלאַסיקער, אָדער פון אייניגע שטיקלעך סצענען וואָס זיינען גאַנץ גע־בליבען. ער האָט ווייטער ענטוויקעלט די דראַמאַטישע קונסט, פאַרטזע־צענדיג די אַרבייט פון עסחילעסען. ער האָט איינגעפיהרט נאָך אַ דריי־טען אַקטיאָר און האָט ערפונדען נייע מעכאַנישע און סצענישע פער־בעסערונגען. אין זיינע טראַגעדיען איז ניטאָ די מאַכט און קראַפט פון עסחילעסען; ער האָט אָבער מעהר, מעהר קונסט, מעהר פּאָעזיע. עס־חילעס איז געווען אַ גרויסע שטיק ווילדער גראַניט; סאָפאָקלעס אַן אָבגעטעסעטער שטיק שעהנער מאַרמאָר. עסחילעס איז אפשר געווען מעהר זשעני; סאָפאָקלעס איז געווען מעהר אַרטיסט. זיין אויפגאַבע איז געווען צו שילדערען מענשען ניט ווי זיי זיינען, נאָר ווי זיי האָבען געדאַרפט צו זיין.

ער אליין האָט געפיהרט אַ לעבען פון אַן אַרטיסט און אויף דער עלטער האָט ער אָנגעהויבען צו פערשווענדען פיעל געלד. זיין זוהן האָט דערלאַנגט אויף איהם אין געריכט און האָט געוואָלט איבערצייגען, אַז דער אַלטער סאָפאָקלעס איז ניט ביים זינען. די לעגענדע דערצעהלט, אַז ווען סאָפאָקלעס איז ערשיענען פאַר'ן ריכטער, האָט ער איהם צי־טירט אַ פּלאַץ פון זיין טראַגעדי „עדיפּוס אין קאָללאָנעס" און האָט געפרעגט: זיינען דאָס די געדאַנקען פון אַ משוגענעם? דער ריכטער האָט ניט געוואַגט צו אַנערקענען איהם אַלס וואַהנזיניגען.

זיין מעהר בעדייטענדעס ווערק איז „קעניג עדיפּוס", ביידע טהיי־לען. מיט אַ מייסטערהאַפטער האַנד שילדערט ער דאָ די איראָני פון'ם שיקזאַל און טראַגעדי פון'ם מענשען'ס לעבען. דער קלוגער מענש, וועלכער געפינט דעם רעטעניש פון אַ ספינקס, ווייסט ניט די געהיימ־ניסע פון זיין אייגענער געבורט. דער מעכטיגער קעניג — אַ שוואַכער בלינדער מענש; דער וואָס האָט ערשט בעפוילען, איז פון אַלעמען

געיאָגט... אין די זעלבע טראגעדיען גיט אונז סאָפאָקלעס דעם הער־ליכען געשטאלט פון אנטיגאנע. (סאָפאָקלעס האָט זיך איבערהויפּט בעריהמט געמאכט מיט זיינע מערקווירדיגע פרויען־טיפּען). דיעזע נאָ־בעלע אנטיגאנע קען גערעכענט ווערען אלס פּראָטאָ־טיפּ פון שעקספּירס קארדעליע און פון פיעלע אנדערע שעקספּירס גרויסע פרויען־טיפּען. שילדערענדיג דעם טיפּ פון אנטיגאָנע, האָט סאָפאָקלעס בעוויזען, אז ער האָט נאָך א סך פריהער פון די קריסטען בעגריפען און פערשטאַ־נען אזא ליעבע, וועלכע פיהרט צו זעלבסט־ענטזאגונג און זעלבסט־אויפּאָפּפערונג. אנטיגאנע זאָגט: ניט מיט־צוהאסען בין איך דאָ, ניין! איך בין דאָ נאָר מיט־צו ליעבען!

וועגען סאָפאָקלעסעס טויט דערצעהלט א לעגענדע, אז ער האָט זיך דערוואָרגען מיט א וויינטרויב, וועלכען איהם האָט געגעבען א בע־ריהמטער אקטיאָר אלס א מתנה. אָבער עס איז ניט מעהר וויא לע־גענדע. עס קען ניט זיין, אז נאָך אין יענע אלטע גוטע צייטען האָט זיך א דיכטער שוין געקענט דערווערגען מיט דער מתנה פון אַן אקטיאָר...

נאָך סאָפאָקלעססעס טויט האָבען די גריכען זעהר געעהרט זיין אנדענקען. זיי האָבען איהם גערעכענט פאר א הייליגען און פלעגען אין זיין נאָמען ברענגען קרבנות.

ג.

עווריפּידעס.

דער דריטער גריכישער טראגעדיען־דיכטער איז דער וועלט בע־ריהמטער עווריפּידעס. אנדערע שטעלען איהם העכער פון די ערשטע צוויי, עסחילעס און סאָפאָקלעס; אנדערע, פארקעהרט, שטעלען איהם נידריגער פון זיי. עס קען זיין, אז אין א געוויסען זינן זיינען ביידע מיינונגען ריכטיג. עווריפּידעס האָט געלעבט אין אזא צייט ווען גרי־כענלאנד האָט אָנגעהויבען פאלען, ווען די גריכישע געזעלשאפט און דער גריכישער „איינציגער" האָבען זיך שוין אָנגעהויבען דעגענע־רירען... דאָס הייסט, ווען פערדאָרבענהייט, גייסטיגע און פיזישע

שוואַכקייט, אונצופריעדענהייט און פעסימיזמוס האָבען פערנומען דעם פּלאַץ פון דער אמאָליגער לעבענס־לוסט, העלדענטהום, ענערגיע און יוגענדליכע קראַפט. אין די ווערק פון עוריפּידעס האָט זיך אָבגע־שיינט זיין עפּאָכע, זיין היסטאָרישע צייט. עסחילעס און סאָפאָקלעס האָבען געשריבען פון ערהאבענע געגענשטענדע מיט אַן ערהאבענער פּאַ־טעטישער שפּראַך. זיי האָבען געשילדערט גרויסע געטער און בראַווע העלדען. עוריפּידעס האָט זיך אראָפּגעלאָזט ניעדריגער. אין זיינע ווערק איז ניטאָ אזוי פיעל קונסט און שעהנע פּאָעזי. זיינע געטער קענען ניט זיין קיין מוסטער פון מאָראַל און גרויסע טהאטען. ער איז א גרויסער אפּיקורס און רעדט פון די געטער מיט א צינישער פערעכהייט. ער איז א דעמאָקראַט און שילדערט די קעניגע אַלס איינפאַכע דעספּאָטען און טיראַנען. אין די טראַגעדיען פון עסחילעס און סאָפאָקלעס ווערט גע־שילדערט דאָס, וואָס איז העכער פונ׳ם מענשען, דער אידעאַל ווי א מענש דאַרף זיין, עוריפּידעס האָט זיך אראָפּגעלאָזט צו זיינע מיט־מענשען און שילדערט זיי אזוי ווי זיי זיינען.

עוריפּידעס איז געבוירען געוואָרען אין דעם יאָהר 480 פאַר קריסטוס. אָבוואָהל פיעלע זאָגען אז ער קומט ארויס פון זעהר א ניעד־ריגע אָבשטאמונג, און זיין געגנער און פיינד דער גרויסער קאָמעדיען־דיכטער אריסטאָפאנעס לאַכט זעהר אָב פון זיינע עלטערען, מוז מען דאָך צוגעבען, אַז זיינע עלטערען זיינען געווען וואָהלהאבענדע מענ־שען. אָרימע לייט וואָלטען ניט געבען זייער זוהן אזאַ גלענצענדע ער־ציהונג. מען דערצעהלט אַז איידער עוריפּידעס איז געבוירען געוואָרען, האָט דער אָראקעל נביאות געזאָגט, אַז ביי זיי וועט געבוירען ווערען א זוהן, וועלכער וועט זיין א „טשעמפּיאָן", זיי האָבען געמיינט, אַז דאָס מיינט, ער וועט זיין דער ערשטער „פייטער", דער ערשטער אַט־לעט און האָבען געלעגט פיעל וויכטיגקייט אויף זיין אטלעטישע ער־ציהונג. ער איז ווירקליך געווען א שטאַרקער אטלעט און האָט נאָך אַלס זעהר יונגער מאַן צוויי מאָל בעזיעגט זיינע אטלעטישע געגנער. אָבער ניט אויפ׳ן אטלעטישען פעלד איז איהם בעשערט געווען צו זיין א „טשעמפּיאָן". ער האָט אליין פיעל מאָל בעזיעגט זיינע געגנער אויפ׳ן פעלד פון פּאָעזי און דראַמא און שפּעטער איז ער אַנערקענט געוואָרען פון די רוימער און נאָך שפּעטער פון דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט אַלס „טשעמפּיאָן" און גרעסטער דראַמאַטישער דיכ־

טער... עווריפּידעס האָט אָבער געקראָגען ניט נאָר אַן אַטלעטישע ער־ציהונג, ער האָט שטודירט פילאָזאָפיע ביי די גרעסטע פילאָזאָפען פון זיין צייט, האָט געקענט מוזיק און איז געווען זעהר אַ טיכטיגער מאהלער. ער אליין איז געווען אַ גרויסער דענקער און פילאָזאָף און איז זיין לעבען לאַנג געווען איינער פון די אינטימסטע פריינד פון דעם גרויסען סאָקראַטעס.

זיין ערשטע טעטראלאָגיע האָט ער אויפגעשריבען ווען ער איז גע־ווען פינף און צוואַנציג יאָהר אַלט. זיין ערשטען פרייז אָבער האָט ער ערהאַלטען ווען ער איז געווען 43 יאָהר אַלט. נאָכדעם האָט ער נאָך דריי מאָל געזיעגט איבער זיינע קאָנקורענטען. אין גאַנצען האָט ער אויפגעשריבען 78, אַנדערע זאָגען 92 טראַגעדיעס. פון זיי זיינען אי־בערגעבליבען 18 גאַנצע ווערקע: 15 טראַגעדיען, צוויי טראַגי־קאָמע־דיען און איין סאַטירישע דראַמא. ער איז געווען פונקט דער היפך פון סאָפאָקלעס'ן. ער האָט זיך ניט געמישט אין פּאָליטיק, האָט ניט גע־פיהרט קיין לוסטיגעס לעבען, האָט ניט פערבראַכט אין דער וועלט, ער איז אַם מייסטען געזעסען איבער ביכער און האָט געלערנט. אין זיין פאַמיליען־לעבען איז ער געווען זעהר אונגליקליך. ער האָט צוויי מאָל געהייראַט און זיינע ביידע פרויען זיינען איהם ניט ווערט געווען. ווייל מען האָט איהם אין דער שטאָט אַטהענא פערפאָלגט, ווייל די רעגירענדע קלאַסען האָבען איהם גערעכענט פאַר אַ געפעהרליכען אַפּיקורס, וועלכער דענקט אַזוי ווי סאָקראַטעס, און ווייל אַריסטאָפאַנעס האָט איהם זעהר פערשפּאָטעט אין זיינע קאָמעדיען, האָט ער אַלס אַל־טער מאַן פערלאָזט אַטהענא. די לעצטע צייט האָט ער געלעבט אין מאַקעדאָניע, וואו דער קעניג ארחעלוס האָט איהם זעהר פריינדליך אויפ־גענומען. ער איז געשטאָרבען, ווען ער איז געווען 71 יאָהר אַלט.

דער גרויסער פילאָזאָף אַריסטאָטעל האָט זעהר הויך געשטעלט עווריפּידעס'ן. ער האָט איהם אָנגערופען „דער טראַגישער טראַגיקער". ער האָט דערמיט געוויס געוואָלט בעצייכענען דאָס, וואָס מיר רופען אַן מיט'ן וואָרט „פּעסימיסט". עווריפּידעס האָט געלעבט אין אַ טרויע־ריגער צייט און האָט אַם מייסטען געזעהן נור דאָס טרויעריגע אינ'ם מענשענ'ס לעבען... זיין געדאַנק איז געווען: „דאָס וואָס לעבט, לעבט ניט" און אַז „אונזער לעבען איז דאָס שטאַרבען". זיין פּעסימיזמוס איז אָבער ניט געווען די פערצווייפלונג פון אַ מענשען, וועלכער גלויבט, אַז

דאָס לעבען איז א טראַגעדי... אז אַלעס הענגט אָב פון'ם שיקזאַל, פון'ם מזל, פון דעם וואָס איז בעשלאָסען געוואָרען אין די הימלען. ער האָט זעהר ווייניג געהאַלטען פון די מאַכט פון די געטער. ער האָט פערשטאַנען אז די דראַמא פון'ם מענשענס לעבען קומט פון דעם מענשענס טהאַטען. עווריפּידעס איז געווען דער הענדריך איבסען פון די אַלטע צייטען. ער האָט זיך אויסגעשפּראָכען געגען אַלע הערשענדע שטיצען פון דער אַלטער געזעלשאַפט... אין אונזערע צייטען וואָלט מען איהם אָנגערופען סקעפּטיקער, אנארכיסט, אינדיווידואַליסט... ער האָט דער ערשטער פון דער געטליכער טראַגעדיע געמאַכט א מענשליכע דראַמא. מען האָט זעהר געלאַכט פון איהם, וואָס ער האָט זיך ערלויבט ארויסצופיהרען אויף דער ביהנע געוועהנליכע בשר ודם'ניקעס, קבצנים און בעטלער... אויף די ברעטער, אויף וועלכע פריהער האָבען געשפּאַצירט געטער און טיטאַנען, האָט עווריפּידעס ארויסגעפיהרט קליינע, געוועהנליכע, מיזעראַבעלע, אונגליקליכע מענשען... ער איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט פערשטאַנען, אז מען דאַרף שילדערען ניט נור די טהאַטען און געדאַנקען פון די העלדען, נאָר אויך זייער פּסיכאָלאָגישען צושטאַנד, זייערע געפיהלע, די ווירקונג פון זייער זעעלע. ער איז געווען דער ערשטער וועלכער האָט אין דער טראַגעדי אריינגעפיהרט א קאָמישען עלעמענט, אָבוואָהל דאָס איז געווען געגען די אַלטע טראַדיציאָנען, און ער האָט אליין אויפגעשריבען פיעלע טראַגי־קאָמעדיען. ער איז אויך געווען דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעהויבען שרייבען פּראָלאָגען צו זיינע שטיק. אנשטאַט כאָרען אָדער גאַנצע הקדמות־פיעסען, פלעגט דער פּראָלאָג ערקלערען, ווער וועט פאָרקומען און וואָס איז דער געדאַנק פון דער טראַגעדי. לעססינג האָט זעהר א הויכע מיינונג וועגען זיינע פּראָלאָגען און זאָגט, אז דאָס אליין גיט איהם שוין א רעכט גערעכענט צו ווערען אַלס מייסטער דער טראַגעדי. קיינער פון די דריי גריכישע טראַגעדיען־דיכטער האָט ניט געהאַט אזא גרויסען איינפלוס ווי עווריפּידעס. איהם האָבען אימיטירט די שפּעטערע גריכישע שרייבער, שפּעטער די רוימישע, און נאָך שפּעטער אַלע גרויסע אייראָפּעאישע פּאָעטען און דיכטער. שיללער זאָגאר האָט איהם גערעכענט אַלס א מאָדעל פון קלאַסישע ליטעראַטור. עווריפּידעס איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט געצייגט אז די עלעמענטען פון דראַמא זיינען מענשליכע געפיהלע, ליידענשאַפטען, ראַכע און קנאה. אין דער

צייט ווען עסחילעס האָט קיין מאָל ניט געשילדערט „אַ פערליעבטעס ווייב”, האָט עווריפּידעס אין אַלע זיינע פּיעסען געשילדערט די מאכט פון דער ליעבע, די פּאָלגען פון אייפערזוכט, די רעזולטאטען פון גע־שלעכטליכע פערהעלטניסע. ער האָט אַ רעכט גערופען צו ווערען דער אור־אור־פּאָטער פון דער רעאליסטישער דראמא. עווריפּידעס איז געווען אויך דער ערשטער, וואָס האָט אריינגעפיהרט אין זיינע פּיעסען גרויסע פילאָזאָפישע ערקלערונגען און טיעפזיניגע לאַנגע מאָנאָלאָגען.

ער איז געשטאָרבען, ווען ער איז געווען 71 יאָהר אַלט. ווייט פון זיין היימאטה, אין דער פרעמד, צווישען פרעמדע מענשען. די לעגענדע דערצעהלט, אַז עווריפּידעסעס טויט איז געקומען דערפון, וואָס די הינט פון דעם טיראַן ארחעלאוס האָבען איהם צוריסען אויף שטיקער... עס איז נור אַ לעגענדע, אָבער זי האָט אַ גרויסע בעדייטונג... פּיעלע שרייבער, וועלכע קומען מיט אָריגינעלע געדאַנקען און מיט נייע פּאָר־מען פון קונסט, ווערען צוריסען פון הינט...

ד.

אַריסטאָפאַנעס.

אין דעם זעלבען לאַנד, ביי דעם זעלבען פּאָלק, וואו עס האָט זיך ענטוויקעלט די טראַגעדי, האָט זיך אויך ענטוויקעלט די העכערע פאָרם פון קאָמעדי. אריסטאָפאנעס איז דער גרעסטער קאָמעדיענ־דיכטער פון פארצייטיגען גריכענלאַנד. אַזוי ווי מיט אַ בייטש האָט זיין שארפע סאטירע, זיין אָבלאַכען, געשמיסען אַלעס פאַלשעס, אונ־נאטירליכעס, לעכערליכעס אין דעם לעבען פון זיין פּאָלק. זיין וויטץ האָט קיינעם ניט געשוינט, עס האָט געמעגט זיין אַ גאָט, אַ מעכטיגער הערשער, אַ שטאאטסמאַן, אַ פילאָזאָף, אַ געלערטער מענש, אַ רייכער גביר, אַ בעריהמטער פּאָעט. ער איז געשטאַנען פאַר די רעכטע פון פּאָלק און האָט געפאָדערט, די געזעלשאַפט זאָל זיך אומקעהרען צוריק צו די איינפאַכע דעמאָקראַטישע פאָרמען פון לעבען. ער האָט געלאַכט ניט ווי אַ ברחן, ער האָט געלאַכט פון דער געזעלשאַפט ווי אַ דענקער. זיין

שמייכעל איז געווען דער קריטישער שמייכעל פון א סקעפּטיקער. אין זיינע קאָמעדיען איז שטענדיג געווען פערבאָרגען א הויכער סימבאָלי־שער געדאַנק... ער האָט געלאַכט פון א פּערזאָן און האָט געהאַט אין זינען די מענשען.

אריסטאָפאָנעס איז געבוירען געוואָרען אין'ם יאָהר 444 פאַר קריסטוס'ן און איז געשטאָרבען 338 פאַר קריסטוס'ן... דאָס הייסט ער האָט געלעבט ביי א 56 יאָהר. ריכטיג ווייס מען ניט דעם יאָהר, ווען ער איז געבוירען געוואָרען און ווען געשטאָרבען. ער האָט אויפגעשריעבען 44 קאָמעדיען, פון וועלכע עס זיינען פערבליבען אין דער ליטעראַטור עלף. זיין ערשטע קאָמעדי האָט ער אויפגעשריבען, ווען ער איז אַלט געווען זיעבצעהן יאָהר און פאַר פיעלע פון זיינע ווערקע האָט ער געקראָגען די ערשטע פּרייזען. ער אליין האָט גערעכענט פאַר זיין מייסטערווערק זיין בעריהמטע קאָמעדי „די וואָלקענס". דער הויפּט העלד פון דיעזער קאָמעדי איז דער גרויסער פילאָזאָף סאָקראַטעס... אין דיעזער קאָמעדי לאַכט ער פון דעם זאָרט בילדונג, וועלכע לערנט דעם מענשען צו דראַפּען זיך אין די וואָלקענס, קריכען אין דער הויך און איגנאָרירען דאָס איינפאַכע לעבען מיט זיינע ערשיינונגען. אין גריכענלאַנד האָבען זיך דאַמאָלס פערמעהרט די זאָגענאַנטע סאָפיסטען, מענשען וועלכע האָבען ניט געהאַט קיינע פּראַקטישע ניצליכע אויפ־גאַבען אין לעבען און האָבען זיך נור בעשעפטיגט מיט דעם, וואָס זיי האָבען געשאַרפט די מוחות מיט פּלפּול, מיט חריפות. אריסטאָפאַנעס האָט געמיינט, אז עס איז נויטיגער צו טאָן עטוואָס פּראַקטישעס, ניצליכעס, איידער צו פילאָזאָפירען, און דארום האָט ער גענומען דעם גרעסטען פילאָזאָף פון זיין צייט, דעם גרויסען סאָקראַטעס און האָט אין זיין פּערזאָן אָבגעלאַכט פון דער גאַנצער סיסטעם פון בילדונג.

סאָקראַטעס אליין איז געגאַנגען אין טהעאַטער זעהן זיך אין „די וואָלקענס" און, ווי מען זעהט ארויס פון פּלאַטאָ'ס איינינגע בעמערקונגען, האָט דאָס ניט געשאַדעט דעם גרויסען פילאָזאָף און דעם גרויסען קאָמעדיען־דיכטער צו בלייבען גוטע פריינד. אריסטאָפאַנעס האָט איי־ניגע מאָל אין זיינע קאָמעדיען אויך אָבגעלאַכט פון פּלאַטאָ און פון זיי־נע טהעאָריען... ער האָט זאָגאַר געשריבען א פּאַראָדיע אויף פּלאַטאָ'ס אוטאָפּיסטישע „רעפּובליק", און פון דעסטוועגען האָט דאָס ניט גע־שטערט פּלאַטאָ'ן צו בלייבען א פערעהרער פון אריסטאָפאַנעס'עס

זשעני, — און מען זאָגט זאָגאר, אז ווען פּלאַטא פּלעגט זיך לעגען שלאָ־
פען זיינען אונטער זיין קישען געלעגען די קאָמעדיען פון אריסטאָפאנעס.
מעהר פון אַלע האָט אריסטאָפאנעס אָבגעלאַכט פון דעם בעוואוסטען
טראַגעדיען־דיכטער עווריפּידעס. ער האָט אָבגעלאַכט פון זיינע רעפאָר־
מען, פון זיינע נייע טהעאָריען, פון זיין איינזאַמען לעבען, פון זיין
ווייבער־האס... פון די אַלע פּערזאָנען איז ניט געווען געפעהרליך צו
שרייבען סאַטירען. אריסטאָפאנעס האָט גאַנץ דייטליך קריטיקירט די
געטער און האָט אָבגעלאַכט פון דעם ראַכע־דורשטיגען און מעכטיגען
דעמאַגאָג און הערשער קלעאָן, פון וועמעס פעל ער לעגט פאָר אין איי־
נע פון זיינע קאָמעדיען צו מאַכען פּאָדאָשוועס...

זיין בעסטעס ווערק איז די קאָמעדי „די פויגלאך״; עס איז א
גרויס סימבאָליש ווערק. צוויי מענשען רעדען איין די פויגלעך צו
בויען אַ נייע שטאָדט אין דער לופטען, אום די געטער זאָלען צו זיי
ניט קענען צוקומען... געוויס, ווי מען האָט געקענט ערוואַרטען,
פלעגט די עלסטע פון די פויגלען עסען צום „סאַפּער״ קלענערע פויג־
לעך... און אויסער דעם, די געטער האָבען דאָך געקראָגען א וועג צו
דער נייער קאָממונע... זיי האָבען איינגעליעבט איינעם פון די צוויי
איניציאַטאָרס אין יופּיטער׳ס שעהנע טאָכטער און פון דער נייער קאָ־
מונע איז געוואָרען א תל. אין דער קאָמעדי „פּלוטוס״ פיהרט אריס־
טאָפאנעס דורך אַן עקאָנאָמישען סימבאָל דער גאָט פון רייכקייט איז
בלינד, דערפאר איז ניטאָ קיין גערעכטיגקייט אין דעם צוטהיילען פון
אייגענטהום. עס געפינט זיך א כוואט, וועלכער מאכט דעם גאָט פון
רייכטהום זעהענדיג און ער קוקט זיך ארום, וואָס פאר אַן אונרעכט עס
האָט געהערשט ביז יעצט... ער צוטהיילט דאָס רייכקייט צו די, וועל־
כע פערדיענען עס... אין אַנדערע ווערקע בעריהרט אריסטאָפאנעס די
פרויען־פראַגע. ער לאַכט פון זייערע שוואַכקייטען און קעמפּפט פאר
זייערע רעכטע.

ניט דאָ איז דער פּלאַץ איבערצוגעבען דעם אינהאַלט און די בע־
דייטונג פון יעדער קאָמעדי, וואָס איז געשריבען געוואָרען פון אריס־
טאָפאנעס׳ען. מיר ווילען דאָ נור באַמערקען, דאָס דיעזער זשעניאַלער
קריטיקער און אָבלאַכער איז אויך געווען א גרויסער פּאָעט. די גרעסטע
פילאָזאָפען פון זיין צייט האָבען אַנערקענט, אז אין זיין קאָמעדי איז דאָ
אַזוי פיעל שעהנקייט, ערהאַבענקייט און פּאָעזי ווי אין דער אַלטער

טראגעדי... אין יעדע פון אריסטאפאנעס'עס קאמעדיען געפינט זיך שעהנע, לירישע פאעזי, ווי צום ביישפיעל דאס געטליכע ליעד, דער פויגלען כאהר אין דער קאמעדי מיט דעם זעלבען נאמען, אדער דער כאר פון די „זשאבעס" אין דער קאמעדי, מיט דעם נאמען.

איינער פון די גרעסטע פילאזאפען דער וועלט, פלאטא, האט ניט אומזיסט וועגען איהם געזאגט: „די שעהנע גראציען האבען געזוכט א וואהנונג און האבען זיך בעזעצט אין דער זעעלע פון אריסטאפא־נעס..."

מאָליער.

עס זיינען דאָ פערשיעדענע זשעניאַלע דיכטער, וועלכע האָבען זיך בעריהמט געמאַכט מיט זייערע ווערקע. אייניגע האָבען בעטראַכט דעם מענשען אַלס אַ מעכטיגען גאָט, אַלס אַ דענקענדען העכערען געשעפּף, אַלס אַ געוואַגטען קעמפּפער; אַנדערע האָבען דעם זעלבען גאָט־מענש בעטראַכט אַלס אַ קליינע שוואַכע בריאה׳לע, מיט נאַרישע ליידענשאַפּ־טען, מיט קינדישע שטרעבונגען, מיט קליינליכע זאָרג, מיט אַ שווערען קאַמפּף פאַר זיין דא־זיין.

מאָליער געהערט צו די אַנדערע. ער האָט ניט געשילדערט קיין מענשליכע געטער, וועלכע דונערן פון די הימלען; ער האָט ניט ארויסגעפיהרט קיין דענקער, וועלכע פרעגען: „זיין אָדער ניט זיין?״ ער האָט ניט גענומען קיין אויסערוועהלטע נאַטורען, וועלכע קעמפּפען פאַר גרויסע אידעאַלען. ער האָט גענומען מענשען, געוועהנליכע בעקאַנ־טע מענשען, ווי זיי שטעהען און געהען, ווי זיי האַנדלען און פיהרען זיך אויף, ווי זיי דענקען און בעגעהען דומהייטען, ווי זיי לאַכען און וויינען, ווי זיי לעבען און ווי זיי פערשטעהען דאָס לעבען.

מאַכען זיך בעריהמט מיט ווערק, וועלכע בעהאַנדלען געוועהנליכע קליינע מענשעלעך איז זעהר שווער. ווען אַ געניאַלער דיכטער מאָהלט גרויסע טיטאַנען, גבורים, קעמפּפער, דאַן גיט ער זיי גרויסע געדאַנקען, מעכטיגע ווערטער, אויסעראָרדענטליכע טהאַטען. ער רינגעלט זיי אַרום מיט אַ איבעראַשענדער אויסשטאַטונג. אין אַזעלכע ווערק איז אויף יע־דען טריט דאָ עטוואָס בעזאָנדערעס. די הימלען ציטערן, די ערד פּלאַ־טיערט, גרויסע פעלזען שטירצען, ימים רוישען, ערהאַבענע געדאַנקען שיינען און גלאַנצען. אין ווערקע אָבער וואו עס שילדערט זיך דאָס גע־וועהנליכע וואָכעדיגע לעבען פון מענשען, קענט איהר זעהן נאָר דעם שמוציגען מאַרק פון דעם מענשענס טהעטיגקייט, איהר קענט זעהן

דונקעלע, בלייכע בילדער. איהר קענט זעהן די אומוואנדלונגען, וועלכע ווייזען זיך אויס פאר גרויסע דענקער אזוי קליינליך, אונבעדייטענד, אָדער וועלכע שפּיעלען דאָך אזא גרויסע ראָלע אינ׳ם מענשענס לעבען. מאָליער האָט גענומען דיעזע קליינע סיוזשעטען פון מענשענ׳ס לעבען, ער האָט גענומען דיעזע געוועהנליכע טהעמאן און האָט זיך דאָך אנידער־געשטעלט מיט זיי אין דער ערשטער רייהע מיט די גרעסטע דיכטער פון דער וועלט!

מאָליער איז געבוירען אין פּאריז אין 1620 יאָהר. זיין פאָטער איז געווען א האָף קאמערדינער און ער אליין איז אויך געווען א קאָ־מערדינער ביי לואיס דעם 14טען. ער איז געווען א קאמערדינער און האָט זיך בעקענט מיט דעם לעבען פון די העכערע קלאסען, ער האָט געזעהן וועלכע שמוץ ליגט פערבאָרגען אונטער דעם גלאנץ פון זייער רייכטהום און כלומרשטיגע בילדונג, וועלכע לערע קעפּ זיי האָבען אונ־טער די שעהנע פּאריקען מיט די לאנגע לאָקענעם — דאָס איז איהם צוניצגעקומען פאר זיינע ווערק. ער האָט אומגעוואנדערט מיט א טרופּע אקטיאָרען איבער אלע שטעדט און דערפער, האָט אליין געשפּיעלט אלס אקטיאָר אין באלאגאנעס — און האָט זיך בעקאנט געמאכט מיט אלע קלאסען מענשען, האָט געלערנט פערשיעדענע טיפּען, האָט שטו־דירט דאָס לעבען פונ׳ם מענשען אויף א פּראקטישען וועג — דיעזע מענשען האָט ער געשילדערט אין זיינע קאָמעדיען. מאָליער האָט גע־ענדיגט א יעזואיטישע קאָלעגיום, האָט געלערענט די אלטע קלאסישע שפּראכען, האָט זיך בעקאנט געמאכט מיט די ווערק פון די גרויסע גריי־כישע דיכטער און האָט נאָכדעם געשריבען זיינע קאָמעדיען, ווי דער גרויסער גריכישער קאָמעדיען־פּערפאסער אריסטאָפאנעס האָט געשרי־בען, מיט דער זעלבער ריכטונג, און מיט דעם שטייגער; ער האָט גע־שריבען מיט רעאליסטישע ווארהייט און פּסיכאָלאָגישע קענטניס.

מאָליער האָט געשריעבען נור קאָמעדיעס. מע מעג זאָגען, דאָס ער איז געווען דער גאָט פון לאכען. צוזאמען מיט איהם האָבען געלאכט די געבילדעטע מענשען פון גאנץ אייראָפּא, צוזאמען מיט איהם לאכט יעצט די גאנצע געבילדעטע וועלט.

מאָליער האָט געשריבען נור קאָמעדיען. עס זיינען דאָ מענשען וועלכע רעכענען זיך פאר סעריעזע, ערנסטע קריטיקער און וועלכע זו־כען אין יעדע דראמאטישען ווערק נאָר צופּענדע סצענען, מיט טרערען,

מיט זיפצען, מיט געוויין. אזעלכע קריטיקער זיינען זעהר אונצופריע־
דען מיט קאָמעדיען — זיי פערשטעהען ניט, וועלכע נוצען קען ברייגגען
א ווערק, וואָס צווינגט דעם צושויער צו לאַכען. זיי צוליעב רעכענען
מיר פאַר נייטיג צו ציטירען די ווערטער פון דעם בעריהמטען דיכטער
און קריטיקער לעססינג: „די קאָמעדיע וויל דורך לאַכען בעסערן, אָבער
ניט חלילה דורך פערלאַכען. „ווען מיר זעהען אויף דער ביהנע די לעכער־
ליכע איינענשאַפטען פון דעם מענשענס נאַטור און זיינע שוואַכקיי־
טען, הויבען מיר אָן צו פערשטעהן די מענשען, וואָס אַרום אונז, מיר
לערנען זיך בעאָבאַכטען און זעהן דאָס קאָמישע און לעכערליכע אינ׳ם
לעבען. די גאַנצע מאָראַל מיט מוסר זאָגען און מגידות האָט ניט אַזאַ
קרעפטיגען, ווירקזאַמען מיטעל, ווי דאָס „לעכערליכע”. פון די ווער־
טער אליין קען מען שוין זעהן, אַז אויף דער ביהנע איז דאָס לעכערליכע
ניט ווענינער נוצליך אַלס דאָס וויינערליכע. און עס איז לייכט צו
פערשטעהן, ווי אַזוי מאָליער האָט מיט זיינע קאָמעדיען ערוואָרבען זיך
אַזאַ נאָמען, ווי שעקספּיר מיט זיינע דראַמען.

מאָליער איז געבוירען געוואָרען פיער יאָהר נאָך שעקספּירס
טויט. די דראַמאַטישע ליטעראַטור האָט געהאַט אַן אוצר מיט גענילאַלע
ווערק, געשריבען פון אַזאַ זשעניאַלען דיכטער, ווי וויליאַם שעקספּיר,
און דאָך האָט מען געשפּיעלט אין אַלע טהעאַטערע אונזיניגע טינגעל־
טאַנגעל שטיק. אין גאַנץ איירָאָפּאַ איז דער טהעאַטער געשטאַנען זעהר
ניעדריג. איטאַליענישע קאָמעדיאַנטען האָבען געדייזט איבער דער
וועלט מיט פּאַיאַצישע דראַמען. דאָס קאָמעשיע אין יעדער פּיעסע איז
בעשטאַנען אין דעם, וואָס אין יעדען אַקט פלעגט ערשיינען אַ מין
בדחן אַ פּאַיאַץ, וועלכער פלעגט זיך רופען ארלעקין אָדער פּאָנטשנעיללי.
ער האָט געמוזט מאַכען דעם עולם פריילִיך. זיינע ווערטער האָבען זיך
גאָר ניט געקלעפּט צום אינהאַלט פון דער פּיעסע, זיין פּאַיאַצקער קאָס־
טיום האָט גאָר ניט געהאַט צו טאָן מיט דער היסטאָרישע עפּאָכע,
וועלכע איז געווען געשילדערט אין דער פּיעסע. ער פלעגט ערשיינען
מיט גלעקליך, מיט רויטע שמאַטעס, פלעגט רעדען ניבול פּה, ברעכען
זיך, שפּרינגען ווי אַ באָק, קרימען זיך, קוליען זיך... האָט ער זיך
ארויסגעקוליעט פון דער ביהנע, האָט זיך ווידער אָנגעפאַנגען „דאָס
ערנסטע” !...”

עס איז וואהר, אַז אין דער צייט פון מאָליערן האָבען געשריבען

„קלאַסישע" דראַמען די צוויי בעריהמטע פראַנצויזישע דיכטער: קאָר־נעל און נאָכדעם ראַסין. זיי האָבען געשריעבען קלאַסיש, ווייל זיי זיינען געגאַנגען מיט די רעגלען און געזעצע פון די אַלטע גריכישע דיכטער. אין זייערע אַ דראַמאַ האָבען געמוזט זיין דריי איינהייטען: די איינהייט פון פּלאַץ, די איינהייט פון צייט און די איינהייט פון האַנד־לונג. זיי האָבען גערעכענט אַז עס איז אַ ערנידערונג פאַר דער הויכער פּאָעזי צו דראַמאַטיזירען געוועהנליכע קרעמער, הענדלער, אָדער אַפילו האָפּלייטע, דערפאַר האָבען זיי גענומען טהעמאַן פון דער היס־טאָריע; זייערע העלדען זיינען אַלע געווען פּאַטריאָטען, זייערע פּערזאָ־נען האָבען גערעדט מיט קאַלטע, אויסגעשניצטע אויסגעטאָקטע מליצה. עס זיינען אָבער אין זייערע פּיעסען ניט געווען קיין לעבעדיגע טיפּען, קיין וואָרהייט, קיין לעבען...

מאָליער איז געקומען און האָט געזאָגט, אַז די אַלע רעגעלען מיט די דריי איינהייטען, מיט די הויכע מליצות האָבען ניט קיין ווערט. ער איז ניט געפּאָהרען עבר לים זוכען העלדען פאַר זיינע קאָמעדיען, ער האָט זיי גענומען, וואו ער האָט זיי בעגעגענט. אַלע זיינען געווען פאַר איהם גוט: דאָקטוירים, אַדוואָקאַטען, קרעמער, פּראָצענטניקעס, האָפּסלייטע, מאַנאַכען, געלעהרטע פרויען, בויערן. ניט קיין העלדען האָט ער געזוכט — ער האָט געפּאָדערט מענשען, און לעבעדיגע מענ־שען האָט ער געשילדערט און געמאָלט אין זיינע מייסטערווערקע. ער האָט פּערטריבען פון דער ביהנע די פּאַיאַצען מיט די פּאַנטשינעלען, וועלכע האָבען גערארפט קיצלען דאָס פּובליקום מיט אויסגעטראַכטע, פאַלשע, צינישע וויצען, ער האָט גענומען דאָס קאָמישע וואָס געפינט זיך איןווירקליכען לעבען און האָט עס אַזוי לעבענסטריי פאָרגעשטעלט, דאָס יעדער האָט געמוזט לאַכען מיט אַ נאַטירליכען און געזונטען געלעכטער.

העכער דרייסיג מערקווירדיגע ווערקע האָט פערפאַסט מאָליער אָבער נאָר איניגע פון זיי ווילען מיר דאָ בעשפּרעכען. מיר געפינען פאַר נויטהיג בעקאַנט צו מאַכען דעם לעזער מיט דיעזע זיינע וועלט בעריהמטע ווערקע: „דאָן זשואַן", „טאַרטיופ" און „מיזאַנטראָפּ". איז ניט דערפאַר ווייל דיעזע ווערקע זיינען די בעסטע—דאָס ערשטענס, ווייל דיעזע דריי קאָמעדיען זיינען מעהר בעקאַנט און צווייטענס, ווייל די פראַגען, וועלכע מאָליער בעריהרט אין דיעזע ווערקע, זיינען

אַלגעמיינע פראַגען און האָבען אַ אינטערעס פאַר יעדער צייט און פאַר יעדען מענשען.

אין די צייטען פון מאָליער זיינען נאָך ניט בעקאַנט געווען אַזעלכע פערזענליכקייטען, אַזעלכע מעכטיגע מענשען פון דער געזעלשאַפט, וועלכע זאָלען קעמפּפען ווי העלדען פאַר זייערע רעכטע, פאַר זייער פרייהייט און זייער פּאָליטישע גלייכהייט — עס איז נאָך געווען פאַר דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן. פון אַזעלכע קעמפּפער, וועלכע זאָלען קעמפּפען פאַר דער מענשהייט, פאַר סאָציאַלע אידעאַלען, פאַר עקאָנאָמישע גלייכהייט האָט נאָך דאַמאָלס אפילו קיין רייד ניט געקענט זיין. דערפאַר האָט מאָליער געשילדערט, די געוועהנליכע מענשען, וועלכע האָבען געלעבט אַרום איהם, און האָט געמאָהלט אַזעלכע פראַנצויזישע טיפּען, וועלכע זיין צייט האָט פּראָדוצירט. דאָך גיבען אויך ביי איהם אַזעלכע טיפּען, וועלכע דאַרפען אַנערקענט ווערען אַלס אַל־מענשליכע טיפּען. זיין „דאָן זשואַן" איז אַזאַ אַל מענשליכער טיפּ ווי שעקספּירס „האַמלעט" און געטהע'ס „פאַוסט". געוויס, דאָן זשואַן איז ניט קיין געלערנטער דאָקטאָר פאַוסט, וועלכער האָט זיך ערשט אויף די אַלטע יאָהרען אַרומגעקוקט אַז ער האָט נאָך ניט געלעבט און האָט געוואָלט דאָך נאָך האָבען דעם פערגניגען פון לעבען. ער איז אויך ניט דער צו־וועהטיגטער יונגער האַמלעט, וועלכער פילאָזאָפירט אין דער געגענוואַרט פון דער שעהנע אָפעליע פונ'ם טויט און פון דעם, וואָס אין מענשענס לעבען איז אַלעס הבל הבלים, הכל הבל.

דאָן זשואַן איז אַ פּראָדוקט פון אומשטענדע וועלכע מאַכען פון אַ מענש פונקט ניט דאָס, וואָס ער קען זיין. ער איז אַ קינד פון זיין געזעלשאַפט; אַ דורכגעטריבענער יונג, אַ פייערדיגער חברה־מאַן, אַ קלוגער אפּיקורס, אַ פרייער פויגעל. ער איז פול מיט לעבען, מיט ענערגיע און קראַפט. ער האָט נאָבעלע געפיהלען און ווייס אָבער ניט פון קיינע אָרענטליכע פּרינציפּען; ער איז קלוג און פערברייננט די צייט אין נאַרישקייטען; ער איז בראַוו ווי אַ העלד, האָט ענערגי און בעשלאָסענהייט, איז שטאַרק און מעכטיג און פערשווענדעט זיין קערפּערליכען און גייסטיגען רייכטהום אונניצליך, ווייל ער האָט ניט קיין אידעאַלען, פאַר וועלכע ער זאָל קעמפּפען; האָט קיין גלויבען ניט פאַר וועלכען ער זאָל שטאַרבען; האָט קיין ציעלען ניט צו וועלכע ער זאָל שטרעבען.

ער פיהרט אַן אונזיניג אומניצליך לעבען, הרג'עט אָפּ זיינע טעג און יאָהרען, ברענט אַ וועלט.

דאָן זשואַן האָט נור איין צוועק, איין שטרעבונג, איין פליכט — ער וויל און מוז לעבען אַ גוטען טאָג. ער פערפיהרט פרויען דוצען ווייז, דועלירט מיט יעדען, ווער עס הינדערט איהם פון צו גהען מיט'ן וועג פון תענוגים; הרג'עט מענשען לאַכענדיג; שטעלט אויס זיין ברוסט געגען דעם פיינד'ס שווערט און זינגט אַ ליעדעלע. ער ווערט בעגייסטערט פון פרויען שעהנקייט, ווי אַן ארטיסט, און צוברעכט זייערע הערצער ווי אַ גזלן. דאָן זשואַן שפּאָטעט פון גאָט, פון גלויבען, פון יעדע קירכען אָרגאַניזאַציאָן, פון פרומקייט, פון די הייליגע געזעצע, פון יעדע רעגירענדע מאַכט. זיין דיענער, דער אַלטער סאַגנאַרעללאַ, איז אַן אַדוואָקאַט פאַר גאָט, זיין הייליגע קירכע און פאַר די הייליגע געזעצע אויף וועלכע די געזעלשאַפט איז געגרינדעט. מאָליער האָט געוואוסט, דאָס די יעזואיטען און פרומע גלחים וועלען איהם ניט פערגעסען, וואָס ער פיהרט ארויס אזא אפּיקורסישען טיפּ מיט אזעלכע פרייע מיינונגען, האָט ער אַנטקעגען דאָן זשואַן אַנידער געשטעלט דעם גלויביגען סאַנגאַרעללאַ. עס האָט איהם אָבער ניט געהאָלפען, די פרומע צבוע'קעס האָבען איהם פערפאָלגט ניט נאָר ביים לעבען, נאָר אפילו נאָך זיין טויט.

— איך מוז אייך מאַכען איינינע בעמערקונגען, — זאָגט דער דיענער סאַנגאַרעללאַ צו זיין הערר דאָן זשואַן, — מען מוז אייך טאַדלען פאַר אייער אויפפיהרונג. נו, וואו איז דאָס געזעהן געוואָרען אין דער וועלט, אַ מענש זאָל יעדען חודש שטעלען אַ חופּה מיט אַן אנדער ווייב?

— זאָג אליין, — ענטפערט איהם דאָן זשואַן, — גיבט עס רען אויף דער וועלט עטוואָס בעסערעס?

— יא, איך פערשטעה, עס איז זעהר אנגענעהם און אינטערעסאַנט; איך וואָלט זיך אליין אויך ניט אָבגעזאָגט פון אזא פערגניגען, ווען דאָס וואָלט ניט געווען אַן עבירה. געוואַלד! ווי קען מען מאַכען שפּאַס פון אַ חופּה? עס איז דאָך איינע פון די וויכטיגסטע רעליגיעזע איינריכטונגען. אַ קלייניגקייט, קדושין? אַ חופּה?... איהר הויבט זיך אָן מיט אַ גאָט?...

— אַך, יא מיט גאָט? נו מיט איהם וועל איך שוין דורכקומען...

מיר וועלען שוין מיט איהם איינפערשטאַנדען זיין. מיר וועלען זיך ניט קריגען.

דער גלויביגער, פרומער גאָט'ס אַדוואָקאַט, סאַגנעראַללאַ, וואָלט אויך יעדער מאָנאַט פערפיהרט און אונגליקליך געמאַכט אונבעשיצטע פרויען, ווען עס זאָל נאָר ניט זיין געגען גאָט. דאָן זשואַן אָבער זאָגט: ווי באַלד עס איז נאָר אַ גאָט זאַך, וועלען מיר שוין מיט איהם ווי עס איז איינפערשטאַנדען ווערען.

אַ צווייטען מאָל נעהט סאַגנאַרעללאַ נאָך ווייטער, ער ווענדעט זיך צו זיין הערר מיט אַ פּשוטע שאלה:

— ערלויבט מיר צו פרעגען, מיין הערר, איז דאָס וואָהר, אַז איהר גלויבט ניט אין גאָט?

— ער האָט געפונען פון וואָס צו רעדען — ענטפערט דאָן זשואַן.

— איך פערשטעה, דאָס הייסט איהר גלויבט ניט. אָבער ווען איהר גלויבט ניט אין גאָט, גלויבט איהר דאָך לכל הפּחות אַז עס איז דאָ אַ גיהנום?

— עט!

— וואָס? אָבער אין שדים, און אין עולם הבא מוזט איהר דאָך גלויבען!

— חאַ! חאַ! חאַ! לאַכט אוהם אויס דאָן זשואַן.

דער גלויביגער סאַגנאַרעללאַ פערלירט ענדליך זיין געדולד.

— סטייטש, אין קיין זאַך אין דער וועלט ניט גלויבען! אין עט־וואָס גלויבט איהר דאָך?

— איך? סאַגנאַרעללאַ, איך גלויב נאָר, אַז צוויי מאָל צוויי איז פיער!...

צוויי מאָל צוויי איז פיער! ניט אומזיסט ווערט יעדער דיינקענ־דער מענש ענטציקט פון דיעזער קורצער און איינפאַכער פראַזע, ניט אומזיסט האָט מען דיעזע פראַזע אַזוי פיעל מאָל ווידערהאָלט. מיט דיזע אייניגע ווערטער ווערט אויסגעדריקט אַ גאַנצע סיסטעם פון מענש־ליכען דענקען, אַ גאַנצע ריכטונג פונ'ם מענשענס געדאַנקען. ניט דאָ איז דער פּלאַץ צו רעדען דערפון, אויף וויפיעל דעם מענשענס פער־שטאַנד קען בעפריעדיגט ווערען מיט אַזעלכע עלעמענטאַרישע אַקסיאָ־מען, ווי צוויי מאָל צוויי איז פיער. אָבער דיעזע פראַזע איז מערקוויר־דיג דערמיט, וואָס זי איבערציינגט, דאָס ניט נאָר אין דער וויסענשאַפט־

ליבער וועלט, וואו עס האט שוין דאמאלס געמאכט א רעש פרענסים בייקאן, וועלכער האט געפאדערט, אז דער מענש זאל ניט גלויבען אין קיינע אילוזיאנען און אין די אלע זאכען, וועלכע מען קען ניט איבער־ציילען, איבעררעכענען, אנאליזירען און צושניידען מיט אן אנאטאמי־שען מעסער, — דאס איז ניט נאר אין דער וויסענשאפטליכער ליטע־ראטור, נאר אויך דיינקענדע דיכטער האבען שוין דאן מיט זייער פערשטאנד אויסגעפונען, אז דעם מענשענס שכל דארף ניט גלויבען אין גייסטיגע אויטאריטעטען, און אז געוויס איז נאר דאס, וואס מען קען בעגרייפען מיט די חושים, וואס איז אזוי איינפאך און וואהר, ווי צוויי מאל צוויי איז פיער.

דיעזע פראזע איז אויך מערקווירדיג דערמיט, וואס זי איז אפען פאר דער גאנצער וועלט אויסגעשפראכען געווארען מיט עטליכע הונ־דערט יאהר צוריק, ווען מע פלעגט נאך אונגלויביגע פאר זייער אפיקורס׳עס פעראורטהיילען צום טויט, און, ווען די איבערצייגונג, אז שדים מיט שווארצע ניט־דא־געדאכטען עקזיסטירען, איז געוועזען נאך אזוי שטארק, דאס מע האט מכשפים און מכשפות געברענט אויפ׳ן פייער. אין אזא צייט צו וואגען ארויסטרעטען מיט אן ערקלערונג, אז גלויבען קען מען נאר אין דעם, אז צוויי מאל צוויי איז פיער, האט געהייסען אויפרייצען געגען זיך אלע סאנגארעללאס פון דער פאנאטי־שער וועלט.

מיר מוזען זיך ווידער אומקעהרען צו אונזער העלד, צום אפיקורס, דעם אויסגעלאסענעם חברה מאן און קלוגען יונג — דאן זשואן. ווען ער דערזעהט, אז איהם שטעהט פאר שווער צו בעצאהלען פאר אלע זיינע מעשים, פאר אלע זיינע שטיפערייען און זינד, געפינט ער ניט קיין אנדער מיטעל ווי צו בעשיטצען זיך ווי מיט דער מאסקע פון פרומקייט. מען קען ניט זיין פריי, זאגט ער, ביז וואנען מע מאכט זיך ניט בלומרשט פאר א שקלאף. זיין א צבויעק — הייסט געניסען פאל־קאמענע פרייהייט. עס האט קיין זינן ניט, זאגט דאן זשואן, אפען צו טאן, וואס מען פערלאנגט און פערטיידיגען די טהאטען דערמיט, וואס דער שכל הישר רעדט פאר זיי. ניין! דאס איז ווייניג, דערפאר וועלען איך מענשען פערפאלגען. אבער זיין א פערמאסקירטער, פערטיידיגען זיך מיט גאט׳ס אויטאריטעט איז זעהר גרינג און בעקוועם. מענשען וועלען אייך ניט מוחל זיין אייער קלענסטען פעהלער, אויב איהר בא־

געהט איהם אין אייער אייגענעם נאָמען, זיי וועלען אָבער אייך פער־צייהען די גרעסטע שוויינעריי, די שרעקליכסטע אונרעכט אויב איהר טוט זיי אין דעם נאָמען פון אייער גאָט. זינדיגען אָפען טאָר מען ניט, זאָגט דאָן זשואַן, דערפון בעלעדיגען זיך די מענשען, אָבער ווען איהר זינדיגט אזוי, אז מענשען זאָלען וויסען און ניט זעהן, זייט איהר א פיינער מענש...

דער זינדיגער בעל טענה און אפיקורס ווערט זעהר שרעקליך בעשטראָפט: צו דעם מאטעריאליסט, וואָס גלויבט נאָר, אז צוויי מאָל צוויי איז פיער, קומט צו געהן א שטיינערנער גייסט און שלעפט איהם אריין אין שאול תחתיה אריין.

איהר מיינט געוויס, מאָליער האָט געוואָלט ווייזען מיט אזא ענדע אז ער האלט מיט די פרומע סאגנארעללאס? עס הויבט זיך ניט אָן. די ענדע ווייזט, ווי גוט דער זשעניאלער דיכטער האָט פערשטאנען די פאלשע צבועקעס. ווען דער רשע, דער זינדיגער אפיקורס, דער מענש, וואָס האָט אזוי פרעך גערעדט געגען סאגנארעללאס גאָט, — ווען דאָן זשואן פאלט אריין אין גרוב פון דער טהעאטער ביהנע, ווערט סאגנא־רעללא ניט דערפרייט מיט דעם; ער ווערט ניט איבעררא‌שט, וואָס גאָט איז פטור געוואָרען פון אזא געפעהרליכען שונא. ער פערגעסט אויף גאָט, אויפ'ן גיהנום, אויף אלע הימלישע זאכען און געדענקט נור איין זאך: פון דאָן זשואנען קומט איהם עטליכע גראָשען.

„מיינע שכירות! מיינע שכירות!" שרייט סאגנארעללא, ווי א פערוווירטער. „זעהט, מיט דאָן זשואנ'ס ענדע האָט זיך גאָט בעפריע־דיגט און זיין צאָרן געשטילט. עס איז גענומען געוואָרען נקמה פאר די פערשפּאָטעטע געזעצע, עס איז גענומען געוואָרען ראכע פאר די פער־פיהרטע מאמזעלען און ווייבלעך און בעליידיגטע מענער; אלע זיינען יעצט צופריעדען געשטעלט, נאָר איך, נאָר איך, וועה איז מיר! נאָר איך בין געבליבען מיט א נאָז! געוואלד! מיינע שכירות! מיינע שכירות! מיין געלד!"

די פּאָר גראָשען זיינען ביי די סאגנארעללאס טייערער פון דעם טריאומף פון די הימלען. זיי זיינען בערייט אָנצונעהמען זיך פאר גאָט, אויב דאָס קאָסט זיי קיין געלד ניט...

טארטויף איז א טיפ פונקט דער היפך פון דאָן זשואן, — דאָס איז אייגענטליך דער פערמאסקירטער, פאלשער „וצדקתך", פון וועלכען

דאָן זשואַן האָט געגעבען אַזאַ דייטליכע בעשרייבונג און וועלכער טוט שלעכטס זיינע מיט־מענשען טויזענדער מאָל מעהר פון צוואַנציג דאָן־זשואַנען, נאָר וועלכער פערקריעגט זיך ניט מיט גאָט. ער רעדט שטיל און זאַנפט, גלאָצט מיט די אויגען צו די הימלען. ער איז זיס און ווייך, לייג איהם צו אַ מכה... די שכינה רוהט אויף איהם און פערדעקט די עקעלהאַפטע העסליכקייט פון זיין כאַראַקטער. ער איז אַ גרויסער בעל תאוה און דאַוועגט אַ סך; אַ ניעדריגער געמיינער עגאָאיסט און רעדט נאָר פריינדליך. ער וואָלט אריינגעכאַפט די גאַנצע וועלט און מאַכט זיך, אַז ער דאַרף קיין זאַך ניט. ער וואַגט ניט צו האָבען זיין אייגענע מיינונג, דערפאַר זיינען פאַר איהם אַלע מיינונגען גוט. ער וואַגט ניט חלילה אימיצען צו רעדען אַנקעגען דערפאַר זיינען איהם אַלע גוטע פריינד.

אונטער זיין מאַסקע פון גאָטפאָרכטיגקייט איז בעהאַלטען אַ בלוט־דורשטיגע בריאה. ער איז אַן אונערזעטליכער וואָלף, וועלכער טראָגט די יאַרמולקע פון אַ צדיק. מיט זיין צבוע׳יאַצקע גוטקייט גנב׳עט ער זיך אריין אין אַ פיינע פאַמיליע, געווינט דעם צוטרוי פון דעם פאַמיליען־פאָטער, פלאַנעוועט ווי אַזוי צו בערויבען דעם פערמעגען פון זיין פריינד און בעשיצער, וואַרפט אויגלעך אויף זיין שעהנע ווייבעל און שדכנ׳ט זיך צו זיין טאָכטער. מיט זיינע תפילות און תחינות, מיט דעם, וואָס ער פאַסט אַלע מאָנטאַג און דאָנערשטאַג און שלאָגט זיך אַלע ווייל־ע אשמנו, מיט דעם אַלעם הרגעט ער ניט אָפּ אין זיך די גשמיות׳דיגע תאוות, — ער פערבאָרגט זיי נאָר. מיט די ליפּען קלאָגט ער און זאָגט „על חטא" און מיט׳ן גאַנצען קערפּער, מיט אַלע זיינע געדאַנקען דענקט ער נאָר פון ניעדריגע חטאים און מיאוסע זינד.

אַזוי שילדערט מאָליער די ערשטע ערשיינונג פון דיעזען העלד. טאַרטיוף שטעהט ביי דער טהיר און רעדט מיט זיין דיענער, גאַנץ נאַטירליך, פון זעהר געוועהנליכע זאַכען. ער דערהערט אָבער אַ שאָרעך אונטער דער טהיר און ציהט שוין אויף זיך אַרויף די צבוע׳יאַצקע מאַסקע. ער רעדט שוין מיט אַן אַנדער טאָן און פון אַנדערע זאַכען.

— יאַ, לאָרענץ, זאָגט ער מיט אַ זיסע פרומקייט, וועסט נעהמען מיין תשובה־מאַנטעל און די רצועה מיט וועלכע איך שלאָג זיך מלקות און וועסט עס פערשפּאַרען אין שאַפע. און פאַרגעס ניט בעטען גאָט, ער זאָל דיר שיקען גוטע געדאַנקען... יאַ, און אפשר פרעגט אימיצער

אויף מיר, זאָג, אז איך בין געגאַנגען קלייבען גדבות פאַר די אונגליקלי־
כע, וואָס זיצען אין תפיסה (דאָ געהט אריין א יונגע דיענסט מיידעל),
וואָס פערלאַנגט איהר? (טארטיוף איז מיט יעדען העפליך).

זי: איך האָב געוואָלט...

טארטיוף: (ער כאַפּט ארויס פון קעשענע א נאָז טיכעל) אך!
גאָט אין הימעל! איך בעט אייך, איידער איהר וועט רעדען, נעהמט
דיעזע טיכעלע.

זי: טיכעלע! נאָך וואָס?

טארטיוף: איך בעט אייך, דעקט צו אייער האַלז... אָט דאָ
ניעדריגער... אזא זאך איז א סכנה פאַר דעם מענשענ'ס זעעלע און
רופט ארויס זינדיגע געדאַנקען.

דער גראָבער עגאָיסט, וועלכער צורייצט זיין אויסגעלאַסענע פאַנ־
טאַזי אין דער צייט פון זיינע שטילע און לאַנגע תפילות, דער גע־
מיינער בעל תאוה, וועלכע אנערקענט ניט דאָס די סימפּאַטי צווישען
מאַנספּערזאָנען און פרוי קען געבויט ווערען אויף ריינע פּאָעטישע גע־
פיהלען, אויף ערנסטע און איידעלע געדאַנקען; דער אויסגעלאַסענער
צדיק, וועלכער דענקט, דאָס אלעס פרויען און מענער וואָלטען גע־
זינדיגט, ווען עס זאָל זיך מאַכען א גוטע געלעגענהייט, — טארטיוף
דענקט דאָס אויפוועקען אין א פרוי זינדיגע געדאַנקען קען מען נאָר
דערמיט, וואָס מען רעדט מיט א זיסע פרומקייט פון זינדיגע זאכען.
ווען ער בלייבט אליין מיט זיין פריינדס פרוי, זאָגט ער איהר, דאָס איהר
שעהנקייט בעגייסטערט איהם און צווינגט איהם צו דענקען פון דעם
גרויסען בורא, יתברך, וועלכער קען בעשאַפען אזא רייצענדע פרוי;
ער ערקלערט, דאָס זינדיגען איז ניט אגרויסע עולה, ווי באַלד מע פער־
געסט נאָר ניט אין גאָט, וועלכער קען מוחל זיין, ווען מען טוט
תשובה.

ווען ענדליך פון טארטויפען ווערט אראָפּגעריסען זיין העסליכע
מאַסקע און ער דערזעהט, אז די גאָטספורכטיגקייט און די פרומקייט
וועלען שוין ניט העלפען, דאן צייגט ער מיט א ציניש פרעכהייט, ווער
ער איז. ער הערט אויף צו רעדען שטיל און זיס און ווייזט די געמיינהיי־
טען און ניעדערטרעכטיגקייט פון זיין כאַראַקטער... זיינע ליפּען
דערמאָנען נאָך גאָט, נאָר איהר זעהט, דאָס דער מענש האָט נור איין
גאָט און דאָס איז זיין עגאָאיסטישער „איך”; ער האָט נור איין רעלי־

גיאָן און דאָס איז זיין ליעבע צו זיך אליין. טאַרטיוף'ס גאָט איז טאַר־טיוף — אליין!... דער טיפּ פון די טאַרטיופען, די פּסיכאָלאָגישע פּראָצעסען, וועלכע קומען פאָר אין דעם מענשען, זיינע שטרעבונגען זיינען געשילדערט מיט אַ מייסטערהאַפטער האַנד. איהר זעהט אויך און פערשטעהט פאַר וואָס די טאַרטיופען פּערדיענען אויף דער וועלט כבוד, אכטונג און צוטרויען... דער סעקרעט, מיט וועלכען די טאַר־טיופען בעזיעגען די וועלט בעשטעהט אין דעם, וואָס זיי מאַכען זיך, אַז זיי זיינען בערייט פאַר אַלע אין דער ערד זיך צו לייגען און אין דער ווירקליכקייט האָבען זיי אַלעמען אין דער ערד... טאַרטיוף קריעגט זיך ניט מיט קיינעם, דערפאַר בעזיעגט ער די גאַנצע וועלט.

„מיזאַנטראָפּ" איז דאָס דריטע ווערק, פון מאָליער פון וועלכען מיר וועלען זיך ערלויבען צו זאָגען אַ פּאָר ווערטער. דער נאָמען „מיזאַנ־טראָפּ" כאַראַקטעריזירט ניט ריכטיג דעם כאַראַקטער פון דעם הויפּט טיפּ. די בעדייטונג פון מיזאַנטראָפּ איז: אַ מענשען־פיינד. דער הויפּט העלד פון שטיק איז אין דער ווירקליכקייט אַ מענעשן־פריינד, נאָר די וועלט רעכענט איהם פאַר אַ פיינד, ווייל ער האַסט און פעראַכטעט די אַלע מנהגים און פאַלשע מיינונגען, דורך וועלכע דעם מענשענס לע־בען ווערט געפיהרט. מאָליער האָט אויפגעמאָהלט אין דיעזען ווערק ניט אַ בייזען, שלעכטען מענשען, אַ ניט־פערגינער און אַ מעלאַנכאָליק — ניין! און אין אונזער צייט, וואָלט מען דעם העלד געוויס אַן אַנדער נאָמען געגעבען. אייניגע וואָלטען איהם גערופען „אונרוהיגער מענש", אַנדערע וואָלטען געזאָגט, „ער האָט ניט קיין פּראַקטישע געלאַסענ־הייט", אַנדערע ווייטער וואָלטען איהם אָנגערופען מיט'ן שרעקליכען נאָמען: „אידעאַליסט".

דער „מיזאַנטראָפּ" איז אַ טיפּ, וואָס קען ניט געהן מיט אַרומיגע וועגען, ער געהט שטענדיג און ביי אַלע אומשטענדען גלייך. ער קען ניט דערלאָזען אין לעבען קיינע קאָמפּראָמיסען, קיין פּאָליטיק פון אביסעל אהער און אביסעל אהין. ער האַסט יעדען, וואָס זיצט אויף צוויי שטוה־לען, — יעדען, וואָס פיהרט זיך אַזוי, אַז אי גאָט זאָל זיין צופריעדען, אי דער רוח זאָל ניט ברוגז ווערען. אין ליעבע, אין פריינדשאַפט, אין שרייבען, אין רעדען פאָדערט ער, אַז דער מענש זאָל אויפריכטיג און אָפען זאָגען נאָר דאָס, וואָס ער דענקט און פיהלט, ניט קוקענדיג אויף קיינע אומשטענדען און קיין פּאָליטיק. געפעלט דיר ניט אימיצער, נאָך

וואָס דארפסט דו דעם גוטען שמייכעלע אויף די ליפּען און די זיסע ווערטער: „אך! עס פרייט מיך זעהר"? ניין! שנייד דעם אמת און זאָג איהם: געה צו אַלע שווארצע יאָהר!... חנפענען זיך און זוכען יענער זאָל אַנערקענען דיינע מעלות — דארף מען ניט. די וועלט מוז אליין אַנערקענען דיינע גוטע אייגענשאַפטען. דאָס וואָס דיר קומט נאָך דער גערעכטיגקייט, דארפסט דו ניט בעטען, דו דארפסט עס פאָדערען!...

דער „מיזאַנטראָפּ" האסט ניט די מענשען, ער האסט זייער פאַלשקייט. ער ערלויבט ניט צו מאסקירען די ריכטיגע געפיהלען מיט די מנהגים פון דעם אויסגעטראַכטען דרך ארץ. ער פאָדערט אז די מענשען זאָלען זאָגען די ווארהייט אויפריכטיג און אָפען. זעלבסט־פערשטענדליך, קיינער האָט אזא מענשען ניט געליעבט, אַלע האָבען פון איהם געוויכט, און אפילו איין זעלע האָט איהם ניט פערשטאַנען. אַן עלענדער, אַ פעריאָגטער, אַ טרויעריגער און צובראָכענער פערלאָזט ער די „געזעלשאַפט" און געהט זוכען אין דער וועלט אזא שטילען, רוהיגען ווינקעלע, וואו מען קען זיין אונגעשטערט אַן ערענטליכער מענש און פריי ארויסזאָגען די ווארהייט.

ארעמער מיזאַנטראָפּ, וואו אין דער וועלט וועט ער געפינען אזא ווינקעלע?...

מאָליער האָט ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבען ניט פערלאָזען די ביהנע. ער איז געוועזען געפעהרליך קראַנק, ווען ער האָט אויפגעטראָטען אין דער הויפּט ראָלע פון זיין בעריהמטער קאָמעדיע „דער איינגעביל־דעטער קראַנקער", — אַ קאָמעדיע, וועלכע דער בעריהמטער דייטשער דיכטער געטהע שטעלט אין איין רייהע מיט די גרעסטע מייסטער־ווערקע פון דער וועלט. אין דער צייט פון שפּיעלען איז מאָליער געפאַלען אויף דער ביהנע. — ער איז געפאַלען ווי אַ בראַווער גענעראַל אויף זיין שלאַכטפעלד. די אַלע טארטיופען און צבוע'יאַקעס פון פאַריז האָבען זיך זעהר דערפרייט מיט זייער שונא'ס טויט, מיט דעם טויט פון דעם געפעהרליכען אפּיקורס, וועלכער האָט ארויסגעפיהרט אויף דער ביהנע אזעלכע טיפּען, ווי „דאָן זשואן" און „טארטיוף". דער ארחיבישאָף פון פאַריז האָט פערבאָטען צו בעערדיגען מאָליערן אין געהייליגטער

ערד נאָך די דינים פון דער קאַטויִלישער קירכע און זיין קערפּער איז לאַנג געלעגען ניט בעערדיגט. ווען לואי דער 14טער האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער געפרעגט: „ביז וועלכער טיעפקייט דערלאַנגט די הייליגע ערד, וואו מע דאַרף בעגראָבען אַ גאָטספּאָרכטיגען קריסט?"

— ביז די טיעפקייט פון דריי פוס — האָט מען איהם געענטפערט...

— ווען אַזוי, גראָבט אויס אַ קבר אין דער טיעפקייט פון פינף פוס, וואו די ערד איז שוין ניט הייליג און די קירכע וועט ניט בעלעדיגט ווערען.

אָבער ווי טיעף מען האָט איהם ניט בעערדיגט — זיין זשעני האָט מען ניט בעגראָבען. די צבועיאַקעס האָבען איהם ערניעדריגט און די גאַנצע וועלט האָט איהם געקרוינט מיט קראַנצען פון רוהם און אַכטונג. די וואָס האָבען איהם מקבר געווען האָבען איהם ניט אָפּגעגעבען קיין כבוד און איצט פערעהרט איהם די גאַנצע מענשהייט. מען האָט איהם בעגראָבען, ווי אַן אונבעוואוסטען שוישפּיעלער, און ער האָט אויפגעלעבט אין דער ליטעראַטור פון דער וועלט, אַלס גרויסער דענקער און זשעניאַלער דיכטער. אַזעלכע מענשען ווי מאָליער שטאַרבען ניט — זיי זיינען אונשטערבליך. זיי לעבען און וועלען לעבען, זאָ לאַנג עס לעבט דער מענש, זאָ לאַנג עס לעבט דעם מענשענס געדאַנק...

גאָטהאָלד אפרים לעססינג.

1.

ער איז געוועזן א זשעני.

עס זיינען דאָ פיעלע זשעניאַלע מענשען, וועלכע האָבען זיך בע־ריהמער און אונשטערבליך געמאכט אין וועלכען עס איז דאָ אָב־טהיילונגען פון וויסענשאפט, ליטעראטור און קונסט. לעססינג איז א זשעני, וועלכער האָט מיט זיין שארפע אויג אומגעפאסט אַלע אָבטהיי־לונגען פון דעם מענשענס וויסען, דענקען און פיהלען. זיין אָפענער מח האָט אַלעס בעגריפען, זיין שכל הישר האָט אַלעס ריכטיג פערשטאַ־נען, זיין גוטעם הארץ האָט שטענדיג די ווירקליכקייט געפיהלט. זיין קריטישער בליק האָט אַלעס ריכטיג אויפגעפאסט. ער איז געוועזן ווי ביי זיך אין דער היים אין אַלע קרייזען פון דעם מענשענס וויסען און קענען, ער האָט געהאַט די שליסלען צום קדשי קדשים פון דער מענש־הייט — צו דער ווארהייט. פאר איהם זיינען געוועזן אָפען אַלע אוצרות פונ'ם מענשענ'ס גייסטיגע רייכטהום. ער איז געוועזן א גרויסער דענקער, א וואהרער פאָעט, א געשיקטער מאטעמאטיקער, א געלערנ־טער קלאַסיקער, דער גרעסטער קענער פון קונסט, דער בעסטער מבין אויף מוזיק. זיין שארפער זינן און זיין עסטעטישער געשמאַק: האָ־בען איהם געמאכט פאר דעם גאָטהאלד אפרים לעססינג, וועלכער האָט צו זיך קיין גלייכען ניט אין דער וועלט. ער איז געוועזן א גאָט אין דענ־קען און פיהלען, און דער העכסטער אידעאַל פון א מענש איז'ם לעבען און קעמפפען. אזוי ווי די ווארהייט איז קלאָר, איינפאך און אויפריכ־טיג, אזוי איז געוועזן זיין לעבען. ער איז געוועזן איינפאך, דעמאָקראטיש, אויפריכטיג, ער האָט ניט געוואוסט פון ראסענ־האס, פון קלאסענ־אונטערשיעד, פון רעליגיעזע פאָראורטיילע. זיין אונרוהיגער, אייביג־

רעוואָלוציאָנערער גייסט האָט איהם זיין גאַנצען לעבען־לאַנג געטריבען פון איין אָרט צום אַנדערען און וואָהין ער איז געקומען איז ער געווען אַ מענש צווישען מענשען. אין לייפּציג האָט ער מיט שווישפּיעלער גע־לעבט ווי אַ קאַמעראַד און האָט צוזאַמען מיט זיי געאַרבייט פאַר דער ביהנע, אין ברעסלאַו האָט איהם דער שיקזאַל אריין געוואָרפען צווי־שען סאָלדאַטען — ער האָט אין דעם סאָלדאַט געלערענט דעם מענשען און אין מענשען דעם סאָלדאַט. אין בערלין איז ער געווען דער גרעסטער מקורב מיט אידען און האָט זיך אויף אייביג בעפריינדעט מיט דעם בעריהמטען פילאָזאָף, מאָזעס מענדעלזאָהן.

ער האָט געשטודירט פילאָזאָפי און איז געווען אַ הייסער טהעאַט־ראַל, האָט געלערענט מאַטעמאַטיק און איז געווען אַ נאָבלער ליעבהאָ־בער פון פּאָעזי, ער איז געווען דער גרעסטער קענער פון דער קלאַסי־שער ליטעראַטור און איז געווען דער גרעסטער לערער פון וואהרען רעא־ליזמוס. מיט איין וואָרט, לעסינג איז געווען אַ דענקער, אַ פילאָזאָף, אַ פּאָעט, אַ סאַטיריק, אַ פייערדיגער פּאָלעמיסט, אַ הייסער קעמפּפער פאַר דער וואַרהייט אָבער דאָס איז נאָך ווענינ, ער איז אַנערקענט, אַלס איינער פון די גרעסטע עסטעטיקער און גרעסטע קריטיקער פון דער וועלט.

הענריך היינע זאָגט, דאָס זייט מאַרטין לוטער האָט דייטשלאַנד קיין גרעסערען און בעעסרען מאַן ניט הערפאָר געבראַכט, אַלס גאָט־האָלד אפרים לעססינג. „לוטהער האָט בעפרייעט דעם צווייטען טעס־טאַמענט, לעססינג איז געקומען קעמפּפען פאַר די בעפרייאונג פונ׳ם דריטען טעסטאַמענט“.

אין דייטשלאַנד און אין גאַנץ איירָאָפּאַ איז געווען אַ וועלט פון תהו ובהו. אַ פינסטערנים האָט געהערשט על פּני תהום.... דער פעאָדאַליזמוס איז נאָך ניט געשטאָרבען, די בורזשואזי האָט געהאַל־טען ביים געבוירען ווערען. פריידענקער האָבען שוין געלאַכט פון די אַלטע גלויבונגען, און די גלחים זיינען נאָך געווען שטאַרק און מעכטיג... „קינדער פון גייסט“ האָבען שוין געשטאַמעלט די ווערטער: „גלייכ־הייט, ברידערליכקייט“ און אין אַלע קרייזען האָט געהערשט טיראַ־ניי, פאַנאַטיזמוס, פערפאָלגונג, מענשען־פרעסעריי, אידען־העצעריי... אין דער דייטשער ליטעראַטור האָט געהערשט פאַלשער קלאַסיציזמוס, אין פילאָזאָפי האָט געהערשט סכאָלאַסטיק (פּוסטע חריפות מיט פּלפּול),

אויף דער ביהנע זיינען געשפּיעלט געוואָרען פראַנצויזישע און איטאַ־ליענישע טראַגעדיען, וועלכע זיינען געווען „פערדייטשט" נאָך דערמיט, וואָס אָנשטאָט דעם איטאַליענישען אַקראָבאַט און פּאַיאַץ־„פּאָלינטשי־נעל" אָדער דעם פראַנצויזישען גאַיער־„ארלעקין", — איז געווען אין יעדער פּיעסע אַ „האַנזוואורשט"... אין פּאָעזי האָט געהערשט די פּראַ־זע, ניט די שעהנקייט און דער געדאַנק. — מיט איין וואָרט, עס איז געווען תהו ובהו און דער רוח אלהים, דער גייסט פון לעססינג האָט ארויסגעשוועבט איבערן אָבגרונד און ער האָט געזאָגט: יהי אור! און עס איז געוואָרען ליכטיג... ער האָט מיט'ן שאַרפען מעסער פון אַנאַ־ליז צושניטען און ערקלערט אַלעס פּאַלשעס און אונאַטירליכעס. ער האָט מיט זיין קריטישען שאַרף־זינן געלערענט, ווי מען דאַרף פער־שטעהן ליטעראַטור און קונסט. ער האָט בעפרייט די דראַמאַ, געמאַכט פון טהעאַטער אַ ווירקליכען טעמפּעל דער קונסט, פון פּאָעזי געשאַפען אַ הימלישע ליעד... ער האָט געקעמפּפט מיט די גוים, געשטריטען פאַר דער וואַרהייט, געהאַלטען אַ בלוטיגע מלחמה פאַר דער בעפריי־אונג. פון מענשענס גייסט, פערטהיידיגט די אידען ווי אַ טאַפּפערער קריעגער, פּאָלעמיזירט מיט אַלע אבסקוראַנטען (בעשיצער פון רעאַק־ציאָן) מיט די פיילען פון זיין וויץ און שאַרף זינן... ער האָט אין דייטשלאַנד בעשאַפען די גינסטיגע אומשטענדע, וועלכע האָבען פּראָ־דוצירט זיינע דריי נאָכפאָלגער: געטהע, שיללער און קאַנט!...

ער איז געווען אַ זשעני, ער איז געווען איינער פון די גרעסטע קעמפּפער דער פרייהייט!... מיט זיין מעכטיגע האַנד האָט ער אַראָפּ־געוואָרפען פון זיך דעם יאָך פון אַלע געטער און האָט אויף קיין מזבח ניט געוואָלט מקריב זיין זיינע קרבנות.

2

גאָטהאָלד אפרים לעססינג איז געבוירען געוואָרען אין 1729 יאָהר. זיין פאָטער איז געווען אַ פּאַסטאָר אין אַ קליין דייטשיסע שטעדטעל און ער האָט געוואָלט, זיין זוהן, וועלכער האָט פון קינדהייט

אַן געוויזען גרויסע חריפות אין לערנען, זאָל אויך זיין אַ קריסטליכער גייסטליכער. אין דער שולע, וואו לעססינג האָט געלערנט, איז ער גע־ווען גערעכענט פאַר׳ן בעסטען תלמיד. קיינער האָט ניט געקענט אַזוי מאַטעמאַטיק און גריכיש מיט לאַטיין. ער איז געווען אַ שטיפער, אָבער זיינע לערער און חברים האָבען איהם ליעב געהאַט, פאַר זיין סימפּאַטי־שען גוטען כאַראַקטער, אויפריכטיגקייט און ליעבע צו דער וואָר־הייט . . . לעססינג האָט שפּעטער אויך געקענט זאָגען, דאָס ער האָט געגנער, אָבער עס איז ניטאָ קיין מענש, וועלכער זאָל ניט אַנערקענען, דאָס ער פערדיענט אַכטונג און ליעבע.

דער פאָטער האָט געוואָלט, לעססינג זאָל לערנען אין אוניווערזי־טעט „טהעאָלאָגיע" (געטליכע תורה), לעססינג האָט געלערנט מאַטע־מאַטיק, האָט געשטודירט שפּעטער מעדיצין און, אַנשטאָט צו ווערען אַ גייסטליכער פּרעדיגער, איז ער געוואָרען אַ פּרעדיגער פון גייסט.... ער האָט זיין לעבען לאַנג געפּרעדיגט, ווי אַזוי דער מענש זאָל בעפרייען זיין גייסט פון די אַלע קייטען, אין וועלכע די קירכע און די ליטעראַטור האָבען איהם פערשמיעדט.

קוים האָט ער אריינגעטראָטען אין דעם לייפּציגער אוניווערזיטעט, האָט ער שוין פערגעסען די טהעאָלאָגיע, די פילאָזאָפיע פון דער „דריי אייניגע" גאָטהייט, די קאָמעדיע פון אמונה, און האָט זיך מיט זיין לייב און לעבען אָפּגעגעבען דעם דייטשען טהעאַטער. מיט פייער פון אַן אמת׳ן רעפאָרמאַטאָר, מיט דער איבערגעבענהייט פון אַ ריכטיגען קעמפּפער, האָט ער זיך גענומען רעפאָרמירען די דייטשע ביהנע, קעמפּ־פען געגען אַלעס וואָס עס איז פאַלש און אונעסטעטיש . . . ער איז געווען 17 יאָהר אַלט, ווען ער האָט אויפגעשריבען זיין שוישפּיעל „די אידען" אין וועלכע ער האָט בעוויזען, ווי דום און אונמענשליך זיינען די יעניגע, וועלכע האָבען קיין טאָלעראַנץ, קיין געזונטען פערשטאַנד צו פערניכטען ראַסען־האַס, וועלכער עס בליהעט נור אויף פּאָראור־טיילע.

שפּעטער האָט לעססינג זעהר פיעל מיהע, צייט און טאַלענט געווידמעט דעם דייטשען טהעאַטער . . . אין האַמבורג איז געגרינדעט געוואָרען אַ פאָלקס טהעאַטער, וועלכעם האָט געדאַרפט זיין אַ מאָדעל פון אַ וואהרען טהעאַטער . . . לעססינג האָט דאַמאָלס געשריבען זיינע בעריהמטע בריעף איבער דראַמאַטורגי, וועלכע זיינען אַנערקענט

אלס מייסטער ווערקע פון וואהרע קריטיק, — אלס די בעסטע לערער, מיט וועמעס הילפע מע קען שטודירען און פערשטעהן די דראמאטישע קונסט. מיט דיעזע בריעף האט ער ערווארבען דעם נאמען פון דעם גרעסטען קריטיקער פון דער וועלט...

דער אידישער היסטאריקער גרעץ שטעלט לעססינג העכער פון דעם בערימטען פראנצויזישען שרייבער וואלטער, וועלכער האט געלעבט מיט לעסינגען אין איין צייט. מע דארף ניט מיינען, אז דער היסטא־ריקער איז פארטייאיש דערפאר, ווייל דער זשעניע וואלטער איז געווען א געמיינער אנטיסעמיט, א מין פראנצויזישער אהלווארט, און לעססינג איז געווען א אידען־פריינד. אזא מיינונג האט גרינדליכערע ערקלערונ־גען. וואלטער און לעססנג האבען געהאט איינע און די זעלבע מיססיאן, איינע און די זעלבע אויפגאבע: — אראפוואַרפען פון די הויכע פיע־דעסטאלען די אלטע, הילצערנע געטער און ארויפפיהרען אויפ'ן טראהן דעם גייסט פון פרייהייט און ראציאנאליזמוס (שכל הישר). אלס א צערשטערער שטעהט וואלטער העכער. ער איז געווען דער גרעסטער סאטיריקער פון דער גאנצער וועלט און לעססינג איז נאר דער גרעס־טער סאטיריקער פון דייטשלאנד. אבער וואלטער איז נור געווען גרויס מיט זיין פערלאכען, אפלאכען, פערמיאוסען... ער האט אבער ניט געקענט אזוי ריכטיג קריטיקירען און אנאליזירען ווי לעססינג. וואלטער האט נור צושטערט, לעססינג האט אין דער זעלבער צייט אויך גע־בויט... וואלטער איז געווען א שטאלצער אריסטאקראט פון געדאנ־קען, לעססינג איז געווען א דענקער פון דער דעמאקראטי. וואלטער האט געמאכט חוזק פון אלעס וואס האט זיך גערעכענט היילינג, לעססינג האט מיט ארגומענטען און וויץ געוויזען, איבערציינגט דאס היילינ איז נאר דאס, וואס איז וואהר... וואלטער האט געמאכט שפאס פון רעליגיאן. לעסינג האט גערעדט ערנסט... ער האט פון טהעאטער געוואלט מאכען א טעמפעל און פון דראמאטישע פאעזי א רעליגיאן... וואלטער האט געמיינט, אז מע דארף נאר ריכטיג פילאזאפירען, וועט מען שוין אפשאפען אלעס פוילעס און בייזעס, און די הומאניטעט (מענשענליעבע) וועט טריומפירען... לעססינג האט געמיינט, דאס די הומאניטעט מוז פריהער טריומפירען, אום די מענשען זאלען ריכטיג פילאזאפירען... וואלטער איז געווען א גרויסער דיכטער און דענקער, אבער זעהר א קליינער און ניעדריגער מענש, לעססינג איז געווען א

גרויסער דיכטער, אַ גרויסער דענקער און אַ גרויסער מענש! דאָס איז געווען די אורזאַכע, פאַר וואָס לעססינג אַליין האָט געקוקט אויף דעם קאָלאָסאַל־גרויסען וואָלטער פון אויבען אַראָפּ... וואָלטער איז געווען רייך ווי קרח, מעכטיג ווי אַ קייזער, בעריהמט און געאַכטעט ווי אַ גאָט און דער קבצן לעססינג האָט דאָך געמוזט אייגבויגען דעם קאָפּ, ער זאָל דעם גרויסען גיגאַנט דערזעהן, אַזאַ ליליפּוטאַנישער מענשעל איז דער גרויסער פראַנצויז געווען. אין זיינע בריעף איבער דראַמאַטורגי („האַמבורגישע דראַמאַטורגי") ווייזט לעססינג גאַנץ אָפען ווי אין מאַנכע הינזיכטען איז וואָלטער געווען אַ פּשוט׳ער שאַרלאַטאַן... און ער זאָגט: „וועה איז דעם, וועלכער לעזט איבערהויפּט וואָלטער׳ס ווערק אָהן דעם סקעפּטיציזמוס (געפיהל פון ספיקות) מיט וועלכען אַ טהייל פון זיינע ווערק זיינען געשריבען". וואָלטער איז געוועָן אַ גוּטער פריינד מיט דער גרויסער יעקאַטערינאַ, מיט דעם גרויסען פרידריך און לעססינג איז געווען אַ גוטער פריינד מיט׳ן דענקענדען אידעלע, מיט דעם ענו משה מענדעלזאָהן.

דער היסטאָריקער גרעץ דערצעהלט, דאָס לעססינג מיט מענדעלזאָהנען האָבען זיך צום ערשטען מאָל בעגעגענט ביי אַ שאָך־ברעט. דיביידע קעניגע פון דענקען האָבען זיך געטראָפען ביי דעם קעניגליכען אַמיוזמענט און זיינען שוין ביז זייער טויט געבליבען טרייע, איבערגעבענע פריינד. אין זיין אונשטערבליכעם ווערק „נאַטהאַן דער ווייזע", האָט לעססינג פערקערפּערט דעם א י ד ע אַ ל ע ן בילד פון זיין אידישען פריינד... לעססינג האָט אָנגעפאַנגען זיין דראַמאַטישע קאַריערע מיט דער פּיעסע „די אידען" און האָט געענדיגט מיט דער גרויסער דראַמאַטישער פּאָעמאַ „נאַטהאַן דער ווייזע"... דער רייפער און פאָלקאָם ענטוויקעלטער דענקער האָט בעשטעטיגט דאָס, וואָס דער אידעלער יונגלינג האָט אַ מאָל געזאָגט...

ניט נאָר זיין ליעבע און פריינדשאַפט צו מענדעלזאָהנען, אַנדערע, וויכטיגערע אומשטענדען האָבען ארויסגערופען די ערשיינונג פון זיין „נאַטהאַן דער ווייזע"... לעססינג האָט געוויס ניט געקענט איגנאָרירען אַזאַ ערשיינונג, ווי רעליגיאָן, אַזאַ ערשיינונג, וועלכע, ווי ער אַליין זאָגט אין איינע פון זיינע פראַגמענטען, „קניפּט צונויף און צושיידעט פעלקער און לאָזט פערוויסטען גאַנצע וועלטען, וויל שווארצע (ניט אייראָפּייער) גריסען גאָט און ניט אַ הילצערנעם

קרייץ"... ער האָט פערעפענטליכט א ווערק אין וועלכען ער האָט זיך ערלויבט אביסעל צו קריטיקירען די קירכע און פון יעזוס אליין רעדען ווי פון א רעוואָלוציאָנער, וועלכער האָט געוואָלט בעפרייען די אידען פון די רוימער און אליין ווערען קעניג... נאָך זיין מיינונג, האָבען די אידען, ווייל זיי האָבען מורא געהאַט פאר די מעכטיגע רוימער, איהם איבערגעבען צו פּילאטוסען, וועלכער האָט איהם געקרייצט, ווי א גע־וועהנליכען מיאַטעזשניק. ווען יעזוס'עס פריינד און אָנהענגער האָבען דערזעהן, דאָס ער איז ניט געוואָרען דער קעניג פון יהודה, האָבען זיי איהם געמאַכט פאר'ן קעניג פון דער וועלט...

די גלחים האָבען ערקלערט א מלחמה געגען דעם געפעהרליכען אפיקורוס... א געוויסער האָף־פּאַסטאָר גאָיעצע האָט געגען איהם ארויסגעלאָזט א ווערק, וועלכע איז געווען פול מיט שימפּפערייען. כל זמן מען האָט לעססינגען ערלויבט, האָט ער פּאָלעמיזירט מיט זיינע פיינד און האָט זיי געשניטען מיט דעם מעסער פון זיין שאַרפזין און געשאָסען מיט די פיילען פון זיין הומאָר און וויץ. אין איינע פון זיינע ענטפערען זאָגט ער צו דעם גייסטליכען גאָיעצע: „אָ, די אמאָליגע גליקליכע צייטען! ווען די גייסטליכקייט איז פאר אונז געווען אלעס און אלעס, ווען מען האָט פאר אונז גערענקט און פאר אונז געגעסען!.. ווילט איהר דיעזע צייטען צוריק אומקעהרען?"... אָבער מען האָט לעססינגען פערבאָטען צו פּאָלעמיזירען מיט גייסטליכע און פון רעלי־גיאָן צושרייבען... דאַן האָט ער זיך אומגעקעהרט אין זיין בעליעבטען טעמפּעל — אין טהעאַטער — און האָט מיט א דראַמאַטיש ווערק גע־ענטפערט בעסער, דייטליכער און איבערצייגענדער, ווי אונזיניג עס זיינען אלע רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע פּאַראורטיילע.

לעססינג האָט רייך געמאַכט די ליטעראַטור פון דער וועלט מיט פיעלע ווערקע. ער האָט געשריבען פאַבעלען, פּאָעזי, דראַמען, (זיין בעריהמטעסטע פיעסע איז („מינאַ פאָן בארנהעלם"), קריטיקען, גע־שיכטליכע פאָרשונגען, פילאָזאָפישע טראַקטאַטען, טהעאָלאָגישע אונ־טערזוכונגען. זיין גרעסטעס ווערק, וואו זיין זשעני, זיין שאַרף זינן, עסטעטישער געשמאַק און פילאָזאָפישע טיעפקייט האָבען זיך אויסגע־דריקט אין זייער פולער מאַכט איז זיין „לאַקאָאָן..." דיעזעס ווערק וועט בלייבען א גרזעצגעבער, מרה דרך, און ערקלערער פון דעם, וואָס איז עסטעטיק, שעהנקייט, פאָלקאָמענהייט פון געדאַנק און אידעע אין

פּאָעזי און קונסט, — ביז מענשען וועלען ניט פערלירען די פעהיגקייט צו דענקען, פיהלען און ענטציקט ווערען פון דעם, וואָס עס איז אין דער ווירקליכקייט שעהן, וואהר און פּאָלקאָמען . . .

.3

גאָטהאָלד אפרים לעססינג איז געשטאָרבען אין 1781 יאָהר. ניט נור זיינע פיינדע, זיינע גוטע פריינד, זיינע קרובים, ברידער און פער־וואנדטע האָבען נור דאמאָלס דערפיהלט ווי גרויס ער איז געווען, ווען דאָס ליכט פון זיין זשעני איז אויסגעלאָשען געוואָרען . . . זייערע אוי־גען האָבען זיך ערשט דאן געעפענט, ווען זיינע זיינען צוגעשלאָסען גע־וואָרען. ער איז געווען גליקליך דערמיט, וואָס ער האָט געקעמפּפט פאר פרעמדעס גליק, פאר אלעמענס בעפרייאונג, ער האָט אָבער ניט גע־וואוסט פון קיין פרייד און פון קיין גליק אין זיין אייגענעם לעבען.

„דאָס א מאָן, ווי לעססינג, האָט ניעמאלס געקענט גליקליך זיין, זאָגט היינע, וועט איהר לייכט בעגרייפען. ווען ער וואָלט אפילו די ווארהייט ניט אזוי געליעבט, — ווען ער וואָלט די ווארהייט מיט זיין גוטען ווילען שטענדיג און איבעראל ניט געזאָגט און געלערענט, — וואָלט ער דאָך געמוזט אונגליקליך זיין, דען ער איז געווען א זשעני. ווען דער זשעני געפינט ניט פון אויסען א בייזען ווילען, געפינט ער אין זיך איינגעוועניג זיין פיינד, וועלכער וועט איהם ברענגען אונגליק און עלענד . . . דערפאר איז די געשיכטע פון גרויסע מענער שטענדיג א מארטיר־לעגענדע, ווען זיי ליידען ניט פאר דער גרויסער מענשהייט, דאן ליידען זיי פאר זייער אייגענע גרויסקייט, פאר דעם גרויסען אָרט פון זייער „זיין" . . .

„עס איז הערצרייסענד, זאָגט ווייטער היינע, צו לעזען אין לעס־סינגס ביאָגראפי, ווי דער שיקזאל האָט איהם עטזאגט צו האָבען אפילו א קליינע פרייד. אפילו פון ליעבע און פאמיליען לעבען איז איהם ניט בעשידען געווען צו געניסען . . . איין מאָל אויף זיינע עלטערע יאָהרען האָט איהם דאָס גליק אויף איין אויגענבליק געגעבען א האָפנונג גליק־

ליך צו זיין. ער האָט חתונה געהאט — זיין פרוי איז געווען ליעבענס־ווירדיג. זי האָט אָבער געבוירען אַ קינד... די מוטער איז געשטאָרבען און דאָס קינד באַלד נאָך איהר. לעססינג אַליין אין אַ וויציגען בריעף צו זיינעם אַ פריינד שרייבט אַזוי וועגען דעם: „איך האָב פערלאָרען מיין זוהן! אַך, ער האָט געהאט אַזוי פיעל פערשטאַנד! איז דאָס ניט פערשטאַנד, וואָס מען האָט איהם מיט געוואַלט, מיט אַ צוואַנג געדארפט שלעפען אויף דער וועלט? איז דאָס ניט פערשטאַנד, וואָס ער האָט דאָ אפילו איין מינוט ניט געוואָלט פערזאַמען?"

לעססינג איז געשטאָרבען אין 1781טען יאָהר און אין דעמזעלבען יאָהר איז ערשינען קאַנט'ס „די קריטיק דער ריינען פערנונפט". לעססינג האָט פאָרבערייטעט פון דער זייט רהיין דעם באָדען פאַר די רעוואָלוציאָן פון גייסט, און פון יענער זייט רהיין האָט שוין געשטורעמט די מאַטעריעלע רעוואָלוציאָן.

נאָך וואס דאַרף מען טהעאַטער?

אויף דיעזער פראַגע ענטפערט די מאַיאָריטעט, די גרעסטע טהייל פון די טהעאַטער בעזוכער: טהעאַטער עקזיסטירט נור צו אַמוזירען זיך, צו האָבען אַ לייכטען און גרינגען צום פערדייהען מאַטעריאַל, וועלכער שאַפט נור פערגעניגען און פרייד. אין טהעאַטער דאַרפען די אָנגעשטרענגטע נערוועז זיך אויסרוהען, דער קאָפּ דאַרף ניט האָבען קיין אַרבייט. מען דאַרף ניט געהן אין טהעאַטער, זאָגען זיי, וויינען דאָרטען און גיסען טרערען צוליעב פרעמדע אויסגעטראַכטע צרות? מיר האָבען גענוג צרות און „טראָבעל״ אין דער היים. אין טהעאַטער ווילען מיר לוסטיג זיין און וואָס מעהר לאַכען, ווארום אין אונזער ווירקליכען לעבען האָבען מיר זעהר ווענינ געלעגענהייטען צו לאַכען און זיין פרייליך.

וואָס דאַרף דאָס טהעאַטער געבען דיעזער מאַיאָריטעט? אַ ליעדעל, אַ קופּלעטעל, אַ צווויידייטיגען וויץ, אַ טענצעל, אַ „שאָו״ פאר׳ן אויג, אַ „מאַטש״, אַ פּראָצעסיאָן, שעהנע קליידער, טייערע סצענעריס. דער אינהאַלט, די אידעע איז ניט וויכטיג, — דער אינהאַלט מעג זיין אינהאַלטסלאָז און זינן־לאָז. זאָגאר די העכערע, די אַלער גרעסטע קלאַסע פון דיעזען זאָרט טהעאַטער־בעזוכער, וועלכע זוכען, כלומרשט, אין די פּיעסען עפּעס אַ ליטעראַרישען ווערטה, זיי זאָגען אויך, אז אַ שוישפּיעל דאַרף ניט האָבען קיין הויכע פּאָעזיע און חלילה, קיין פילאָזאָפי. די אויפגאַבע פון טהעאַטער, זאָגען זיי, איז ניט צו מאַכען פון די צושויער דענקער און פּאָעטען. מיר געהן אין טהעאַטער ניט צו נעהמען „לעסאָנס״, מיר געהן האָבען „אַ גוד טיים״.

עס איז וואהר, אַז טהעאַטער איז געשאַפען צו ליעב פערגעניגען, יעדע קונסט עקזיסטירט צו ליעב פערגעניגען, ליטעראַטור עקזיסטירט צו ליעב פערגעניגען. ווען מען לערענט פון אַ בוך די „רולס״ פון אַ גראַמאַטיק, אָדער מען חזר׳ט איין די פאָרמולען פון געאָמעטריע, אָדער

פון כעמיע, פיזיקע, טוט מען דאָס צוליעב א פּראַקטישען צוועק. א בוך אָבער, וואָס איז ניט א „טעקסט בוך", לעזט מען פון פערגעניגען וועגען. אויב מען האָט ניט קיין פערגעניגען פונ'ם לעזען, דאַרף מען עס ניט לעזען. עס איז אָבער פאַראַנען פערשיעדענע ביכער און פערשיעדענע לעזער. אַנדערע לעזען ביליגע „דעטעקטיוו סטאָריעס" און „דיים נאָוועלס" און האָבען דערפון א גרויסען פערגעניגען. זיי לעזען דיעזע ביכער אין די „קאַרס" מיט התמדה, שלאָפען ניט מאַנכעס מאָל גאַנצע נעכט, אום צו וויסען די ענדע פון דער געשיכטע. עס זיינען אָבער פאַראַנען אזעלכע מענשען, וואָס זיי עקעלט ווען זיי נעהמען אזא ביכעל אין האַנד, — זיי האָבען פערגעניגען פון א ראָמאַן וואָס איז געשריבען פון דיקענס, פון טאָלסטאָי, פון זאָלא, פון טורגעניעוו. אַנדערע ווידער, האָבען פערגעניגען ווען זיי לעזען קאַנט'ס אָדער שאָפּענהאַוער'ס פילאָזאָפישע ווערקע. אלזאָ, א פּנים עס איז דאָ אַן אונטערשיעד פון א פערגעניגען צו א פערגעניגען? די זעלבע זאַך אויך אין מוזיק. פיעלע האָבען פערגעניגען פון „רעג סאָנגס", אַנדערע האָבען פערגעניגען פון סימפאָניעס, אראַטאָריעס און קאָנטאַטעס. אין דער מאָלער קונסט אויך דאָסזעלבע: פיעלע ווערען ענטציקט פון א דריי־סענטיגער „פּיקטשור" מיט א רויטען גענעראַל אויף א ווייסען פערד און האָבען קיין פערגעניגען ניט, ווען זיי זעהען א בילד פון מורילאָ אָדער רובענס. וואָס האָבען געדאַרפט טאָן די גרויסע דיכטער, די זשעניאַלע קאָמפּאָזיטאָרס, די בעריהמטע קינסטלער? שרייבען „דעטעקטיוו סטאָריעס", קאָמפּאָנירען „רעג סאָנגס" און מאָלען ביליגע „פּיקטשורס", ווייל דאָס שאַפט פערגעניגען דער מאַיאָריטעט? אָדער פערפאַסען גרויסע פּאָעמען, קאָמפּאָנירען גרויסע סימפאָניען, מאָהלען געטליכע בילדער מיט'ן צוועק צו ענטוויקלען דעם גייסט פון דער מאַיאָריטעט, פערעדלען זייער געשמאַק, מאַכען העכער זייערע פאָדערונגען און בעדירפניסע און מאַכען נאָבלער, פיינער און מאָראַלישער דאָס, וואָס עס ווערט בעצייכענט מיטן וואָרט „פערגעניגען"? די אַלטע רוסישע פּריצים האָבען געהאַט פערגעניגען דערפון, וואָס פאַר'ן שלאָף פלעגען שקלאַפען שטונדען לאַנג שטעהן און קיצלען זיי די פּיאַטעס. אויב, למשל, די דאָזיגע פערגעניגענס־זוכער האָבען ניט געקענט פערשטעהן, וואָס פאַר א פערגעניגען קען מען האָבען, קוקענדיג פאַר'ן שלאָף אויפ'ן שעהנעם בלויען הימעל מיט די זילבערנע שטערן און דענקענדיג וועגען דעם גרויסען אוניווער־

זום, ווארום פון דעם קיצעלט ניט אין די פיאטעם, — איז דען דער־פאר דער הימעל מיט די שטערן אזא זאך, וואס האט ניט געדארפט בע־שאפען ווערען?

א קליינע קעצעלע אז זי שפיעלט זיך מיט א „באל", האט זי געווים פערגעניגען דערפון, אבער אין דער זעלבער צייט פערפאלגט זי א גרויסען נוצליכען צוועק, — זי ענטוויקעלט אין זיך די פעהיג־קייטען און פארבערייטעט זיך צום קאמפף פאר דאס דאזיין. דורכ'ן שפיעלען לערענט זי זיך ווי צו לעבען. דיזע אייגענשאפט האט די נאטור געגעבען יעדע בעשעפענים. און דער מענש וואס מיינט ערנסט, אז אין זיין שפיעלען דארף ניט זיין עטוואס בעלערענדעס, ווידער־שפרעכט זיין אייגענע לעבעדיגע נאטור און דענקט ניט זאגאר אזוי פיעל, ווי א קליינע קעצעלע. די גרעסטע אויפגאבע פון דער פעדאגאגיע, איז צו פעראייניגען דאס לערנען מיט'ן פערגעניגען און דאס פערגעניגען מיט'ן לערנען. מען לערענט היינט ניט מיט געוואלד, מיט פערשרעקען, מיט שלאגען מיט א גמרא איבער'ן קאפ. מען זעהט דעם תלמיד צו פער־אינטערעסירען און שאפען איהם פערגעניגען מיט די נייע ערפאהרונ־גען און קענטניסע וועלכע ער קריגט. פערקעהרט, יעדען קינדער־שפיעל, יעדען „געים" זעהט מען צו מאכען זינפאל און קאמפליצירט, אום ביים פערגעניגען פון שפיעלען זאלען זיך ביים קינד ענטוויקלען זיינע פעהיגקייטען און זיין מוח זאל ווערען שארפער. און עלטערע מענשען וועלכע געהען אין טהעאטער זעהן די נאבעלסטע שפיעל וואס עס גיבט אין דער וועלט, די שפיעל וואס איז בעגרינדעט אויף דער העכס־טער פארם פון פאעזי, די שפיעל וואס רופט זיך דראמא, זיי זאלען קענען פאדערען, אז אין דער שפיעל זאל גאר נישט זיין קיין בעלע־רענדעס, קיין געדאנק, קיין אידעע, קיין העכערער צוועק, עס זאל זיי נאר קיצלען די פיאטעס?

די מענשען, וואס ענטזאגען זיך צו זעהן א שטארקע דראמא, ווייל זיי האבען מורא, אפשר וועלען זיי מוזען וויינען, — די דאזיגע מענשען קען מען פערגלייכען מיט דעם, וואס האט מורא צו געהן שלאפען אין בעט, אפשר וועט זיך איהם חלום'ן אין שלאף אז זיין טאטע איז געשטארבען און ער וועט וויינען אין שלאף. עס זיינען דא צווייערליי טרערען. איינע טרערען קומען פון יסורים, פון צרות, פון שמערצען. אזעלכע טרערען זיינען ביטערע טרערען, זיי דארפען אויס־

גערֿאט ווערען פון דעם מענשענס לעבען. עס זיינען אָבער דאָ אנדערע, זיסע, טייערע טרערען. א מוטער הערט ווי איהר קינד זאָגט א דרשה און וויינט; מען הערט פון גרויסע טהאטען און מען איז גערירט; מען בעשליסט זיך צו ברענגען א גרויסען אָפּפער צוליעב דער מענשהייט און טרערען גיסען זיך פון פרייד; מען וויינט ווען מען לעזט אָדער מען זעהט א פּאָעטישע סצענע. דאָס זיינען גוטע, לייכטע טרעהרען. ווען איהר לעזט א גוטען בוך, אָדער זעהט אַן אמת׳ע דראמא און איהר וויינט, ווייל איהר לעבט איבער אין אייער איללױזיאָן דאָס לעבען פון אַן אנדער מענשען, גיעסט איהר טרערען ווייל פאר אייערע אויגען האָט זיך געעפענט די זעעלע פון אייער מיטמענש און איהר וויינט מיט טרערען פון מיטלייד און סימפּאטי. אזעלכע טרערען זיינען דאָס גרעס־טע פערגעניגען, אזעלכע טרערען זיינען איינע פון די שעהנסטע ער־שיינונגען אינ׳ם מענשענס נאַטור. עס זאָלען זיין אזעלכע טרערען, וואָל־טען די מענשען ניט געהאַט קיין רעכט צו לעבען אויף דער וועלט!

אנדערע מענשען ווידער ווילען ניט, אז דאָס טהעאטער זאָל פאָר־שטעלען די רעאַלע ווירקליכקייט, דעם אַלטעגליכען לעבען. זיי ווילען זעהן אויף דער ביהנע נור יום טוב. אנשטאָט דער רעאַלער ווירקליכקייט ווילען זיי זעהן א שעהנע אויסגעטראַכטע בבא־מעשה; זיי ווילען בעסער זעהן א בעגילדעטען ליגען, איידער די אָפענע ריכטיגע וואַרהייט. פאר די דאָזיגע מענשען וועט זעהר פּאַסענד זיין צו דערצעהלען דיעזען אנעקדאָט: א סוחר איז אַוועקגעפאָהרען אין דער „קאָנטרי אויף פּלע־זשור" און האָט אָנגעזאָגט זיין זוהן, ער זאָל איהם שרייבען אַלעס וואָס עס קומט פאָר אין דער היים און אין געשעפט, כדי אין דער צייט פון „פּלעזשור" זאָל ער זיך פון דעסטוועגען קענען פאַרבעריייטען און זאָל וויסען אַלעס, וואָס ער וועט האָבען צו טאָן. אין די ערשטע בריעף האָט דער זוהן געשריבען דעם אמת: די סחורה וואָס זיי האָבען איז אַלט און ארויס פון דער מאָדע, מען דאַרף נייע וואַרע. די משרתים זיינען גנבים און פאַלשע מענשען, די מאַמע האָט צייהנוועהטאָג, די שוועס־טער פיהרט זיך אויף ניט גוט, און אזוי ווייטער. דער טאַטע איז בייז געוואָרען און האָט געשריבען דעם זוהן: איך וויל טאַקע זאָלסט מיר שרייבען, ווארום אז ניט, וועל איך ניט וויסען וואָס אין דער היים טוט זיך, אָבער נאָך וואָס שרייבסט דו מיר דעם אמת? פיהרסט דאָך מיר אי־בער דעם גאַנצען פערגעניגען.

די דראַמאַ, די ליטעראַטור, יעדע קונסט דאַרף נור דערצעהלען דעם ריכטיגען אמת. די וועהטאָגען, די שווערע פּראָבלעמען, די אונגליקען וואָס עקזיסטירען אין דער געזעלשאַפט און צווינגען אייך אויך צו ליידען, וועלען ניט פערניכטעט ווערען דורך דעם וואָס איהר וועט אייך לאָזען נאַררען דורך זיסע ליגען. עס איז ניטאָ קיין גרעסערער פערגעניגען ווי צו ערפאַהרען די וואַרהייט. איהר קענט זיין פאַרבערייטעט צום לעבען און געניסען די פרייד פון לעבען נור דאַן, ווען מען וועט אייך בעווייזען אַז אייער אַלטע סחורה, די אַלטע מיינונגען אייערע טויגען ניט מעהר, אַז די משרתים און פיהרער אייערע זיינען גנבים און פאַלשע מענשען, אַז די מאַמע אייערע איז קראַנק און די שוועסטער געהט אויף אַ שלעכטען וועג... וואָס קענט איהר לערנען און וואָס קענט איהר וויסען, אויב די וואַרהייט איז פון אייך פערלייקענט און פערבאָרגען?

די האַלב־געבילדעטע, ניט דענקענדע בורזשואַזע אינטעליגענץ האָט זעהר מורא פאַר פּיעסען מיט פילאָזאָפי און אידעען. זיי וויסען ניט אַז אין דער דראַמאַטישער ליטעראַטור וועלען בלייבען אונשטערבליך נור די פּיעסען, וועלכע זיינען פול מיט אידעען און פילאָזאָפי. „האַמלעט" וועט קיין מאָל ניט שטאַרבען, „פאַוסט" וועט ניט אַראָפּגענומען ווערען פון דער ביהנע, „נאַטהאַן דער וויזע" איז אַלס אַ דראַמאַטיש ווערק זעהר שוואַך, און דאָך וועט „נאַטהאַן דער וויזע" אייביג לעבען, ווייל עס איז אַ ווערק פול מיט פילאָזאָפי און אידעען. נור די האַלב געבילדעטע אינטעליגענץ האָט ניט קיין געדולד צו זעהן אַן ערנסט טיעפזיניג ווערק; די העברע, אמת'ע אינטעליגענץ און דאָס פּראָסטע פאָלק האָבען ליעב פילאָזאָפי, געדאַנקען, אידעען, פּאָעזיען... דער בורזשואַזנער האַלב געבילדעטער און איינגעבילדעטער צושויער געהט אַוועק פון טהעאַטער און פערגעסט שוין וואָס ער האָט געזעהן און געהערט; דאָס פּראָסטע פאָלק האָט ליעב עטוואָס צו ברענגען אַהיים פון טהעאַטער... עס ציהט איהם צו זעהן אַ שטיק, וועלכע צווינגט איהם נאָכצודענקען און נאָכצוקלערען. אַ גוטע טענדענץ, אַ פּילאָזאָפישער אפאָריזם, אַ פּאָעטישע בילד רופען ארויס זיין אויפריכטיגע ענטציקונג.

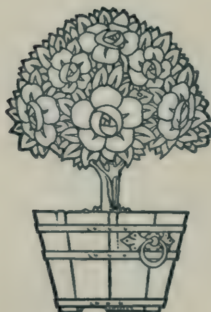
אַז די דאָזיגע חברה, וואָס האָט מורא פאַר אַ פּיעסע מיט געדאַנקען, ווידערשפּרעכט זיך אַליין, קען מען זעהן פון דעם פאַקט: למשל,

מען שפּיעלט אַ פּיעסע, וואָס געפעלט זיי שטאַרק און אַמוזירט זיי. זאָלען אָבער קומען די פּיעסע זעהן זייערע גייסטליכע, די „רעבאים", די פּריסטערס, דאָס הייסט, די מענשען וועלכע נאָך זייער מיינונג נאָך דאַרפען זיין מאָראַלישער פון אַנדערע און פיהרען זיך אַנשטענדיגער, — וועלען זיי פיהלען און זאָגען, אַז די דאָזיגע מענשען האָבען זיך ערניעדעריגט. פאר וואָס? ווייל זיי אליין, די דאָזיגע עולען, אויב זיי פערשטעהען ניט, פיהלען זיי דאָך אינסטינקטיוו, אַז דאָס איז אַ נאַר־רישע שפּיעל, וועלכע מוז אַן אַנשטענדיגען מענשען ערניעדריגען. ווען אָבער די גייסטליכע וועלען זעהן „פאוסט" אָדער „האמלעט" אָדער אַזאַ אָפּערא ווי „פּארסיוואל", וועלען זיי ניט האָבען דאַגעגען, ווייל די דאָזיגע ווערקע זיינען ווערקע פון אמת'ע קונסט... אַלעס וואָס עס ווערט געשפּיעלט אין טהעאַטער דאַרף זיין אויף אַזוי פיעל ערהאַ־בען און אויך אַזוי פיעל וואָהרע קונסט, אַז ניט נאָר די וואָס מוזען שפּיעלען אַ ראָלע פון העכערע ברואים, נאָר ווירקליך גרויסע און ענט־וויקעלטע מענשען זאָלען זיך פיהלען אין טהעאַטער ניט ערניעדעריגט, נאָר דערהויבען!...

די מענשען, וואָס האַנדלען אַ גאַנצען טאָג, די מענשען, וואָס בע־שעפטיגען זיך אין זייערע „אָפּיסעס" אַ גאַנצען טאָג און די וואָס אַר־ביימען אַ גאַנצען טאָג, וועלען זיך אָברוהען און זייערע נערוועז וועלען פערשטאַרקט ווערען, אויב אין טהעאַטער וועט מען זיי געבען מאַטע־ריאַל צו דענקען און צו פיהלען. דאָס טהעאַטער איז אַ גרויסע סאָציאַלע פאָלקס שולע. אָהער דאַרפען קומען מענשען לערנען און שטודירען אָהן ביכער דאָס, וואָס זיי האָבען אַליין קיין צייט ניט אָדער קיין מעג־ליכקייט ניט צו לערנען. אין טהעאַטער דאַרף מען קומען לערנען דאָס לעבען פון דער געזעלשאַפט, פאַמיליע און אינדיווידואום, דאָרטען בע־קענען זיך מיט דער בעדייטונג פון סאָציאַלע ערשיינונגען און מיט דער ערקלערונג פון די פּראָבלעמען פון לעבען. דאָס טהעאַטער איז געשאַפען דאַרויף אַז אַ גרויסע מאַסע מענשען זאָל דאָרט ערציהען זייערע גע־פיהלען, האַרמאָניזירען זייערע בעגריפע, סאָציאַליזירען זייערע פאַר־שטעלונגען וועגען גערעכטיגקייט און אונגערעכטיגקייט... אין טהעאַ־

טער קריגען מענשען פון פערשיעדנע קלאַסען איינע און דיזעלבע „סאָגדזשעסטשענס" און ווערען פעראייניגט דורך איינע און דיזעלבע אידעאַלען. ערפילען דיעזע אויפגאַבע קען די דראַמע נור דאַן, ווען זי שילדערט די וואַרהייט פון לעבען, די וואַרהייט פון דער נאַטור...

זעהן און פערשטעהן די וואַרהייט — דאָס איז דאָס גרעסטע פערגעניגען פון א מענשען. דאָס טהעאַטער איז געשאַפען דיעזען פערגעניגען צו געבען.

אילוזיאָן און דראמא.

אילוזיאָן איז א אויסגעטראכטע ווירקליכקייט. עס איז ניט די זאך ווי זי איז, נאָר ווי זי שטעלט זיך פאר מיט דער הילפע פון אונזער כח הדמיון. עס איז ניט די ווארהייט אליין, עס איז די פאראויס בעשטימטע און אזוי צו זאָגען, על פי תנאי אָנגענומענע אָבבילדונג פון דער ווארהייט. עס איז, פשוט געדעדט, א ליגען וועלכער דערמאָנט דעם אמת.

פאר דעם מענשען איז די ווירקליכקייט אליין ניט גענוגענד, ער דארף האָבען אזעלכע געפיהלען, און איינדריקע, וועלכע זאָלען איהם העלפען די ניט ווירקליכקייט פערווירקליכען. אָהן אזעלכע ליגען קען דער מענש לעבען. די וועלט אונזערע רופט זיך ניט אומזיסט עולם השקר. נור דאן ווען מיר לעבען ניט, זיינען מיר אין עולם האמת... אין קבר גיבט עס קיינע אילוזיאָנען... דוד המלך האָט ניט אומזיסט געזאָגט צו גאָט: „וואָס וועט דיר ארויסקומען פון מיין טויט? קען מען דען רעדען וועגען דיין ווארהייט אין גרוב?" נור דאָ אויפ'ן עולם השקר קען עקזיסטירען רעליגיאָן, גלויבען, איינגעבילדעטע ווארהייטען, ווייל דער מענש קען ניט לעבען מיט דער אמת'ער ווירקליכקייט אליין: ער מוז האָבען ליגען, אילוזיאָנען...

דער ליגען איז פיעל עלטער פונ'ם אמת. די ווארהייט ערפאהרט מען נאָר דורך די פאָרשטעלונגען, וואָס מען האָט וועגען איהר. די ווירקליכקייט אליין איז קיין מאָל ניט געווען פאר דעם מענשען אזוי אינטערעסאנט, ווי דאָס וואָס האָט געדארפט די ווירקליכקייט פאָר־שטעלען. דאָס לעבען פון די געטער אין די הימלען איז געווען מעהר בעקאנט און דייטליכער בעשריבען, ווי דאָס לעבען פון דעם רעאלען מענשען, דאָס אויסגעטראכטע איז געווען שטארקער פון דאָס עקזיס־טירענדע, פיקציאָן (פיקשין) האָט מעהר געווירקט ווי די פאקטען פון

דער ווירקליכקייט. די אונגליקען און צרות, וואָס די העלדען פון אַן אויסגעטראַכטען ראָמאַן טראָגען איבער, רופען אַרויס מעהר טרערען און מעהר מיטלייד, אַלס די ווירקליכע צרות און אונגליקען פון אונזערע מיטמענשען. ווען אייערער אַ בעקאַנטער דערצעהלט אייך אַ וויץ פון זיך אַליין, איז עס ניט אַזוי אינטערעסאַנט, ווי אַ וויץ פון אַ פּיקטיווען מענשען, פון אַ לעגענדאַרישען מאָטקע כאַבאַד, אָדער הערשעל אַסטראָפּאָליער...

דער ליגנער, וועלכער דערצעהלט אונשולדיגע ליגען, ניט ווייל ער וויל אייך בעטריגען, נאָר ווייל ער וויל מיט זיין איינבילדונגס קראַפט שאַפען עטוואָס, וואָס זאָל זיין „אינהאַלטסרייכער" און אינטערעסאַנטער פון דער אָרעמער ווירקליכקייט, — דער דאָזיגער ליגנער איז אַזאַ נאַטירליכער פּראָדוקט פון אונזער מענשליכען לעבען, געראַדע ווי דער וואָס דערצעהלט די ריינע וואַרהייט. דער ליגנער איז אַ ראָמאַנטיקער. ער איז דער פּאָטער פון ראָמאַנטישע ליטעראַטור. די ווירקליכקייט איז אַם מייסטען זעהר וואָכעדיג, מאָנאָטאָן, גרויזאַם, געוואַלדיג שטאַרק פאַר דעם מענשענס קרעפטע, און נאָר אין פיקציאָן, אין דער פאָרשטעלונג קען דער מענש אַ ל ע ס צופּאַסען צו זיין ווילען, אַלע הינדערניסע אויפרוימען, די אייזערנע אומשטענדען אומבייטען, ניט אין דער „געבילדעטער", פּאַקטישער ווירקליכקייט, נאָר אין דער איינגעבילדעטער מענשליכער פאַנטאַזי האָבען דעם מענשענס שטרעבונגען די פולע, אונבעגרענעצטע, פאָלקאָמענע פרייהייט.

דער מענש האָט שטענדיג געהאַט פערגניגען פון זיין נייגונג יענעם אָבצונאַרען (אָפּיציעל טוט מען עס דעם ערשטען אַפּריל), מיסטיפיצירען, נאָכאַהמען, אימיטירען די ווירקליכקייט, מאַכען זיך פאַר אַן אַלטען, פאַר אַ הינקעדיגען, פאַר זעהר אַ דיקען, פאַר אַ שיכורען, פערמאַסקירען זיך, אום פאָרצושטעלען עטוואָס אַנדערש פון דעם, וואָס ער איז אין דער ווירקליכקייט. אַן אמת'ער הינקעדיגער, אָדער אַ דיקער מענש, אָדער אַן אַלטער האָט דעם מענשען ניט אַזוי אינטערעסירט, ווי דער פאָרגעשטעלטער... פון דער נייגונג נאָכצואַהמען, פאָרצושטעלען די ווירקליכקייט מיט דער הילפע פונ'ם כח הדמיון, אימיטירען דעם אמת, עטוואָס אויסדריקען דורך אַ פרעמדע מאַסקע, — פון דעם האָט זיך ענטוויקעלט דער ספּעקטאַקעל, דאָס טהעאַטער, די דראַמאַ. אָהן אילוזיאָן וואָלט קיין טהעאַטער און קיין דראַמאַ ניט געשאַפען

געוואָרען. ניט אומזיסט זיינען די דראמא און די רעליגיאָן אזוי נאָ־
הענט פערבונדען איינע מיט דער אנדערע...

וואָס אָרעמער דעם מענשעם ווירקליכקייט איז, וואָס שווערער
עס איז דער דרוק פונ'ם פאקטישען רעאלען לעבען, דאָס שטארקער
איז זיין נייגונג צו אילוזיאָנען. דער ערניעדריגטער און פערהונגערטער
פראָלעטאריאט פון דעם אלטען רוים האָט געהאט נור איין פאָדערונג:
גיט אונז אַ שטיקעל ברויט צו שטילען דעם הונגער און גיט אונז ספעק־
טאקלען צו ערווייטערען זיך פון דער ווירקליכקייט. די כינעזער, וועלכע
לעבען אין ענגשאפט און אָרעמקייט, אָהן מענשליכע רעכטע און אָהן
אינדיווידועלע פרייהייט, — די כינעזער טרינקען אָפיום, אום זיי זאָ־
לען מיט דער הילפע פון דעם גיפט קענען אוועקגעהן פון דער שרעקלי־
כער ווירקליכקייט אין דער שעהנער וועלט פון געטליכע אילוזיאָנען.
דער שוואכער רוסישער מוזשיק טרינקט אזוי פיעל שנאפס, ווייל די
וואָדקא הויבט איהם אויף פון זיין שמוציגע אָרעמע ווירקליכקייט אין אַ
ראָמאנטישער וועלט פון שעהנע טהאָלען און גרויסע פעלדער אין אַ ספע־
רע פון גרויסע העלדען און גרויסע גבורים... די ארבייטער אין שמו־
ציגע צוריסענע בלוזען מיט ניט אָבגעוואשענע פּנים'ער, וועלכע האָ־
בען אַ גאנצען טאָג בערג אויף זיך איבערגעשלעפט שטעהן ביי נאכט אין
אַ ביער סאלון פרייליכע, צוהיצטע, לעבהאפטע... ווייל דער אלקאָ־
האָל און דער רויך פון טאבאק מאכען פונ'ם סאלון אַ טעמפּעל פון אי־
לוזיאָנען. מיט דער הילפע פון נארקאטישע מיטלען זוכען אויך די
רייכע קלאסען צו פערגעסען די גרויזאמע, מאָנאָטאָנע ווירקליכקייט.
אין ענגלאנד און אין אמעריקא ביי דעם פראקטישען אנגלאָ־זאקס
בליהט נאָר די ראָמאנטישע נאָוועלע און ראָמאנטישע דראמע, ווייל ער
וויל דעם פאקטישען אמת פערזיסען מיט אַ ראָמאנטישען ליגען. אין
דער העלע וואו מען רויכערט אָפיום, אין שענקהויז, אין דער קירכע
און אין די טעמפּלען דער קונסט זוכט דער מענש דורך אילוזיאָנען צו
זעהן די ווירקליכקייט ניט אזוי ווי זי איז... די גאס אליין איז ניט
אינטערעסאנט, זי איז אָבער זעהר אינטערעסאנט, ווען מען קוקט אויף
איהר דורך אַ פאנאראמא... פיעל מאָל האָבען מיר געהערט די
פראגע: פאר וואָס האָט דער איד מעהר פון אנדערע פעלקער אזוי ליעב
דאָס טהעאטער, די פאָרשטעלונג?

ביטערער און שווערער פון אלע ווירקליכקייטען איז געוועזען דאָס

ווירקליכע לעבען פונ׳ם אידישען פאלק, די פאקטען פון זיין היסטארי־שען לעבען זיינען געוועזן צו רעאליסטיש, דער אמת צו ביטער. אהן אילוזיאנען וואלט עס אפילו דער איד ניט איבערגעטראגען. דעם איד צו הילפע איז געקומען דער חסידיזמוס, וועלכער האט איהם בעטרונ־קען און בערוישט געראדע ווי דעם כינעזער דער אפיום. דער חסידיזמוס האט דעם אידען געפיהרט פון זיין ארימער וועלט, פון דעם שרעקליכען עולם התחתון אין די גרויסע עולמות העליונים, אין די ליכטיגע שטראה־לענדע וועלטען, וואו עס שטעהען פאלאסטען פון סאפיר און קריסטאל און וואו שאארען פון מלאכים זינגען שירה... אפיום אבער פיהרט פון אילוזיאנען צו האליוצינאציען. און, איך מיין, עס איז ריכטיג צו זאגען, אז צו האליוציאנאציען האט אויך געפיהרט דעם אידען דער חסידיזמוס...

אן אילוזיאן העלפט דעם מענשען פון דער ניט־ווירקליכקייט מאכען א ווירקליכקייט. האליוצינאציאן, פערקערט, מאכט פון דער ווירק־ליכקייט א אונווירקליכקייט. האליוצינאציען פערקריפלען די ווירק־ליכקייט, רופען ארויס אונמעגליכע ערשיינונגען, רופען ארויס ערשיי־נונגען, וועלכע נאר א קראנקער מוח קען שאפען. אילוזיאנען ברענגען דעם מענשען פערגניגען, פרייד, טרויסט. האליוצינאציען שרעקען דעם מענשענ׳ס פאנטאזי, מאכען איהם קראנק און הילפלאז. די דראמא איז די ספערע פון ריינע אילוזיאנען, און דער איד האט זיך דערפאר מיט אזא ענטוזיאזם א ווארף געטאן אין טהעאטער, אין דער וועלט פון פארשטעלונגען. די אמת׳ע, גוטע, געזונטע דראמא וועט געבען דעם אידען דאס, וואס ער האט געזוכט אין חסידיזמוס...

וואס ניעדריגער און ניט ענטוויקעלטער דער מענש איז, דאס איינפאכער און נאאיווער זיינען זיינע אילוזיאנען. א קינד מאכט זיך א גאנצע ווירקליכע וועלט פון א שטעקען, א בעזעם מיט א ביינקעל. די אילוזיאנס־קראפט פערוואנדעלט פון זיינ׳עט וועגען דעם שטעקען אין א פערדיל, דעם בעזעם אין א דאקטאר, דעם ביינקעל אין א גרויסע פעסטונג. די האנדלונג אבער וואס קומט פאר צווישען דעם קינד און די געגענשטענדע איז אזוי אמת ווי די ווירקליכקייט אליין. זעלבסט־פערשטענדליך, די ווירקליכקייט, וועלכע קען בעאבאכטעט ווערען און אויפגעפאסט ווערען דורך דעם קינד׳ס בעגריעפע אין זיין קינדרי־שע וועלט. אויב ביליגע מעלאדראמען און נאאיווע, קינדירשע מעשות

געבען איצט דעם פֿאָלק מעהר אילוזיאָנען, איז דאָס דערפֿאַר ווייל דעם פֿאָלקס בעאָבאַכטונגען זיינען נאָך בעגרענעצט און זיינע בעגריפֿע זיינען נאָך קינדיש. אָבער ווי ענטוויקעלט און אינטעליגענט מען זאָל ניט זיין, פֿערשטעהן קונסט בכלל און דראַמאַ בפרט קען מען נאָר מיט דער הילפֿע פֿון אילוזיאָן.

עס איז אַ דומהייט צו דענקען, אַז אויף דער ביהנע קען און דאַרף אַלעס פֿאָרגעשטעלט ווערען פּונקט ווי אין רעאַלען לעבען. ווי רעאַליס־טיש די דראַמאַ זאָל ניט זיין, עס וואָלט געווען ניט אינטערעסאַנט און עס וואָלט קיין פֿערגניגען געשאַפֿט, ווען די פּערזאָנען זאָלען רעדען און האַנדלען פּונקט ווי אין לעבען. ניט דאָס לעבען אליין גיט דער קינסטלער, נאָר אַ בילד פֿונ׳ם לעבען. שטעלט אייך פֿאָר, אַז אויף אַ שטיקעל לייוועגד פֿון דריי ארשין איז אויסגעמאָהלט דער אָקעאַן, שיפֿען, די גאַנצע לבנה מיט טויזענדע שטערען... עס איז רעאַליסטיש, עס איז ריכטיג. אָבער איז דאָס די ווירקליכקייט אליין? אויף דער ביהנע קומט פֿאָר ניט דאָס לעבען אליין, נאָר אַ „שפּיעל" פֿונ׳ם לעבען. ווי רעאַליסטיש די מענשען זאָלען ניט האַנדלען זייער חתונה אויף דער ביהנע קען ניט דויערען אַזוי לאַנג ווי אין דער ווירקליכקייט, זיי קע־נען ניט עסען אויף דער ביהנע ווי ביי זיך אין דער היים און זיי דאַרפֿען ניט רעדען פּונקט ווי אין לעבען... וואָרום זיי שטעלען פֿאָר ניט דאָס לעבען, נאָר די אָבבילדונג פֿונ׳ם לעבען. און ווי אַ קליין שטיקע־לע לייוועגד קען אייך געבען די אילוזיאָן פֿון אַן אָקעאַן, לבנה, שיפֿען, שטערען, נאָר מיט דער הילפֿע פֿון געדיכטע פֿאַרבען און אַ פֿערגרעסער־טע פּערספּעקטיווע, אַזוי קענט איהר אויף דער ביהנע קריגען די אי־לוזיאָן פֿון דער ווירקליכקייט נאָר מיט דער הילפֿע פֿון קינסטלערישע שילדערונג, אויסדרוקספֿאָלע מאָנאָלאָגען און אין קורצען מאַסשטאַב געגומענע, גרויסע סיטואַציאָנען. ווי רעאַליסטיש די פּיעסע זאָל ניט זיין, עס איז אַ ליגען ווען דער אַקטיאָר לאַכט, עס איז אַ ליגען ווען ער וויינט. עס איז אַ ליגען ווען ער בעגעהט זעלבסטמאָרד, עס איז אַ ליגען ווען ער ערמאָרדעט דעם צווייטען. ווי רעאַליסטיש די אויסשטאַ־טונג און די דעקאָראַציאָנען זאָלען ניט זיין, די בוימער שטעהען אונ־בעוועגט, ווען עס רוישט דער שטורם ווינד; די הויכע בערג זיינען פֿלאַ־כע שטיקער פּאַפּיער ווען דער מענש קלעטערט אויף זיי, די לבנה איז אַ בלאַסער שטיקעל לייוועגד, ווען די עלעקטרישע לאַמפּע העלפֿט איהר

ניט מיט איהרע שטראַהלען. עס איז אַ ליגען, אַ פיקציאָן, נאָר ווייל מיט דער הילפע פון אונזער כח הדמיון פערוואַנדלען מיר דאָס אין אַ ווירק־ליכקייט, דערפאַר שאַפט אונז דאָס אַזא פערגניגען. דאָס לעבען אַליין איז וואָכעדיג און געמיין, עס ווערט אינטערעסאַנט, ווען מיר נעהמען אַ בילד פונ׳ם לעבען, בעקליידען עס מיט די יום־טוב׳דיגע פארבען און העלע קאָלירען פון אונזער פאַנטאַזי, און בעציהרען עס מיט דער קרוין פון דער אידעע. קונסט און דראַמאַ מאָהלען ניט דאָס לעבען, זיי גיבען נור בילדער פונ׳ם לעבען. אין דעם לעבען קענען מיר ניט זעהן קיין איינונג, קיין האַרמאָני, קיין פאָלקאָמענע שעהנהייט, — דיעזע איינהייט, דיעזע האַרמאָני און שעהנהייט גיט אונז איבער דער קינסטלער. מיר עמפפינדען דאָס דורך דער אילוזיאָן, דאָס בעאיינ־פלוסט אונז, און מאַכט אויף אונזער לעבען, די ווירקליכקייט שעהנער, נאָבלער, און פאָלקאָמענער. דאָס איז די אויפגאַבע פון וואַהרע קונסט.

געבען אין דער דראַמאַ אָדער אין קונסט, ניט אַ בילד פונ׳ם לע־בען, נאָר דאָס לעבען אַליין, — וואָלט געהייסען מאַכען פון דער ביהנע און פון אַלע קונסטען אַ יאַטקע מיט אַ פיש־מאַרק. צונעהמען די אילוזיאָן פון דער דראַמאַ, וואָלט געווען דיזעלבע זאַך, ווי צונעמען ביי די צושויער די אויגען. די קונסט, צו וועלכער מען דאַרף ניט די איינבילדונגס קראַפט, איז קיין קונסט ניט...

דראַמאַ און ראָמאַן.

דער ראָמאַן און די דראַמאַ האָבען צווישען זיך פיעל עהנליכעס און פיעלע פערשיעדענהייטען. דאָס ענגלישע וואָרט „פיקשיאָן”, מיט וועלכען עס ווערט בעצייכענט אַלעס, וואָס עס ווערט געשריבען אין ראָמאַן־פאָרמע, — דאָס וואָרט האָט זיך מעהר געפּאַסט אין די פריהערדיגע צייטען, ווען דער ראָמאַן איז געווען אַ פיקציאָן, אַ אויסגעטראַכטע געשיכטע, אַ מעשה, וועלכע איז געשאַפען געוואָרען נור אין דער פאַנטאַזיע פון דעם מענשען און מיט דער קראַפט פון זיין פאָרשטעלונג (אימאַזשינײשען). איצטיגע ראָמאַנען, די בעסטע, זיינען ניט מעהר אַ פיקציאָן, עס איז די וואַרהייט, די קולטור געשיכטע פון אונזער געזעלשאַפטליכען לעבען. אויסגעטראַכט זיינען נור די נעמען און די קאָמבינאַציאָן, דער צוזאַמענהאַנג, די האַנדלונג.

צו ליטעראַטור געהערט אַלעס, וואָס איז געשריבען אין אַ שעהנע פאָרם פון קונסט. אַלע ביכער פון וויסענשאַפט, פון ספּעציעלע געגענשטענדען, לער־ביכער און אַזוי ווייטער, געהערען ניט צו דער ליטעראַטור. די יעצטיגע ראָמאַנען געהערען ניט צו דער וויסענשאַפט, צום ביישפּיעל צו דער וועלט־געשיכטע אָדער סאָציאָלאָגיע דערפאַר, ווייל זיי זיינען געשריבען געוואָרען אין דער פאָרם פון פּאָעזיע. אַלעס וואָס איז געשריבען געוואָרען אין אַ פּאָעטישע פאָרם, עפּאָס, ליריק, דראַמאַ — דאָס אַלעס איז ליטעראַטור. די ראָמאַנען, אָבוואָהל זיי זיינען געשריבען געוואָרען אין פּראָזאַ, זיינען זיי דאָך פּאָעטיש, אויף וויפיעל זיי האָבען אין זיך טרייהייט, שעהנקייט און קונסט.

די ענטוויקלונג פון דער דראַמאַ איז ניט געגאַנגען, ווי די ענטוויקלונג פונ'ם ראָמאַן. אין דער צייט, ווען קיין ראָמאַן איז נאָך אויף דער וועלט ניט געווען, איז שוין די דראַמאַ, ווי צום ביישפּיעל, די גריכישע טראַגעדיע, געשטאַנען אויף זעהר אַ הויכע שטופע. די אַלטע טראַגע־

די איז געווען הויכע פּאָעזי און פילאָזאָפי. פּאָעזי און פילאָזאָ־פי ענטוויקלען זיך ביי אַלע פעלקער פריהער פאר די געשיכטע און פאר פּראָזע. אין די אַלטע צייטען האָט זיך די געוועהנליכע שפּראַך, די פּראָזע געערעכענט זעהר ניעדריג. אַלעס וואָס דער מענש האָט גע־שטעלט הויך, האָט ער בעשריבען אין אַ פּאָעטישע פאָרם. ביי אַלטע פעלקער זיינען זאָגאר זייערע געזעצע און די רעגולאַציאָנען פונ'ם גע־וועהנליכען לעבען געשריבען אין פּאָעטישע פאָרם, אין אַ ריטהום.

ביי די אַלטע גריכען איז קיין ראָמאַן גאָר ניט געווען. ביי די רוימער האָט זיך דער ראָמאַן אָנגעהויבען צו ענטוויקלען. אין די ע"שטע צייט פון דער כריסטליכער ערא איז ראָמאַן — געווען געשיכטע. דאָס הייסט, דאָס וואָס די פאַנטאַזי פונ'ם כריסט האָט געשאַפען און דאָס, וואָס ער האָט ערפאהרען פון דער פערגאַנגענהייט האָט ער צוזאַמענגעבונדען און האָט געמאַכט דערפון וואונדערבארע צייבער און וואונדער געשיכטען, וועלכע זיינען נאָכדעם פיעל צייט גערעכענט געוואָרען אַלס היסטאָרישע פאַקטען. ווען אַ פאָלק איז ניט ענטוויקעלט איז זיין היסטאָרי אַ „פיקשיאָן", אַ ראָמאַן. ווען דאָס פאָלק ענטווי־קעלט זיך און ווערט ציוויליזירט, איז זיין ראָמאַן אַ טהייל פון דער וועלט־געשיכטע. די דראַמאַן פון באַלזאַק, די ראָמאַנען פון זאָלאַ, פון טאָלסטאָי, פון טעקערייי, פון הענרי דזשיימס זיינען קאַפּיטלעך פון דער געשיכטע פון דער מענשהייט.

דער ראָמאַן האָט יעצט פערשיעדענע פאָרמען: ראָמאַן, ערצעהע־לונג, סקיצע און ז. וו. דער אונטערשיעד צווישען ראָמאַן און ערצעהלונג איז דער: אין אַ ראָמאַן געהט דייטליך בעשריעבען די ענטוויקלונג פון דער אינטריגע, אַן ערצעהלונג ווערען די דעטאַלען, די איינצעל־הייטען איגנאָרירט און עס ווערען נור געשילדערט די הויפּט־מאָמענטען פון דער פאַסירונג. אַלע פאָרמען פון ראָמאַן ווערען אָנגערופען בעלעט־ריסטיק, דאָס הייסט, בעלל לעטערס, שעהנע ווערטער, שעהנע ליטעראַ־טור.

אזוי ווי ראָמאַנען זיינען דאָ סאָציאַלע, היסטאָרישע, פּראָבלע־מאַטישע, סאַטירישע, אזוי זיינען אויך דאָ דראַמען, וועלכע זיינען אָדער סאָציאַלע, אָדער היסטאָרישע, פּראָבלעמאַטישע און סאַטירישע. ראָמאַנען קענען זיין קלאַסישע, ראָמאַנטישע, סימבאָלישע און רעאַליס־טישע, דאָס זעלבע אויך דראַמען. די ענטוויקלונג פון דער דראַמאַ איז

גענאנגען פונקט פערקעהרט געגען דעם ראָמאַן. דער ראָמאַן איז געווען ניעדריג ווען די טראגעדי האָט געבליהעט. ביסלעכווייז האָט זיך דער ראָמאַן אויפגעהויבען העכער פאר דער דראמא. יא, מען מוז צוגעבען אז דער מאָדערנער ראָמאַן שטעהט העכער פאר דער מאָדערנער דראמא. די דראמא פערקעהרט, איז געגאנגען אראָפּ, אלעס ניעדריגער און ניעדריגער, ביז זי האָט זיך אויסגעגלייכט מיט אלע איבעריגע פאָרמען פון ליטעראטור און צוזאמען מיט זיי האָט זי זיך אָנגעפאנגען צו ענטוויקלען און צו געהן העכער און העכער. אין אונזער צייט ווערט די דראמא אם מייסטען געשריבען אין פּראָזע. די אלטע דראמא האָט געוואָלט דעם מענשען פּאָעטיזירען, שטעלען איהם א מאָדעל, א מוסטער פון א העכערען וועזען, פון א געטליכען מענשען, פון א מענשען, וואָס עקזיסטירט נאָר אין דער וועלט פון פּאָעזי און פילאָזאָפי, און פון אזא געגענשטאנד האָט די דראמא גערעדט מיט א שעהנע פערהייליגטע ריטהמוס שפּראכע. די היינטיגע דראמא וויל די פּאָעזי פערמענשלען... דאָס הייסט צייגען, אז די פּאָעזי פון דעם מענשען איז אזוי איינפאך, ווי דער מענש אליין, ווי די נאטור אליין. די היינטיגע דראמא גלויבט ניט ווי אמאָל. אז פּאָעזי איז נאָר אינ׳ם ריטהמוס, אין דער שעהנקייט, אין דער פאָרם פון א געגענשטאנד, — די היינטיגע דראמא זאָגט, אז די שעהנע אידעע שאפט איהר שעהנע פאָרם, און דאָס די ערהאבענע ווארהייט, ווי פּראָזאאיש זי זאָל ניט זיין אויסגעשפּראָכען, האָט איהר ריטהמוס און איהר פּאָעזי... דערפאר ווערען די היינטיגע בעסטע דראמען אם מייסטען געשריבען אין פּראָזע.

קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ'ס קונסט אין אַמעריקאַנער גלות.

„עס זיינען געווען מאָמענטען, ווען איך האָב געהאַט אַ וואָהרען עסטעטישען גענוס, עס זיינען געווען אויגענבליקען, ווען איך בין געווען גערירט ביז טרערען. עס זיינען געווען סצענען, וואו איך האָב געזעהן דעם אויסדרוק פון ווירקליך גרויסע דראַמאַטישע קונסט און האָב געפיהלט די גרעסטע בעפריעדיגונג, דאָך די פאָרשטעלונגען, אין גאַנצען גענומען האָבען אויף מיר ניט געמאַכט דעם געוואַלטיגען איינדרוק, וועלכער רופט אַרויס בעגייסטערונג און ענטהוזיאַזמוס, וועלכער הויבט אונז אויף אויף אַ געוויסער מאָראַלער הויכקייט און גיט אונז אַ גרויסע גייסטיגע פרייד און אַ פאָלקאָמענע צופריעדענהייט און בעפריעדיגונג. איך געה פון טהעאַטער מיט אַ טרויעריגען געפיהל און איך וויים ניט, פאַר וואָס איז דאָס?"

מיט דיעזע ווערטער האָט זיך צו מיר געווענדעט אַן אַמעריקאַנער אינטעליגענטער יונגער־מאַן, וועלכער פערשטעהט גאַנץ גוט רוסיש, אָבוואָהל ער איז געקומען קיין אַמעריקאַ אַלס קינד און אויסגעוואַקסען און ערצויגען איז ער געוואָרען אויפ'ן אַמעריקאַנער שטייגער. איך בין געשטאַנען, געוואַרט אויף אַ „קאַר" און האָב געשוויגען. מיר איז אויך געווען אומעטיג אויפ'ן הארצען. מיך האָט געדריקט אַ סענטימענטאַלער געפיהל, וועלכער האָט גאָר ניט געהאַט צו טהאָן מיט'ן טהעאַטער, מיט קונסט, מיט זודערמאַן'ס דראַמאַ, מיט קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ'ס שפּיעלען, — איך האָב געדענקט פון קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ אַליין אַלס מענש. אין דער היים האָט זי פערדיענט ליעבע און אַכטונג. זי האָט פיעלע פריינדע און פערעהרער. זי שפּיעלט אין אַן אייגענעם טהעאַטער פאַר אייגענע מענשען. דאָס טהעאַטער דאָרט איז איהר היים. פונ'ם

לעצטען ארבייטער אויף דער ביהנע ביז דעם גרעסטען ארטיסט — אלע זיינען איהרע פריינדע.

דאָס טהעאטער איז פול פאר איהר מיטווארעמע סימפאטי, פריינד־ליכקייט און פערעהרונג. דאָ אָבער בעגעגענען זי די פרעמדע „סטיידזש הענד" מיט א קאלטען סארקאסטישען שמייכעלע, ווארום אז זי האָט ניט קיין מאטעריעלען ערפאָלג, פערדיענט זי דאָך געווים ניט קיין כבוד... די ביהנע איז ניט היימליך, ניט געמיטליך, ניט איינגעשטעלט נאָך איהר געשמאק און געוואָהנהייט, די ווענד פון טהעאטער זיינען דונקעל און ניט גאסטפריינדליך און אין הויז איז קאלט, לעער און שטיל... די עטליכע פרעמדע, וועלכע זיינען שוין יאָ דאָ, זיינען אזוי ניט עמפפינדליך און ניט רעספּאָנסיוו, ווי די לע־דיגע שטוהלען... און זי, וועלכע איז אין דער היים א פערצויגענער ליעבלינג, געהט ארום שפּיעלען אין אזא קאלטע פרעמדע אטמאָספע־רע... אָרעמע, גרויסע קאָמיסארזשעווסקאיא! איצט, ווען דיר איז אביסעל בעקאנט דער ביטערער גלות־געפיהל, גיב א טראכט מיט א געפיהל פון סימפאטי וועגען די הונדערטער־טויזענדער אונגליקליכע, וועלכע זיינען, ניט מיט זייער גוטען ווילען, ווי דו נאָר מיט געוואלד פערוואָרפען געוואָרען אין א פרעמד לאנד, וועלכע זיינען געקומען אהער ניט זוכען רוהם און לאָרבער קראנצען, נאָר זוכען א ווינקעלע, וואו אנידערצולעגען זייער עלענדען קאָפּ און וואו צו געפינען א שטיקע־לע ברויט. דו האָסט א היים, וואָהין דו וועסט זיך גיך אומקעהרען אין פריעדען און אלעם פערגעסען... קאָמיסארזשעווסקאיא, מיר האָבען ניט וואָהין אומצוקעהרען זיך און מיר ווייסען ניט, ווען וועלען מיר דאָס אלעם פערגעסען. — — — — — — — — — — — — — — —

— —

עס איז ניט שווער צו ערקלערען, פאר וואָס דער אמעריקאנער אינטעליגענטער יונגער מאַן האָט ניט ארויסגעטראָגען פון טהעאטער קיין פאָלקאָמענע צופריעדענהייט און בעפריעדיגונג. ערשטענס, די דראמא אליין. זודערמאַן איז אפילו אין זיינע בעסערע ערפאָלגרייכערע יאָהרען געווען מעהר טהעאטראלישער שרייבער, אלס ביהנען־דיכטער. ער איז דער דייטשער סארדו. געווים, א דייטש ווען ער איז אפילו א סארדו, איז ער דאָך ניט אזוי לייכטזיניג און ווערטלאָז ווי א פראנ־צויזישער פיעסען־פאבריקאנט. אין אמעריקא, אָדער ענגלאנד וואָלט

אזא שרייבער ווי זודערמאַן געווען איינער פון די גרעסטע. אין דייטש־לאַנד וועט ער קיין מאָל ניט שטעהן אין איין רייהע מיט די גרויסע דראַ־מאַטישע דיכטער. „יאָהאַנעספייער" גיט ניט אפילו דאָס, וואָס מע קען ערוואַרטען פון זודערמאַן. די טהעמאַ וואָלט אן אמת'ען דיכטער און פּאָעט געגעבען אַ מערקווירדיגען מאַטעריאַל... „יאָהאַנעספייער" צינדט אָן אין די אַלטע גערמאַנען דעם אַמאָליגען שטאַרקען גייסט... די זומער נאַטור, די ערוואַכענדע ליידענשאַפט, דער מוטה און די פרייהייטס ליעבע פון די אַמאָליגע געזונטע געצענדיענער, וועלכע רייס־סען זיך ארויס פון אונטער דער משא פון קריסטליכער מאָראַל, צוברע־כען די קייטען פון דעם אַסקעטישען קריסטליכען גאָט און רופען צוריק צו די מעכטיגע געטער פון וואַלהאַלע, צו די שעהנע וואַלקירען, צו לעבענסלוסט און ליעבעס פרייד!.. ביי זודערמאַן גיט דער „יאָהאַנעס־פייער" אַ שוואַכען גלימער און ווערט פערלאָשען אין דער פינסטערער נאַכט... אַ שטיקעלע פונק ליידענשאַפט־פייער און דאַן לאַנגע קאַל־טע רעדעס...

ניט דורך האַנדלונג, נאָר דורך לאַנגע ערצעהלונגען פיהרט ער אונז אריין אין'ם לעבען פון די העלדען... דער יונגער פּאַסטאָר דאַרף כלומרשט מאַטעריאַל פאַר אַ פּרעדיגט, דערפאַר קומט ער נאָך ביי־אָגראַפישע פאַקטען צו די העלדען אליין און זיי דערצעהלען איהם וואָס זיי ווייסען פון זיך. דערווייַלע בעקענען מיר זיך אויך מיט זיי. די העלדען אליין זיינען אַזעלכע קליינע, בלאַסע מענשעלעך, אָהן אי־דעאַלען, אָהן שטרעבונגען, אָהן מעלות, אָהן חסרונות. זיי קריגען זיך און שרייען און איהר זעהט, אַז זייער גאַנצע מחלוקה איז ניט ווערט קיין צובראָכענעם פּפעניג. זיי זאָגען אפילו אליין פון זיך: מיר זיי־נען שטאַרק און געבאָרען צו הערשען! אָבער אין וואָס בעשטעהט די שטאַרקייט פון דיעזע בלאַסע קליינבירגער און ווען געהען זיי בע־הערשען, אויסער זייערע געהאָרכזאַמע הויז־פרויען, ווייסט איהר ניט. די „מוטער", אַ וואַגאַבונד, שכור'טע און אַ גנב'טע און די טאָכטער, „די הונגעריגע יתומה", וועלכע דאַרף, זאָ צו זאָגען, זיין אַ וויסענ־שאַפטליכע איבערצייגונג וועגען די געזעצע פון ערבליכקייט, — דאָס אַלעס איז אַזוי שוואַך און מעלאָדראַמאַטיש, אַז איהר הויבט אָן צווייפ־לען, אַז דאָס האָט געשריבען דערזעלבער ביהנען־קעננער, וועלכער האָט פערפאַסט „די עהרע" און „די היימאַטה"... געווים, עס זיינען דאָ אין

דער דראמא איינציגע שעהנע מאָמענטען, אָבער זיי ווערן פערזונקען אין א תהום פון חסרונות. קיין פאָלקאָמענע צופריעדענהייט און בעפריעדי־גונג קען אזא דראמא אן אינטעליגענטען מענשען געוויס ניט געבען פאר די אמעריקאנער צושויער און קריטיקער דארף אזא דראמא זיין, אויב ניט אזוי אינטערעסאנט ווי די „מעררי ווידאָו”, דאָך פיעל אינ־טערעסאנטער און דאנקבארער פון איבסענ'ס „נאָרא”...

אויף דער אמעריקאנער ביהנע איז זעהר שווער צו זיעגען, אויב מען קומט ניט אלס א פערטיגער און אנערקענטער זיעגער... די רו־סישע און דייטשע ביהנע פון דער צייט פון די נייצנציגער אן, זעהט צו רעפראָדוצירען די אומגעבונג, די איינצעלהייטען פונ'ם געשילדערטען לעבען. דאָס איז אָבער ניט די הויפטזאכע. דער עיקר איז די אטמאָספע־רע, דאָס וואָס איז אין דער הויך איבער דער סביבה... די אמעריקאנער ביהנע שטרעבט ניט אין דער הויך, זי שאפט ניט קיין גייסטיגע אט־מאָספערע, — די דראמא גיט איהר דאָס ניט. איהר גאנצע ענערגי, איהרע צאָהלרייכע מיטלען, איהר שארפע ערפינדליכקייט גיט זי אָב דער אומגעבונג. דאָס מעבעל, די דעקאָראציאָנען, דאָס ליכט, די קליי־דער, דאָס אויסזעהן, אלעס, וואָס רעדט צום אויג און ניט צום שכל, דאָס אלעס דארף זיין פאָלקאָמען ריכטיג, רייך און גלענצענד, דארף איבערראשען מיט'ן טייערקייט. אָריגינעלע קליידער פון רייכען שטאָף, א שעהנער וואוקס, גראציעזע בעוועגונגען, גרויסע אויגען, א זיסע שטי־מע, — מיט איין וואָרט אלע אויסערע מיטלען זיינען געבראכט אויף דער ביהנע אום צו בעזיעגען די געפיהלען פונ'ם צושויער, איידער זיין לאנגזאם ארבייטענדער שכל וועט אָנהויבען צו פאָדערען פאר זיך אויף עטוואָס. וואָס קען אזא מין פובליקום געבען אזא ארטיסטין ווי קאָמי־סארזשעווסקאיא, וועלכע האָט ניט קיין גראציעזע בעוועגונגען, טראָגט ניט קיין שעהנע קליידער, האָט ניט קיין הויכען וואוקס, מאכט ניט קיין פוילע שטיק מיט איהרע אויגען? וואָלט זי כאָטש געשריען, גע־בראָכען טישען, געוויזען פיזישע קראפט, געריסען קוליסען, געקראָגען היסטעריקע — וויל זי דאָס אויך ניט. זי איז שטיל און געלאסען, מאכט אפילו ניט קיין עפעקטנע פויזע איידער דער, פאָרהאנג פאלט, רעדט ווי א פשוטער מענש אויף דער ביהנע און „שפיעלט ניט קיין ראָלע” אפילו אויף איין אויגענבליק. געוויס, מיט איהר גרויסען טאלענט רופט זי דאָך ארויס דעם שכל פונ'ם לעטארגישען שלאָף אין געוויסע מאָ־

מענטען, אָבער געבען דעם היגען צושויער אַ פולע בעפריעדיגונג מיט אַזאַ רעאַלע, איינפאַכע נאַטירליכקייט קען זי ניט...

קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ׳ס שטימע איז אויסדרוקספאָל, אָבער ניט זיס... איידער מע געוועהנט זיך צו צו דער שטימע קלינגט זי ניט אנגענעהם. (אם וועניגסטען, אַזאַ איינדרוק האָט איהר שטימע געמאַכט אויף מיר.) אָבער איצט, ווען איך הער זי ניט, און זעה זי נור פאַר מיינע אויגען... איצט זעה איך אַ לעבעדיגען מענשען פאַר זיך. איך זעה די ליידען און די שטרעבונגען פון דער אָרעמער יתומה, איך זעה בענקעניש נאָך מוטער־ליעבע און וואַרעמע פריינדשאַפט... איך זעה, ווי דיעזע שוויינענדע, שטילע, הונגעריגע יתומה, קען ניט נאָר שווער ארבייטען, דולדען און ערטראַגען, נאָר אויך ליעבען הייס, ליעבען לייַדענשאַפטליך, שטאַרק, אויפאָפּפערענד. ווער האָט מיר געגעבען דעם טיפּ? ווער האָט מיר געוויזען אַלע געהיימניסע פון איהר זעעלע, דערצעהלט די פערבאָרגענע געדאַנקען פון איהר קאָפּ, ענטדעקט די בעהאַלטענע געפיהלען פון איהר הארצען? קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ!...

דער יונגערמאַן, וואָס האָט געשפּיעלט דעם יונגען פּאַסטאָר איז זעהר און זעהר אַ סימפּאַטישער אַקטיאָר. און דער קאָמיקער וואָס האָט ניט געהאַט קיין קאָמישע ראָלע וואָלט געמעגט האָבען מעהר וואָס צו שפּיעלען. (איך געדענק ניט זייערע נעמען און די פּראָגראַם האָב איך פערלאָרען.) די איבריגע האָבען זייערע ראָלען ניט איבערגעפיהרט.

מען דאַרף ניט פערגעסען, אַז די שוישפּיעלער זיינען אויך מענשען. די קעלט פון טהעאַטער ווירקט אויף זייערע נערווען, אויף זייער פּסיחיקע... מע דאַרף זעהן אַן ארטיסט ווען ער שפּיעלט מיט פולען מוטה און פערלאַנג... ווער ווייסט, וואָס די קריטיקער וואָלטען געזאָגט, ווען זיי וואָלטען געזעהן קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ שפּיעלען ביי אַנדערע אומשטענדען?

זודערמאַן׳ס ליכט און שאטען בעוויזען אין שמעטערלינג־שלאכט.

(קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ׳ס מיסטיציזמוס און רעאַליזמוס.)

די שטערען פון זודערמאַנ׳ס רוהם און ערפאָלג, וועלכער איז פריי־הער געגאַנגען אַלץ העכער און העכער, — דער דאָזיגער שטערן האָט אָנגעהויבען אראָפּצולאָזען זיך און פאַלען זינד ער האָט אויפגעשריבען זיין „שמעטטערלינגס־שלאכט״... צוריק אין דער הויך איז שוין זיין שטערן קיין מאָל ניט געגאַנגען. דעם זעקסטען אָקטאָבער 1894 האָט מען זיין „שמעטטערלינגס־שלאכט״ צום ערשטען מאָל געשפּיעלט אין בערלין, אין לעססינגס־טהעאטער. נאָך יעדען אקט האָט מען דעם פּערפאַסער בעגעגענט מיט ווילדע געשרייען, מיט אַ צישעריי און פּיי־פּעריי. דער מענש, וועלכער איז ערשט נעכטען געווען דער אָבגאָט פון די מאַסען, דער ערפאָלגרייכסטער דראַמאַטורג פון דייטשלאַנד, איז פּלוצלונג אראָבגעוואָרפען געוואָרען פונ׳ם אַלטאַר און איז בעשימפּט און ערניעדריגט געוואָרען אין דעם זעלבען טעמפּעל, וואו ער איז אַמאָל געווען אַן אָבגאָט צווישען געטער... קיין גאָט איז ער קיין מאָל ניט געווען, ער איז געווען אַן אָבגאָט.

פאַר וואָס האָט די פּיעסע געליטען אַזא שרעקליכען דורכפאַל? זי איז ניט שלעכט. דער אויטאָר גיט אונז אַ ריכטיגען בילד פונ׳ם קליינבירגליכען לעבען: די קאָנווענציאָנאַלע ליגען פון דער געזעלשאַפט, וועלכע פערשקלאַפען און ערניעדריגען דעם מענשען מעהר ווי זיין עקאָ־נאָמישע אבהענגיגקייט און שרעקליכען נויט. די אלמנה, אַ מוטער פון אַ יחוס־פאַמיליע ליידעט אַלע צרות און זלזולים, אום נאָר אָבצו־היטען די אויסערע אנשטענדיגקייט און דעם יחוס־פּלאַץ אין דער זאָ־

גענאַנטער געזעלשאַפט. מע הונגערט און צווישען ליים ערשיינט מען געקליידעט ווי עס געהער צו זיין, — מע קנייפּט די באַק אין דער היים, די פּאַרב זאָל שטעהן אויפ׳ן גאַס, — מען האָט ניט וואָס צו עסען און דאָך זעהט מען, אַז ביי די אַלע דריי מאַמזעלען זאָלען די הענטעלעך זיין ווייך און פּוכקע, — מען זאָל זיי חלילה ניט פעררעכענ׳ען פאַר איינפאַכע ארבייטערינען. די איינציגע זאָרג, דער איינציגער אידעאַל, די וויכטיגסטע שטרעבונג איז די דריי מיידלעך „אנשטענדיג״ חתונה צו מאַכען. ניט דאָס גליק און ניט די ליעבע שפּיעלען דאָ אַ ראָלע, נאָר די מיטלען, וועלכע מען קען דורך אַ שידוך קריגען, אום צו שיינען אין דער געזעלשאַפט און צו לעבען אַ גוטען טאָג. שעהנע קליידער, באַל־מאַסקאַראַדען, שאַמפּאַניער — אַלעס וואָס די רייכע האָבען, — דאָס אַלעס דאַרף די מאַמזעל קריגען דורך דער חתונה מיט דער הילפע פון איהר שעהנעם קערפּער, וועלכער ווערט זעהר אויפמערקזאַם קול־טיווירט. געוויס, צוזאַמען מיט די מיטלען, ליידער, קריגט מען אויך אַן אונגעליעבטען מאַן, אַן אַלטען אָבגעלעבטען גראַף, אָדער אַזוי אַ מענשען צו וועלכען מען קען ניט האָבען קיין אכטונג. דאָס איז אָבער ניט וויכטיג. אַלס אַ געליעבטען קען מען האָבען אַ געזונדען קאָמ־מיוואָיאַזשער, אַ פריקאַשציק מיט פערגרייזעלטע וואָנצעס, ביי וועל־כען עס זיינען אטראָפירט און אָבגעשטאָרבען אַלע מאָראַלע געפיהלע און עס לעבט נאָר אַ ברוטאַלער אינסטינקט פון לעבענס־לוסט. די ארעמע און אייביג פערזאָרגטע מוטער מאַכט פון איהר היים אַ שולע פון חתן־פאַנגעריי. די דריי טעכטער מוזען שטודירען ווי אַזוי צו האַלטען זיך פאַר דער וועלט אנשטענדיג, ווי אַזוי צו געפעלען, ווי אַזוי צו מאַכען חן־דלעך, ווען צו פערשעמען זיך און אראָפּלאָזען די אויגלעך — אַלעס איז פערמאַסקירט פון דרויסען און אינווענינ הערשט ליגען און בעטרוג, אַ גייסט פון פערדאָרבענהייט און אַ שטרעבונג צו אַ לייכטען לעבען און צו אויסגעלאַסענהייט. אין שטוב פּייפט דער דלות. די קליינע פּענסיאָן פון דער פרוי אינספּעקטאָרין איז וועניג אויף וואַסער צום ברויט און די גאַנצע משפחה עקספּלאָ־אַטירט דאָס אינגערע מיידעל, אַ קינד נאָך, וועלכע האָט אַ פּאָעטישען טאַלענט צו מאָהלען, און וועלכע ארבייט שווער צו פערדיענען עטלי־כע מארק אַ וואָך. זי מאָהלט שמעטטערלינגע אויף די פעכער. וואָס דער רייכער קויפמאַן ווינקעלמאַן פערקויפט און ווערט אָהן איהר ווילען

אריינגעצויגען אלס א קופלעריו, אלס מיטהעלפעריו אין די מיאוס'ע ליעבעס־אפערן פון איהרע עלטערע שוועסטער . . .

דער ערשטער חסרון פון דער פיעסע איז איהר נאמען. זי רופט זיך „שמעטערלינגס־שלאכט״ געווים ניט נאר דערפאר, ווייל מען מאהלט דא אויף פעכער שמעטערלינגע. אויך ניט דערפאר, ווייל אין דריטען אקט קנעפלען די מיידלעך צו צו זייערע קליידער פאפירענע פליגלען פון „שמעטערלינגע״. זודערמאן האט מיט'ן נאמען געוואלט סימבאליזירען די פרויען־פראבלעמע, די דאזיגע סאציאלע פערהעלט־ניסע, וועלכע פערוואנדלען די פרוי אין א שמעטערלינג . . . א שעה־נער שוואכער שמעטערלינג, וועלכער ווערט געגען זיין ווילען צוגעצויגען צום פייער פון דער לעבענ־פרייד, און ווערט פערברענט. זודערמאן איז אבער שטענדיג געווען צו שוואך און צו פייג, צו שאפען עטוואס גרויסעס אין דער ספערא פון פראבלעמען. ער האט ניט קיין מוטה און קיין קוראזש אויסצושפרעכען א זעלבסטשטענדיגע מיינונג. איהם פעהלט דערצו אן אויסגעארבייטע און פעסט־בעשטימטע וועלט־אנשויאונג. אנשטאט א סימבאל, אנשטאט א פראבלעמע, אנשטאט אן אוניווערזאלע אידעע, גיט ער א ריכטיגעס פאטאגראפישעס בילד פון א קליינבירגליכען ווינקעל־לעבען. ער מאהלט אונז ניט דעם גרויסען, שרעקליכען פייער פון מאמאן, וועלכער ציהט צו זיך די קרבנות ; ער שילדערט ניט די אלגעמיינע אורזאכען, וועלכע מאכען די פרוי פאר א שמעטערלינג. ער דערצעהלט אונז נאר א גאנץ ריכטיגע געשיכטע פון עטליכע דייטשע מיידלעך, וועלכע מאכען הכנות צו ווערען שמעטערלינגע. עס איז א געשיכטע פון א ווינקעל און די פיעסע האט געדארפט גערופען ווערען „דאס ווינקעל־לעבען״, ווי זיין שפעטערע פיעסע „דאס גליק אין ווינקעל״. איך מיין, צו אלע זודערמאנ'ס ווערקע פאסט דאס ווארט ווינקעל. „די עהרע״ אין א ווינקעל. „די היימאטה״ אין א ווינקעל . . . „דער סדום און עמורה״ פון א ווינקעל. אין א ווינקעל, וואלט זודערמאן געוועז און געבליבען גרויס, פאר גרויסע פראבלעמען אבער איז ער צו קליין.

זודערמאן האט אליין ערגעץ אין א רעדע אנערקענט אלס זיינע לעהרער, אלס די לייטענדע גייסטער פון דער מאדערנער ליטעראריי־שער וועלט, די דריי טיטאנען : איבסען, טאלסטאי און עמיל זאלא. אבער וואס פאר אן אויבערפלעכליכען איינדרוק די דאזיגע לייטענדע

גייסטער האָבען אויף זיין טאַלענט געמאַכט! זודערמאַן האָט גע־מיינט, ער וועט זיך אָפּצאַמען פון דער וועלט ערגיץ אין א „ווינקעל”. פערביי איהם וועט דורכגעהן דאַרווין מיט זיין גרויסער עוואָלוציאָנס סיסטעמע, לאַמבראָזא מיט זיין איבערטריבענע טהעאָרי פון ערליכ־קייט, קאַרל מאַרקס מיט זיינע הויכע געדאַנקען פון א סאָציאַלען מענ־שען, שטירנער מיט זיינע מערקווירדיגע טענות פאַר דעם איינצעלנעם, ניטצשע מיט זיין פילאָזאָפישער פּאָעטיזירונג פון דעם איבערמענשען, — און ער וועט זיך רוהיג מאַהלען דעם ווינקעל־מענשען פון דעם שטאַנדפּונקט פון א ווינקעל־מענשען! דאָס האָט איהם אראָבגעוואָרפען א סך ניעדריגער, ווי ער האָט פערדיענט.

וואָס איז די „שמעטטערלינגס־שלאַכט” א דראַמא אָדער א קאָמעדי? קיין קאָמעדי איז דאָס ניט, ווייל עס שטעלט ניט פאַר די בעהאַנדעלטע ערשיינונגען אין זייער קאָמישען כאַראַקטער. דער מאַטעריאַל איז צו דראַמאַטיש, צו ערנסט. עס איז אויך ניט קיין דראַמאַ, ווייל זודער־מאַן האָט ניט געוואָלט, אָדער ניט געקענט געבען אונז די טיעפע, שווי־דערהאַפטע דראַמאַ פון דעם לעבען, וואָס ער שילדערט. א יונגע, בע־גאַבטע מיידעל ראָזי לעבט אין דער אַטמאָספערע פון ליגען און פער־דאָרבענהייט, מע מאַכט זי פאַר א קופּלערין אין ליגנערין, מע לערענט זי זיין פאַלש און שיכור׳ן... זי דאַרף זי מוז פאַלען, צובראָכען ווע־רען, געבראַכט ווערען אלס א קרבן, פערברענט ווערען אלס א שעהנער שוואַכער שמעטטערלינג... דאָ אליין איז שוין דאָ א דראַמאַ. אָבער דער קליינבירגער און זיטליכער בורזשוא זודערמאַן לאָזט ניט די שעה־נע ראָזי פאַלען. די פיליסטערישע מאָראַל און די הויכע טוגענד זיגען, און ראָזי וועט אי״ה גליקליך חתונה האָבען... האָט שוין ראָזי יא געדאַרפט געראַטעט ווערען, האָט געדאַרפט זיעגען איהר גרויסער אי־דעאַל, איהר פּאָעטישער גייסט, איהר ערנסטע שטרעבונג צו עטוואָס הויכעס און גרויסעס; די אַלע קליינליכע, נאַרישע, קאָמישע מענשעלעך וואָלטען געבליבען מיט א נאָז און מיר וואָלטען געהאַט א גוטע קאָמעדי, א שאַרפע סאַטירע... דאָס האָט זודערמאַן ניט ענטוויקעלט און ניט פאָרגעשטעלט. די טראַגי־קאָמישע מוטער מיט איהרע ליגען און בע־טרוג, ווערט אויך צום סוף א סימפּאַטישע, ערנסטע, מאָראַלישע פער־זאָן. זי ענדיגט מיט א טיראַדע וועגען דעם, ווי טייער עס קאָסט א פונט פלייש און ווי פיעל מע דאַרף בעצאָהלען פאַר א פונט מאַרגאַ־

רין־פוטער... יא, פוטער פון מארגארין, ווי טייער עס זאָל ניט קאָס־טען און ווי גוט עס זאָל ניט שמעקען, וועט קיין מאָל ניט זיין אזוי גוט ווי אמת׳ע נאַטירליכע פוטער. מאראגארין בלייבט שטענדיג מאר־גארין...

איך האָב קיין מאָל ניט געזעהן אזא מין שפיעלען, ווי קאָמיסאר־זשעווסקאיא׳ס. אין גאנצען רעאַליסטיש איז עס ניט, ראָמאנטיש איז עס אויך ניט. און איך ווייס ניט פאר וואָס, נאָר ווען איך בין נעכטען געזעסען אין טהעאטער און געזעהן פאר זיך קאָמיסארזשעווסקאיא אין דער ראָלע פון ראָזי, איז מיר פלוצלונג געקומען אויף מיינע געדאנקען מעטערלינק, דער מערקווירדיגער פאָעט און טיעפער סימפאטישער דענקער. איז דאָס שפיעלען פון דיעזער געניאַלער פרוי נור רעאַליס־טיש? ניין! עס האָט אין זיך עטוואָס אונערקלערליכעס, געהיימניספאָלעס מיסטישעס... שפיעלט זי נאָר מיט איהר הארץ און געפיהלען? ניין, איהר שפיעלען איז פול מיט שכל און טיעפען דענקען. און דאָך איז אויף יעדען געשטאַלט וואָס זי שטעלט פאָר אויסגעגאָסען אזוי פיעל פאָעזי און ראָמאנטישע שעהנקייט... איז ניט קאָמיסארזשעווסקאיא אין דער שוישפיעל־קונסט וואָס מעטערלינק אין דער פילאָזאָפי און פאָעזי? ... יעדע זאַך איז ביי איהם אויסגעטראַכט פון קאָפ און רעדט דאָך אזוי שטארק צום הארצען... ער איז קורץ, לאַקאָניש, דער ענדיגט ניט, דער רעדט ניט, מאַכט ניט קיין פויזען, רייסט איבער, זאָגט ניט דייטליך וואָס ער וויל, איגנאָרירט אַלע עפפעקטען און דאָך ווען איהר לעזט איבער זיין גאַנצעס ווערק, וואָס פאר א טיעפען איינדרוק מאַכט עס אויף אייך, וועלכע סימפאטישע געפיהלע רופט עס ביי אייך ארויס, ווי שטארק איהר זייט געריהרט, וואָס פאר א ריינעם עסטעטישען פער־גענינגען זיין ווערק פערשאפט אייך. קאָמיסארזשעווסקאיא דעררעדט ניט, דערענדיגט ניט, רייסט איבער, דערשפיעלט ניט, לאָזט ניט צו קיי־נע עפפעקטען און גיט אייך דעם זעלבען ריינעם הויכען פערגניגען, און ווירקט אויף אייער זעעלע און אויף אייער הארץ, פונקט ווי מע־טערלינק מיט זיינע פילאָזאָפישע און פאָעטישע ווערקע... די שעהנע הערליכע געשטאַלט פון דעם ליעבען קינד, ראָזי, וועלכע איז געשאפען געוואָרען פון קאָמיסארזשעווסקאיא, איז א בילד, וועלכעס קען געשא־

פען ווערען פון א מעטערלינק, וואָס איז אין דער זעלבער צייט אויסגע־וואַקסען אויף דעם באָדען, וועלכען עס האָבען בעארביים טאָלסטאָי און טורגעניעוו...

אלס וואהרע ארטיסטען, פון וועלכע אונזערע אידישע שוישפּיע־לער האָבען געקענט פיעל לערנען, האָבען געשפּיעלט הערר בראוויטש אין דער ראָלע פונ'ם קאָמיוואיאזשער ריטשארד קעסלער און הערר נעלידאָוו אין דער ראָלע פונ'ם אלטען ווינקעלמאַן. איהר האָט געזעהן פאַר זיך צוויי נאַטור־טרייע כאראקטערע אויסגענומען געוואָרען פונ'ם לעבען. זעהר גוט זיינען אויך געווען הערר זאקושניאק, און אויך מאדאם נארבעקאָווא אין דער פעראנטוואָרטליכער ראָלע פון דער מוטער. הערר אָרלאָוו, אין דער קליינער ראָלע פון דעם לערער קאמינסקי, מאדאם שילאווסקי און מאדאם טורקאלעווסקי האָבען געשפּיעלט זייערע ראָלען נאַטירליך און גוט. דעם הערר פעאנא זעהן מיר צום צווייטען מאָל אין דער ראָלע פון א ליעבהאָבער. און אויב ער בעפריעדיגט אונז ניט אין גאַנצען, — ווייסען מיר דאָך ניט צו איז דאָס זיין שולד, אָדער די שולד פונ'ם אויטאָר. ער זעהט זיך אויס צו זיין א סימפּאַטישער שוי־שפּיעלער און מיר וועלען ווארטען מיט אונזער אורטהייל. די פּיעסע איז געגאַנגען מיט זעהר א גוטען אנסאמבעל.

אָסטראָווסקי׳ס און קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ׳ס נאַציאָנאַלע דראַמאַ.

אין קיין לאנד ביי קיין פאָלק שטעהט די שוישפּיעל־קונסט ניט אזוי הויך, ווי ביי די דייטשען און ביי די רוסען. מיר ווייסען, אז שוישפּיעלער ענטוויקלען זיך און שטייגען הויך, ווען די דראמאטישע ליטעראטור פון זייער מוטער־שפּראך גיט זיי דעם מאטעריאל און די מעגליכקייט דערצו. די דראמע אין דייטשלאנד איז יעצט די רייכסטע אין דער וועלט. די דייטשען האָבען פערשיעדענע ריכטונגען אין דער דראמאטישער ליטעראטור און שאפען פערשיעדענע טאלענטען אין דער קונסט פון שוישפּיעל. דייטשלאנד האָט א נאציאָנאלע דראמאטישע ליטעראטור. זי האָט ניט נאָר איהרע אייגענע פּסיכאָלאָגישע און סאָציאלע פּיעסען, — זי האָט גרויסע היסטאָרישע און נאציאָנאלע ווערקע, — דאָס ענטוויקעלט די דייטשע שוישפּיעל־קונסט און שאפט א דייטשע שולע אין שפּיעלען.

די רוסישע דראמאטישע ליטעראטור האָט נאָך דערווייל־ע גאָר ניט גרויסעס געשאפען. די רוסען האָבען גאָר נישט וואָס צו געבען דעם אינטערנאציאָנאלען וועלט־טהעאטער; אפילו פאר זיך, עכט רוסישעס, נאציאָנאלעס האָבען זיי וועניג וואָס געשאפען. גאָגאָלס א פּיעסע, גריבאָיעדאָוו׳ס א פּיעסע, אָסטראָווסקי׳ס עטליכע פּיעסען און אפשר אווערקיעוו׳ס א פּיעסקע — דאָס איז אלעס וואָס די רוסישע נאציאָנאלע דראמע האָט. אָסטראָווסקי מיט זיין מעסיגען טאלענט, מיט זיינע פּיעלע פּיעסען געשריבענע כמעט אויף איינעם און דעם זעלבען מאָטיוו, — אָסטראָווסקי רעכענט זיך נאָך אלץ פאר דעם גרעסטען רוסישען דראמאטורג. עס האָבען געשריבען פּיעסען די גרויסע רוסישע נאָוועליסטען און פּאָעטען, — פּושקין און לערמאָנטאָוו, פּיסעמסקי און טאָלס־

טאַי, טשעכאָוו און גאָרקי. די דאָזיגע פּיעסען האָבען אַ געוויסע בע־דייטונג, מאנכע פון זיי זיינען זעהר דאנקבאַר פאַר דער ביהנע. קיין נאַציאָנאַלע רוסישע דראמא האָבען זיי אָבער ניט געשאַפען און קיין גרויסעס, וועלכעס זאָל האָבען אַ הויכען אינטערנאַציאָנאַלען ווערט האָבען זיי דערוויילע נאָך ניט פאָרגעבראַכט.

אָבער, אויב רוסלאַנד גיט גאָרנישט, אָדער זעהר ווענינ דער אינ־טערנאַציאָנאַלער דראַמאַטישער ליטעראַטור, נעהמט זי דערפאַר אַלעס וואָס עס איז נאָר דאָ גוטעס, אָריגינעלעס, שעהנעס, נייעס ביי דער אינטערנאַציאָנאַלער דראַמע. דייטשלאַנד, ניט אַכטענדיג אויף איהר אייגענער רייכקייט, לאָזט ניט דורך קיין איין נייעס דראַמאַטישעס ווערק וואָס האָט אַ ליטעראַרישען ווערטה (איבסען׳ן האָט דייטשלאַנד נעמאַכט בעוואוסט און פּאָפּולער), ווייל אין דייטשלאַנד איז זעהר אַ גרויסע פאָדערונג אויף דראַמאַטישע ליטעראַטור. רוסלאַנד בעפריע־דיגט זיך דערוויילע, אַם מייסטען, מיט פרעמדס. אין רוסלאַנד אָבער האָבען די גרויסע נאָוועליסטען און די גרויסע קריטיקער ענטוויקעלט ביי׳ם אינטעליגענטען פובליקום אַ הויכען עסטעטישען געשמאַק, און דאָס רוסישע טהעאַטער איז געצוואונגען צו נעהמען פאַר דער רוסישער ביהנע דאָס בעסטע וואָס פרעמדע דראַמאַטורגען שאַפען. אין אַמעריקאַ אָדער ענגלאַנד אינטערעסירען זיך מיט נייע פּיעסען, פון׳ם אינטער־נאַציאָנאַלען מאַרק נור די „מענעדזשערס״, וועלכע זוכען נייע צוג־שטיקע צו מאַכען געשעפטען. אין רוסלאַנד, כמעט ווי אין דייטשלאַנד, האָט מען אין זינען די מיינונג פון דעם אַקאַדעמישען פובליקום, די הויכע פאָדערונגען פון דער אינטעליגענץ, די אויפקלערענדע בעדיי־טונג און ליטעראַרישען אינטערעס פון נייע דראַמאַטישע ווערק. אין רוסלאַנד האָט זיך די שוישפּיעל־קונסט אַזוי הויך ענטוויקעלט, ווייל זיי רעפּראָדוצירען דאָרטען אַלעס, וואָס די ציוויליזירטע וועלט פראָדו־צירט פאַר דער ביהנע. דער רוסישער שוישפּיעלער האָט זיך אויסגע־לערענט צו זיין רעאַליסטיש און נאַטור טריי ניט נאָר ווען ער שפּיעלט אַ רוסישע פּיעסע פון אַ רוסישען דיכטער, נאָר אויך דאַן ווען ער נעהמט פאָרשטעלען דאָס לעבען פון די נאָרוועגער אין איבסען׳ס פּיעסען, דאָס לעבען פון די דייטשען אין הויפּטמאַן׳ס אָדער שניצלער׳ס דראַמען, דאָס לעבען פון איטאַליענער אין ד׳אַנונציאָ׳ס ווערק. דוזע איז נאָר אַ איטאַליענישע שוישפּיעלערין, בערנאַרדט נאָר אַ פראַנצויזישע, ווערא

קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ האָט ניט קיין היים, אַזוי ווי דער גייסט פון פרייַ־הייט האָט אין רוסלאַנד קיין היים ניט. קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ'ס גרויסע קונסט בעלאַנגט דער שוישפּיעל־קונסט פון דער וועלט. ווען זי שפּיעלט נאָראַ'ן איז זי אַ נאָרוועגישע פרוי, ווען זי שטעלט פאָר דעם שמעט־טערלינג ראָזי איז זי אַ דייטשעס קינד און, געוויס, ווען זי שפּיעלט „דיקאַרקאַ", איז זי אַ קינד פון איהר פאָלק.

מען קען ניט זאָגען, אַז „דיקאַרקאַ" איז אַ שלעכטע פּיעסע. עס איז אַ נאַאיווע קינדישע אַרבייט. ווען אַזאַ ווערק זאָל זיין פערפאַסט פון אַ 19־יעהריגען יונגען מאַן, וואָלט מען געקענט האָפען, אַז פון איהם וועט זיך ענטוויקלען מיט דער צייט אַ טאַלאַנטפאָלער שרייבער; אַז אָבער די פּיעסע איז געשריבען געוואָרען פון אָסטראָווסקי'ן אויף דער עלטער און נאָך מיט דער הילפע פון סאָלאָוויעוו'ן — זעהט מען אין דעם דאָס אָבשטאַרבען, דעם אַראָבפאַל פון אַ טאַלאַנט. נאָך אין די זעכציגער און זיעבציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהר־הונדערט האָבען זיך די רוסי־שע שרייבער אויסגעוויזען נאַאיוו, ווען זיי האָבען געמיינט, אַז די גאולה פון רוסלאַנד וועט קומען, ווען דער שלאָפענדער אידעאַליסטישער, פּאַראַזיטען־לעבען פיהרענדער רוסישער פּריצים־קלאַס וועט פערוואַנ־דעלט ווערען אין אַ פּראַקטישען מאַטעריאַליסטיש געזאָנענעם קלאַס. זיי האָבען געמיינט, אַז רוסלאַנד פעהלט נור איין זאַך: דער געשעפטס־פעהיגער „שטאָלץ" זאָל פערנעמען דעם פּלאַץ פון דעם פוילען „אָבלאָ־מאָוו"... דער עקספּלאָטאַטאָר, דער קאַפּיטאַליסט, דער „טשומאַזי", דער קולאַק האָט ניט געבראַכט רוסלאַנד די גאולה. ער איז נאָר געווען דער שליח פון „קאַפּיטאַל", וועלכער איז געגאַנגען אָבשאַפען די אַלטע ווירטשאַפט... די פּאַראַזיטען זיינען געבליבען, זיי האָבען נאָר אָנגע־נומען אַ נייע פאָרמע. שטעלט אייך פאָר, ווי קאָמיש עס זעהען יעצט אויס „העלדען", וועלכע האַקען אויס וועלדער און לאַכען פון פּאָעזי; „שטאַרקע" מענשען, וועלכע פערשטעהען גוט געשעפט; אַ פּראָגרע־סיווע פרוי וועלכע וויל זעלבסשטענדיג פיהרען אַ מילך־„פאַרם" און האָט ניט קיין שכל צו בעפרייען זיך פון איהר מאַן, דעם טויגעניכטס און אַלטען דאָן זשואַן. פערקערט, זי בעט אליין אַ יונגע שעהנע מיידעל, זי זאָל איהר העלפען פערהאַלטען דעם מאַן אין דער היים. און דער מאַן אליין, אַ בלאַסער שאָטען פון דעם אַמאָליגען „רודין", מיט בלאַ־סערע פראַזען און בלאַסערע אידעאַלען. ווי קאָמיש־נאַריש זיי וויזען

אויס און ווי נאאיוו איז דער דיכטער, וועלכער מיינט, אז ער האלט דעם דופק פון דער היסטאָרישער צייט, ווען ער מאָהלט דעם שאטען פון מתים. די דיקארקע אליין, די ווילדע דאָס נאטור־קינד וואָלט געקענט זיין אַן אינטערעסאנטער כאראקטער, ווען זי וואָלט געווען געשטעלט אין אַן אַנדער סיטואציאָן. ווי זי איז, איז זי פּשוט אַן אפּעטיטנע מייד־על צווישען מענשען, וועלכע האָבען אַ פּערדאָרבענעם אפּעטיט...

און דאָך זיצט איהר אין טהעאטער און קוקט אויף דעם וואָס אויף דער ביהנע קומט פאָר מיט גרויס אויפמערקזאמקייט, ווייל אויב אייך אינטערעסירט ווייניג, וואָס ווערט געשפּיעלט זייט איהר אָבער געשפּאנט צו זעהן, ווי עס ווערט געשפּיעלט. אונזערע רוסישע געסט טראָגען אייך מיט זייער קונסט אריבער קיין רוסלאנד. איהר זעהט דאָס שלאָפענדע לאנד, איהר זעהט דעם רוסישען מענשען... לעבעדיג, בולט, נאטירליך. ווען איך שרייב יעצט דיעזע ציילען, זעה איך פאָר מיינע אויגען קאָמיסארזשעווסקאיא'ס „דיקארקא". איהר הילוך אויף די קנאפּעל פון איהרע שיך, איהרע קארעלען אין מויל, איהרע בעוועגונגען, איהר בליק, אָט נאאיוו און פאָרשענד, אָט פרעך און שניידענד, אָט קינדיש אונשולדיג, אָט אויסגעלאסען פרעך. איהר קלינגענדער, הילכיגער, געזונטער געלעכטער, איהר ליידענשאפטליכע הינגעבונג און שטיפענדע נאכאהמונג און איבערקרימעריי! און אויך אין אַזאַ „ווילדע" ראָלע זיין אַזוי געלאסען, פאָרזיכטיג, צוריקגעהאל־טען! ניט איבערשפּיעלען, ווען יעדער מאָמענט גיט דיר די געלעגענ־הייט דערצו; ניט ארויס אויף אַ האָאָר פון די גרענצען, זאָגאר דאן ווען, דער אויטאָר הייסט דיר זיין „ווילד". האָבען אַזוי פיעל טאקט און אַזוי פיעל מאָל אין שפּיעלען אַזאַ פערפיהרישע ראָלע — דאָס הייסט זיין אַן אמת'ער גרויסער קינסטלער. די וואהרע קונסט ווערט געבאָרען אין דער זעלע פונ'ם קינסטלער. מאדאם קאָמיסארזשעווסקאיא האָט אין איהר שפּיעלען אַ בעשטימטע נאָבעלע אידעע, און די פאָרמע מיט וועלכען זי בעקליידעט איהר אידעע איז שטענדיג אַזוי נאָ־בעל און ריין ווי די אידעע אליין.

דאָס שפּיעלען פון העררן בראַוויטש איז אויך געווען אויסגעהאלטען און ארטיסטיש. דער טויטער אָבגעשטאָרבענער רוסישער באָן וויוואַן און ליבראלער אידעאליסט, וועלכער האָט אָנגעפאנגען מיט שיללער'ן און געענדיגט מיט שאָפּענהויער'ן — דער דאָזיגער רוסישער „מת" איז

געשטאנען פאר אייך א לעבעדיגער. דער גאנצער ספעקטאקעל איז גע־
ווען א וואהרער געגום פאר יעדען קונסט ליעבער. דער גאנצער אנ־
סאמבל, אויסער דער ניאנע, האט געשילדערט פאר אייך דאס ריכטיגע
לעבען. ביי דעם פאמיעשציק, וואס איז שטענדיג אויף דער זונן, איז
דער גאנצער פנים רויט, פערברענט און נאר די האלז לעבען קאלנער
ווייס... ווער פון אונזערע שוישפיעלער וואלט זיך אבגעגעבען מיט
אזא קליינינקייט? אין דעם אבער בעשטעהט די גרויסקייט פון די רו־
סישע ארטיסטען: יעדע קליינינקייט, וועלכע איז נויטוועגדיג צו דער
וואהרהייט, איז אזוי וויכטיג, ווי דאס גרויסע; יעדע דעטאל, יעדע איינ־
צעלהייט, ווי דאס אלגעמיינע, דאס גאנצע. דערפון קומט ארויס דאס
בילד אזוי ריכטיג און גרויס. אונזערע פריינדע, די אידישע שוישפיעלער,
דארפען ניט דורכלאזען קיין איין פארשטעלונג פון אונזערע רוסישע
גאסטראליארען. זיי דארפען זיך שעצען גליקליך, וואס זיי האבען א
מעגליכקייט צו לערנען זיך. אמעריקא איז ניט די מדינה פאר א קינסט־
לער צו לערנען...

גאָרקי'ס „די קינדער פון זונן".

— און —

קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ'ס און בראַוויטש'עס שפּיעלען אין איהר.

מיר זיינען ווידער אין רוסלאַנד. נעכטען זיינען מיר געוועזן אין אָסטראָווסקי'ס רוסלאַנד, היינט זיינען מיר אין מאַקסים גאָרקי'ס רוסלאַנד. וואָס פאַר אַ געוואַלדיגער אונטערשיעד צווישען די צוויי „רוסלאַנדיעס"! ניט לאַנג נאָך, אין גאַנצען מיט אַ דריי־פיער צעהנדליג יאָהר צוריק האָט געלעבט און געבליהט אָסטראָווסקי'ס רוסלאַנד, — אַ פאָלק, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע דענקענדע און גריבלענדע „אינטעליגענציע", מיט אַמעכטיגען סימפּאַטישען „נאַראָד". די אינטעליגענציע, די ליבעראַלען, די אידעאַליסטען האָבען גערעדט, געטרוימט, געהאַמלעטיזירט, געגעסען אומזיסט ברויט, פערשווענדעט גרויסע פערמעגענס אין פּאַריז, געהערט העגעל'ס מעטאַפיזישע לעקציעס אין דייטשלאַנד, און דאָס עהרליכע, געזונטע, פרומע פאָלק האָט פלייסיג געדאַווענט צו'ם פּראַוואָסלאַוונעם אָדער סעקטאַנסטקען גאָט, האָט שווער געאַרבייט, און האָט געטרוימט אין דער שטיל, ווי אַזוי צו קריגען וואָס מעהר לאַנד און, אפשר אביסעל פרייהייט אויך. גאָרקי'ס רוסלאַנד איז ניט מעהר נאַאיוו, טרוימעריש, סימפּאַטיש און אידעאַליסטיש. זיין אינטעליגענציע איז פול מיט קאַריעריסטען, וועלכע אונטערדריקען און זויגען אויס דאָס פאָלק, אָדער געלערענטע און קינסטלער, וועלכע טוען גרויסע פּראַקטישע אַרבייט און געהען אויף דעם שעהנעם שיף „פּראָגרעס" פון דער קריסטליכער קאַלטער דונקעלער וועלט צו דער מעכטיגער, שטראַהלענדער זונן. זיי געהען ניט אַכטענדיג זאָגאַר אויף דעם שטורם פון רעוואָלוציאָן, ניט קימערענדיג זיך, וואָס אונטער זיי ליגען גרויסע מאַסען אין שמוץ און פינסטערניש. אָדער זיין אינטע־

ליגענציע זיינען צובראָכענע מענשען, ארויסגעוואָרפענע, היסטערישע, מעלאַנכאָלישע, וועלכע זיינען צוריבען און צוקוועטשט פון די שרעקליכע אומשטענדען און צואוועהטאָגט פון די צרות, פון דעם שרעקליכען אונ־רעכט, וואָס זיי זעהען ארום זיך. און דאָס פאָלק, דער נאראָד? גאָר־קי׳ס נאראָד זיינען ניט די שטילע אידעאַליזירטע פרומע סימפאטישע מוזשיקעס. דאָס זיינען מענשען, וועלכע האָבען שוין לאַנג פערלאָרען דעם צלם אלקים... דאָס זיינען ווילדע חיות, פערזויפטע חוליגאנעס, געזונקענע בריאות אָהן גלויבען, אָהן מאָראַל, אָהן האָפנונגען, אָהן א פונק מענשליכקייט. די נאאיווע, אידעאַליזירטע „ראָסיא" פון אָסט־ראָווסקי איז פערשוואונדען, איהר פלאַץ האָט פערנומען די אמת׳ע, ווירקליכע אביסעל קעמפפענדע און פיעל בעקעמפפטע „ראָסיא"!... דאָס איז דער אונטערשיעד פון אָסטראָווסקי׳ס „דיקארקא" און מאקסים גאָרקי׳ס „קינדער פון דער זונן".

אלס א דראמאטישעס ווערק איז דאָס נאָך שוואכער געבויט ווי די „דיקארקא", עס האָט ווענינער גאנצקייט און איינהייט. ביי אָסט־ראָווסקי׳ן קומען אריין און געהען אוועק די פערזאָנען אזוי ווי די טעכניק פון דער ביהנע פאָדערט. ביי גאָרקי׳ן איז ניטאָ קיין איינהייט אין דער האנדלונג. זיינע העלדען, נעבעך, געהען אויף דער ביהנע א צעהן מייל צופוס אומזיסט און אומנישט, פונקט ווי די קעמפפענדע אויפ׳ן פעלד פון קאמפף. זיין גאנצעס ווערק בעשטעהט פון צוטהיילטע, צוריסענע בילדער, וועלכע האָבען ניט צווישען זיך קיין אויסערן פער־באנד. אָבער דיעזע בילדער זיינען פערבונדען מיט איין אידעע — ציינען דאָס ריכטיגע לעבען. אָסטראָווסקי גיט א גאנצעס ביל, אָבער געמאָהלען איז דאָס מיט וואסער־פארב. גאָרקי גיט א סעריע פון „סקע־טשעס" געמאָהלט ניט נאָר מיט אויל־פארב, נאָר מיט בלוט און טרערען. אָסטראָווסקי האָט נעגעבען דעם צושויער א שיטערע קינדישע קאשע פון מאננע גרויפען. גאָרקי גיט אייך הארטע שפייז, ווי פאר ערוואקסענע מענשען. אין גאָרקי׳ס צייטען רעדט דער רוסע אויף שעהן, (שעהן רע־דען וועט דער רוסע קיין מאָל ניט אויפהערען), אָבער זיין רוסאק דענקט ערנסט און פיהלט טיעף, אויב ער ליגט נאָר ניט אין זומפף, פערשטיקט פון אונגוויסענהייט און שמוץ. גאָרקי איז אפשר ניט קיין דראמאטורג, אָבער וויפיעל דראמאטישע קראפט ציינט ער ארויס אין געוויסע מאָ־מענטען, וויפיעל העלע פארב, וויפיעל פאָעזי, און וויפיעל ווארהייט

ער זאגט וועגען דעם היינטיגען סאציאלען רוסישען מענשען! וויפיעל לעבעדיגע טיפען! וויפיעל פאעטישע שעהנקייט!... גארקי'ס ווערק איז ניט געשריבען געווארען גלאט אזוי פון פערגניגען וועגען. עס איז געשריבען געווארען צו וועקען דעם פערשלאפענעם געדאנק, צו ווארנען דעם גלייכגילטיגען „קינד פון דער זון". אסטראווסקי שילדערט אונז א דיקארקע, א ווילדע, וועלכע איז נאאיוו און סימפאטיש, א נאטור קינד מיט געזונטע אינסטינקטען און א נאטירליכען שכל הישר. גארקי גיט אונז א בילד פון אנדערע, ניט אידיאליזירטע, ניט „זשאן זשאק רוססאפיצירטע" פרימיטיווע מענשען,—נאר ווילדע „באַרוועסע" בלוט־דורשטיגע מיטגליעדער פון אונזער געזעלשאפט, וועלכע זיינען אבגע־טיילט פון אונז מיט אן אבגרונד, וועלכע זיינען אויפגערייצט און פער־הונגערט, וועלכע זיינען געבליבען פון יענער זייט גרויסע ציוויליזא־ציאָן, וועלכע פיהלען צו די „אינטעליגענטען" א בלינדען צאָרן און א שרעקליכען האס, וועלכע פערשטעהען ניט אונזערע אידעאלען און שע־צען ניט זאגאר אונזערע קולטורעלע און אויפקלעהרענדע ארבייט, און וועלכע דראָהען אין זייער בלינדען האס אומצוואווארפען און פערניכטען אלעס, וואס די קינדער פון דער זונן האבען יאהרהונדערטע לאנג געבויט און געשאפען!...

ווער זיינען זיי„ די קינדער פון דער זונן"? א סימפאטישער ערנ־סטער געלערטער, וועלכער איז מיט לייב און לעבען איבערגעגעבען דער ריינער וויסענשאפט. אין דער צייט ווען ער מאכט קליינע עקספע־רימענטען, דענקט ער פון גרויסע אידעאלען, — ווען זיין וויסענשאפט וועט ענטדעקען די געהיימע געזעצע פון לעבען, דורך זיין בעמיע וועט געשאפען ווערען א גרויסע עקאנאמישע רעוואלוציאן. ער איז דעמאקרא־טיש געזאָנען, האלט זיך ברידערליך מיט די ניעדריגערע קלאסען און פיהרט זיך אלס אן עהרליכער מאן. פאר וואס זאלען איהם די „באר־וועסע", די געפאלענע האסען? וואס האבען זיי צו איהם? זיין פרוי, א קלוגע אינטעליגענטע פרוי, וועלכע וויל ניט זיין קיין „פופע" אין הויז, געראדע ווי נארא, וועלכע פאדערט אויפמערקזאמקייט צו זיך און געוויסע רעכטע... זי וויל שעהן לעבען, ליעבען און געליעבט זיין. זי פאדערט פאר זיך וואס מעהר זונענשטראהלען. מיט זיי צוזאמען לעבט א קינסטלער, וועלכער פערגעטערט דאס שעהנע, וועלכער איז ענטציקט פון די גרויסע ערפינדונגען פון דער מענשהייט אין די ספע־

רען פון געדאנקען און קונסט. ער האָט די ניעדריגערע קלאַסען קיין שלעכטעס ניט געטהאָן און אויב זיי זיינען געבליבען ווייט צוריק — קען מען דאָך ניט צוליעב זיי אומקעהרען צוריק דעם וואָגען פון פראָג־רעס... זיי, „די קינדער פון דער זונן", דענקען פון גרויסע ערפינדונגען, פון העכערען עסטעטישען פערגניגען, פון ראָמאַנטישע ליעבע, פון א שעהנע פּאָעטישע רייזע אויפ'ן שטורמענדען אָקעאן. פון לעבען פון דער אסקעטישער קריסטליכער לבנה. צו דער העלענישער, גריכישער זונן, צום העליאָס. און אין דערזעלבער צייט נעבען זיי, מיט א האנד צו דער לאנגען, שיכור'ט יעגאר מיט זיין פריינד, וועלכער שפּאצירט סאנ־סאפּאגע, אָהן שיך. ער שלאָגט זאָגאר זיין ווייב, גלויבט אז די „קינדער פון דער זונן" ברענגען חאָלעריע, שלאָגט די דאָקטוירים, וועלכע קומען צו זיי מיט הילפע און האסט יעדען, וואָס טראָגט דעם נאָמען אינטעליגענט. די „קינדער פון דער זונן" רעדען פון הויכע גע־געשטאנדען און ארום זיי, אנשטאָט ראָמאנטישע ליעבע, אנשטאָט פּי־לאָזאָפישע געדאנקען און הערליכע געזעצע פון דער העכערער ווארהייט, הערשט אונוויסענהייט, ארמוטה, פּראָסטיטוציאָן, רציחה, שרעקליכער אונרעכט, שמוץ, באַרבאַרישע ווילדהייט, גרויזאמקייט, אבערגלויבען און הונגער...

צווישען די קינדער פון דער זונן און די באָרוועסע קינדער פון זומפּף וואנדערען אום ווי שאָטענס די אונגליקליכע אָפּפער פון דיעזע שרעק־ליכע קאָנטראסטען. אָן ארויסגעוואָרפענער, קלוגער און פעהיגער אינ־טעליגענט, וועלכער געפינט ניט קיין צוועק אין לעבען און ענדיגט מיט זעלבסטמאָרד און אָן עדעלעם מעדכען, מיט א פיהלענדעם הארץ, וועל־כע זעהט דעם שרעקליכען אונרעכט... זי האָט ארייגעקוקט אין דעם פינסטערען זומפּף און האָט געזעהן, וואָס דאָרט קומט פּאָר... זי זעהט דעם אונגליק וועלכער דראָהט די „קינדער פון דער זונן", זי פיהלט דעם גרויסען אונרעכט, וועלכעס איז געטאָן געוואָרען צו די ניעדריגע קלאַ־סען, איהר זעעלע ליידעט... די קומענדע פינסטערע ווילדע צושטע־רונג שרעקט זי און נאָך מעהר שרעקט זי די גלייכגילטיגקייט פון די „קינדער פון דער זונן"... אין אזא צייט פון עלענד און שרעק וויל זי ניט דענקען פון פערזענליכען גליק, פון מוטער פריידע און ליעבע — זי ווערט צודראָשען אונטער די שווערע רעדער פון דער אונבאַרמהער־ציגער ווירקליכקייט...

די ראָלע פון דיעזער צודראָשענער, צובראָכענער אינטעליגענטין שפּיעלט קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ. אַ קליינע ראָלע, וועלכע קיין אַמערי־קאַנער „סטאַר" וואָלט ניט געוואָלט שפּיעלען. זי אָבער, אַלס וואהרע קינסטלערין, פאָדערט ניט קיין סך... אין איהרע ראָלען שפּיעלט ניט קיין ראָלע די קוואַנטיטעט, נאָר די קוואַליטעט... זי ווייס געוויס, אַז די מאַסען דאַרף מען נעהמען מיט מאַסענהאַפטעס. זי שפּיעלט אָבער צוליעב דער וואהרער קונסט און פאַר די, וועלכע קענען די וואהרע קונסט שעצען. ווי וואהר, ווי לעבעדיג, ווי טיעף, ווי ריכטיג זי האָט פאַר אונז פאַרגעשטעלט דאָס ליידענדע, פיהלענדע און דערשראָקענע מיידעל, — דאָס פערוואונדעטע און פון הימעל אַראָפּגעוואָרפענע „קינד פון דער זונן"...

אַלס גרויסער, וואהרער קינסטלער איז פאַר אונז ערשיענען הערר בראַוויטש אין דער ראָליע פון פּראָטאַסאָוו. דיעזעלבע ראָלע אין אַנ־דערע הענד וואָלט געוויס געבליבען אונבעמערקט, בלאַס, אונדאַנקבאַר, אָבער, אידישע שוישפּיעלער, געהט זעהן וואָס בראַוויטש האָט פון איהר געמאַכט!... איהר האָט געזעהן אַ רוסישען געלערטען, אַ נאַאיוועןן ניט פּראַקטישען צוטראַגענעם מענשען. די ברילען, די קאַלאָשען, דער גאַנג, דאָס רעדען, דער האַלטען זיך, די אויפפאַסונג פון דער אַרומיגער וועלט, די פערהעלטניסע צו מענשען, די ליעבע, די פריינדשאַפט, די איבערגעבענהייט צו זיין בעמיע, די עקספּערימענטען — אַלעס האָט געשפּריצט מיט אמת'ן לעבען, מיט וואַרהייט, מיט הויכע קונסט!... עס האָט מיר זעהר לייד געטאָן, וואָס פונקט צו דער פאָרשטעלונג זיינען געקומען ווענינ אידישע אַקטיאָרען.

ניט נאָר קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ און בראַוויטש — אַלע האָבען גע־לעבט אויף דער ביהנע, אַלע האָבען פאַרגעשטעלט דאָס לעבען, אַלע בעזונדער האָבען געמאָהלען בילדער פון לעבען און אַלע צוזאַמען האָבען דאָס לעבען רעפּראָדוצירט. די פאָרשטעלונג האָט געגעבען יעדען אַ הויכען גענוס.

טשעכאָוו׳ס „אָנקעל וואַניא״.

— און —

קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ׳ס און בראַוויטש׳עס פאָרשטעלונג.

„דער מענש איז בעשענקט מיט שכל און א שאַפענדע קראַפט, ער זאָל פערנעהמען און פערגרעסערען דאָס, וואָס די נאַטור האָט איהם גע־געבען. אָבער ביז יעצט האָט דער מענש ניט געשאַפען, ער האָט נאָר פערניכטעט...״ אַזוי זאָגט דאָקטאָר אסטראָוו, איינער פון טשעכאָוו׳ס העלדען. דער מענש בויט ניט, ער צושטערט, ער צושטערט די פעל־דער און וועלדער ארום זיך, ער פערניכטעט זיינע מיט־מענשען, ער מאַכט חרוב די געזעלשאַפט ארום זיך, ער מאַכט א תל פון זיך אליין, פון זיינע מענשליכע געפיהלען, פון זיינע פעהיגקייטען, פון זיין פער־זענליכקייט, פון זיין אייגענעם געזונד זאָגאַר. און צוליעב וואָס לעבט ער? וואָהין שטרעבט ער? וועלכע ציעלען אין לעבען האָט ער, וועלכע אויפגאַבען? וואָס ערוואַרטעט ער אין דער צוקונפט? דערויף קריגט איהר ניט קיין ענטפער אין טשעכאָוו׳ס ווערק, ווייל דערויף האָט ניט געגעבען קיין ענטפער דאָס רוסישע לעבען מיט צוואַנציג יאָהר צוריק. איהר זעהט די ליידענדע, צושטערטע, זיך אליין פערצעהרענדע, אין פעסימיסטישע געדאַנקען פערזונקענע, אין ווילענלאָזיגקייט אראָבגע־לאָזענע „ראָסיא״ פון אַלעקסאַנדער דעם דריטען׳ס צייטען. א טרויע־ריגעם בילד! קיין ליכט, קיין פרייד, קיין האָפנונג, קיין צוועק! מענ־שען געהען אום ווי שאָטענס. זיי האָבען געדאַנקען און וואָנען ניט צו דענקען. זיי האָבען טאַלענטען, און פערשיכור׳ן זיי... זי רעפלעקטירט, שיכור׳ט און ליידעט אין דער שטיל די אונטערדריקטע, פונ׳ם אמת׳ן מענשליכען לעבען אָבגעריסענע „ראָסיא״!... א שרעקליכע שטילע דראַמאַ! מענשען לעבען אין אַן ערשטיקענדער אַטמאָספערע, און די הימלען אַרום, זיי זיינען בעדעקט מיט פינסטערע וואָלקענס!

אלס א קאנטראסט צו איהם נעהמט דעם אלטען געלעהרטען פראָ־פעסאָר. ער האלט שוין פון זיך זעהר שטארק און שעצט זיך זעהר טייער. א קאריעריסט און א עגאאיסט. ער איז דער פאָרשטעהער פון אלכסנדר דעם דריטענס א פראָפעסאָר. ער שרייבט פינף און צוואנציג יאָהר און וואָס ער האָט אויפגעשריעבען האָט קיין בעדייטונג ניט. ער רעדט וועגען קונסט און ליטעראטור צעהנדליגע יאָהר און האָט נאָך ניט אויסגעדריקט קיין איין פרייען געדאנק, קיין איין אָריגינעלעם וואָרט. ער קייט איבער איינע און דיזעלבע שטרוי, נעהמט מיט חוצפה, איז געליעבט און געאכטעט, ווייל ער האָט ערפאָלג. און אָט דער טוי־געניכטס, דער פאראזיט, קוקט אויף אלע מענשען פון אויבען אראָפּ, ער רעדט צו זיי מיט דעם טאָן פון אן אויטאָריטעט און ראט זיי צו טאָן עטוואָס ! יע, דער מענש דארף טאָן עטוואָס, טענה'ט ער, און אליין האָט ער גאָר נישט געטאָן אין זיין לעבען, איז א פערצוויגענער שוועב־לינג, א ווילענלאָזער און כאראקטערלאָזער מענש, וועלכער שטעלט זיין פערזענליכע צופריעדענהייט העכער פון אלע אינטערעסען פון דער וועלט... דאָס איז דער, וועלכער בילדעט די יוגענד.

דיאדיא וואניא, א סימפאטישער מענש, וועלכער לעבט צוליעב אנדערע, ארבייט צוליעב אנדערע, אָפּפערט זיין פערזענליכעם גליק צו־ליב אנדערע... ער האָט געארבייט פאר'ן פראָפעסאָר וועו ער האָט איהם געאכטעט, ער ארבייט פאר'ן פראָפעסאָר, ווען ער זעהט און פערשטעהט ווי קליינליך דער „געלעהרטער" מענש איז, ווי אונזיניג און אונניצליך דעם פראָפעסאָר'ס געלעהרזאמקייט איז... א ליעבענ־דער, א גוטמוטהיגער, און עהרליכער און אויפריכטיגער מיט א גוטע זעעלע... צו זיעבען און פערציגע יאָהר ערוועקט זיך אין איהם א געפיהל פון ליעבע צו א פרוי, וועלכע האָט צו איהם קיין סימפאטי ניט, אין דער עלטער פון זיעבען און פערציג יאָהר דערמאָנט ער זיך פלוצלונג, אז ער האָט נאָך ניט געלעבט פאר זיך, האָט ניט געהאט קיין גליק, קיין פרייד... און ער וויל זיין גליקליך... ער האָט אָבער ניט קיין ענערגי, קיין ענטשלאָסענהייט, קיין מאכט, קיין ווילען, ווי זיין גליק צו ערוואָרבען, — קיין סטראטעגישע קענטניסע ווי אזוי צו בעז־זיעגען, — און ער הויבט אָן שיכור'ן, פלוכען זיין שיקזאל, וויינען ווי א קינד און טענה'ן ווי א אידענע צו תחינות... ארויסרייסען זיך פון דעם תהום אין וועלכע ער איז פערזונקען האָט ער ניט קיין קראפט,

און ער בלייבט זיצען אויף זיין אלטען פלאטץ צוזאמענגעבויגען איבער די חשבונות פונ'ם פראפעסאר... זא לאנג ער וועט לעבען, וועט ער ארבייטען פאר אן אנדערן. פאר איהם אליין איז קיין גליק ניטא.

קיין גליק איז אויך ניטא פאר דעם ארעמען, ניעדערגעשלאגענעם טעלעגין. א קליינער מענשעלע, אהן פרעטענזיעס, אהן א קלענסטען בענגעהר צו האבען אירגענד וועלכע רעכטע. מע רופט איהם וואפליא, ווייל זיין גאנצער פנים איז צוגראבען, פון פאקען. ער שפיעלט זיך אויף דער גיטארע, ווייל זיין נשמה האט ליעב מוזיק. זיין נשמה האט אויך ליעב די נאטור, די בלומען, די פויגעלעך, די שעהנע בוימער... א קינד וואס איז שוין 50 יאהר אלט... ער ווייסט זעהר ווייניג, נאך וואס לעבט ער און צוליעב וועמען לעבט ער. אבער אזעלכע קשיות פרעגט ער זיך גאר ניט... זיין ווייב איז אוועק מיט א פרעמדען — לעבט ער אליין ביי פרעמדע מענשען... זיין ווייב איז געבליבען מיט קינדער, — ווייל איהר געליעבטער האט זי מיט די קינדער אווקגע־ווארפען, — האט וואפליא אבגעגעבען זיין ווייב מיט איהרע קינדער זיין גאנצע פערמעגען, און איצט איז ער א בעטלער... עסט פרעמד ברויט, שפיעלט אויף דער גיטארע, דענקט ניט, האט ניט קיין געדאנק צו לעבען אנדערש און עס וועט איהם קיין מאל ניט איינפאלען צו פראטעסטירען געגען אזא ארדנונג. פראטעסטירען? געגען וועמען? איז דען ניט אלעס גוט איינגעארדענט אויף דיעזער גוטער וועלט?

אזוי ווי די מענער אזוי זיינען אויך ווילענלאז און שוואך די פרויען. זיי פיהרען א צוועקלאזען לעבען און האבען ניט קיין ענטשלאסענהייט ארויסצורייסען ביים שיקזאל זייער אייגענעם גליק... די אלטע מאדאם לעזט שוין פופציג יאהר ביכער וועגען פרויען עמאנ־ציפאציאן און האט נאך א פינגער אן א פינגער ניט א קלאפ געטאן צו בעפרייען די פערשקלאפטע פרוי. די שעהנע פראפעסארשע, וועלכע רעדט אזוי שעהן פון ערהאבענע זאכען, וועלכע האסט איהר אלטען אבגעלעבטען און אויסגעוועבטען מאן, האט מורא פאר איהרע אייגע־נע אויפריכטיגע אמת'ע געפיהלע פון ליעבע, שרעקט זיך פאר איהר אייגענעם גליק, האט ניט קיין ענטשלאסענהייט צו פערלאזען דעם גע־האסטען מאן און געהן קעמפפען פאר איהר צוקונפט מיט דעם מאן, וועלכע זי ליעבט און אכטעט... זי ווייסט אליין ניט וואס צו פאדערן פון דער וועלט און איז מיט דער וועלט אונצופריעדען. די יונגע סאניא,

איז א סימפּאַטיש, עהרליך מיידעל, מיט א גוט הארץ און ריינע זעעלע, — זי ליעבט און לעבט, און דענקט און קעמפּפט אום צו בלייבען א דיענסט פאר איהר פאַטער דעם פּראָפעסאָר און צו פערברענגען איהר לעבען אָהן האָפנונגען אויף א פערזענליכען גליק, אָהן פּראָטעסט, אָהן שטרעבונגען. וואָהין איהר ווארפט אייער בליק, זעהט איהר קראַנקע, שוואַכע, ווילענלאָזע, אונגליקליכע, פערקריפּעלטע, צודריקטע מענשען... קיין זאך פערבינדעט זיי ניט, קיין אידעע פעראייניגט זיי ניט, קיין געפיהל קען זיי ניט האַלטען צוזאַמען. זיי צושיידען זיך איינער פונ׳ם אַנדערען, געהען אוועק צו וואַנדערען צוועקלאָז אליין איבער דער וויסטענים פונ׳ם רוסישען לעבען. די גוטע עהרליכע סאָניא בלייבט מיט איהר אונגליקליכען אָנקעל וואַניא. זי לעגט ארויף איהרע צאַרטע הענד אויף זיינע פערוויינטע אויגען און זאָגט טרויעריג: „וואָס קענען מיר טאָן, אָנקעל וואַניא? א ברירה האָבען מיר? מיר מוזען לעבען! מיר וועלען פערברענגען א לאַנגע רייהע פון טעג, פון אונענדליכע נעכט. מיר וועלען געדולדיג אריבערטראָגען אלע נסיונות, מיר וועלען שווער ארבייטען פאר אַנדערע, ניט וויסענדיג פון קיין רוהע ניט איצט, ניט אין אונזער טיעפער עלטער. און אז מיר וועלען שטאַרבען, גוטער, ליעבער אָנקעל, וועלען מיר דאָרטען האָבען א שעהנעם, ליכטיגעם, פריעדליכעם לעבען... דאָרט וועלען מיר האָבען פרייד און רוהע. איך גלויב, אָנקעל! איך גלויב היים און לויב לײדענשאַפטליך"... אין גלויבען זוכט סאָניע, ווי אלע פּאַסיווע ליידענדע, איהר טרויסט. דיאַדיא וואַניא הערט זיך צו צו איהרע זיסע רייד און וויינט מיט ביטערע טרערען און דער אָרעמער טעלעגין שפּיעלט אין דער ווייט שטיל אויף זיין גיטאַרע א טרויעריגעם ליעד... שפּיעלט ער דאָס א הימן דער גלייכגילטיגטער נאַטור, אָדער ער דריקט אויס אָהן ווערטער זיינע אייגענע פערבאָרגענע שמערצען און טיעפען עלענד?...

דער צושויער הערט צוזאַמען מיט אָנקעל וואַניא ווי סאָניא קאָמיסאַרזשעווסקאַיא דריקט אויס איהר טיעפען שמערץ און הייליגען, רעליגיעזען, אויפריכטיגען טרויסט און האָפנונגען, און צוזאַמען מיט אָנקעל וואַניא־בראַוויטשין וויינט ער מיט אמת׳ע טרעהרען... ווען

קאמיסארזשעווסקאיא'ס שטימע האט ניט געריהרט, ווען זי האט אייך דערצהעלט פון סאניאס ליידען, און ווער עס האט ניט געוויינט צו־זאמען מיט בראוויטשען, — דער וועט קיין מאל ניט פערשטעהן וואס אמת'ע קונסט איז און וועט קיין מאל ניט קענען אבשעצען די לייסטונג פון אמת'ע גרויסע ארטיסטען! און ניט נאר די געטליכע קאמיסאר־זשעווסקאיא, און ניט נאר דער גרויסער ארטיסט בראוויטש, — אלע זיינען געוועזן ערהאבען. עס איז געווען א סימפאני געשפיעלט פון קינסטלער... זאקושניאק'ען האבען מיר נאך קיין מאל ניט געזעהן אזוי גוט ווי אין דער ראלע פונ'ם דאקטאר אסטראוו. גרוזינסקי איז גע־ווען א לעבעדיגער טעלעגין. מאדאם שילאווסקי איז געווען אן אויסגע־צייכענטע פראפעסארשע און הערר נעלידאוו דער ריכטיגער פראפע־סאר. עס איז ניטא גענוג ווערטער אויסצודריקען די דאנקבארקייט, וואס די אלע ארטיסטען צוזאמען האבען פערדיענט מיט זייער לייסטונג... קיין העכערען גענוס קען קיין טהעאטער ניט געבען... און ווער עס האט קיין שכל ניט און וויל ניט, ווען ער האט אזא געלעגענהייט געהן זעהן אזעלכע פארשטעלונגען, — דער מעג קייען שטרוי...

נאָראַ און ווי אזוי קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ שפּיעלט זי.

דער נס, דער וואונדער איז ניט געשעהן! די יונגע צארטע, צום קאמפף נאָך ניט פאָרבערייטעטע פרוי פערלאָזט שפּעט אין דער נאכט איהר שעהנעם קאָמפאָרטאבעלעם הויז, איהר מאן, איהרע דריי ליעבע קינדער, און געהט וואנדערען אליין אין דער גרויסער, קאלטער, פרעמ־דער וועלט. זי געזעגענט זיך ניט מיט איהרע קינדער, זי אכטעט ניט דעם מאנ׳ס געזעצליכע רעכטע, זי ווערט ניט געריהרט פון זיין בעטען און פון זיינע טרערען. זי געהט פאָרט. די טהיר גיט א קלאפּ און נאָרא פערשוויינדעט אין דער פינסטערער געהיימניספאָלער נאכט.

וואו איז דער שכל? וואו איז די לאָגיק, דער פראקטישער חשבון, די געפיהלע פון גערעכטיגקייט, די ליעבע פון א מוטער, די פליכטע פון א פרוי? זי אליין זאָגט, אז היינטיגע צייטען געשעהען ניט קיין נסים און דאָך ווייל עס איז צוליעב איהר ניט געשעהן קיין נס, הויבט זי זיך אויף און פערלאָזט איהר היים. איבער א קאפּריז, א קינדישער פאנטאזיע צוברעכען א היים? ערשט מיט א פּאָאר טעג צוריק זעהען מיר זי דאכט זיך, א צופריעדענע, א זאָרגלאָזע, א פערליעבטע, א גליק־ליכע — וואָס האָט זי פּלוצלונג געטריבען צו אזא פערצווייפעלטען שריט? האָט איהר מאן פּלוצלונג אראָפּגענומען פון זיך זיין מאסקע און זי האָט דערזעהן עטוואָס נייעס, שרעקליכעס, אבשטויסענדעס? איז דאָס ניט דערזעלבער גוטער העלמער? דער זעלבער אנשטענדיגער מענש, איבערגעבענער פאמיליען־פאָטער, פערליעבטער מאן? ווען זיך דען געפינען אויף דער וועלט אזעלכע עלטערען, וועלכע ווען ניט רעכענען פאר א גליק חתונה צו מאכען זייערע טעכטער פאר אזעלכע מענער, ווי נאָרא׳ס מאן — הערר העלמער? ... א סאָלידער און

געזעצטער מענש, אנשטענדיג און מאָראַליש, פּראקטיש און פּאָרזיכ־טיג. א מענש, וועלכער מאכט א קאריערע און וועט געווים פערזאָרגען זיין ווייב און קינדער ניט נור מיט מיטלען צום לעבען, נאָר אויך מיט לוקסוס און קאָמפאָרט. א מענש מיט רעגעלען אין לעבען — ער וועט ניט מאכען קיין שולדען, וועט ניט זינדיגען געגען דער עפענטליכער מאָראַל, וועט ניט איבערטרעטען די געזעצע און וועט חלילה ניט געהן געגען דער אנשטענדיגער בעל־בית׳ישער געזעלשאפט מיט איהרע זי־טען. איז דען אזא מאן ניט א וואהרער בעשיצער און זיכערער פּאַטראָן און וועג־ווייזער?

און ווער איז זי, וואָס זי וואגט צו נעהמען איהר אייגענעם שיק־זאל אין איהרע אייגענע הענד? זי איז א זינג־פויגעלע, א פּופּע, א נאַ־שערין, וועלכע שלעפּט בגנבה קאָנפעקטען פון איהר קעשענע, א פער־שווענדערין, וועלכע ווייס ניט קיין חשבון פון קיין געלד, א ליגנערין, א לייכטזיננינגער מענש, א קאָקעטקע, וועלכע ווייזט איהר מאנ׳ס פריינד די זאָקען פון לייב־קאָליער, וועלכע זי וועט טראָגען אויפ׳ן מאסקאראד, א פעלשערין, וועלכע מאכט א פאלשען אונטערשריפט אזוי אונפאָרזיכטיג און נארריש. א הילפלאָזע, שוואכע, צום לעבען און קאמפף ניט פאָרבערייטעטע בעשעפעניש. זי וואגט עס צו מאכען אליין אזא פעראנטוואָרטליכען בעשלוס?.. פון וואנען נעהמט זיך צו איהר פלוצלונג אזא ענטשלאָסענהייט?

קיין זאך געשעהט ניט פלוצלונג. יעדע ערשיינונג ווערט געשאפען דורך רעגעלמעסיגע, געזעצליכע אורזאכען. העלמער און מיט איהם פיעלע מענער קענען דענקען, אז דער קריזיס אין נאָראַ׳ס לעבען איז געשעהן פלוצלונג און אָהן אורזאכען. ער, דער זעלבסטצופריעדענער הערשער אין שטוב, דער געקרוינטער אויטאָריטעט אין דער פאמיליע, דער פערנומענער מיט „וויכטיגע״ געשעפטען בורזשוא, דער אין גאנ־צען זיינע אייגענע אינטערעסען איבערגעבענער עגאָאיסט, דער געזעצ־ליכער אייגענטהימער פון זיין ווייב׳ס קערפּער, דער מאן, וואָס ליעבט אין נאָראַ׳ן די שעהנע ווייב, — ער זעהט ניט, דענקט ניט און קימערט זיך זעהר ווייניג וועגען די פּראָצעסען וועלכע קומען פאָר אין דער זעעלע פון דעם ווייב, וואָס געהערט איהם. ער איז דער חכם און דער סעריעזער מענש, זי איז ניט מעהר ווי א שוואכע ווייב. ער אינטערע־סירט זיך אַמאָל מיט איהרע קליינליכע געשעפטען, ווייל דאָס אמוזירט

איהם. ער קריכט א מאָל אראָפּ פון זיין הויכען „ביזנעס" פּעדעסטאַל צו איהרע קליינליכע ווייבערשע אינטערעסען, ווייל ער וויל איהר א טובה טאָן דערמיט אום זי זאָל פיהלען זיין גוטסקייט און זאָל איהם נאָך שטארקער ליעבען, נאָך מעהר זיין איבערגעבען. ער רעדט צו איהר מיט גנאדע פון א גוטען פּאטראָן, מיט א סארקאסטישען שמייכעלע פון א העכערען, וואָס בעגליקט מיט זיין לייט־זעליגקייט דעם ניעדעריגערן. ער רעדט מיט איהר ווי א מענטאָר, א לעהרער, א מורה דרך, אן אָפּעקון; זאָגאר פאר איהר מאסקע דאַרף ער זאָרגען, זאָגאר ווי צו טאנצען אויפ'ן באָל די טאראנטעלע דאַרף ער זי לערנען. און זי? ער מיינט, זי נאשט א קאָנפּעקטעל, שפּרינגט אום זאָרגלאָז איבער'ן צימער, זינגט זיך ווי א פויגעלע, קליידעט זיך ווי א פּופּע און איז צופריעדען מיט איהר גליק . . . נאררישער חכם און בלינדער עגאאיסט!
אין דער צייט, ווען די לערכע האָט געטאנצט און געזונגען האָבען איהרע אויגען געקוקט און בעאָבאכטעט, איהר זעעלע האָט ניט גערוהט, איהר פערשטאנד האָט ניט געשלאָפען. ווען ער איז זיכער, אז זיין ווייב איז ניט פעהיג אויף קיין אנדער זאך ווי צו זיין זיין הויז פרוי און זיין לייכטזיננינגע, פון קיין זאך ניט דענקענדע פּופּע, אין דער צייט אָפּפערט זי מיט איהר רוהע און פריעדען אום צו רעטען זיין לעבען. ער מיינט זי איז א לייכטזיניגע פערשווענדערין און זי נעהט זיך און די קינדער בילינגע קליידער, געפינט פיעלע פּלענער ווי אזוי זיין נעט געקליידעט אום איהם צו געפעלען און אין דער זעלבער צייט שפּארט זי געלד אויסצוצאָהלען דעם חוב, וועלכען זי האָט געמאכט אום צו רעטען זיין לעבען. ווענינ! זי ענטזאגט זיך אליין פון פיעלע זאכען, זיצט גאנצע נעכט ביים שרייב ארבייט און איז צופריעדען, וואָס זי האָט עטוואָס גוטעס געטאָן פיר אן אנדערען. די אלע קרבנות ברענגט זי אין דער שטיל כלומרשט אָפּהענגיג, אָהן בערי‌המעריי, אָהנע צו פאָדערען דאנקבארקייט. ער האָט ליעב אין איהר ניט דעם מענשען, נאָר דאָס שעהנע ווייב, די לערכע, די פּופּע — בלייבט זי פאר איהם אין דער ראָלע, ווייל זי איז גליקליך נאָר מיט דעם וואָס זי האָט איהם גליקליך געמאכט. פאר איהם וויל זי שיינען אלס גליקליכע, צופריעדענע, זאָרגלאָזע, טאנצענדע נאָרא. אין דער ווירקליכקייט אָבער זעהט איהר, אז זי האָט קיין מאָל ניט געקענט פאָלקאָמען זיין גליקליך, צופריעדען און זאָרגלאָז. איהרע גייסטיגע אויגען און איהר ליעבענדעס

הארץ האָבען שטענדיג געזעהן און געפיהלט ווי עגאָאיסטיש דער מאַן איז. ווען ער מאַכט איהר פאָרווירפע, ווארום זי פערשווענדעט געלד און פרעגט זי, וואָס וועט זי טאָן, אויב פלוצלונג וועט אַ ציגעל צושפּאַל־טען זיין קאָפּ און ער וועט שטאַרבען? ענטפערט זי: אויב אַזאַ אונגליק וועט געשעהן, וועט זי זעהר ווענינג קימערן דאָס געלד. ווארום זי לעבט צוליעב איהם. ווען זי אָבער זאָגט, אַז אום צו רעטען איהם פון שאַנדע וועט זי בעגעהן זעלבסטמאָרד... הארט איהם ניט איהר טויט. ער איז בעזאָרגט וואָס זאָגאַר איהר טויט וועט ניט רעטען זיין נאָמען. איהם שאַקירט, וואָס זיין געפאַלענער פריינד זאָגט איהם „דו", זי פער־שטעהט עס ניט, ווייל זי איז בערייט צו טאָן אַלעס פאַר איהרע פריינד. ער איז העפליך מיט מענשען, ווייל אַזוי פאָרדערט דער עטיקעט. זיינען זיי אָבער ניטאָ דערביי שיקט ער זיי צום טייוועל, ווייל ער ליעבט זיך אליין. זי זעהט זיין פאַלשקייט און ליידעט, ווייל זי טראָגט אין זיך שטענדיג מענשען־ליעבע, ווייל איהר איינפאַכע זעעלע איז ריין און נאָבעל... אין איין אויגענבליק פערגעסט ער שוין, אַז זיין בעסטער פריינד, דאָקטאָר ראַנק האַלט ביים שטאַרבען, און ער ווייסט נאָר אַז לעבען איהם זיצט אַ רייצענדעס ווייב, וועלכע בעלאַנגט צו איהם. זי אָבער פערגעסט ניט די ליידען און די צרות פון אַנדערע. ער איז שטענדיג אַן עגאָאיסט, אַ חיה מיט ברוטאַלע געפיהלען, וועל־כער וויל לעבען נאָר פאַר זיך. זי וויל איהר לעבען און גליק זאָל זיין געבויט אויף אַ געפיהל פון מענשליכקייט. ער וויל ניט דענקען פון דעם אינהאַלט פון לעבען, איהם אינטערעסירט נאָר די אויסערע פאָרמאַ־ליטעט. זי פרעגט אָבער, וואָס איז געזעלשאַפט, אויב דאָס ברעכט דעם ווילען פון איינציגען מענשען? וואָס זיינען די טויטע גרויזאַמע געזעצ־צע, אויב זיי רעכענען זיך נאָר מיט דער טהאַט און ניט מיט די הומאַנע מאָטיווען, צוליעב וועלכע די טהאַט איז געשעהן? וואָס זיינען די קאַלטע בוכשטאַבען פון קלוגע ביכער, אויב זיי ערקלערען ניט די גאַנצע ווארהייט? ער, דער בעגרענצטער עגאָאיסט, שטומפּיגער בעל גאוה, זעלבסט צופריעדענער בורזשוא, — ער, ווען ער קריגט דעם געפעלשטען וועקסעל צוריק און זעהט, אַז די געפאַהר איז פערביי, — ער, וועלכער האָט צוטראָטען איהרע האָפנונגען, האָט גרינג געשעצט איהר גרויסען אָפּפער, האָט מיט אכזריות בעליידיגט איהרע אַלע געפיה־לע פון מענש, פרוי און מוטער, — ער, וועלכער האָט זיך אַזוי פיעל

און אזוי שווער געגען איהר פערשולדיגט, — ער ערשיינט אלס „גנעדי־גער הערדשער און זאָגט איהר: אז ער שיינקט איהר ווידער זיין גנאדע און אז ער ערלויבט איהר אויך ווייטער צו זיין זיין שעהנע פופּע, זיין ווייב, זיין שקלאַפין...

די פרוי, וועלכע האָט אזוי לאַנג געשוויגען, פאַנגט אָן צו רעדען, זי זאָגט איהם, אז אַכט יאָהר האָט זי געלעבט מיט איהם און ער האָט נאָך קיין מאָל מיט איהר ניט גערעדט ערנסט. אַכט יאָהר געלעבט צוזאַמען מיט א פרעמדען מענשען און מיט איהם דריי קינדער גע־האַט...

זי פערלאָזט דאָס הויז פונ׳ם פרעמדען מאַן, ווארום וויכטיגער ווי צו זיין ווייב און מוטער איז צו זיין מענש. יא! זי וויל זיין מענש. זי איז ניט קיין היילינגע, ניט קיין מלאך, ניט קיין הויך־שטרעבענדע אידעאַליסטין — זי איז א ליעבע, סימפּאַטישע, עהרליך דענקענדע און עהרליך פיהלענדע פרוי, און זי וויל ליעבען און לעבען אלס מענש!..

ווי אזוי האָט קאָמיסאַרזשעווסקאַיא געשפּיעלט די ראָלע פון נאָראַ? קאָמיסאַרזשעווסקאַיא האָט די ראָלע גאָר ניט געשפּיעלט. ווי קענט איהר זי פערגלייכען, צום ביישפּיעל, מיט אזא שוישפּיעלערין ווי סאראה בערנארד? קיין פערגלייך! סאראה בערנארד שפּיעלט ניט נאָר די גאַנצע ראָלע, זי שפּיעלט יעדען זאַץ, יעדע פראַזע, יעדען וואָרט זאָגאר. זי האָט פון יעדע שטעלע אָן אנדער פּלאַסטישע בעוועגונג, אָן אנדער אויסדרוק, א נייע פּאָזע, א נייעם עפעקט. קאָמיסאַרזשעווסקאַיא האָט ניט קיין קלאַסישע פּלאַסטיק, קיין גלאַנץ, קיינע אויפטועבצען, קיין שפּיעלען. זי שפּיעלט ניט. איהר קענט זי ניט פערגלייכען מיט דוזע, ווייל דוזע האָט גאָט געגעבען א זיסע בעצויבערענדע שטימע מיט א זעלטענעם טעמבער, און ווייל אין דוזע׳ס איינפאַכסטע בעוועגונגען איז דאָ נאַטירליכע שעהנע פּלאַסטיק און א טיפע שטימונג, — וואָס די קאָ־מיסאַרזשעווסקאַיא בעזיצט ניט. דאָך ערלויב איך מיר צו זאָגען, אז ניט דוזע און ניט בערנארד וועלען אימשטאַנדע זיין צו שאַפען אזא „נאָראַ", ווי די קאָמיסאַרזשעווסקאַיא — ניט מיט איהרע קליידער, ניט מיט איהרע בענעהמונגען, ניט מיט איהר האַלטען זיך, ניט מיט איהר פּאָזירען, ניט מיט איהרע בעטאָנונגען האָט זי געקענט צייגען אויף איין אויגענבליק, אז זי איז א קלוגע שוישפּיעלערין, א געניטע קינסט־לערין, — זי איז געווען די איינפאַכע, לעבעדיגע, נאַטירליכע „נאָראַ".

ניט די „נאָרא״, וועלכע קען זיין פערשטענדיג דעם גלענצענדען פראנ־
צויז אָדער דעם אין קונסט ראָמאנטישען אנגלאָזאקס, נאָר די צו פריי־
הייט שטערבענדע נאָרא, וועלכע קען געגליכען ווערען, לעבען און
קעמפּפען אין סקאנדינאווישען אָדער אין רוסלאנד, — די נאָרא וועלכע
קען פערשטענדליך זיין נאָר דעם, וואָס האָט געוואָהנט צוזאמען מיט
נעקראסאָוו׳ס „רוסישע פרויען״, און האָט געדענקט וועגען די פרויען
טיפען, וועלכע זיינען געשאפען געוואָרען פון די גרויסע סקאנדינאווי־
שע דיכטער, און האָט פערשטאנען זייערע שטרעבונגען און געפיהלט
זייערע לײדען... זשעניאליטעט איז איינפאך. דער איינפאכער מענש
אָבער, רעכענט איינפאכקייט זעהר ביליג. ער שעצט דוקא הויך דאָס
קאָמפּליצירטע... קאָמיסארזשעווסקאַיא איז איינפאך, זי שפּיעלט ניט,
זי קינצעלט זיך ניט און דאָס מאכט זי פאר היגע טהעאטער געהער
ניט פערשטענדיג... זי שפּיעלט ניט, זי שרייט ניט, מאכט ניט קיין
טראגיש געזיכט ווען זי טאנצט אין צווייטען אקט די טאראנטעלע.
אָהן ווערטער ריהרט זי איין. זי דערצעהלט אייך גאָרניט און איהר
פיהלט די גרויסע טראגעדי וואָס שפּיעלט זיך אָב אין דעם מאָמענט
אין דער צואווייטאָגטער זעעלע פון דיעזער ערוואכטער יונגער פרוי, און
איהר וויינט...

נור די קונסט איז גרויס, וועלכע איז איינפאך און נאטירליך ווי
די נאטור אליין, וועלכע זי רעפּראָדוצירט...

קאמיסארזשעווסקאיא און בראוויטש אין איבסענ׳ס „בוימייסטער״.

בוימייסטער סאָלנעס האָט זיך אויפגעבויט א היים מיט שעהנע זאַלען, מיט דריי ליכטיגע צימערן פאר קינדער, מיט א הויכען, זעהר א הויכען טורם, וועלכע זאָל איבערשטייגען אַלע אנדערע געביידעס פונ׳ם סאַציאַלען לעבען. ער איז ארויף מיט א זיעגער־קראַנץ אויף דיע־זען וואונדערשעהנעם טורם, וועלכער האָט געשטרעבט הויך צו הימ־לען און... איז פון דעם טורם ארונטער געפאַלען א צושמעטערטער, א צוריבענער אויף אש. ער האָט געמוזט צושמעטערט ווערען, זיינע שעהנע ליכטיגע זאַלען מיט׳ן הויכען טורם האָבען געמוזט בלייבען לעער, ווארום ער האָט ניט געהאַט קיין היים, קיין פאַמיליען־לעבען, קיינע קינדער, קיין ליעבע, קיין פערבינדונג, קיין צוועק, קיין העכערע אידעע, קיין היים־גאָט, וועלכער זאָל אין דעם בית המקדש וואָהנען! דער בוימייסטער ליגט אין שטויב א טויטער און די שעהנע געביידע פונ׳ם „היים״ שטעהט לעדיג... ניטאָ קיין היים ביי׳ם בוימייסטער אליין, אָהן א היים זיינען אויך די, פון וועלכע דער בוימייסטער האָט געבויט שעהנע הייזלעך און וואונדערבארע וויללאַס... די איינפאַ־כע אַלטע, אמת׳ע, הייליגע, געמיטהליכע, ווארעמע צוזאַמענבונדענע היים איז פערברענט געוואָרען, און די נייע היים, אין וועלכע שעהנע פאָרמען מע זאָל ניט איינפאסען, איז דאָך ניט מעהר ווי א ליגען, א פאַלשקייט, אַן אונזיננינגע, אָבגעלעבטע געוואָהנהייט. דער היינטיגער מענש, דער עגאָאיסט, דער פּראַקטיקער, דער מייסטער פון בויען, דער מאַטעריאַליסט, דער חכם צו מאַכען פאר זיך אליין א וועג, — דער דאָזיגער מענש, וועלכער לעבט אָב זיינע בעסערע יאָהרען אין דרויסען אָהנע צו לעבען מיט א אינערן לעבען, — דער מענש האָט קיין היים

ניט. זיין אלטע היים איז חרוב געוואָרען און קיין נייע פאָרם פון קיין היים איז נאָך ניט ערפונדען געוואָרען.

ווען מע האָט א גאָט, בויט מען פאר איהם א טעמפעל. ווען אָבער דער גאָט איז ארונטערגעוואָרפען געוואָרען פון זיין הויכען אידעאלען פעדעסטאל, ווען קיין גלויבען איז ניטאָ מעהר, ווער, אויסער א ליגנער און א היפּאָקריט, וועט געהן דעם דאָזיגען פערניכטעטען גאָט בויען א טעמפעל מיט א מזבח ?... בוימייסטער סאָלנעס, א קינד פון דאָרף, א זוהן פון נאאיווע בויערן האָט אמאָל אויך געהאט דעם נאאיוועז אויפריכטיגען גלויבען פונ'ם דאָרף־מענשען און האָט מיט ליעבע גע־בויט שעהנינקע, ווייסע, קליינע קירכען מיט הויכע טורמס. איין מאָל אין זיין לעבען האָט ער זיך אויפגעהויבען אויף דעם הויכען קירכען־טורם און האָט פון דאָרטען געדראָהט צו די הימלען... ער וועט ניט בויען מעהר קיין הויכע טורמס צו דעם גאָט אין וועלכען ער גלויבט ניט מעהר... ער וועט בויען פאר מענשען א היים מיט הויכע טורמס... אין דער היים דאַרף זיין די גאָטהייט... קיינער אָבער האָט אין דער וואָכעדיגער היים ניט געזעהן קיין הייליגקייט, קיינער האָט ניט גע־גלויבט, אז די וואולגארע געמיינליכע פאמיליענפערהעלטניסע פונ'ם פאמיליען־לעבען וועלען פערעדעלט און פערפיינערט ווערען, אויב מע וועט די דאָזיגע ליגען און פאלשקייט אריבערטראָגען אין א טעמפעל מיט א הויכען טורם... דער בוימייסטער אליין האָט דעם גלויבען ניט געהאט און ער איז ארונטערגעפאלען.

דער בוימייסטער סאָלנעס איז זעהר אן אינטערעסאנטע פערזענ־ליכקייט פאר אונז — מענשען פון א נערוועזער פסיחאָפּאטאלאָגישער וועלט, וועלכע איז פול איצט מיט סאָציאלע מענשען, אינדיווידועלע מענשען, איבער־מענשען, אונמענשען... סאָלנעס איז דאָס, וואָס מיר רופען אין אמעריקא „א סעלף מייד מען"... א מענש וואָס האָט מיט זיינע אייגענע פערהינקייטען און אייגענע ענערגיע געמאכט זיך א קאריערע. ער האָט פיעל געקעמפפט און געליטען אום צו ערפילען זיין אמביציאָן און ער האָט ווייניג געהאט צייט און מעגליכקייט צו לער־נען, צו ענטוויקלען פאר זיך א פילאָזאָפישע קלאָרע און בעשטימטע וועלט־אנשויאונג. ער האָט ניט קיין בעשטימטע געזעלשאפטליכע אי־דעאלען, ווייל ער איז צופיעל פערנומען מיט זיך אליין. דער קאמפף פאר דאָס דא־זיין האָט אין איהם אונטערדריקט אלע אלטרואיסטישע

נעפיהלע, — ער איז א הארטער ענאאיסט. ער איז א מענש מיט מאכט. אבער אלס נארוועגער, אלס א קינד פון די בערג, האט ער אין זיך א בארג־גייסט, א טראל, א צושטערער, אן עלעמענט, וואס שוואכט אין איהם אב דאס מענשליכע און שלעפט איהם צוריק צו דאס נאטירליכע... דורך דעם ווערט אבגעשוואכט זיין ווילען. אם וועניגסטען, אזוי מיינט ער סאלנעס אליין. ער האט געהאט אין זיך א קראפט צו בעהערשען און צו זיעגען. ער האט געגלויבט אין זיך און איז איבערצייגט, אז א שטארקער ווילען קען בעאיינפלוסען שוואכערע ווילענס, אז אין דער מענשליכער טהעטיגקייט שפיעלט א גרויסע ראלע דאס, וואס מיר רופען סוגזשעסציאן, בעאיינפלוסונג... דעם שטארקען מענשען מיט'ן מעכטיגען גייסט העלפען שוואכע גייסטער, אונטערווארפענע ספּי־ריטועלע מעכטע, וועלכע ערפילען ניט ווילענדיגערהייד וואס דער שטארקער ווילען—ו ו י ל... ווי אלע „אליין געמאכטע מענשען" האט ער צופיעל צוטרויען צו זיך און צו זיין איינפלוס, מאכט דאן, ווען ער האט ערפאלג, און איז מגזם זיין אייגענע שוואכקייט און אונ־פעהיגקייט דאן, ווען דער ערפאלג קעהרט זיך פון איהם אב. ער האט אין זיך נאך גענוג „היפּנאזענמאכט" צו פאראליזירען דעם ווילען פון א שוואכע מיידעל קאיע, אבער ער פאלט אריין באלד אונטער דעם איינ־פלוס פון דער שטארקער יוגענדליכער הילדע. אין דער פעריאדע פון זיין לעבען, ווען מיר זעהען איהם, איז ער שוין א פאלקאמען פסיכאפ־פאטאלאגישער סוביעקט. ער האט מורא פאר דער יוגענד, וועלכע וועט איהם אראפּשטויסען פון וועג, אזוי ווי ער האט אין זיין צייט גע־שטויסען פון וועג „די אלטע"... איהם ווייזט זיך אויס, אז זיין ווייב און זיין הויז־דאקטאר האלטען איהם פאר א גייסטיג געשטערטען מענשען... ער שרעקט זיך פאר די געהיימע גייסטער אין וועלכע ער האט אליין געגלויבט, ער האט מורא פאר דער מאכט פון איינפלוס, וועלכע ער האט אליין בענוצט. קיין בעפרידיגונג אין דעם וואס ער האט געשאפען האט ער ניט, ווייל דאס שטיקעלע אידעאלע וואס איז געלעגען אין זיין ענגאאיסטישע טהעטיגקייט, דער געדאנק צו בויען א היים פאר מענשען, איז געוועזן ניט מעהר ווי א ביטערער טעות. אין דער ווירקליכקייט האט ער אליין פאר זיך ניט געקענט שאפען קיין היים און ניט געקענט ערובערן קיין גליק. קיין פילאזאפישע אנשוי־אונג, וועלכע זאל איהם געבען טרויסט און ערקלערען די נויטווענדיג־

קייט און געזעצליכקייט פון די ערשיינונג האָט ער ניט געהאַט, דעם נאַאיווען דאָרפישען גלויבען האָט ער אויפ'ן הויכען טורם פערלאָרען, און ער איז געפאַלען א צובראָכענער.

אלינאַ, זיין ווייב, קען אָנגענומען ווערען אַלס א ריכטיגער סימבאָל פון דער אַלטער אמאָליגער היים. זי איז אייפערזיכטיג צו יעדען, וואָס קען ביי איהר אָוועקנעהמען דעם הערשער פון דער פאַמיליע, און בע־האַלטען איהם פאַר זיך אליין האָט זי ניט קיין מיטלען און קיין לעבענס־פעהיגקייטען. זי איז א פרעמדע אין די נייע געבאָרענע אומשטענדען. זי איז די קראַנקע, בענקענדע, ליידענדע פערגאַנגענהייט אין דער עפּאָכע פון א וואַקלענדער געגענוואַרט און אין א נעבעל פערוויקעלטער צוקונפט. די קראַנקע אלינאַ בענקט ניט נאָר איהרע אָבגעשטאָר־בענע קינדער, זי בענקט נאָך אַזעלכע קינדישע און ווי מיר מיינען גאַנץ אונבעדייטענדע זאַכען, ווי די ליאַלקעס מיט וועלכע זי האָט זיך גע־שפּיעלט אין דער יוגענד, די אַלטע זיידענע קליידער אין וועלכע די עלטערבאָבעס זיינען געגאַנגען צו דער חופּה, די בילדער פון די אַלטע מיטגליעדער פון דער משפּחה... זי בענקט נאָך דעם אַלעמען, ווייל דאָס האָט געשאַפען די אַטמאָספערא פון דער אַלטער היים, דאָס האָט דער אמאָליגער היים געגעבען איהר אייגענטהימליכקייט... דאָס אַלטע, דאָס שטאַרקע, דאָס בעל־הבית'שע, דאָס היימליכע — דאָס אַלעס האָט דער פייער צושטערט, און קיין נייעס איז ניטאָ...

דאָס נייע, דאָס צוקינפטיגע פאָרמירט זיך שוין שטילערהייד, עס ווערט געשאַפען דאָס קומענדע, עס קלאַפּט שוין אין דער טהיר פון דער געגענוואַרט... אָבער וואָס דאָס איז, ווייסען מיר נאָך ניט און זיין אמת'ן געשטאַלט קענען מיר נאָך ניט זעהן... הילדאַ קלאַפּט אין טהיר... איהר שטימע איז נאָך ניט דייטליך, איהרע פאָדערונגען נאָך ניט קלאָהר אויסגעדריקט... אָבער מיר הערען שוין פון איהר, אַז א מענש דאַרף ניט זיין צושפּאָלטען. די פראַזע, דאָס וואָרט פונ'ם היינטיגען מענשען דאַרף פערביטען ווערען מיט דער טהאַט. וואָרט און טהאַט דאַרפען זיין איינס. גליק גיט ניט נור דאָס הויז וואָס איז גע־בויט פון מאַטעריעלע שטיינער, נאָר אויך די לופט־שלעסער געבויט פון הויכע אידעאַלען און שעהנע פּאָעטישע שטרעבונגען. דער ווילען דאַרף זיין פריי. די אָרומיגע אַלטע רואינען פון דער געזעלשאַפטליכער עפענטליכער מיינונג דאַרפען ניט שטערען דעם מענשען געהן צו זיין

גליק. אין איהר, אין דער יוגענד, אין הילדע'ן זיצט נאָך אויך א טראַלל, אָבער זי זעהט דעם טריאומפף פונ'ם מענשען אין דעם וואָס ער וואגט צו געהן אין דער הויך. שטארבען פאַלענדיג פון דער הויך, ניט ליגענדיג אין דער ניעדער. זי האָט פיינט דאָס פיעל געפרייזטע און פערהייליגטע וואָרט „פליכט"... א וואָרט פון וועלכען היפּאָקריטען געהען זיך א מאנטעל און פאָליטיקער בויען דאָס „געזעצליכע" לע־בען. זי וויל, אז אנשטאָט פליכט, וועלכע פאראליזירט דעם אינדיווידוע־לען ווילען, זאָל זיין א מאָטיוו. פון א געדאנק און ווארעמקייט פון ליע־בע... יא, הילדא קלאַפּט אין טהיר. הילדא קומט... מיט איהר היל־פע וועט אמאָל געבויט ווערען די נייע היים...

צווישען די אקטען און געהענדיג אהיים האָב איך געהערט, ווי מען פערגלייכט קאָמיסארזשעווסקאיא'ס הילדא מיט דער הילדא פון אן אנדערע רוסישע שוישפּיעלערין, וועלכע שפּיעלט יעצט אויף דער ענגלישער ביהנע. אזא צוגלייכונג איז א פּראָפאנאציאָן, א לעסטערונג!.. פאר'ן אויג ניט די ענגליש־רוסישע אקטריסע פיעל, פיעל מעהר. זי שפּיעלט נאַרא ווי א קאָקעטקע און הילדא ווי א סוברעטין. דאָס קען מעהר דעם היגען פּובליקום געפעלען ווערען. אויסערדעם איז זי יונג, שעהן, ממזר'יש, קליידעט זיך מיט עכט ווייבערשען שכל. קאָמיסאר־זשעווסקאיא האָט ניט קיין ווייבערשען טאלענט צו קליידען זיך זי איז ניט גראציעז, זי גרימירט זיך ניט... עס הענגט אויף איהרע יעדע זאַך, זאָגאר די פאריקע... אָבער קאָמיסארזשעווסקאיא שפּיעלט ניט פאר'ן אויג, זי שפּיעלט פאר'ן העכערען געדאנק... ווען זי שפּיעלט הילדא איז דאָס ניט א לייכטזיננינגע מיידעל, וועלכע האָט א קאפּריז דער בוימייסטער זאָל זיך ברעכען דעם נאַקען... מען זעהט אין איהר שפּיעלען א נאָבעלע, ערעלע מיידעל, וועלכע סימבאליזירט א גרויסע אידעע, מען זעהט די יוגענד, וועלכע וויל די געגענוואַרט זאָל שטאר־בען מיט א הערליכען טויט. מען זעהט א פרוי, וועלכע האָט א ליע־בענדעס הארץ און א פרייען ווילען, מען זעהט א געשעפּף, וואָס דענקט און פיהלט און שטרעבט! קאָמיסארזשעווסקאיא איז ניט דער שעהנער קערפּער, ניט דער גוף פון שוישפּיעל קונסט, זי איז די ערעלע נשמה פון

קונסט, די עדעלע זעעלע, די גרויסע גאָטהייט, וועלכע בלייבט גרויס, מענשליג און הייליג אין וואָס פאַר אַן אָרעמען טעמפּעל מען זאָל דיעזע גאָטהייט ניט שטעלען! עס איז ניטאָ, עס איז ניט געווען און איך וויים ניט, אויב עס וועט זיין אַן ארטיסטין, וועלכע וועט קענען מיט אַזוי פיעל קראַפט און שעהנקייט, מיט אַזוי פיעל אמת׳ען פאַטהאָ׳ס און וואַרהייט, מיט אַזוי פיעל ערהאַבענהייט און גרויסקייט דורכפיהרען דעם דריטען אַקט פון „בוימייסטער״, ווי די קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ...

צוזאַמען מיט איהר האָט דער צושויער געזעהן ווי דער פערהיפּ־נאָטיזירטער בוימייסטער שטייגט אַלץ העכער און העכער אויף זיין טורם, צוזאַמען מיט איהר האָבען מיר געפיהלט די טראַגעדיע פון זיין פאַלען. און צוזאַמען מיט איהר האָבען מיר מיט בעגייסטערונג אויסגע־שריגען: „איך האָב געהערט האַרפען אין דער הויך! מיין, מיין בוי־מייסטער!״

בראַוויטש איז ניט געווען בראַוויטש נעכטען, ער איז געווען בוי־מייסטער סאָלנעס! איך האָב געלעזען פיעלע ביכער איבער איבסענען, איך האָב געלעזען הונדערטער פירושים אויפ׳ן בוימייסטער, איך האָב זיך בעקאַנט געמאַכט מיט פיעלע ערקלערונגען, איך האָב געהערט פיעל קשיות און שאלות. בראַוויטש האָט געגעבען צו פערשטעהן וואָס דער בוימייסטער איז, בעסער פון אַלע קריטיקער און געלערנטע; ער האָט פערענטפערט אַלע קשיות און פראַגען געשיקטער פון אַלע איבסענים־טען און ליטעראַטור־קענער, ער האָט ערקלערט דעם טיפ פונ׳ם בוי־מייסטער דייטליכער און קלעהרער פון איבסענ׳ען אליין!... וואויל איז צו דעם דיכטער, וואָס קריגט אַזעלכע קאָמענטאַטאָרס פאַר זיינע ווערקע ווי בראַוויטש איז. עס איז אַן עהרע פאַר בראַוויטשען צו שפּיעלען איב־סענען, עס איז אָבער ניט קיין קלענערע עהרע פאַר איבסענען געשפּיעלט צו ווערען פון בראַוויטשען! בראַוואָ בראַוויטש!

„דאס לעבען פון א מענשען".

א פאָרשטעלונג אין פינף בילדער מיט א פראָלאָג. פון לעאָניד אנדרעיעוו.

אנדרעיעוו'ס „לעבען פון א מענשען" גיט מיר די געלעגענהייט צו זאָגען א פּאָר ווערטער וועגען דעם טויט פון אן אלטען גוטען פריינד. אין איינעם און דעמזעלבען טאָג איז מיר אויסגעפאלען איבערצולעבען צוויי שווערע, דריקענדע פאָרשטעלונגען: אין דער פריה די לויה פון א פריינד, אבענדס דאָס ווערק פון אנדרעיעוו'ן געשפּיעלט פון קאָמי־סארזשעווסקאיא'ס טרופּע.

מיינער אן אלטער גוטער פריינד איז געשטאָרבען. א שטילער מענש געוועזען, אן עהרליכער, א רוהיגער, א שווייגענדער. ביז די לעצטע מינוט פון זיין לעבען האָט ער געקעמפּפט שווער פאַר זיין לעבען און האָט געשוויגען. א שרעקליכע קראנקהייט האָט איהם פערפאָלגט, ער האָט געליטען און געשוויגען. נאָכדעם האָט ער שטילערהייד צוגעמאכט זיינע אויגען און איז אנשוויגען געוואָרען אויף אייביג... ווי זאָגט לעאָניד אנדרעיעוו: „ער איז געקומען פון דער פינסטערער נאכט און איז צוריק אין דער פינסטערער נאכט פערשוואונדען געוואָרען".

איידער די דעקעל פונ'ם ארון האָט צום לעצטען מאָל פערדעקט זיין בלאסען, טויטען פּנים, האָב איך נאָך אמאָל א קוק געטאָן אויף איהם, און די אלטע, אלטע שמערצליכע פראגע האָט מיך אנגעהויבען צו פּלאָגען: ווער האָט געדארפט, ער זאָל קומען אויף דער וועלט און זאָל צוריק פון דער וועלט אוועקגעהן? ווער האָט געדארפט, ער זאָל קעמפּפען און ליידען, ער זאָל לעבען און שטארבען, קומען פון דער פינסטערנים צו פיהרען דאָ „דאָס לעבען פון א מענשען" און אוועקגעהן צוריק אין דער פינסטערער נאכט? ווער? אויף די פראגען האָט לעאָניד

אנדרעיעוו זיך אונטערגענומען צו ענטפערן אין זיין ווערק. אויף דער פראַגע: ווער? ענטפערט אנדרעיעוו: ער! דער אונבעקאַנטער, דער געהיימניספאָלער, דער פערבאָרגענער אונטער אַ שוואַרצען מיסטישען שלייער, דער, וואָס איז בעדעקט מיט דעם גרויען מאַנטעל פון דער אייביגער צייט, אַ גרויסער, אַ מעכטיגער, אַן אונזיננינגער, אַ אונפערשטענדליכער, אַן אונפערמיידליכער, אַ גלייכגילטיגער, אַן אונבעוועגליכער, ניט פיהלענדער, אויסער אונז עקזיסטירענדער, וועלכער האַלט אין זיינע לאַנגע קאַלטע הענד דאָס ליכט פון אונזער לעבען... ווער איז ער? דער שיקזאַל? די נאַטור? גאָט? ...

אנדרעיעוו רופט אָן זיין ווערק „אַ פאָרשטעלונג". עס איז ניט קיין דראַמאַ, ניט קיין קאָמעדי, ניט קיין לעבענס־בילד, ניט קיין היסטאָרישע טראַגעדי, עס קומט פאָר אין אַלע היסטאָרישע צייטען און אין דער געגענוואַרט, עס געשעהט אומעדום, וואו עס זיינען דאָ מענשען, — עס איז אַ „פאָרשטעלונג" פון דעם מ ע נ ש ע נ ס לעבען... דיעזע פאָרשטעלונג איז אַ שווערע, הערצרייסענדע, דריקענדע לויה. עס איז ניט די לויה פון איין פריינד, נאָר די לויה פון׳ם מענשען בכלל. אנדרעיעוו פיהרט צו דער לויה ניט דעם מענשען נאָכ׳ן טויט, נאָר דאָס לעבען פון׳ם מענשען... יאַ, עס איז די לויה פון דעם היינטיגען צוקרענקטען און צו־וועהטאָגטען מענשען, די לויה פון אַלע זיסע האָפנונגען און פאָעטישע טרוימערייען, די לויה פון יעדען קאַמפף פאַר אידעאַלען און פון אַלע נאָבעלע שטרעבונגען. אין דיעזער „פאָרשטעלונג" זעהט איהר אויך, די לויה פון דער אמאָליגער שטראַהלענדער רוסישער ליטעראַטור. די לויה פון גאָגאָל׳ס לעבעדיגע מענשען און טורגעניעוו׳ס ליכטיגע בילדער. פינסטער איז אין דער זעעלע פון׳ם דיכטער אנדרעיעוו, גראַדע אַזוי ווי עס איז פינסטער אין זיין גרויסער היימאַטה ווייט אַרום איהם. דער אונבעקאַנטער אין גרויען שטעהט אין פאָדערגרונד. לעבען איהם זיינען נאָר פיער איילען בעלייכטעט פון דעם מענשענ׳ס אייגענע לעבענס ליכטעל. און אַרום איז אַ שרעקליכער תהום פון פינסטערניס, אַ שטיל־שווייגענדער אָקעאַן פון דונקעלען מיסטיציזמוס. אַ דונקעלעס בילד, אַ פעסימיסטישעס בילד, אָבער אַ גרויסעס בילד, געמאָהלען פון אַ גרויסען מייסטער, וועלכער האָט אַ קראַנקע זעעלע און אַ פערדונקעלטען געדאַנק.

„מעמענטאָ מאָרי!" געדענק, אַז דו דאַרפסט שטאַרבען. אַמאָל

אין די אַלטע צייטען אויף די גרעסטע הוליאַנקעס און שמחות ווען אַלע תאוות און ווילדע אינסטינקטען פלעגען ווערען צוקאָכט פון שכרות, ליידענשאַפטליכע טענץ און רייצענדע מוזיק, פלעגט מען ווייזען אַ שאַרבען פון אַ טויטען מענשען... אַנדרעיעוו'ס פּיעסע איז אַ „מעמענטאָ מאָרי!" אין אונזער צייט, ווען דאָס טהעאַטער גיט נאָר לייכטע, פאַלשע, אינהאַלטסלאָזע, אונזיננינע, די לוסט און תאוה וועקענדע, צינישע פאָרשטעלונגען, האָט געמוזט אַלס אַ פּראָטעסט, אַלס אַ געגענזאַץ געבראַכט ווערען אַזאַ מין אַרט דראַמא, וועלכע זאָל האָבען די בעדייטונג און די ווירקונג פון אַ טויטען קאָפּ... אַ פאָרשטעלונג מיט אַ בעלערענדען, ניכטערענדען אינהאַלט, וועלכע זאָל דערשרעקען דעם מענשענס פאַנטאַזי און אויפוועקען זיינע געדאַנקען...

דער אונגעוועהנליכער ערפאָלג פון דער „לוסטיגער וויטווע" ברענגט אויף דער ביהנע „דאָס לעבען פון אַ מענשען". די טויזענדער ליגען פון ראָמאַנטיזמוס, מיט וועלכער דער מענש נאַרט זיך אָב, האָבען געמוזט ברענגען די גרויזאַמע ווירקליכקייט. די נאַקעטע, פון סעקרעטנע חלאת'ן צופוילטע וועננוס האָט ארויסגערופען דעם מלאך המות. אַמאָל, אין דער צייט פון אַ פּעסט, ווען דער מלאך המות האָט געטראָגען צו די מענשען טויט, פערצווייפלונג און שרעק, האָט באָקאַטשיאָ געבראַכט לוסטיגע, שעהנע פּיקאַנטע ערצעהלונגען פול מיט ליעבע, פרייד און לעבענסלוסט. אין דער צייט אָבער, ווען דאָס לעבען איז אַ ווילדע וואַקחאַנאַליע, אַן אָרגיע, וואו אַלע זיינען בערוישט, בעטויבט און פערשיכורט פון גרויזאַמען עגאָאיזמוס, פון ווילדע אינסטינקטען, פון ניעדריגע לוסט, — אין דער צייט פיהרט דער דיכטער ארויף אויף דער ביהנע דעם שרעקליכען אונבעקאַנטען אין גרויען מאַנטעל, צו דערמאָנען וועגען דעם טויט און צווינגען צו דענקען וועגען די אונזיננינקייט פונ'ם לעבען. דערפאַר זאָגט דער אונבעקאַנטער אין גרויען אין פּראָלאָג פון דער פאָרשטעלונג: „זעהט און הערט, איהר, וועלכע קומען אהער לאַכען און אַמוזירען זיך! פאַר אייערע אויגען וועט פאָראיבערגעהן דאָס לעבען פונ'ם מענשען, מיט זיין דונקעלען אָנפאַנג און דונקעלער ענדע". „מעמענטאַ מאָרי!"

מיט גרויסע שמערצען און שווערע וועהען ווערט דער מענש געבוירען אויף דער וועלט. מיט דער מוטער'ס טויט ווערט געקויפט דאָס נייע לעבען. אַ קינד ווערט געבוירען און אַ נייע ליכטעל צינדעט

זיך אָן אין דער האנד פון דעם גרויען אונבעקאנטען. א גרויסער, געהיימניספאָלער אקט פון דער נאטור געשעהט, און אין דערזעלבער צייט רעדען די אַרומיגע מענשען פון דומהייטען, קליינליכקייטען, עגאָ־איסטישע אינטערעסען. דעם נייגעבאָרענעם מקבל פּנים צו זיין זיינען געקומען די אַלטע דאמען: קנאה, שנאה, גייציגקייט, נויט... דער פאָטער פונ'ם קינד פערגעסט די שרעקליכע שמערצען פון זיין געליעבטע פרוי, ווי באלד ער ערפאהרט נאָר, אז דאָס נייע געבאָרענע קינד איז עהנליך צו איהם. דאָרטען שטארבט די מוטער, און דער דאָק־טאָר פערגעסט דערוויילע ניט צו דערמאָנען, אז איהם קומט מעהר געלד, ווייל ער האָט געגומען דאָס קינד מיט א צוואנג...

נאָכדעם איז דאָס קינד שוין א יונגער מענש. דאָס איז דער איינ־ציגער ליכטיגער מאָמענט אין דיעזען דונקעלען בילד... אָבער עס איז ניט דערפאר ווייל אין דעם יונגען מאנ'ס לעבען איז ווירקליך דאָ ליכט, און פרייד, און גליק. ניין! עס איז נאָר אזא פעריאָדע, ווען דער מענש קען זיך אליין אָבנארען, קען זיך בענוגענען מיט א אויסגע־טראכטער פרייד... עס איז א אילוזיאָן געבוירען פון א פאנטאזי... דער מענש איז גליקליך, ווען ער בויט זיך א פרעכטיגען שלאָס אין דער לופטען... אָבער אין זיינע מיטעלע יאָהרען, ווען ער האָט שוין דעם פרעכטיגען שלאָס מיט פופצעהן צימערן אין דער ווירקליכקייט, דאן האָט ער שוין ניט קיין צופריעדענהייט און קיין פרייד. אמת, אין דער יוגענד רעוואָלטירט דער מענש, ער פּראָטעסטירט געגען דעם אונבעקאנטען אין גרויען, ער קעמפּפט. אָבער דאָס איז אויך נאָר אַן אילוזיאָן... דער אונבעקאנטער ריהרט זיך ניט פון אָרט, ענדערט זיך ניט, ווערט ניט אנדערש... דעם מענשענ'ס הייסע רייד, זיין פּראָ־טעסט, די קלעפּ פון זיין קעמפּפענדען שווערט פאלען אין דער פינס־טערער וויסטעניס. און די מנורה פונ'ם מענשענ'ס לעבען ווערט ברע־נען זאָלאנג עס איז דאָ בוימעל. קיין איין אויגענבליק ניט לענגער. די פינסטערניס ארום בלייבט אויך דיזעלבע... זי איז אונבעוועגליך, ווי דער מענש אין גרויען. עס קומען יאָהרען, ווען דער מענש פערנעהמט א געוויסען פּלאץ אין דער געזעלשאפט. ער פערגעסט די פּאָעטישע פער־גאנגענהייט און די פּראָזאאישע צוקונפט. ער געהט שטאָלץ אויפ'ן באל פון זיין לעבען. מיט איהם געהען דעם מענשענ'ס פריינדע, די גרויסע זשעניען, די לערער דער מענשהייט. איהם פאָלגען נאָך די

פיינדע דעם מענשענ׳ס,—פינסטערלינגע, צושטערער פונ׳ם מענשענ׳ס גליק און מענשענ׳ס פרייהייט... נאָכדעם קומט די פּעריאָדע פונ׳ם מענשענ׳ס לעבען ווען אַלעס איז אַרום פוסט און לעער, ווען אין זיינע פופצעהן צימערן שפּאַצירען אַרום די פערניכטונגס־קרעפטע, די מייז און מיאוסקייטען, ווען די געגאַנוואַרט קען איהם גאָר נישט ניט געבען, אויסער עראינערונגען, אויסער קינדישע שפּיעל געצייג... נאָכדעם קומט דעם מענשענ׳ס לעצטע טרויעריגסטע צייט פון לעבען. קיין ליעבע, קיין לעבענסבעגלייטערין, קיינע אילוזיאָנען, קיינע זיסע חלומות... ער זעהט, אַז די וועלט אַרום איהם איז אַ דונקעלער קאַבאַק... אַ גע־מיינער שיינקהויז. אַרום איהם געפינען זיך די אַרויסגעוואָרפענע, די ערניעדריגטע, די בערויבטע, די, וואָס האָבען פערלאָרען זייער לעבען, זייער זינען, זייער מענשליכען געשטאַלט. אַרום איהם איז אַ משוגענע, אָבגענאַרטע, קראַנקע, וועלט אַ צופוילטע פון קראַנקהייטען און שמער־צען... דער בוימעל פון זיין לעבענסלאָמפּ איז אויסגעברענט און דאָס ליכט גיט אַ לעצטען פלאַמער־אויף, און ווערט פערלאָשען... און אַרום בלייבט ווידער די אייביגע פינסטערניס. אַלעס פערשווינדעט אין דעם דונקעלען תהום, עס בלייבט נור שטעהן דער שרעקליכער אונ־בעקאַנטער אין גרויען... ער בלייבט שטעהן אונבעוועגליך, ווי ער איז געשטאַנען די גאַנצע צייט, פונ׳ם מענשענס לעבען און ווי ער וועט בלייבען שטעהן אייביג... איהם ריהרען ניט דעם מענשענס געבעט און שרעקט ניט דעם מענשענס פּראָטעסט, איהם פרעהט ניט דעם מענ־שענ׳ס פרייד, און קימערט ניט דעם מענשעס טרויער. ער בלייבט ביז דעם סוף פון דער וועלט אַ בלינדער, אַן אונבעוועגליכער, אַן אונפער־מיידליכער, אַן אונערקלערליכער...

— —

יאָ, מע דאַרף אַמאָל געהן אויף אַ לויה, אום מע זאָל ניט פערגעסען די אויפגאַבע פונ׳ם לעבען, מע דאַרף אַמאָל ווייזען דעם פערשכור׳טען מענשען דעם שאַרבען פון אַ טויטען, אום ער זאָל זיך אביסעל אויס־ניכטערען... אָבער דאָס לעבען פון אַ מענשען איז ניט אַ לויה... די לויה קומט ווען דער מענש הערט אויף צו לעבען... עס איז דאָ לעבען, טהעטיגקייט, קאַמפּף, ליעבע, שטרעבונגען, האָפנונגען, די שעהנ־קייט פון דער נאַטור... אויב דאָס לעבען פון אַ ראָזע, וועלכע בליהט אויף אין מאַי און שטאַרבט אין יוני — אויב דאָס לעבען פון אַ ראָזע

רופט ארוים אונזער בעגייסטערונג און בעוואונדערונג, היינט ווי שעהן און ווי הערליך איז דאָס לעבען פון א מענשען, וועלכעס ציהט זיך צעהנדליגער יאָהרען און וועלכעס איז פול און רייך מיט געשעהעניסען און פּאַסירונגען!... פערגלייכט די טויטע ראָזע מיט דעם מענשען, וואָס דענקט און פיהלט און שטרעבט! עס איז ניט וואהר, אז דער שיק־זאל פונ'ם מענשען בלייבט אימער דערזעלבער, אונפערענדערט. דער מענש נעהמט אלץ מעהר און מעהר אָב פונ'ם בלינדען שיקזאל זיין איי־גענעם גורל און ריכטעט אלץ מעהר איין זיין לעבען נאָך זיין אייגענעם בעגעהר... דער פלאַץ פונ'ם מענשענ'ס לעבען בלייבט ניט אימער דיזעלבע „ד' אמות" בעלייכטעט נאָר מיט זיין סוביעקטיווען ליכט, און אַרום איהם בלייבט ניט דיזעלבע אייביגע אונבעוועגליכע פינס־טערניס. א טעות! דער מענש טרייבט די פינסטערנים אלץ ווייטער און ווייטער פון זיך, ער נעהמט ביי איהר אָב גאַנצע פּראָווינצען, ער בעלייכטעט מיט זיין געדאַנק גאַנצע געגענדען... זאָגאר דער שרעק־ליכער גרויער אונבעקאַנטער בלייבט ניט שטעהן אויף זיין אָרט אונבעוועגליך, דער מענש רוקט איהם אלץ ווייטער און ווייטער ארוים פון די ספערען פון זיין לעבען און בעלייכטעט „איהם" אליין מיט דעם ליכט פון זיין פאָרשענדען גייסט. דער מענש קריגט אלץ מעהר און מעהר מעגליכקייטען צו מאכען זיין לעבען גליקליכער, רוהיגער, שעה־נער... אויב די דאָזיגע מעגליכקייטען ווערען יעצט גערויבט פון איהם דורך זיינע מיטמענשען, דארף ער פאר זיי קעמפּפען! קעמפּפען פאַר זיין גליק און שטרעבען צו העכערען פאָרמען פון געזעלשאַפטליכען לעבען. דאָס איז די אויפגאַבע פונ'ם לעבעדיגען מענשען. די לויה איז נור פאר די טויטע! אנדרעיעוו זיצט אויפ'ן בית עולם און מיינט, אז ער איז אויפ'ן גרויסען פעלד פון לעבען.... פערפלוכט זאָל זיין די צייט, וועלכע צווינגט א בעגאַבטען דיכטער צו זיין א קברות מאַן! עס לעבען דאָס לעבען!

„גאָט פון נקמה".

געשפּיעלט פון קאָמיסאַרזשעווסקאַיאַ'ס טרופּע.

ווער איז דער מורא'דיגער גאָט פון נקמה? איז דאָס דער מעכטי־גער אידישער גאָט, וועגען וועלכען עס שטעהט געשריבען: פּוקד עון אבות על שלשים ועל רבעים — אַ גאָט וואָס בעשטראָפט דעם דריטען און פערטען דור פאר די זינד פון די עלטערען? אָדער זיינען דאָס די אונפערמיידליכע געזעצע פון ערליכקייט, — די דאָזיגע גרויסע נאַ־טור געזעצע, וועלכע טראָגען אריבער מיט'ן בלוט פון די עלטערען שרעקליכע פאָלגען פאר די אונשולדיגע קינדער? אָדער זיינען דאָס די אייזערנע אומשטענדען, וועלכע, ווי באלד זיי כאפּען נור אריין אַ קרבן, וועלען זיי שוין שטויסען איהם ווייטער און טיעפער אין אָבּ־גרונד, געגען זיין ווילען, געגען זיין הייסען פערלאַנג חרטה צו האָבען, געגען זיין שטרעבונג אומצוקעהרען זיך צוריק? דער עהרליכער פרו־מער איד, דער סופר, דער מענש וואָס בעשעפטיגט זיך מיט אַ מלאכת אלקים, ער גלויבט, אַז גאָט איז אַן אל קנא, אַ נוקם ונוטר, אַ צאָרנדיגער גאָט, אַ גאָט פון ראַכע און שטרענגע פאָדערונגען. זינד ער לעבט אַלס מענש, האָט ער, דער פרומער איד, אונטערדריקט זיין ווילען צוליעב דעם ווילען פון דעם אַלמעכטיגען. און אויב איהם וועט דער שטרענגער גאָט בעשטראָפען, וועט ער געוויס ניט פרעגען קיין קשיות: פאַר וואָס? ער ווייס וויפיעל ער האָט צו ערוואַרטען פון זיין גערעכטען גאָט.

דער גראָבער יונג, נאַאיווער מענש און בלינדער גלויביגער, יאַנקעל שאַפּטשאָוויטש, וועלכער פיהרט זעהר אַ שמוציגען געשעפט און פיהלט זעהר גוט, ווי ניעדריג ער שטעהט אין געזעלשאַפטליכען לעבען, — דער דאָזיגער אונוויסענדער מענש איז אָבער ניט אין גאַנצען אונטער־דריקט אונטער דעם ווילען פונ'ם שעפּפער, ער איז ניט דערגאַנגען צו

אזא אונטערוואָרפענהייט אונטער גאָט'ס מאכט, ביז אזא מדרגה פון רעזיגנאַציאָן און פערטיגקייט אַלעס מקבל צו זיין באהבה, אָהן פּראַגעס און אָהן קשיות, ווי דער פרומער בעל־אמונה. אין דעם געפאַלענעם, פערשמוצטען יענקעל טשאפּטשאָוויטש לעבט דער מענש שטארקער ווי אין דעם ריינעם, יחוס'דיגען, זיידענעם אידען, און ער פרעגט: פאַר וואָס? ... פאַר וואָס זאָל דער אל שדי ניט העלפען א מענשען, וועלכער בעט איהם אזוי אויפריכטיג? פאַר וואָס זאָל ער ניט צייגען זיין מאכט, אויב ער איז א מעכטיגער? פאַר וואָס זאָל ער שטראָפען אן אונשולדיג קינד אויב ער איז ווירקליך א גערעכטער? ... ווי אַלע נאאיווע מענשען, ערוואַרטעט ער פון גאָט'ס הייליגע תורה צופיעל אָדער גאָר נישט. אָדער מע דאַרף זי פאַרגטערן און זי וועט שאַפען וואונדער, אָדער, ווי באַלד דער וואונדער איז ניט געשעהען, דאַרף מען די טאָכטער אראָפּשטויסען אין קעלער און די תורה הייסען מיט פעראַכטונג צונעהמען פון שטוב. אַרעמער מענש, די הייליגע תורה, וועלכע איז איינגעוויקעלט אין א סאמעטענער מענטעלע און בעפּוצט מיט א גאָלדענעם מגן דוד קען ניט דעזיפענקטירען א פערפעסטעטען פּלאַץ, מיט א ריינעם גלויבען קען מען ניט ריין מאכען אונריינע טהאַטען. דער גרויסער אַלמעכטיגער גאָט שווייגט, עס רעדען נור די שרעקליכע אומשטענדע. דאָס איז זייערע בלינדע נקמה. דאָס האָבען זיי צוריבען און צומאָהלען אויף אש און שטויב דיין קינד, ווי זיי צורייבען און צומאָהלען טויזענדער אנדערע אונשולדיגע קינדער. דאָס איז דער גאָט פון נקמה און אין דעם ליגט די דראמא פונ'ם מענשען! ...

פיעלע, גאַנץ אונפּאַרטייאישע מענשען פרעגען גאַנץ ערנסט: מיט וואָס קען אזא ווערק געפעלען? עס איז געבויט אזוי קינדיש. איהר זעהט ניט קיין סאָלידען פּלאַן פון א קענער אן ארכיטעקטאָר — קיין זאַך ניט אויסגעהאַלטען ביז'ן סוף, ניט דערענדיגט, איבערגעריסען, ניט דערמאָהלט, ניט דערשריבען, ניט דעררעדט, די כאראקטערע ניט דייטליך ארויסגעבראכט, די סיטואַציאָן ניט קלאָהר ערקלערט. א סך זאכען פּאַסירען, ווי עס ווייזט אויס, אָהן א פאַרוואָס. די שפּראַך — אַרעם און פאַרבלאָזן. די ספערע זעהר געמיין, די האַנדלענדע פּערזאָנען ניעדריג, די אינטערעסען קליינליך, דער געשפּרעך אונעסטעטיש ... די העלדען — אונוויסענדע ניעדריגע ברואים, וועלכע זיינען פּערזונקען אין שמוץ, וועלכע פערקויפען אָפען זייער קערפּער, רעדען צ. ב. ש.

פון „הייזער" געשעפטען, געפינען זיך אונטער דעם איינפלוס, פון ברו־טאלע אינסטינקטען, זיינען אבערגלוביש, גרוויזאם, לייכטזיניג. און דאס אלעס קומט פאר גאנץ אפען, ניט פערמאסקירט, ניט פערשלייערט. אויסער דעם ווי שטארק די דראמא איז, קלאפט זי נאר איבער די נערווען און ריהרט ניט אן דאס הארץ... זי רייסט ניט ארויס קיין איין טרער פון רחמנות און מיטלייד, רופט ניט ארויס קיין איין זיפץ פון סימפאטי און מיט־געפיהל. די אלע האנדלענדע מענשען בלייבען אונז גענצליך פרעמד מיט אלע זייערע ליידען, מיט זייער גאנצען שווערען קאמפף.

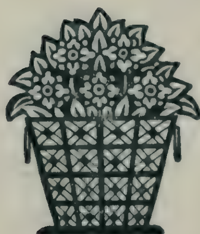
די אלע טענות קענען ניט פערקלענערן דעם ווערט פון שלום אש'ס ווערק אפילו אויף איין האאר. עס וועט זיך ניט געפינען קיין איין דענקענדער מענש, וועלכער וועט ניט אנערקענען, אז דאס ווערק איז פון אנהויב ביז'ן סוף א גרויסע שטיק ווארהייט, ווירקליכקייט, ריכטיגקייט. דער שמוץ, דער ציניזמוס, די ניעדריגע ספערע, די פערדארבענהייט, די אונוויסענהייט און אויסגעלאסענהייט פון די פערזאנען קענען ניט ווארגאר מאכען אינהאלט פון דער דראמא. דער אינטעליגענטער צושויער, (געדענקט, איך זאג, נאר דער אינטעליגענטער צושויער) זעהט ניט און קען ניט זעהן די נאקעטע קערפערס פון דיעזע געפאלענע קרעאטורען, ער זעהט נאר זייערע צואוויטיגטע, פערקריפעלטע נשמות. זיין פאנטאזי קען ניט אויפגערייצט ווערען פון ניעדריגע געפיהלען, ווייל פאר איהם קומט פאר א שרעקליכע זעלען־טראגעדי. די שמוציגע פראזע פון יענקעל'ס קעלער פערשווינדעט אונטער דעם פאעטישען מאנטעל פון דער ווארהייט. אייך אינטערעסירען ניט יענקעל'ס געשעפטען, איהר זעהט די קרעמפפען פון זיין פערוואונדעטער זעלע. באשע איז ניט נאר אן אלטע אויסגעלאסענע פראסטיטוטקע, זי איז א מענש, וואס האט ריינע האפנונגען און א קינדרישען נאאיוועז גלויבען. די אלע געפאלענע דא זיינען נאאיווע הילפלאזע קינדער — מיט זייערע ערצעהלונגען, מיט זייער בענקעניש נאך דער ריינער פערגאנגענהייט, מיט זייער ליעבע צו דער נאטור, מיט זייערע פערהעלטניסע איינער צום אנדערען... דאס וואס קומט פאר אין דער פיעסע רעדט ניט צו די ניעדריגע אינסטינקטען, דוקא דערפאר ווייל עס איז ניט פערשלייערט. אין די פערשלייערטע פערמאסקירטע מעלאדראמען פון בראדוויי איז דא אלעס, וואס ענטוויקעלט פערדארבענהייט און אויסגעלאסענהייט. אמת'ע קונסט פערשלייערט זיך ניט,

ווארום איהר טענדענץ, איהר אידעע איז ריין, כשר און ערהאבען... שלום אש דערצעהלט אונז די גרויסע דראמא פון דיעזע קליינע מענ־שעלעך מיט דער נאאיווער קינדישער אויפריכטיגקייט און אונשול־דיגער תמימות פון אן אמת'ן פאעט. דאס וואס ער דערזעהט ניט, גיט נאך צו דעם בילד א מיסטישע געהיימניספאלע אונגעוויסענהייט. דאס, וואס ער דערשילדערט ניט, גיט צו זיין מערקווירדיגען רעאליזמוס א ראמאנטישע שעהנקייט. דער אינטערעס פונ'ם ווערק איז ניט אין דער ענטוויקלונג פון דער דראמא, נאר אין דער טיעפער שטימונג, וועלכע זי רופט ארויס. דאס ווערק האט ניט קיין העלע פארב און ציינט ניט קיין אויסגעשפראכענעם סטיל, ווייל דאס פארגעשטעלטע בילד איז ניט בעלויכטען מיט זונענשיין, נאר איז פערוויקעלט אין געהיימניס־פאלע נאכט־שאטענס און איז בעגאסען מיט זילבערנע שטראהלען פון דער מיסטישער לבנה... די דראמא איז א פסיכאלאגישע, אן אינער־ליכער דראמא, און דאס וואס יענקעל טשעפטשאוויטש וויל דיעזע אי־נערליכע דראמא פערהינדערען מיט אזא „אויסערן" מיטעל ווי א גע־שריבענע תורה, ווי אויך דאס, וואס די אלע מענשען „אין קעלער" און „איבערן קעלער" בלייבען אין זייער געוועהנליכער ספערע און זעצען פארט זייער אלטעגליכע געמיינע טהעטיגקייט, מאכט נאך טיעפער און אויסדרוקספאלער דיעזע טרויעריגע זעעלען טראגעדי.

דאך, ווי קינדיש נאאיוו די פיעסע איז געשריבען, זי דארף נאר געשפיעלט ווערען פאר בעיאהרענטע און ענטוויקעלטע מענשען. ווי ריין און ערהאבען איהר טענדענץ זאל ניט זיין — זי דארף געשפיעלט ווערען נאר פאר אויסערוועהלטע אינטעליגענטע מענשען. און ווייל דאס איז אונמעגליך — דארף די פיעסע ניט געשפיעלט ווערען. איך זאל האבען א טהעאטער, וואלט איך אזא ווערק ניט ערלויבט צו שפיעלען פאר'ן אלגעמיינעם פובליקום, ווען זאגאר זי זאל זיין געשריבען ניט נור פון שלום אש, נאר זאגאר ווען צוזאמען מיט איהם וואלטען אויך די פיעסע געשריבען סאפאקלעס, שעקספיר, געטהע און איבסען!...

די פיעסע איז אויפגעפיהרט געווארען פון מאדאם קאמיסאר־זשעווסקאיא'ס טרופע צימליך גוט און איז געשפיעלט געווארען מיט א גוטען אנסאמבעל. הערר נעלידאוו האט געשפיעלט די ראלע פון יענקעל טשאפטשאוויטש מיט שכל און בעדאכטזאמקייט, ווי אן אינטעליגענ־טער שוישפיעלער. נאר אין די שטארקע מאמענטען איז ער געווען

אביסעל צו מעלאָדראַמאַטיש. דער גרים זיינער איז געווען צופיעל אי־
דיש, אָבוואָהל די תורה האָט ער געהאַלטען ווי א גוי, אָהן א היטעל.
ר׳ אלי גרוזינסקי זאָל קענען זיין ראָלע גוט, וואָלט ער איהם געהייסען
צודעקען דעם קאָפּ, און ער אליין, איך מיין ר׳ אלי, וואָלט ניט געטראָגען
קיין גאָלדענעם פינגעריל מיט א שטיינדעל און וואָלט ניט געזאָגט:
ס׳זשעניכאָם אָטצא, אנשטאָט — ס׳אָטצאָם זשעניכא (מיט׳ן חתן
פון טאַטען, אנשטאָט: מיט׳ן טאַטען פון חתן). הער אָרלאָוו איז גע־
ווען אביסעל צו קאַלט אין דער ראָלע פונ׳ם סופר. די פרויען אַלע,
אויסער דער מאַדאַם טשאַפּטשאַוויטץ (נאָרביקאָווא), זיינען געווען
זעהר גוט. מאַדאַם שילאָווסקי אין דער ראָלע פון מאַנקא איז געווען
אויסגעצייכענט.

געדאנקען וועגען א סופליער.

(געווידמעט הערר ווילענסקי'ן צו זיין בענעפיט אין טהאליא טהעא־טער, דיענסטאג דען 24טען אפריל, 1901.)

שטילע מענשען אין אונזער געזעלשאפט זיינען מאנכעס מאל אקור־ראט ווי בלומען אויפ'ן טיש פון א פאראדנעם באנקעט. אלע געסט ארום טיש שרייען, לאכען און רעדען, די בלומען שווייגען... זיי רעדען ניט, אבער זיי זאגען מאנכעס מאל זעהר פיעל צום אויג פון א בעאבאכטער און צום הארץ פון דעם, וואס קען פיהלען און דענקען.

עס זיינען דא ניט נאר שטילע מענשען, עס זיינען דא שטילע אר־בייטער, זיי זיינען אקוראט ווי יענע געהיימניספאלע קרעפטע, וואס זיינען פערבארגען אין דעם שויס פון אונזער מוטער־ערד און פראדו־צירען מאגנעטיזם און עלעקטריציטעט... וואס דורך עלעקטריציטעט און מאגניטיזם ווערט געשאפען, זעהען און וויסען פיעלע עלעקטרי־ציטעט און מאגנעטיזם אליין בלייבען אונבעקאנט... א סופליער אין א טהעאטער איז א שטילער ארבייטער... ער איז די קראפט, וואס פראדוצירט דעם עלעקטריציטעט און מאגנעטיזם פון דער ביהנע און דאך איהם אליין וויים קיינער ניט און קיינעם איז ער ניט בעקאנט.

א גרויסער פראכטפאלער בריק איז אויפגעבויט. מען פאטשט בראוואָ דעם ארכיטעקטאר, דעם קאנטראקטארס נאמען איז צוגעש־לאגען צו דער הויפט־קאלאנע און וואו זיינע די נעמען פון די שטילע ארבייטער, וועלכע האבען געשלעפט די שטיינער און די אייזענס, וועלכע האבען געקלעטערט אין דער הויך, וועלכע האבען פערלארען זייער געזונד? ווער וועט דערמאנען די וועלכע זיינען ארונטער געפא־לען און האבען פערלארען זייער לעבען? דיעזע פלייסיגע, שטילע ארבייטער האבען אויסגעפיהרט דעם פלאן פון ארכיטעקטאר און די וואס געהן איבער'ן בריק דענקען פון זיי זעהר ווייניג. א סופליער (אין

אידישען טהעאטער נעווים) איז דער שטילער ארבייטער, וואָס פיהרט אוים דעם פּלאַן פון דעם ארכיטעקטאָר, דער אווטאָר, דער קאָנטראַק־טאָר, מאַכט געלד, דעם ארכיטעקטער פּאַטשט מען בראַוואָ און אז דער סופליער וועט שוין ניט זיצען מעהר אין זיין „בודקע", וועט זיין נאָמען פערגעסען ווערען, ווי דער נאָמען פון די וואָס זיינען געפאַלען פון בריק אין וואַסער. קיינער וועט ניט וויסען וויפיעל געזונד און וויפיעל קראַפט האָט דיעזער ארבייטער אין דער שטיל פערלאָרען...

הפנקס פתוח והיד כותבת. די פאַנטאַזי פון מענשען האָט בעשאַפען אַ געהיימען משגיח, פּאַר וועמען עס ליגט אַן אָפענער פּנקס און וואָהין אַ וואונדערליכע האַנד שרייבט אריין אַלעם וואָס עס דאַרף געשעהען אויף דער וועלט־ביהנע... דער סופליער אין טהעאטער איז דער, פאַר וועמען עס ליגט דער אָפענער פּנקס און זיין האַנד איז די יד כותבת... ער בעפעהלט דעם קעניג פערלאָזען זיין טהראָן, ער פיהרט דעם גענעראַל צום זיעג, רייצט אויף די ליידענשאַפט פון די מענשען אויף דער קליינער איינבילדונג פון דער וועלט־ביהנע, מען וויינט ווען ער צייגט אָן און מען זינגט, ווען ער געפינט, אז די צייט איז פּאַסענד... מען פאַלט און מען זינגט, מען ליעבט און מען האסט, מען יובעלט און מען טרויערט, מען טריאומפירט און מען גיסט טרערען אונטער זיין לייטונג. דורך זיין סיגנאַל שפּיעלט די מוזיק זיעג מאַרשע און טרויער מאַרשע, נעבען די מאַשיניסטען מעהר ליכט אָדער מעהר פינסטער־ניס... ווען ער, דער פערבאָרגענער אונגעזעהענער פאַר'ן פּובליקום אונבעגרייפליכער, ווען ער גיט אַ ווינק, פאַלט דער פאָרהאַנג און דאָס בילד פון לעבען אָדער די דראַמאַ פון דער היסטאָרי איז געענדיגט... דאַכט זיך אזא אַלמעכטיגער און קריגט דאָך אזא מאָגערע בעלאָה־נונג... אָה, אונדאַנקבאַרע מענשהייט!

מיט אַ דעק'ל איבער'ן קאָפּ זיצט ער מיט'ן רוקען צום פּובליקום, ווי אַמאָל דער גרויסער הימלישער סופליער צו משה'ן און מיט'ן פּנים צו דער ביהנע... ער זעהט די וואַהרע פאַרבען און די ריכטיגע געשטאַלטען ווי דאָס פּובליקום האָט הנאה פון אילוזיאָנען. ער זעהט אז די הימלען זיינען שמוטציגע שטיקער לייוועגט און די מלאכים — יוניאָן־לייטע מיט פּאַפּירענע פליגלען און שווייגט. ער הערט ווי מען לאַכט, וואו מען דאַרף וויינען און מען וויינט, וואו מען דאַרף לאַכען און שווייגט... ער הערט מען אַפּלאָדירט דאָרט, ווען עס קומט ניט,

און מען אפּלאָדירט ניט, ווען עס קומט און בלייבט פּאַסיוו — ער הערט פרייליכע געשרייען. זעהט בעגייסטערטע פּנים'ער און פון זיינע ליפּען געהען ווערטער, וועלכע בויערן איהם זיין אויסגעטרוקענטע ברוסט און וועלכע ווארעמען ניט זיינע פּיס, וועלכע זיינען אונטען אין א קאַלטען נאַסען קעלער... ער איז דער צויבערער, וואָס בעפליגעלט די ווערטער פונ'ם טויטען פּאַפּיר... זיי פליהען פון איהם צום שוישפּיעלער'ס מויל און פון דעם שוישפּיעלער צו די הערצער פון דער מאַסע... גליקליך איז ער, ווען ער געפינט א געדאַנק, א אינטערעס, א בעדייטונג אין די ווערטער וואָס ער דעפּעשירט... וואָס פיהלט ער דאַרף צום טויזענדען מאָל ווידערהאָלען דיזעלבע טויטע, בלאַסע, גע־דאַנקלאָזע, אונזינניגע אונאינטערעסאַנטע ווערטער אין פּראָזען? אזוי פון נאַכט צו נאַכט, וואָכענווייז, מאָנאַטען לאַנג, גאַנצע יאָהרען... א גאַנץ לעבען... סופליער, איך וואָלט קיין מאָל ניט געוואָלט זיין קיין גאָט!...

עס זיינען דאָ שטילע ארבייטער אין אלע ספערען פון דעם מענ־שענ'ס טהעטיגקייט... עס זיינען דאָ עלעקטריקער, וועלכע ארבייטען פאַר עדיסאָנ'ס רוהם, עס זיינען דאָ לאַבאָראַנטען, וואָס מיהען זיך פאַר דעם כעמיקער מענדעלעיעוו'ס בעריהמהייט, עס זיינען דאָ באַק־טעריאָלאָגיען וועלכע פּרעפּאַרירען א נאָמען פאַר פּאַסטער'ן, עס זיי־נען דאָ שרייבער וואָס האָרעווען פאַר דעם ערפאָלג פון זייערע ברויט־געבער, אָבער קיינער פון זיי זיצט ניט אזוי נאָהענט צו די אפּלאָדיס־מענטען, ווי דער סופליער און קיינער הערט זיי ניט אזוי אָפּט, ווי דער סופליער. פאַר אלעמען זיינען דאָ אפּלאָדיסמענטען, נאָר ניט פאַר איהם... ניט נור די „סטאַרס”, נאָר אויך די פלאַנעטען און קאָמע־טען קריגען אפּלאָדיסמענטען... דער כאָר ווערט אמאָל אפּלאָדירט פאַר פּאַטריאָטיזמוס, דער אָרקעסטער פאַר'ן „פּעקעלע”, דער אקראָ־באַט פאַר זיין סאַרטאָמאָרטאַלע, א סטאַטיסט זאָגאַר פאַר דעם, וואָס זיין וואָנצע שטעהט ניט אויפ'ן ריכטיגען פּלאַץ, און דער וואָס האָט זיך אזוי פּיעל אָנגעערדט ביי די פּראָבען, ווער עס האָט ביי די ערנסטע פּאָ־שטעלונגען געזונגען מיט די זינגער און געהאַלטען מלחמה מיט די קר־עגער. דער וואָס האָט געשוויצט מיט'ן זינגער און א גאַנצע נאַכט געקנאַקט מיט די פינגער, דער וואָס האָט פאַר אלע געשפּיעלט און פאַר יעדען גערעדט, — פאַר דעם האָט דאָס פּובליקום ניט אפילו איין אפּ־

לאָריסמענט, אָה, שטילע ארבייטער מיט דעקלעך איבער׳ן קאָפּ, וויפיעל איהר לייסטעט און ווי ווענינ איהר ווערט בעצאָהלט ! . . .

עס איז ניט לייכט צו זיין א שוישפּיעלער . . . מען דארף אמוזירען יענעם אין דער צייט ווען מען דענקט פון עסען, מען דארף בעוויינען פרעמדע אונגליקען און ליידען פאר א פרעמדע שולד . . . מען דארף זיין פריילעך, ווען מען האָט א וועהטאָג אין הארצען און מען דארף שפּיעלען א העלד, ווען מען האָט קיין כח ניט איבערצוברעכען א שטרוי.. אזוי זיינען די געזעטצע פון דער וועלט ביהנע. די מאַסע זאָגט : אמוזיר מיך נאָך מיין געשמאַק נאָך, אָדער אראָפּ פון דער ביהנע ! . . . דאָך א שוישפּיעלער קען זיך קוויטירען מיט דער מאַסע, ער קען נעהמען פון איהר נקמה . . . אויסער דעם גיבט עס מינוטען, ווען ער אליין פיהלט אן עסטעטישען פערגניגען, ער נעפעלט און קריגט אפּלאָדיסמענטען, ער קריגט פערעהרער, מען רופט ארויס, מען דערלאַנגט איהם א קראַנץ, א בוקעט, ער קריגט א נאָמען, ער ווערט מיט דער צייט מעהר און מעהר פּאָפּולער און זיינע שאַנסען העכערען זיך. א סופליער האָט קיין גייסטיגע און קיין מאַטעריעלע בעפריעדיגונג פאר זיין ארבייט ער זיצט יאָהרען לאַנג אין זיין בודקע און ווערט ניט פּאָפּולער. ער קריגט רעאָמאַטיזמוס אין די פיס און קיינע פערעהרער, — ציין־וועהטאָג פונ׳ם צוג־ווינד און קיינע בלומען . . .

אידישער סופליער, איך האָב שוין לאַנג געדענקט פון דיר און פון דיין שווערע מיססיאָן און עס פרייעט מיך זעהר, וואָס איך האָב א געלעגענהייט צו דערלאַנגען דיר אין דיין בודקע א בלום.

רעאליזמוס און ראָמאַנטיזמוס.

.1

יעדע קונסט קען זיין אָדער רעאליסטיש אָדער ראָמאַנטיש. מיר ווילען דאָ רעדען נאָר פון דער גרויסער און רייכער קונסט, וועלכע רופט זיך ליטעראטור. די ליטעראטור פון דער גאנצער מענשהייט קען גע־טהיילט ווערען אויף צוויי הויפּט־אָבטהיילונגען, צוויי אָבער־דעפּאַר־טאמענטען, אין וועלכע עס געפינען זיך פערשיעדענע קלענערע אָב־טהיילונגען, פערשיעדענע ריכטונגען און שאטירונגען. די הויפּט־אָב־טהיילונגען קענען בעצייכענט ווערען מיט׳ן נאָמען רעאליזמוס און ראָ־מאנטיזמוס.

ראָמאַנטיזמוס נעהמט זיך פון׳ם וואָרט ראָם. די ערשטע ליטע־ראַרישע ווערקע פון קריסטליכער ערא (די ציוויליזירטע וועלט צעהלט יעצט די יאָהרען פון יעזוס קריסטוס געבורטס־טאָג). זיינען געווען גע־שריבען אין דער ראָמאַנישער (לאטיינישער) שפּראכע. ראָמאַנטיש האָט אָבער יעצט נאָך אַן אַנדער זינן. די שטאָט ראָם האָט זיך גערופען אזוי, ווייל זי איז געווען געבויט אויף הויכע בערגלעך. ראָם נעהמט זיך פון דעם זעלבען מקור, ווי דאָס אידישע וואָרט רמה (הויך, אויפגעהויבען). די דאָזיגע ליטעראַרישע ווערקע, וועלכע בעהאנדלען ניט דאָס וואָס איז אויף דער ערד, נאָר וואָס איז איבער דער ערד; ניט דאָס וואָס איז אין מענשענ׳ס נאַטור, נאָר דאָס וואָס איז העכער פון דעם מענשענ׳ס נאַ־טור, ניט דאָס אליין וואָס מען רעדט, נאָר אויך דאָס וואָס מען קען זיך פאָרשטעלען — די דאָזיגע ווערקע געהערען צו דער ראָמאַנטישער אָבטהיילונג. רעאליזם מיינט אַ זאַך וואָס עקזיסטירט. עס נעהמט זיך פון׳ם לעטיינישען וואָרט „רע״ — אַ זאַך, אַ געגענשטאנד. אזעלכע ווערקע, וועלכע בעהאַנדלען נאָר דאָס, וואָס איז אויף דער ערד, וואָס

איז אין מענשענ׳ס נאטור, אין זיין לעבען און אין זיינע פערהעלטניסע צו דער געזעלשאפט, — אזעלכע ווערקע, וואס שילדערען נאר דאס, וואס מען קען זעהן, בעאבאכטען, איבערצייגען — די דאזיגע ווערקע געהרען צו דער אבטהיילונג פון רעאליזמוס.

מיר וועלען שפעטער דייטליכער ערקלערען דעם אונטערשיעד פון דיעזע צוויי הויפט־פארמען פון דער ליטעראטור. מיר ווילען דא נאר בעמערקען, דאס מיר ווילען בלייבען גאנץ אונפארטייאיש צו דיעזעביידע אבטהיילונגען פון דעם מענשענ׳ס שאפען און דיכטען. אין ביידע אבטהיילונגען זיינען דא גרויסע און ווערטהפאלע מייסטערווער־קע. דער ראמאנטיזמוס, ווי דער רעאליזמוס, זיינען נאטירליכע ערשיי־נונגען אין דעם מענשענ׳ס גייסטיגען לעבען. זיי ווערען געבוירען דורך געוויסע אומשטענדען און אורזאכען, וועלכע זיינען פערבונדען מיט דעם היסטארישען גאנג פון דער געזעלשאפט און מיט דער ענטוויקלונג פון אונזער סאציאלען לעבען. ראמאנטיזמוס און רעאליזמוס שטאמען פון איין עלטער־פאטער, פון דעם מענשענס גייסט. זיי האבען ביידע איין זיידען, אבער ניט איין מאמע. די מוטער פון ראמאנטיזם איז פאעזי, די מוטער פון רעאליזמוס איז די וויסענשאפט. די לייבליכע שוועסטער פון ראמאנטיזם זיינען רעליגיאן און מעטאפיזיק, די ליעב־ליכע ברידער פון דעם רעאליזם זיינען דער עקספערימענטאלער (פרו־בירענדער) אנאליז און פיזיק.

עס איז שוין אן אלטער כלל, אז די ענטוויקלונג פון דער גאנצער מענשהייט געהט מיט דעם זעלבען וועג, ווי די ענטוויקלונג פון יעדען איינצעלנעם מענשען. אין דעם לעבען פון דעם איינצעלנעם מענשען גיבט עס צייטען, ווען ער איז א פערטרוימטער ראמאנטיקער, און צײ־טען ווען ער איז א פראקטישער רעאליסט. אזעלכע פעריאדען גיבט עס אויך אין דעם לעבען פון א גאנצער געזלשאפט. אין דער יוגענד איז דער מענש גענייגט צו זיין א ראמאנטיקער, ער שוועבט איבער דער ווירק־ליכער וועלט מיט ערפינדונגען פו זיין פאנטאזי. רעאלע גענענשטענ־דען ווערען דורך זיין פאעטישע איינבילדונגס־קראפט פערוואנדעלט אין שעהנע געשטאלטען און בילדער. ווען ער ווערט אן ענטוויקעלטער שטארקער מענש, איז ער גענייגט צו דענקען פון דער ווירקליכער וועלט, צו שאפען פראקטישע זאכען און צו בעטראכטען די ערשיינונגען פונ׳ם לעבען נאך זייער רעאלער, ווירקליכער בעדייטונג. ווען ער קומט אין

די עלטערע יאָהרען, הויבט ער אָן אם מיינסטען ווידער צו קריגען א נייגונג צום ראָמאַנטיזם. די פאַקטען, די ווירקליכקייט, די מאַטעריעלע אינטערעסען הערען אויף איהם צו בעפריעדיגען. ער בייגקט נאָך דער פערגאַנגענהייט, וועלכע ווייזט זיך איהם אויס וואונדערליך שעהן אין איהר פּאָעטישען נעבעל.

מיט דעם זעלבען וועג געהט אויך די ענטוויקלונג פון גאַנצע נאַציאָנען.

2.

פריהער פון אַלעם פאַנגען אָן פעלקער צו פּאָעטיזירען און פי־לאָזאָפירען. שרייבען אין א איינפאַכער שפּראַך פון רעאַליסטישע זאַ־כען, טוען זיי דאן, ווען זיי שטעהען שוין אויף א געוויסער שטופע פון גייסטיגען און עקאָנאָמישען לעבען. דעם מענש אינטערעסירט פריהער די אורזאכע פון אַן ערשיינונג, און גאַנץ שפּעטער פאַנגט איהם ערשט אָן צו אינטערעסירען די בעדייטונג פון דער ערשיינונג אַליין. דאָס וואָס איז ווייט, וויל ער בעגרייפען פריהער פון דעם וואָס איז נאָהענט. דער מענש האָט „פילאָזאָפירט" און פּאָעטיזירט איידער ער האָט זיך אויסגעלערנט צו מאַכען א הילצערנעם פאַנטאָפעל און צו שמיערען א האק; ווי אזוי די שטערען צירקולירען אין די הימלען האָט ער גע־וואוסט לאַנג איידער ער האָט ערפאהרען ווי זיין אייגען בלוט צירקולירט אין זיינע אָדערען.

יעדע ליטעראַטור פאַנגט זיך אָן מיט פּאָעזי. אַלעס, וואָס אונז איז פערבליבען פון די קינדער־יאָהרען פון אַלטע פעלקער, איז געשרי־בען אין א פּאָעטישער פאָרם. ניט נאָר די ביאָגראַפיען פון זייערע גע־טער און די מצות פון זייער רעליגיאָן, נאָר זאָגאר זייערע געזעצע האָבען זיי געשריבען אין שירים. שרייבען אין פּראָזע און פון געוועהנליכע רעאַלע זאכען האָט זיך גערעכענט ניעדריג. דער מענש אינטערעסירט זיך פריהער מיט דעם וואָס איז איבער דער נאַטור (מעטאַפיזיק) און ניט מיט דער נאַטור אַליין (פיזיק). דאָס וואָס ער האָט געזעהן און בעאָ־באַכטעט, האָט איהם ניט אינטערעסירט אזוי, ווי די מיסטעריען, גע־היימניסע, וועלכע ער האָט זיך פאָרגעשטעלט. ער האָט מעהר פאַנטאַ־זירט, ווי געדענקט; מעהר געפיהלט, ווי געטאָן. אין אונזער צייט קע־

גען מיר בעצייכענען אַזאַ צושטאַנד פון דעם מענשענס גייסט מיט׳ן וואָרט ראָמאַנטיש...

אין דער צייט, ווען די ליטעראַטור פון אַ פאָלק איז ראָמאַנטיש הייסט עס, אַז אַלעס וואָס ער שאַפט דאָן, אַלעס וואָס ער רופט דאָן מיט׳ן נאָמען וויסענשאַפט, טראָגט אויף אַ ראָמאַנטישען כאַראַקטער. דער ראָמאַנטיזם פאַרפאָעטיזירט די היסטאָריע און די וועלט־בעשרייבונג. די היסטאָרישע ווערקע פון אַזאַ פעריאָדע זיינען מעהר פאָעזי, ווי ווירקליכקייט, מעהר פאַנטאַזי, ווי פאַקטען. די זאָ־גענאַנטע וויסענשאַפט בעשעפטיגט זיך דאָן מעהר מיט דעם, ווי אַזוי מען זאָל וויסען דאָס, וואָס עס איז אונמעגליך צו וויסען... דאָס וואָס דער מענש דיכטעט, ווערט אָנגענומען אַלס פאַקטען און טהאַט־זאַכען. ווירקליכע טהאַט־זאַכען און פאַקטען ווערען איגנאָרירט. אַזוי איז געוועזען ביי די אַלטע פעלקער, אַזוי אויך ביי די יונגע אייראָפּייעשע פעלקער. דאָס כריסטענטהום האָט זיי געבראַכט אַ נייעם שטאַרקען שטראָם פון ראָמאַנטישע געפיהלע און האָט זיי אויף אַ לאַנגע צייט אָוועקגעשטויסען פון דער רעאַלער וועלט.

די כריסטליכע רעליגיאָן האָט פיעלע יאָהר הונדערטע אָבגעהאַלטען די ענטוויקלונג פון דעם מענשענס גייסט. די מענשען האָבען מעהר געדיכטעט, ווי געפאָרשט. מעהר פאַנטאַזירט וועגען דאָס פערגאַנגענע, ווי געלערנט צו פערשטעהן דאָס געגענוואַרטיגע. וואונדער, נסים, מופתים זיינען גערעכענט געוועזען פאַר פאַקטען. בבא מעשות וועגען דעם הייליגען גראַל, וועגען פאַרסיוואַל, וועגען קאַרל דעם גרויסען און זיינע צוועלף פאַלאַדינען האָבען זיך גערעכענט פאַר היסטאָרישע טהאַט־זאַכען. איין אַלטער כריסטליכער „וויסענשאַפטליכער" בוך, וועלכער רופט זיך „פהיזיאָלאָגוס", גיט אונז אַ בעגריף פון דער ראָמאַנטישער „נאַטור וויסענשאַפט". אין דעם בוך ווערען בעשריבען די אייגענשאַפטען און די נאַטור פון חיות. עס איז די ערשטע כריסטליכע „זאָאָלאָגיע", בעגרינדעט אויף דער ביבעל און בבא מעשות. דאָרט ווערט בעשריבען אַ חיה, וועלכע איז האַלב לייב פון פראָנט און האַלב מוראַשקע פון הינטען, ווייל איהר טאַטע איז געווען אַ לייב און איהרע מאַמע אַ מוראַשקע. דאָרט געפינט איהר אַ חיה סאַלאַמאַנדרע, וועלכע ברענט ניט אין פייער, אַ פויגעל פעליקאַן, וועלכער גיט לעבען צו זיינע קינדער מיט דעם וואָס ער אָפּפערט זיי זיין בלוט און שטאַרבט, אַ פויגעל פעניקס,

וועלכער שטארבט דורך פייער און ווערט אויפגעלעבט פון זיין איי־גענעם אש; און נאָך פיעלע אזעלכע „וויסענשאפטליכע" פאקטען. דאָס זעלבע געפינען מיר אין דער אסטראָלאָגיע, אין דער אלכעמיע און אין אלע ראָמאנטישע וויסענשאפטען. פּאָליטישע עקאָנאָמיע אין איהר יוגענד איז אויך ראָמאנטיש, א אוטאָפּיע.

נאטירליך, די כריסטליכע קונסטווערקע און די ליטעראטור זיי־נען געוועזן דאַן ראָמאנטיש. ווי דער געדאנק פון מענשען פאנגט אָן צו ווערען רייף, ווי א פאָלק פאנגט אָן ארויסצוואקסען פון די קינדער־שע יאָהרען, פאנגט עס אָן צו דענקען פון פּראקטישע זאכען, ער הויבט אָן צו רעאליזירען די ווירקליכקייט. אין דער פּעריאָדע ווערען געבוירען מאטעריאליסטישע געדאנקען, אין סאָציאלען לעבען ווערען געשאפען פּראקטישע פערענדערונגען, אין דער ליטעראטור ערשיינען ווערקע, וועלכע בעהאנדלען דעם מענשען, זיין לעבען, זיינע פערהעלטניסע צו אנדערע. עס קומען דיכטער מיט רעאליסטישע וועלט־אנשויאונגען און שרייבען רעאליסטישע ווערק. מערקווירדיג איז דאָס, וואָס זאָגאר יע־דער רעאליסטישער דיכטער אליין לעבט איבער אין זיין פּערזענליכען שאפען די אלע דריי פּעריאָדען פון ענטוויקלונג: אין דער יוגענד איז ער ראָמאנטיש, אין די געזונדע רייפע יאָהרען איז ער רעאליסטיש, אויף דער עלטער ווידער ראָמאנטיש.

כמעט יעדער פּראָזע־שרייבער פאנגט אָן זיין ליטעראַרישע קאריי־ערע מיט פּאָעזי און שירים. אזא גרויסער רעאליסט ווי טאָלסטאָי איז געוואָרען אויף דער עלטער א ראָמאנטיקער. ער האָט אָנגעהויבען צו בענקען נאָך דער אלטער כריסטליכער פערגאנגענהייט... דער זשעניא־לער קאָמפּאָזיטאָר וואגנער האָט אָנגעפאנגען אין דער יוגענד מיט'ן כריסטליכען ראָמאנטיזמוס, איז איבערגעגאנגען צו רעוואָלוציאָנערען רעאליזמוס און האָט אויף דער עלטער געענדיגט מיט זיין כריסטליך־לירישען־ראָמאנטישען „פּארסיוואל". עמיל זאָלא האָט אָנגעפאנגען מיט פּאָעזי, אין רייפע יאָהרען איז ער געוועזן דער שטארקסטער מאטעריא־ליסט און רעאליסט, אין זיינע לעצטע יאָהרען האָט ער זיך אָנגעהויבען צוריק ווענדען צום ראָמאנטיזמוס און אוטאָפּיע. ראָמאנטיזם, ווי רעא־ליזם, זיינען אזעלכע אייגענשאפטען, וואָס ליגען אין דער נאטור פונ'ם מענשען. אין דער נאטור פון דעם היינטיגען מענשען, וועלכער איז

מעהר א פראָדוקט פון דער כריסטליך־אידישער ציוויליזאציאָן ווי פון דער גריכישער ציוויליזאציאָן, ליגען דיעזעביידע איינגענשאפטען געווים.

.3

מען זאָגט, אַז דער רעאַליזמוס, מיט דעם וואָס ער ווייזט די נאַקעטע ווירקליכקייט און ערקלערט די פאַקטישע זייט פון אונזער לעבען, רויבט ער אַוועק ביי אונז אידעאַלען... עס איז פונקט פערקעהרט: רעאַליזמוס איז די איינציגע מאַכט, וואָס צווינגט אונז צו דענקען פון א בעסערע צוקונפט, ווייל ער ווייזט אונז אָהן צערעמאָניעס די אַלע שלעכטע זייטען פון דער געגענוואַרט. דער ראָמאַנטיזמוס טרוימט אַם מיינסטען פון דער פערגאַנגענהייט... ער זוכט אויך טרוימען פון דער צוקונפט, אָבער ניט צו טאָן וואָס. ער קען ניט געבען קיין אידעאַל פון א בעסערן צוקינפטיגען לעבען, ווייל ער האָט ניט די אידעע פונ'ם איצטיגען לעבען. אַן אידעאַל איז רעאַליסטיש, ווייל ער פערשפרעכט מעגליכעס. א שוסטער איז א רעאַליסט, ווען ער האָט לעדער און אַלע מאַטעריאַלען און שטעלט זיך פאָר אין געדאַנק די שעהנע שטיוועל, וועלכע ער וועט מאַכען שפּעטער. א שוסטער אָבער, וועלכער דענקט דערפון, אַז די מענשען זיינען ניעדריג, וואָס זיי דענקען נאָר פון אַזאַ קלייניגקייט, ווי שטיוועל; דאָס א קינד איז גליקליך, ווייל עס לויפט אום באָרוועס אין א טייכעלע פון רעגען־וואַסער — אַזאַ שוסטער איז א ראָמאַנטיקער. און ווען ער טרוימט, אַז אין דער צוקונפט וועט קומען א גליקליכע צייט, ווען דער מענש וועט נאָר א פייף טאָן, וועט איהם שוין אַראָפּפאַלען פון הימעל א פּאָאָר בריליאַנטענע שיך מיט דיאַמענטענע קנעפּלעך, הייסט עס ניט, אַז ער האָט אַן אידעאַל אין דער צוקונפט, וואָרום דאָס וואָס קען זיך ניט פערווירקליכען איז ניט קיין אידעאַל, עס איז א פאַנטאַסטישער חלום.

דער רעאַליזמוס ניט א מאַטעריעלע וואַרהייט, דער ראָמאַנטיזמוס ניט א רעליגיעזע וואַרהייט. א רעליגיעזע וואַרהייט איז געבויט אויף גלויבען, א רעאַלע וואַרהייט איז געבויט נאָר אויף דעם וואָס מיר ווייסען. ווי באַלד נאָר אין דער וועלט פון וויסענשאַפט קומט די צייט פאַר אַזעלכע מאַטעריאַליסטען ווי בעקאָן, ווי קאָפּערניק, ערשיינען

אין דער ליטעראַטור אַזעלכע רעאַליסטען ווי שעקספּיר, ווי סערוואַנ־טעס (פּערפאסער פון דאָן קיכאָט).

פאַר דער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן זיינען געקומען די פראַנ־צויזישע פריידענקער. דידראָ האָט געשריעבען דראַמען פון דעם רע־אַלען קליין־בירגערליכען לעבען. באָמארשע האָט געפּאַלמעסט דעם שטערבענדען קערפּער פון דעם פעאָדאַליזמוס. דאַרווין שפּאַצירט אריין צוזאַמען מיט זאָלא, קאַרל מאַרקס רעדט פון דער בעגענוואַרט צוזאַמען מיט איבסענ׳ען און דענקט פון דער צוקונפט צוזאַמען מיט טאָלסטאָיען, דעם רעאַליסט. ווען דעם מענשענס געדאַנק איז רייף, ווען זיינע שטרע־בונגען זיינען פּראַקטיש, ווען זיין קערפּער איז מונטער און טהעטיג, דאַן איז זיין ליטעראַטור רעאַליסטיש. דער רעאַליזמוס האָט שטענדיג סאָציאַלע, מאַטעריעלע אויפגאַבען; דער ראָמאַנטיזמוס האָט אויפגאַבען אינדיווידועלע און מאָראַלע — ער איז אַ גרויסער קרוב צו כריסטענטום. ניט אומזיסט זיינען די אמת׳ע פּרומאַקעס און די היפּאָקריטען אַזוי געגען רעאַליזם. דער רעאַליזם טויטעט אַלעס, וואָס איז פערבונדען מיט גלויבען. ער גלויבט ניט אָדער אינטערעסירט זיך ניט אין דאָס גייס־טיגע, זאָלאַנג ער קען עס ניט אנידערלעגען אויפ׳ן אַנאַטאָמישען טיש און צוגלידערן מיט׳ן מעסער פון אַנאַליז. ווי די פילאָזאָפי ווערט נאָר מאַטעריאַליסטיש, קעמפּפט זי באַלד געגען רעליגיאָן...

וויקטאָר הוגאָ און לעוו טאָלסטאָי זיינען ביידע גרויסע זשעניען. דער ראָמאַנטיקער הוגאָ פּאַרפּאָעטיזירט די וועלט געשיכטע, דער רע־אַליסט טאָלסטאָי רעאַליזירט די פּאָעזי פון דער היסטאָרישער וויסענ־שאַפט. וויקטאָר הוגאָ פערגעטערט דעם מענש אָדער פערטייפעלט איהם, לעוו טאָלסטאָי צייגט, אַז דיעזער גרויסער גאָט און דעמאָן איז אפילו קיין מענש ניט, ער איז נאָך מעהר חיה, ווי מענש.

דער ראָמאַנטיקער שרייבט ריין, ערהאַבען, מאָראַליש; ער וועט אָבער ניט מאַכען דערמיט דעם פערדאָרבענעם מענשען ציכטיגער און מאָראַלישער. ער וועט נאָר אין איהם קענען דעם פּאָעט. די רעאַליסטען שרייבען אַמאָל צו אָפען, זיי כאַפּען אָפּט מאָל אריבער די מאָס, אָבער דאָס קען ניט מאַכען דעם מענש אונמאָראַלישער. ווי באַלד דער רעאַליס־טישער שרייבער איזווירקליך אַ קינסטלער, האָט ער שטענדיג אַן ערהאַבענעם, ציכטיגען מאָטיוו ביי זיין שרייבען, אַ פּראַקטישען מאָ־ראַלישען צוועק. ער וועקט אין דעם מענשען דעם מענש. אַז איהר זעהט

א רעאַליסטישע בילד, ווי אַ מוטער גיט די ברוסט איהר קינד און שיילט קארטאָפּליעס צו קאָכען פאר דעם מאַן ווארעמעס, וועט דאָס אייך ניט געבען קיין אנשטויס צו שלעכטע געדאַנקען. עס קען אייך צווינגען, צו דענקען וועגען די הייליגע געפיהלען פון אַ מוטער, וועגען די שווערע פליכטע פון אַן אָרימע פרוי, אויב אייער פאַנטאַזי איז נאָר ניט פערדאָרבען. פערקעהרט, אַ ראָמאַנטישע בילד מיט אַ געטליך אונשולדיגע פרוי, וועלכע צעהלט די שטערען אין הימעל און ביי וועלכער אויף דעם ראָמאַנטישען ביוסט איז נאָר איין רעאַליסטישער קנעפּעל אָפּגעשפּילעט, קען האָבען פּונקט אַ פערקעהרטע ווירקונג. דער מאָטיוו פון ווערק, דער מאָטיוו פון בילד איז דער עיקר, און וואָס רעאַליסטישער איהר וועט שילדערען און וואָס קלאָהרער איהר וועט שרייבען, דעסטאָ שטאַרקער וועט זיין אויסגעדריקט דער ריינער מאָטיוו, דעסטאָ גרעסער וועט זיין דער איינפלוס, דעסטאָ מעהר סימפּאַטיען וועט דער פערפאַסער ארויסרופען צו זיין אידעע, צו זיין אידעאַל. די דאָזיגע שרייבער, וועלכע בענוצען זיך מיט'ן נאָמען רעאַליסטען און מאָהלען אויסגעלאַסענע פּראָנאָגראַפישע בילדער נאָר מיט איין צוועק — צו וועקען די ניעדריגע בעסטיאַלישע אינסטינקטען און נאָר מיט איין מאָטיוו — צו מאַכען געשעפטען, די דאָזיגע שרייבער זיינען שאַרלאַטאַנעס. מיר רעדען פון אמת'ע קינסטלער. פּונקט אַזוי קען מען רעכענען פאַר ראָמאַנטיקער די דאָזיגע שמירער, וואָס פאַבריצירען ראָמאַנטי־פאַנטאַסטישע שונד בבא מעשיות. מיר רעדען פון דער רעאַליסטישער ליטעראַטור, וועלכע איז די ערציהערין פון די ניי־נעבאָרענע געדאַנקען פון דער וויסענשאַפט און פון דער פּאָזיטיווער פילאָזאָפיע.

.4

אַלזאָ וואָס איז דער אונטערשיעד צווישען רעאַליזמוס און ראָמאַנטיזמוס?

דער ראָמאַנטיזמוס, ווען ער איז זאָגאַר פריידענקענד, שטרעבט דאָך גראַדע ווי די כריסטליכע מאָראַל צו טויטען אין דעם מענש די מאַטעריע, די נאַטור, דער רעאַליזמוס פאַרקעהרט וויל אויפלעבען אין דער מאַטעריע דעם מענשען.

ראָמאַנטיקער בעמיהען זיך שטענדיג צו שילדערען דאָס ערהאַ־

בענע, דאָס איבער מענשליך־זיטליכע, אום אויסצוראָטען די אונזיט־ליכקייט. די רעאַליסטען פערקעהרט נעהמען דאָס ניעדריגע, דאָס גע־וועהנליכע, דאָס אַלטעגליכע, אום איינצו־וואָרצלען די זיטליכקייט. א ראָמאַנטיקער נעהמט אַן אימפּרעסיאָן, אַן איינדרוק און וויל פון דעם מאַכען א רעאַלע זאַך. א רעאַליסט נעהמט א דעאַלע זאַך און זוכט דער־מיט צו מאַכען אַן אימפּרעסיאָן, אַן איינדרוק.

די ראָמאַנטיקער ווילען געבען צו פערשטעהן, אז די גאולה פון דער מענשהייט קען קומען דורך אירגענד וועלכען משיח פון הימעל. די ווירקליכקייט איז געמיין און שמוציג — דיכטען זיי א שעהנע, פּאָע־טישע און זיסע אונווירקליכקייט. די רעאַליסטען ווילען אָבער ערקלע־רען, אז דער כריסטליך־ראָמאַנטישער מעסיאָנישער געדאַנק איז א פּאָעטישע פאַנטאַזי און אז דער ערלעזער פון מענשען איז דער מענש אליין; אז די גאולה קומט ניט פון הימעל, נאָר פון דער מאַטעריעלער, רעאַליסטישער ערד. א שעהנע אונווירקליכקייט האָט ביי זיי קיין ווערטה ניט, ווי פערצוקערט זי זאָל ניט זיין. זיי נעהמען די ווירקליכ־קייט אַזוי ווי זי איז. א געוויסער ענגלישער דענקער האָט געזאָגט: „דער נצחון פון רעאַליזמוס איבער ראָמאַנטיזמוס איז דער נצחון פון וויסענשאַפט איבער איינבילדונג און געפיהל".

דיעזער נצחון איז אָבער ניט קיין שטענדיגער. עס זאַמלען זיך אָן פילע פאַקטען, די וויסענשאַפט ווערט ברייטער און גרעסער, און רייי־כער. אָבער די מיסטעריען פונ'ם מענשענס „דאַזיין" בלייבען נאָך אַלס אונערקלערטע, די פערבאָרגענע געהיימניסע פון דער נאַטור נאָך אַלס ניט ענטדעקט. דער פּעריאָד פון מונטערע טהעטיגקייט געהט פאָר־איבער, די מידקייט פון דער עלטער קומט. דער מענש הויבט אָן וועני־גער און וועניגער צופריעדען צו זיין פון דאָס מאַטעריאַליסטישע... עס הויבט איהם אָן צו ציהען „רמה", העכער פון דעם ווירקליכען, איר־דישען לעבען. ער בייינקט צוריק נאָך זיין יוגענד און וויל זיך בויען לופט שלעסער אין דער צוקונפט — דערצו דאַרף ער ניט קיין מאַטע־ריאַל פון זיין ווירקליכען לעבען. ער הויבט אָן ראָמאַנטיצירען...

איהר קענט עס ניט העלפען. ביידע נייגונגען זיינע איינגעוואָר־צעלט אין דער נאַטור פון דעם היינטיגען מענשען...

אונזערע קריטיקער.

(אַ בריעף אַן דער רעדאַקציאָן פון דער „פרייער געזעלשאַפט".)

װערטהער רעדאַקטאָר!

עס טהוט מיר זעהר לייד, איך בין זעהר פערנומען און קען יעצט ניט ענדיגען מיינע אַרטיקלען װעגען דער „גרויסער װעלט דראַמאַ". אַזאַ אַרבייט פאָדערט פיעל צייט און פאָרבערייטונג. װייל אָבער איהר פאָדערט אונבעדינגט איין אַרטיקעל פאַר דיעזען נומער און װייל איך רעכען, דאָס, „די פרייע געזעלשאַפט" איז יעצט דער איינ־ציגער אידישער אָרגאַן װאו עס קען זיין פאַסענד פאַר מיר צו רעדען װעגען מעהר אָדער װעניג װיכטיגע ליטעראַרישע ערשיינונגען, ער־לויב איך מיר אָנשטאַט אַן אַרטיקעל, שיקען אייך דיעזע בריעף. עס איז מיין ענטפער אויף קריטיקען, װעלכע בעהאַנדלען מיין לעצטעס װערק „די אידישע סאַפהאָ". די קריטיקען זיינען אויסגעשפּראָכען אין די פאָלגענדע בריעף:

„הערר גאָרדין! אייניגע בעקאַנטע דאַמען האָבען מיר געזאָגט, דאָס די דראַמאַ „די אידישע סאַפאָה" איז אינטערעסאַנט און בע־לעהרענד פאַר אַלע אין אַלגעמיין און איבערהויפּט פאַר אונז פרויען. איך װאוין אַליין אין האָבאָקען און פאַר מיר איז זעהר אונבעקװעם צו בעזוכען די ניו יאָרקער אידישע טהעאַטערע, דאָך האָב איך מיך בעשלאָסען און בין געפאָהרען זעהן „די אידישע סאַפאָה". איך זאָג אייך די װאַרהייט, איך בין געבליבען זעהר אונצופריעדען. עס איז זעהר אַן אַלטע און אָבגעלעבטע טהעמאַ. װאָס פאַר אַ נייעס דערצעהלט איהר אונז דאָ? אַז פרויען זיינען אויך מענשען? אַז זיי דאַרפען אויך האָבען רעכטע? אַז מען דאַרף זיי ניט שלעכט בעהאַנדלען? װער װייס דאָס יעצט ניט אַזעלכע זאַכען? איז כדאי צוליעב דעם פערשלעפּען מענשען פון האָבאָקען, ניט לאָזען זיי

שלאָפען א גאנצע נאכט, און צו נעהמען ביי זיי דריי קוואָדערס?

„דאָס איינציגע, וואָס עס איז געווען נייעס פאר מיר צו הערען, איז, דאָס א פרוי זאָל האָבען א רעכט צו פאָדערען, דער מאן זאָל זיין ביז זיין הייראַטה אזוי ריין און אונשולדיג ווי די פרוי. איך בין אליין א פרוי און דאָך מיין איך, אז אזא פאָעדרונג אזוי ניט לאָגיש. אזא פלאן וואָלט מען געקענט דורכפיהרען נור דאן, ווען די מענער זאָלען חתונה האָבען אין זייערע בליהענדע יונגע יאָהרען. א מאן אָבער קען ניט חתונה האָבען יונג, ער מוז זיך פריהער בעזאָרגען מיט מיטלען, מיט א בעשעפטיגונג, מיט א קאַריערע. וואָס איז וויכטיגער פאר א פרוי, דעם מאנס אונשולד, אָדער די רעסורסען און מיטלען, וועלכע ער וועט האָבען צום לעבען? די מענער ערלויבען דען אונז ניט צו זינדיגען פאר דער חתונה? אדרבה, פארקעהרט... אָבער אליין חתונה האָבען מיט א זינדיגע וויל ער נים. מיט וועלכע מיטלען וועט איהר איהם קענען צווינגען? ווי איהר ווילט אייך, איך מיין, אז פאָהרען פון האַבאָקען זעהן אזא פיעסע איז ניט געווען כדאי.

„אייער פערעהרערין,

„א האָבאָקענער געבילדעטע דאמע.”

„ווערטהער הערר גאָרדין! איך וויל מיר ערלויבען אייך בעקאנט צו מאכען מיט מיין מיינונג וועגען אייער שטיק „די אידישע סאפאָה”. איך בין אליין ניט קיין רוסישער יהודי און איך האָב אין מיין לעבען ניט בעגעגענט אזא מערקווירדיגע פרוי מיט אזא אונאבהענגיגען שטארקען כאראקטער, ווי די אידישע סאפאָה. איך גלויב, אפשר זיינען אין רוסלאנד דאָ אזעלכע אידישע מיידלעך. איך מוז צוגעבען, ווען איך האָב געזעהן די האנדלונג האָט זיך מיר אויסגעוויזען, אז דאָס איז וואהר. איך האָב אליין געמוזט האָבען מיטלייד מיט דיעזער בראַווער און אונגליקליכער פרוי... איך האָב זאָגאר געוויינט. (איך וויים, עס איז זעהר ניט שעהן פאר א מאן.) איך האָב געגען מיין ווילען געפונען אז זי איז נעבעך גערעכט אין איהרע טענות... אָבער נאָכדעם האָב איך זיך אליין דערשראָקען. וואָס הייסט, רעדען אזוי אָפען? אין טהעאטער איז געווען מיין

פרוי, מיין טאָכטער. סאַפאָה קען זיין איז טאַקע גערעכט, אָבער ווען מיין פרוי אָדער מיין טאָכטער, חלילה, זאָלען אזוי האַנדלען, וואָלט איך עס ניט איבערגעטראָגען, איך וואָלט פון זינען אראָב! מיינט איהר ניט, אז דאָס שטיק איז צו ראַדיקאַל און דאָס עס איז נאָך צו פריה אזעלכע שטיקע אויף דער אידישער ביהנע, אויפצופיה־רען?.. עס קען זיין די אידעע איז טאַקע א ריכטיגע, אָבער איז דען א טהעאַטער דער פּלאַץ, וואו מען זאָל פּראָפּאַגאַנדירען אזעלכע נייע רעוואָלוציאָנערע אידעען? איך בין געגאַנגען אין טהעאַטער זיך אמוזירען און אנשטאָט דעם בין איך געקומען א צובראָכענער, און זאָגאַר נאָכדעם האָב איך זיך ניט געקענט גיך בערוהיגען. פערשיע־דענע געדאַנקען האָבען מיך פערפאָלגט עטליכע טעג.

אכטונגספאָל,

X. Y. Z.

„מר. גאָרדין! ערלויבט מיר אייך צו זאָגען, דאָס אייער לעצ־טעס ווערק „די אידישע סאַפּאָה" איז זעהר א רעאַקציאָנערעס ווערק. די פרויען אין אייערע פריהערדיגע פּיעסען זיינען געווען פּיעל רעוואָלוציאָנערער. עס ווייזט אויס, אז די אידעע פון אייער שטיק איז געווען צו ווייזען, דאָס פרויען דאַרפען ניט קעמפּפען פאַר זייער פרייהייט. סאַפאָה האָט געוואָגט צו קעמפּפען נאָר אבי־סעלע האָט זי דערפאַר זעהר טייער בעצאָהלט. און סוף כל סוף האָט זי דאָך געמוזט זיך ענטזאָגען פון אַלע איהרע פּרינציפּען און געהן פּיהרען אזא לעבען ווי אַלע ווייבער . . . אייער „אידישע סאַפּאָה" איז טאַקי א מייסטערווערק, אָבער עס שטעהט ניעדריגער פון קריטיק, עס איז געגען רעוואָלוציאָן און עס לערנט, דאָס אַלע פרויען דאַרפען זיך פּיהרען ווי די געזעצליכע מאַניטשקעס, דאָס הייסט: זינדיגען אין דער שטיל, דער מאַן זאָל ניט וויסען און מאַסקירען אַלע געמיינהייטען מיט דער מאַסקע פון געזעצליכקייט. אייער שטיק איז טאַקע א שטיק זודיגעס, קאָכענדעס לעבען, אָבער דער כאַראַקטער איז א צוקאַליעטשעטער שאַרבען און עס וואָלט געווען א גוטע דראַמאַ ווען איהר וואָלט ניט פערפּלאָנטערט אייער סאַפּאָה פון גייסט מיט די סאַפּאָה פון פלייש.

„דער גרייליכער יונגערמאַנטשיק."

„רזשענטעלמאַן! איך בין אַ לאָיער ביי פּראָפעסיאָן און וואוין אַפּטאון. איך שטעה יעצט זעהר פיעל צו ווייט פון דער ציגיינער שפּראכע, וועלכע רופט זיך זשארגאָן און געה קיין מאָל ניט אין אידישען טהעאַטער, ווען אָבער איך האָב ערפאהרען, דאָס אויך אין אידישען טהעאַטער ווערט „סאַפאָה" פּערפּאָרמד ווערען, האָב איך געמיינט, צ ו ז ע ה ן אינטערעסאַנטעס... אינדיד, די אידישע אַקטריסעס דארפען זיך ניט שעמען פאר נעדערסאָל... און קאָמפּשטאַק קוקט זיך ניט צו צו דעם, וואָס מע ווייזט אין אַ אידישען טהעאַטער... איך בין נאָך געוועזען אַזאַ פול און האָב מיטגענומען דעם אַסיסטענט לידער פון אונזער טעמעני דיסטריקט... די אויגען האָבען מיר געפּלאַמט. עס איז ניט געוועזען וואָס צו זעהן — גאָר ניט... עס איז גאָר קיין סאַפאָה און פון „סאַפאָניזם" איז ניט געוועזען אפילו אַ ברעקעל, נאָטהינג אַט אָל... דערפאר אָבער וועלכע רייד, וועלכע אַנטי לאָ און אַנטי מאָראַל טענדענצען! עס איז געוועזען אַ שאַנדע צו הערען... און איך האָב נאָך געבראַכט אַ טעמעני באָי מיט זיך! עס איז אַ דיסגרייס פאַר אידען... מיר זיינען געגאַנגען זעהן אַביסעל נאַקעטע אידישע פלייש און זיי האָבען גאָר סאַפאָה פערפּלאָנטערט אין אַ נאַקעטען גייסט. שאַנדע און שמאָך!

„איך בין אַ לאָיער און דארף ניט רעדען פון מאָראַל. אָבער פון יוריסטישען שטאַנדפּונקט קען אַזאַ פרוי ווי די אידישע סאַפאָה ניט ערווארטען די שטיצע פון אונזער לאָ. ווען זי זאָל האָבען געפּיהלע פון מאָראַל און וואָלט זיך געשעמט פאַר דער געזעלשאַפט און פון שאַנדע וואָלט זי איהר אונגעזעצליכעס קינד אַבאָרטירט — וואָלט עס געוועזען גאַנץ נאַטירליך. די אַנשטענדיגסטע, די פיינסטע דאַמען טהוען דאָס ווען זי זאָל זאָגאַר איהר שוין געבאָרענעס קינד אין געהיים ערמאָרדען, וואָלט מען געקענט פּלידען אַז זי איז געוועזען אינסיין... אָבער ניט שעמען זיך, אָפען זאָגען די גאַנצע ווארהייט, נעהמען אויף זיך די פעראַנטוואָרטליכקייט און אַליין זאָרגען פאַר אַן אונגעזעצליכעס קינד, דאָס טוט קיין אַנשטענדיגע פרוי, דאָס טוט אפילו ניט אַ פרוי, וועלכע האָט קיינע געפּיהלע פון שאַנדע!... ווילדע פרייהייט פון אינדיאַנער קען קיין פּלאַץ ניט האָבען אין אַ ציוויליזירטע געזעלשאַפט....

געוויס, מען פערשטעהט, מענשען זיינען ניט קיין הייליגע. אָבער געזעצליכקייט, דאָס איז דער ערשטער פונדאמענט, אויף וועלכען דאָס לעבען פון אונזער קאָמיוניטי איז געבויט... יעדער פון אונז פערשטעהט, דאָס אויך אונזערע געזעצליכע פרויען זינדיגען אמאָל (יעדער מיינט, אַז יענעמס, ניט זיינע), אָבער דאָס דארף זיין אין גרענעצען פון אָנשטענדיגקייט, פארדעקט, פון דער עפענטליכער וועלט בעהאַלטען... די געפיהלע פון מאדעסטי, פון געזעצליכקייט זאָלען ניט זיין פערלעצט און די פרינציפען דער געזעלשאפט זאָלען ניט זיין פערשפּאָטעט.

ערגער פון אַלעם האָט מיך געקרענקט די פערדאָרבענהייט פון אידישען פובליקום. זיי סימפאטיזירען מיט אזעלכע ווי סאפאָה, און לאכען, שפּאָטען און הוקען, ווען די געזעצליכע פרוי קומט פאָדערען איהרע געזעצליכע רעכטע. עס איז נאָך גוט, וואָס די אידישע שטיקע ווערען ניט געשפּיעלט אין ענגליש, — עס וואָלט געקענט זיין אַן אונגליק פאַר אונזערע אידען.

„מיט רעספּעקט,

„קאָנסעלער אט לאָ".

מיין ענטפער.

קיין דיכטער קען ניט און דארף ניט ערפינדען קיינע נייעס. ליעבע און האַס, גוטע איינגענשאפטען און שרעקליכע ליידענשאפטען, קאמפף, זיעג, אונגליק, פערצווייפלונג, ראכע, אייפערזוכט, עקזיסטירען זינד דער מענש עקזיסטירט. טויזענדער יאָהרען בעשרייבט מען אין ראָמאַנען און דראמען דיעזע עראייגניסע פון דעם מענשענס לעבען, און ראָמאַנען מיט דראמען ווערען נאָך געשריעבען און וועלען נאָך געשריעבען ווערען זאָלאַנג עס וועלען זיין דיכטער און פּאָעטען אויף דער וועלט... א גרויסער קאָמפּאָזיטאָר, וועלכער שרייבט א נייע סימפאָניע, ערפינדעט ניט קיינע נייע טאָנען, א מאַלער, א קינסטלער בעשאפט ניט קיינע נייע פארבען — ניין! די פארבען און די טאָנען זיינען די זעלבע, וועלכע זיינען פריהער פון אנדערע בענוצט געוואָרען.

זיי ערפינדען נור נייע קאמבינאציאנען, נייע אקקארדען, נייע צוזאַ־מענפאסונגען, נייע הארמאנישע פעראייניגונגען, נייע דיסהארמאניען, נייע קאנגלאמעראציאנען, נייע דיסאנאנסען.

דער פריידענקער, וועלכער מיינט, דאס אויף דער וועלט עקזיס־טירען שוין ניט קיינע פאראורטיילע, קיינע אבערגלויבישע מיינונגען, קיין רעליגיאן, ווייל ער גלויבט אין זיי ניט, — אזא פריידענקער איז זעהר א קורצזיכטיגער און איינזייטיגער מענש. ער קען גענליכען ווע־רען צו א נאאיווען יונגען בחור, וועלכער קומט פון א קליינע ליטווישע שטעטעל, גלייך אין אונזערע דאון־טאונישע סאציאליסטישע און אנאר־כיסטישע קאפע סאלונען . . . אזא יונגער מאן, עס איז מעגליך, וועט זיך זעהר גיך ערלויבען צו שרייבען אהיים, דאס אין אמעריקא איז רע־ליגיאן אן אלטע אבגעלעבטע זאך. ליידער אבער האבען זיך אין דער זעלבער קורצער צייט וואס ער איז געזעסען אין די ראדיקאלע קאפעי־נעס פון דיוויזשיאן סטריט און גרענד סטריט, אויסגעבויט 12750 נייע קירכען, 56 נייע קאטוילישע מאנאסטירען, 770 נייע אידישע טעמפלען און צוועלף מיליאן קינדער זיינען דערווייל אלע זונטאג גע־גאנגען אין די „סאנדיי סקולס"! אין אונזער געזעלשאפט באגעגענען זיך שטענדיג אזעלכע קאנטראסטען. דאס, וואס ביי אן אונבעדייטענ־דען צאהל מענשען רעכענט זיך שוין פאר אלט און אבגעלעבט. האלט זיך שטארק און פעסט ביי די גרויסע מאסען. קעמפפען געגען דיזע אלטע דאגמען, אויפקלערען די מאסען, דאס איז די איינציגע גייסטיגע אויפגאבע פון יעדען דיכטער, פון יעדען שרייבער.

די רעגלען פון מאראל דארפען זיין פעסטגעשטעלטע איבערצייי־גונגען. זיי קענען ניט אין איינער און דער זעלבער צייט, אין איינער און דער זעלבער געזעלשאפט, צו ליעב איינעם אנדערס און צוליעב דעם אנדערען אנדערס קאמענטירט ווערען. עס קען ניט זיין פאר ווייסע אן אנדערע מאראל און פאר שווארצע אן אנדערע, פאר פרויען איין מאראל, פאר מענער אן אנדערע מאראל. וואס עס איז אונמאראליש פאר א פרוי, קען ניט זיין מאראליש פאר א מאן. אויב ביי יעצטיגע אומשטענדע פון אונזער סאציאלען לעבען מוז דער מאן זינדיגען, דארף ער אם ווענינגסטען זיין טאלעראנט צו איהר, ווען זי זינדיגט אויך, ווען ז י מ ו ז . . . צו ליעב עקאנאמישע אויסזיכטען קען א מאן יעצט, ליידער, חתונה האבען נאר דאן, ווען ער איז אבגעלעבט, אויס־

געשלעפט, פערגיפטעט מיט אלע שענדליכע קראנקהייטען, וועלכע ער גיט איבער צו זיינע קינדער; אבער וועה איז דער פרוי, וועלכע מיינט אז געגען אזא ארדנונג דארף מען ניט קעמפפען. וועה צו די צוקינפטינע דורות, אויב די פליהענדע און דענקענדע סאפאה׳ס וועלען ניט אויפהויבען די פאהן פון רעוואלוציאן!

געוויס, א אידישע מיידעל, אזא רעוואלוציאנערין, קען ניכער פון אלעם געבארען ווערען אין רוסלאנד. די שטילע, פערטראכטע, איי־בערגעבענע רוסישע פרוי איז די גרעסטע רעוואלוציאנערין אין דער וועלט. דאס אידישע מיידעל האט זיך ענטוויקעלט אונטער דעם איינ־פלוס פון דער רוסישער ליטעראטור, אונטער דעם איינפלוס פון די קעמפפערינען, וועלכע זיינען געוועזען בעזונגען פון נעקראסאוו און גע־קרוינט פון טשערנישעווסקין!...

איהר דארפט אייך ניט שרעקען פאר איהרע ראדיקאלע רייד; אייער פרוי און אייער טאכטער מעגען הערען איהרע טענות. אין טהעאטער קען מען ניט ארויספיהרען מגידים און פרעדיגער, זיי זאלען אייך זאגען מוסר. ווען אבער דאס לעבען, וועלכעס ווערט געשילדערט, די האנדלונג, די פאסירונגען, ווען דאס אלעם צוזאמען איז א מוסר השכל, — געהט אין טהעאטער און נעמט אייער פאמיליע מיט. גוטע אידעען דארפען פריהער גוט פראפאגאנדירט ווערען, ביז זיי ווערען איבערצייגונגען און פיהרען צו טהאטען... די שכנים וואלטען ניט בעליידיגט און ערגיעדעריגט אזוי די ארימע סאפאה, ווען זיי וואלטען אפשר געהאט א מעגליכקייט פריהער זעהן אזא שטיק ווי די „אידישע סאפאה". אונזערע סאציאליסטען און אנארכיסטען וואלטען ניט גע־ווען פון אנפאנג אזעלכע הייסע טהאטען־פארשטייער און נאכדעם אזעלכע שוואכע, שוואנקענדע פארשטייער פון איבערצייגונג, ווען זיי וואלטען געהאט א מעגליכקייט פריהער גוט און עהרליך פראפאגאנדירט צו ווערען!...

איהר דארפט אייך ניט שעהמען, וואס איהר, א מאן, האט גע־וויינט אין טהעאטער. עס זיינען גוטע טרעהרען, מיין פריינד. און די גרעסטע שאנדע וואלט פאר אייך געווען, ווען איהר זאלט ניט קענען וויינען... דער ערעלסטער אמיוזמענט, דער ריינסטער עסטעטישער פערגניגען איז, ווען אלע אייערע בעסטע געפיהלען ווערען ערוועקט און

צוזאמען מיט זיי אויך אייערע געדאנקען... דער ציעל פון דיכטער איז פאלקאמען עררייכט, אויב זיין ווערק צווינגט אייך נאכדענקען, טראכטען, אנאליזירען, נאכזוכען...

מיינע פריינדע, געדענקט, קיין ווערק קען ניט אנערקענט ווערען אלס א מייסטערווערק, ווי באלד עס האט אין זיך די קלענסטע טענדענץ צו פראפאגאנדירען געמיינהייט. עס מעג זיין געשאפען פון שעקספיר, פון געטהא, פון מיקעל אנזשעלא, פון לעאנארדא דא ווינטשי, — ווי באלד עס איז דורך און דורך ניט פאר וואהרהייט, פאר דאס עווינע שעהנע, פאר דאס ערהאבענע, — איז דאס ניט קיין מייסטערווערק!

רעוואלוציאן! דאס איז א הימלישע עקספלאזיאן פון עלעקטריציטעט, וועלכע רייניגט אב די אטמאספערע!... עס בליצט ניט עוויג!.. עס מוז נור בליצען, ווען אין די אטמאספערע איז צוזאמענגעקליבען גענוג רעוואלוציאנע עלעמענטען!....

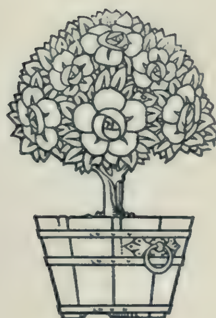
אויב א רעוואלוציאנער איז נאר דער, וועלכער עס קעמפפט ביז ער זיעגט, איז נאך קיינע רעוואלוציאנערען אין קיין רעוואלוציאן ניט געוועזען... ליידער, די, געגען וועלכע מען רעוואלטירט, זיינען שטענדיג די זיעגער... פריהער אדער שפעטער, די קרעפטע פון קעמפפער ווערען פאראליזירט פון דער איבערמאכט פון די פאסיווע און אקטיווע געגנער... אבער זיין מיסיאן איז ערפילט געווארען, זיין אפפער איז ניט פערלארען געגאנגען. אויף איין מאמענט האט זיין געטליכער פייער בעלויכטען די פינסטערנים און מענשען האבען דאך געזעהן דאס וואהרע ליכט... לאנגזאם, שפעטער, וועט דאס, פאר וואס ער האט געקעמפפט, אנערקענט ווערען אהן קאמפף... דאן וועלען קומען נייע גייסטער פון דער רעוואלוציאן, וועלכע וועלען קעמפפען פאר נייע אידעאלען. זיי וועלען פאלען אין זייערע נאבעלען קאמפף, אבער זייער ערהאבענע טהעטיגקייט וועט ניט פערלארען געהן...

„די וועבער" פון הויפטמאן זיינען דען ניט קיין רעוואלוציאנערען ווייל זיי זיינען געפאלען אין קאמפף? „די שלעכטע פאסטוכער" פון מירבא איז א רעאקציאנערע פיעסע, ווייל אלע סטרייקער זיינען אויסגעשלאכטעט געווארען? די ניהיליסטען פון ריסלאנד זיינען קיינע קעמפפער, ווייל דעם צאר'ס הענקער האבען זיי

אויסגעוואָרגען ? . . . דער קאַמפּף פון דער אידישער סאַפאָה איז געווען צו שווער, די אַרומיגע פינסטערע מאַכט — צו שטאַרק . . . זיי האָבען בעזיעגט, אָבער זי האָט ערפילט אַ געוויסע רעוואָלוציאָנערע מיסיאָן !...
די, צווישען וועלכע זי האָט געלעבט, געקעמפּפט, געליידעט, האָבען גע־הערט איהר גרויסען וואָרט פון בעפרייאונג. גרויסע און קליינע רעוואָלו־ציאָנערען פאַלען אין זייער קאַמפּף, אָבער זייער גייסט לעבט . . . דאָס איז דער עמוד האש, וועלכער פיהרט אונז פון דער מדבר צו דעם ער־וואַרטעטען לאַנד פון פריעדען און גליק.
אָרעמע אידישע סאַפאָה ! מיר האָבען זי ערשט געזעהן, ווי אַזוי זי האָט צוליעב אַנדערע זיך בעשלאָסען צו אָפּפערן איהר אייגען גליק, איהר פרייהייט . . . אַלע ווילען לעבען איהר . . . זי דריקט איהר אונגעזעצליכעס קינד צו זיך און דאָרטען שטעהט דער, מיט וועמען זי וועט דאַרפען לעבען איהר גאַנץ וועלטעל אָהן פרייד, אָהן האָפנונגען, אָהן ערוואַרטונגען, אַזוי ווי פיעלע, פיעלע אידישע ווייבער לעבען . . .
די געזעצליכע געזעלשאַפט האָט געזיעגט, די אויף זיך אַליין געשטיצ־טע פרוי . . . זי בלייבט ניט דאָ . . . זי פערלאָזט איהר היימאַטה און ציהט אין אַ פרעמדע שטאָט . . . .
ביי נאַכט געהט אָב דער פּאַראַחאָד קיין סעוואַסטאָפּאָל . . . .
די פייערלעך פון אָדעס זיינען שוין לאַנג פערשוואונדען געוואָרען, די וועלען פון שוואַרצען מעער רוישען און ברויזען אַרום איהר, ווי אַ דונקעלער אָבגרונד ליגט דאָס וואַסער פאַרן שיף . . . איהר קינד, איהר זשעניטשקע, שלאָפט שוין לאַנג אין קאַיוטע, — זי איז אַליין אויפ'ן דעק מיט איהר אָרעמען קאָפּ אויפ'ן באָרט פון שיף . . . איז דאָס מעער אַזוי טיעף, ווי איהרע שמערצען ? איז די נאַכט אַזוי דונקעל, ווי דונקעל עס איז אינ'ם הארצען פון דיעזער אונגליקליכער יונגער פרוי ? געדענקט פון די טרעהרען, וואָס ווערען פערגאָסען אין דער שטיל און פון דעם קאַמפּף, פון וועלכען עס ווערט צובראָכען אַזאַ נאָבעלעם הארץ ! . . . זי וואָלט געפאַלען, ווען זי זאָל געהן פאַר אַ מעטרעסע צום רייכען, זאַטען פּראָצענטניק צ י י נ ע ר . . . ניין ! זי געהט פיהרען אַ שטילען, שווערען לעבען פון אַן עהרליכע אַרבייטערין. די שטאַרקע אומשטענדע האָבען זי געצוואונגען צו ענטזאַגען זיך פון זיך אַליין . . . ווער האָט געראַובט ביי איהר, איהר פּערזענליכקייט. אויב ניט מיר אַלע, פון וועלכע אונזער געזעלשאַפט בעשטעהט ? . . .

פיעלע פון אונז זיינען זעהר גרויסע ראדיקאלען אין דער טהעאָריע, אָבער ווי עס קומט נור צו דער „פראקטיק" זיינען מיר אלע שוואכע, בעוואוסטלאָזע, קליינינקע טהיילכעלעך פון א גרויסע, בלינדע מאסע... וואָס טוט יעצט אונזער „אידישע" סאפאָה?

„די ערד שלאָפט...
זי וואנדערט אליין אין דער וויסטע...
ווי דורך א נעבעל ציהט זיך איהר אונבעקאנטער וועג..."

פערשיעדענעס.

סנפיר וקשקשת.

— אָדער —

ע! ווי באַלד אַז אַזוי, וואָס דאַרף איך עס גאָר?

פון אלפיי.

(אַ שונד ראָמאַן אין דריי טהיילען, מיט אַ פּראָלאָג און עפּילאָג,, אַ הקדמה פונ'ם מחבר. שפּאַנענד, איינרייסענד, אינטערעסאַנט, פּערכאַפּענד, ענטציקענד, גאַנץ ביליג און פון דעסט־וועגען מיט ראַכע, מיט ליעבע, מיט שרעק און מיט עגמת נפש).

הקדמת המחבר.

אין אונזערע צייטען, אין אונזערע מקומות, ווען דער הויכווירדי־גער מיסטער שונד ראָמאַן לעזער איז שוין יאַ דערגאַנגען צו אַזאַ מדרגה, אַז אַ שונד ראָמאַן איז זיין אייגציגע נחמה אין לעבען; ווען איהר זעהט אויף יעדען סטענד צווישען לעמאָן סיראָפּ און אַלל טאָבעקאָ סיגאַ־רעטס, פּערשמאַלצענע, אויסגעבלעטערטע, דורך און דורכגעלע־זענע, אין גאַנצען אויסגעזויגענע העפטען פון בעליעבטע שונדיגע מייס־טער־ווערקע; אין אונזערע צייטען און זאָ ווייטער, א. ז. וו., האָף איך אַז דיעזער ראָמאַן וועט א. ז. וו. א. ז. וו.

דער מחבר.

ערשטע טהייל:

ווייט אויף דעם שטאָט־טורם שלאָגט דער זייגער צוועלף — עס איז צוועלף אַ זייגער. די דונקעלע נאַכט איז פינסטער ווי די שוואַרצ־קייט אַליין — עס איז פינסטער. גרויסע טראָפּענס רעגען פאַלען פון

אויבען, גלייך ווי ארבעס זאָל זיך שיטען פון דעם ארבעל פון גאָט. עס דונערט, גלייך ווי דער גאַנצער רקיע השמים איז אַ דעק פון אַ גרויסען באַראַבאַן, אויף וועלכען די פערוויירטע מחותנים פונ'ם הימעל טאַנצען אַ קאַזאַצקע. אין דיעזער שרעקליכער צייט איז זי געגאַנגען אליין! אליין, אַקוראַט ווי אַן אייזען, ווי אַ שטיין. אליין, אַקוראַט ווי אַ מענש, וואָס האָט קיינעם ניט איז אליין. פלוצלונג האָבען זיך דער־הערט שטילע טריט, אַ פייעריל האָט אַ בלישצע געטאָן, עס האָט גע־געבען אַ שרעקליכער קראַך, עס האָט זיך דערהערט אַ שוידערהאַפט געשריי — עס האָט אויסגעשאָסען. (פאָרטזעצונג פאָלגט).

(פאָרטזעצונג) זי האָט איהם געליעבט מיט די גאַנצע געפיהלע פון איהרע געהירען, זי האָט איהם געליעבט מיט'ן גאַנצען בלוט פון איהרע געדאַנקען, זי האָט איהם געליעבט מיט'ן גאַנצען הארצען פון איהר אונשולד. אך! זי איז געוועזן ריין, גלייך גאָט אליין האָט זי אויסגע־כשר'ט און אויסגעשייערט, זי איז געוועזן גוט, גלייך ווי אַן ענגעל, וואָס האָט קיין הארץ ניט; זי האָט איהם געשוואָרען זיין טריי און ער איז געוועזן אַ געלער און האָט מורא געהאַט פאַר קיצלען. זי האָט געטראָגען צוויי שאַרפע מעסערס אין איין האַנד, זי האָט געהאַלטען אַ גרויסע פלאַש מיט גיפט אין דער אנדערער האַנד, אַ שפּיעז, אַ שאַרפע שפּיעז איינגעטונקען אין סם האָט זי... האָט זי ניט געקענט טראָגען אין דער דריטער האַנד, ווייל די קאַרגע נאַטור האָט דעם מענשען ניט גע־געבען קיין דריטע האַנד און זי איז געוועזן אַ ביסעל פערקיהלט און האָט אַ הוסט געטאָן... דיעזער הוסט האָט אויפגעוועקט אַ פערדעכטיגע פערזאָן, וועלכע האָט געדרעמעלט אויף אַ גאַנקע פון אַ גרויס הויז. ער האָט גוט אויסגעריבען זיינע אויגען און...

דאָ ענדיגט זיך די אינטערעסאַנטע ערשטע טהייל.

צווייטע טהייל.

מיר מוזען זיך אומקערן מיט 39 יאָהר צוריק. אונזער ראָמאַן פאַנגט זיך אָן אין די געבירגע פון קאַווקאַז, וואָס ליגען אין דעם לאַנד שווייצערלאַנד אונטער די הרי הושך, וואו עס געפינען זיך די שרעקליכע וועלדער. ויהי היום, עס איז געוועזן אַ טאָג, ווען מע האָט געקענט זעהן,

ווי א מענש, וועלכער איז געווען פערמאסקירט, איז געגאַנגען וואלד איין און וואלד אויס, ביז ער איז צוגעגאַנגען צו אַן אַלטען בוים. ער האָט געגעבען א שווערען, שווערען זיפץ, האָט א קוק געטאָן אויפ'ן הימעל, האָט אָבגעמאָסטען פון בוים זיעבען טריט צו מזרח זייט און האָט זיך אנידער געזעצט און האָט אָנגעהויבען צו עסען א גאָמעלקע מיט א קיכעל. פלוצלינג הערט ער א קינד, א מיידעלע, וועלכע מע רופט גרענאַדיעלע וויינט מיט א וויינענדיגע שטימע און פון רחמנות . . . (פאָרטזעצונג פאָלגט).

סנפיר וקשקשת זיינען געווען די צוויי געהיימע וואָרטע. זיי זיינען געווען אויף איהר מעדאַליאָן, וועלכען זי האָט געטראָגען אויף איהר הארץ. ווער זיינען מיינע עלטערן? פלעגט זי פרעגען ביי דעם מעדאַליאָן: ווער זיינע מיינע פאָטער און מוטער? „סנפיר וקשקשת" פלעגט איהר דער מעדאַליאָן ענטפערן: אין די פינסטערע לאַנגע נעכט, אין די דונקעלע קורצע פריהמאָרגענס האָט זי אַלץ געזעהן נאָר דעמזעלבען סנפיר וקשקשת און איהר נאָמען איז געווען גרענאַדיעלאַ.

מיר מוזען איצט אויף א קורצע צייט פערלאָזען די געבירגע און אומקערן זיך צוריק נאָך דעם פערלויף פון די 39 יאָהר צייט. איבער'ן גרויסען אָקעאַן האָט געשוואומען א גרויסע שיף, די וועללען האָבען נערוישט, די רעדער האָבען געברויזט, די קוימענעס האָבען געפייפט. יעדע מינוט האָבען די וואסערען אויפגעהויבען די שיף ביז די וואָלקענס און א איד איז געשטאַנען אין א ווינקעלע און האָט געדאַווענט מנחה. פלוצלונג האָט דער קאַפּיטאַן געגעבען א געשריי, עס האָט אָנגעהויבען צו דונערן און צו בליצען, א שוואַרצער וואָלקען האָט זיך אראָבגעלאָזט... דאָ איז צוגעגאַנגען א אידענע צום באָרטען און האָט מיט זעהר א זויערע מינע געזאָגט: „ע! ווי באַלד אַזוי, וואָס דאַרף איך עס גאָר?" דאָ ענדיגט זיך די צווייטע טהייל.

דריטע טהייל.

(די צווייטע הקדמה פון דעם מחבר. מיר האָבען פערשפּראָכען צו געבען א פּראָלאָג מיט אַן עפּילאָג צו אונזער „סנפיר וקשקשת" אָבער ווען אונזער פּראָלאָג מיט'ן עפּילאָג זיינען שוין געווען פערטיג,

האָבען מיר זיך דערוואוסט אַז אונזער קאָנקורענט, ניט געדאכט זאָל זיין נאָמען דאָ ווערען, פלטיאל חיריק, דער פּאַרטאַטש, שרייבט אויך אַ פּראָלאָג מיט אַן עפּילאָג צו זיין אויך מיר אַ שונד ראָמאַן. דארום האָבען מיר אונזער פּראָלאָג מיט'ן עפּילאָג אריינגעשטעלט אין אונזער אַנדער ווערק: תהו ובהו אָדער די פערשמאָלצענע געזעצטיגקייט. דער מחבר.)

ווייט, אונטער אַ גרויסע שטאָט שטעהט אַ קליינע הייזעלע — דאָס הייזעלע איז ניט גרויס. אַ גאַנצען טאָג איז דאָ שטיל, ווי ביי אַ טויבען אין אויער. אָבער צוויי אַ זייגער ביי נאכט, ווען די שעמעוודיגע לבנה בעהאַלט זיך אונטער דעם פארטוך פון אַ שווארצען וואָלקען; ווען די ליכטיגע שטערענדלעך לייכטען ווי בענטש ליכט, וועלכע מען האָט פערגעסען אָבצושנייצען, ווען די שלאָפענדיגע מענשען שלאָפען אַלע אויסגעשלאָפענע, אין דיעזער שרעקליכער שטונדע פון דער דונ־קעלער נאכט... (פאָרטזעצונג פאָלגט).

(פאָרטזעצונג) ווער ווײנט עס אַזוי שפּעט אין דער נאכט? וועמעס יאָמערליכע שטימע הילכט עס! נעהענטער, נעהענטער, אין קליין הייזעלע ווייזט זיך אַ פּייעריל און די אונגליקליכע אדיעלע זאָגט:

„די לבנה שיינט העלל,
די וואסערן גיסען זיך!
אוי! אוי! און איך האָב פערלאָרען מיין טאטע מיט מיין מאַמ...
און איך וועל לויפען שנעל.
בראי צורייסען די שיך.
ביז כ'וועל נעהמען ראכע מיט גיפט און מיט סם!

אך! וועמעס וואקס וועט ניט צוגעהן ווי אַ הארץ (מיר שרייבען אומיסטען פערקערט, ווייל אונזער קאָנקורענט, פלטיאל חיריק אין זיינע שונד ראָמאַנען, וועלכע טויגען אויף כפרות, שרייבט שטענדיג: „וועמעס הארץ וועט ניט צוגעהן ווי אַ וואקס". אויך מיר ראָמאַנען!) אך! וועמעס וואקס וועט ניט צוגעהן ווי אַ הארץ, ווען ער הערט דאָס זיסע ליעדעלע פון דער שעהנער גרענעדיעלא? וועמעס טרערען וועלען ניט שטרוימען פון די אויגען ווי די וואסערען פון די רינעס? אָבער ניט דאָ איז דער פּלאַץ צו פילאָזאָפירען און דער זייגער שלאָגט דריי. יאַ!

לאַנגזאַם, שטיל, אויסגעצויגען, איינס נאָכ'ן אַנדערן: איינס! צוויי! דריי!... עס איז דריי אַ זייגער!...

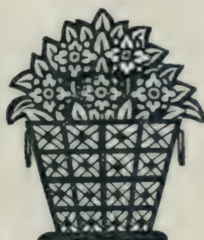
עס איז שטיל. גרענאַדיעלא דרעמעלט. איהרע שעהנע האָאָר האָ־בען זיך צו־וואָרפען ווי אַן איבערגעקעהרטע קאָפּגע מיט היי. זי שלאָפט אונשולדיג, ווי אַ שעהנע נאַכט אין פריהלינג מאַי, ווען די שעהנע ראָזען בליהען, ווען די פויגלעך צוויטשערן, ווען די גרינע גרעזעלעך דופטען און ציענגען גריזען זיי. און גרענאַדיעלא נעבעך שלאָפט. מענש! פרוי! ווייב! מאַמזעל! שלאָף ניט! ערוואַך! די בלוטדורשטיגע מערדער געהען! די שווערדען קלינגען שוין אין דער לופטען! דיין לעבען איז אין געפאהר און זי שלאָפט: אַך! טראַך! (פאָרטזעצונג פאָלגט).

(פאָרטזעצונג) נאָך אין די אַלטע גרויע צייטען, ווען די תבה פון אונזער פעטער נח האָט זיך אָבגעשטעלט אין די הרי הררט, האָט גע־לעבט אַן אַלטער כישוף מאַכער, וועלכער איז געווען אַ מכשף. ער האָט געהאַט אַזאַ רינג, וואָס איז געווען פון גינ־גאָלד געמאַכט און וועלכער איז געווען ווי אַ פינגערל. ווער עס האָט געהאַלטען דעם רינג און האָט געזאָגט: איינס, צוויי, דריי! און דער נאָכדעם איז דער מכשף גע־שטאָרבען. אָבער פאַר זיין טויט האָט ער דעם טייערען רינג אַוועקגע־טראָגען אין די הרי חושך וואָס איז אין קאַווקאַז, האָט פון אַ בוים אָב־געמאָסטען זיעבען טריט צו מזרח זייט און עס איז אַוועק שוין פון יענער צייט פיעל טויזענד יאָהרען.

אָבער מיר מוזען זיך אומקעהרען צו אונזער גרענאַדיעלא. די גע־היימע מערדער, וועלכע זיינען געווען אונטערדריקט פון איהר פאַלשען ליעבהאָבער, וועלכער איז געווען אַ פאַלשער. אונזערע לעזער דאַרפען געדענקען, אַז ער האָט זי פערפיהרט אין דער ערשטער טהייל פון דיזע ערצעהלונג און איז געווען אַ געלער, האָט מורא געהאַט פאַר קיצלען און האָט געהאַט נאָך מעהרערע שענדליכע חסרונות. די מערדער שאַרפען די מעסער, גרענאַדיעלא וויינט, געזעגענט זיך מיט'ן לעבען. זי זעהט אַז מע וועט זי טויטען, וועט זי מוזען שטאַרבען און וועט שוין ניט קענען חתונה האָבען. פּלוצלינג אַ געשריי: שטעהט! מערדער צוריק! (פאָרטזעצונג פאָלגט).

ווען דער מענש האָט אָבגעגעסען אין דער צווייטער טהייל פון אונזער ערצעהלונג „דעם קיכעל מיט דער גאָמעלקע", האָט ער געפונען דעם רינג פון דעם כשוף מאַכער, וואָס איז געווען אַ מכשף. באַלד האָט

ער ערפאהרען דאָס גראנדיעלא איז זיין טאָכטער. ער איז געווען א גראף, אזוי ווי א פירסט און גרענאדיאלא איז געווען ניט מעהר און ניט וועניגער ווי א גראפינע. באלד האָט מען געכאפט דעם געלען גזלן און דער גראף האָט געזאָגט: דו האָסט אונגליקליך געמאכט גרענאדיע־לע — האקט איהם אָפּ א האנד! דו האָסט מורא פאר קיצלען — שניידט איהם אָפּ א פוס! גרענאדיעלא האָט חתונה געהאט פאר אן אמת'ן באראָן, וואָס האָט זיך מגיר געווען מיט 17 מיליאָן רענדלעך. מוזיק האָט געשפיעלט, באראבאנען האָבען געקלאפט, הלואי ביי אלע אידען ניט ערגער. תם ונשלם ספר המושלם.

סנפּיר וקשקשת.

(קריטישע עטיודען).

.1

פערשטעהן אין דער ליטעראַרישער וועלט אַ זאַך וואָס שטעהט ניעדריגער פון קריטיק איז פיעל שווערער, ווי צו שעצען דאָס וואָס שטעהט העכער פון קריטיק.

עס איז שוין פיעל געשפּראָכען געוואָרען פון דעם, דאָס לעזען ביכער קענען אין אונזער צייט אַ סך מענשען, אָבער פערשטעהן אַ בוך — קענען אייניגע פון טויזענד.

ווען איהר וועט נעהמען אַ בוך און וועט איהם צו טהיילען אין טויזענד עקזעמפּליארען צו טויזענר מענשען, אָדער איהר וועט די זעלבע טויזענד מענשען אַ נידער־זעצען אין אַ טהעאַטער, מען זאָל פאר זיי שפּיעלען אַ דראַמאַטישע ווערק, און איהר וועט דערנאָך ביי יעדען בעזונדער פרעגען אַ מיינונג וועגען דעם בוך, אָדער וועגען דאָס שטיק — וועט איהר קריגען פיעל פערשיעדענע מיינונגען, וועלכע קענען איינגעטהיילט ווערען אין פיער קאַטעגאָריען. ביי אַ צוויי הונדערט פון די טויזענד מענשען וועלען שטענדיג זאָגען: „ניש קשה, אַ גוט שטיק, אַ גוטער בוך, ניט שלעכט". זעקס הונדערט, פון טויזענד וועלען זאָגען מיט אַ געוויסע בעשיעדענהייט: „דאָס בוך איז גוט! דאָס שטיק איז טייער!" ווען עס וועט זיין פון דער ערגסטע זאָרט „סנפּיר וקשקשת" ליטעראַטור. און זיי וועלען זאָגען: „עס טויג ניט", ווען דאָס ווערק איז ווירקליך אַ ליטעראַרישע ווערק. הונדערט מיט פינף און ניינציג וועלען זאָגען אויף אַ שלעכטע ווערקע אַז עס איז שלעכט; זיי וועלען פיהלען אייניגע חסרונות, זיי וועלען פערשטעהן, ווען זיי וועלען ענדיגען דעם בוך ביז'ן סוף, אָדער זעהן דאָס שטיק ביז'ן ענדע,

דאָס עס פעלט עטוואָס, דאָס זיי זיינען ניט בעפריעדיגט; און דאָך ווע־לען זיי זעהן אזא שטיק און לעזען אזא בוך מיט פערגניגען. די זעלבע הונדערט מיט פינף און נײַנציג וועלען, פערקעהרט, פיהלען און פער־שטעהן, דאָס א גוטער בוך גיט זיי מעהר בעפריעדיגונג. זיי פערשטעהען אָבער ניט, וואָס איז די ליטעראַרישע גוטסקייט אין גוטען און האָבען אלע א טבע צו קריטיקירען, צו ווייזען זיך פאַר גרויסע מבינים און קריטיקער, דיעזע הונדערט מיט פינף און נײַנציג וועלען אויף יעדער גוטע ליטעראַרישע ווערק זאָגען: עט! נו, וואָס איז דאָרט אזוינס? וואָס איז דאָס פאַר אזא אי, אי, אי?

נור פינף מענשען פון די טויזענד וועלען פערשטעהן קלאָהר און דייטליך דאָס אוננאַטירליכע, פאַלשע, עקעלהאַפטע, וואָס עס געפינט זיך אין א „סנפיר וקשקשת" ווערק. פאַר זיי וועט זיין א מאַטערנעס, א שווערע שטראָף אזא מין ווערק צו לעזען אָדער צו זעהן אויף דער ביהנע; און, פערקעהרט, זיי וועלען אימשטאַנדע זיין צו שעצען און צו פערשטעהן אלע מעלות פון א גוט ווערק, זיין נאַטירליכקייט, זיין מאַהלער־קונסט זיין וואַרהייט, ערהאַבענהייט און פּאָעטישע שעהנקייט. פון אזא ווערק וועלען זיי האָבען דעם גרעסטען עסטעטישען פערגעני־גען, וועלכען עס קען האָבען נור א אינטעליגענטער מענש, מיט א גוט ענטוויקעלטען ליטעראַרישען געשמאַק און א גרינדליכע אורטיילס־קראַפט.

די ענטוויקלונג פון מענשענס גייסט קען אויך אייגעטהיילט ווע־רען אין פיער הויפּט־קאַטעגאָריען. עס איז דאָ אזא צושטאַנד ווען דעם מענשענס געהירען זיינען גלייכגילטיג צו יעדער ערשיינונג. אזוי ווי אין א שפּיעגעל שיינען אָב טויזענדער זאכען און דער שפּיעגעל ווערט דערפון ניט נתפּעל. דאָס איז די ניעדריגסטע שטופע פון א מענשענס גייסט. ער זעהט ערשיינונגען, איז מקבל פערשיעדענע איינדריקע, ער קען זיי אָבער ניט אנאַליזירען, פערשטעהט ניט זייער בעדייטונג, קען ניט ערקלערען זייער אינהאַלט, קען ניט שעצען זייער ווערטה... אויף אזא שטופע געפינען זיך גאַנץ קליינע קינדער, אָדער ווילדע אין דער ערשטער צייט פון זייער לעבען. אין יעדען טויזענד לעזער און צושויער וועט איהר געפינען א צוויי הונדערט מענשען פון דעם קלאַס.

א העכערע שטאַפּעל איז ווען א מענש הויבט אָן צו קענען נתפּעל ווערען. דער מענש הויבט שוין אָן צו פערשטעהן, דאָס, צום ביי־

שפּיעל, די זונן איז געווים א גאָט, די שטערן זיינען געטער... ער ווערט נתפּעל פון יעדער ערשיינונג. אָבער ער דענקט ניט וועגען די אורזאכען, וועלכע רופען ארוים דיעזע ערשיינונג, ער פערשטעהט ניט זייער בעדייטונג, זייער פערבונד מיט אנדערע ערשיינונגען, די סיס־טעם אויף וועלכע דיעזע ערשיינונגען זיינען געבוים געוואָרען. ער זעהט נאָר דאָס וואָס וואַרפט זיך אין די אויגען, דאָס וואָס דריקט איהם מיט זיין גרויסקייט, דאָס וואָס שרעקט מיט זיין מעכטיגקייט, דאָס וואָס פעראינטערעסירט מיט זיין אונפערשטענדליכקייט. זעקס הונדערט פון יעדען טויזענד געהערן צו די, וואָס ווערען נתפּעל. ביי דיעזע קריטיקער איז נור גוט דאָס פון וואָס מען קען נתפּעל ווערען.

די דריטע שטופע איז ווען א מענש קען שוין יא אביסעל אנאַ־ליזירען, ווען ער האָט שוין א ביסעל קענטענים. צום ביישפּיעל א מענש וואָס האָט שוין אביסעל געלעזען, אָדער וועלכער איז געוועזן אמאָל אין ערשטען קלאַס גימנאַזיע; ער ווייס שוין, דאָס די זונן געהט ניט ארום דער ערד, די לבנה האָט ניט אין זיך ישוע בן נונ'ס פּנים און ער זאָגט שוין: „עט!"

א איד, וואָס איז שוין אין ניו יאָרק פינף־זעקס יאָהר לאַכט פון א גרינהאָרן און זאָגט איהם: וואָס פערשטעהסט דו ניט? נארר! דאָס איז דאָך „עלעקטריע"... דער געוועזענער גימנאַזיסט אָדער דער געלער יענקי פערשטעהען ניט די אוניווערסאַלע שעהנקייט פון דער גאַנצער זו־נען סיסטעם, דעם פּראַכט פון דעם וועלטען־צוזאַמענהאַנג, די גאַנצע מאַכט פון דער נאַטור מיט איהרע וואונדערבאַרע געזעצע; זיי זאָגען נור: עט! א זונן נו, וואָס איז דאָרט אזוינס? עלעקטרי? ווער ווייסט דאָס ניט!... צו דער קאַטעגאָריע קריטיקער געהען הונדערט מיט פינף און ניינציג פון יעדען טויזענד.

פינף נור פון די טויזענד פערשטעהן די שעהנקייט, פּראַכט, און מאַכט פון דער גאַנצער וועלטען סיסטעם? פערשטעהען די נאַטור מיט איהרע פיזישע קרעפטען, מיט איהר פּאָעטישע שעהנקייט, מיט איהרע געהיימע וואונדערבאַרע ערשיינונגען, זיי אונפאַסען אלעס מיט זייער אויג, בעגרייפען אלעס מיט זייער געדאַנק און זייערע התפּעלות איז בעגרינדעט אויף עסטעטישער און ריכטיגע געזעצע. זיי ווערען נתפּעל ניט ווי קינדער און ווילדע אינדיאַנער, זיי ווערען נתפּעל ווי דענקער און פּאָעטען; זיי קריטיקירען ניט אזוי ווי דער גימנאַזיסט

אָדער געלער יענקי, נור ווי קענער, ווי מענשען וואָס קענען בעגרייפען און פערשטעהן.

.2

פאַר וואָס איז שווער צו שעצען אַ ליטעראַרישעס ווערק וואָס שטעהט אונטער קריטיק?

מיר ווילען זיך ווידער אומקעהרען צום ביישפּיעל מיט די טויזענד לעזער. ווען איהר גיט זיי אַ „סנפּיר וקשקשת" שונד ראָמאַן, האָט איהר נור פינף מענשען, וועלכע ווילען האָבען אַ בעשטימטע גרינדליכע מיינונג. זיי ווייסען, דאָס דער בוך טויג ניט און פאַר וואָס ער טויג ניט. הונדערט מיט פינף און ניינציג ווילען זאָגען: עס איז ניט אי! אי! אי! און ווילען דאָך לעזען מיט פערגניגען. די איבּריגע אכט הונ־דערט ווילען דעם גאַנצען סנפּיר וקשקשת איינשלינגען, ווי אַ הונגערי־גער קאָזאַק שלינגט איין אַ שיסעל בלינצעס. זעקס הונדערט פון זיי ווילען נאָך בעווייזען מיט אַרגומענטען, פון וואָס זיי ווערען נתפּעל.

„זי געהט אליין", „זי וויינט", „דער געלער פערברעכער האָט זי אונגליקליך געמאַכט". „מע שיסט". „מע שרייט, מערדער!..." דער לעזער פערשטעהט ניט, ווי אַזוי קלעפּט זיך איין זאַך מיט דער אַנדערער, ער פרעגט ניט קיין שאלות, ווי אַזוי האָט דאָס אַלעס געקענט פּאַסירען, ער טראַכט ניט דערפון, וועלכע נאַטירליכע אומשטענדען האָ־בען אַרויסגערופען די אָדער יענע ערשיינונג? ער הערט נור פורכטער־ליכע קנאַקענדיגע ווערטער, זעהט פערשיעדענע סענסאַציאָנעלע סצע־נען, פערשיעדענע מענשען שווימען פערביי זיין אויפגערייצטען אויג, פאַנטאַסטישע בילדער געהן פערביי איהם, זיין נייגעריגקייט איז אויפ־געוועקט, זיין פאַנטאַזיע אויפגעבראַכט, ער איז נתפּעל געוואָרען! וואָס האָט אַרויסגערופען זיין התפּעלות? מיט וועלכע מיטלען האָט דער סנפּיר וקשקשת־שונד־ראָמאַן־פאַבריקאַנט צורודערט זיינע נערוון?

אויף די סטענדען, וואו עס ווערען פערקויפט די העפטען פון שונד ראָמאַנען, קענט איהר אויך קריגען אַ באָטעל „שאַמפּאַניער" פאַר פינף סענט. עס איז אַ זיס און אַ זויערליכער קוואַס, געדיכט און מוטנע ווי אַ גאָגעל־מאָגעל, עס זידט אַ ביסעל אין גלאָז און מאַכט גרויסע טראָבעל אין מאָגען. עס איז ניט קיין וויין, ניט קיין שאַמפּאַ־

ניער, ניט קיין געטראנק. עס איז נור ביליג! די סנפיר וקשקשת ראמא־נען זיינען אויך רעקלאמירט ווי אמת׳דיגע גוטע ראמאנען, זיי זיינען אויך זיס און זויערליך, דער אינהאלט איז געדיכט און מוטנע, אז מע זעהט ניט קיין געדאנק און מע געפינט ניט קיין זינן. עס זידט אביסעל אין דער פאנטאזי פון דעם אונענטוויקעלטען לעזער און פערדארבט איהם שרעקליך זיין גייסטיגען מאגען. עס איז ניט קיין ליטעראטור, ניט קיין ראמאן — עס קאסט נור ביליג.

א ראמאן אין ליטעראַרישען זינן פון דעם ווארט דארף זיין גע־שריבען פון א מענשען, וואס קען א גראמאטיק פון א שפראך, וואס קען לאגיש דענקען און פערשטענדליך איבערגעבען זיינע געדאנקען, ער דארף האבען א פאנטאזי פון א פאעט, ער דארף קענען דעם מענשענס זעלע, זיין גייסט, די טיעפסטע געהיימנים פון זיין אינערליכער וועלט ווי א געלעהרטער פסיכאלאג, ער דארף פארשטעלען טיפען פון כאראק־טערע ווי א קינסטלער, ער דארף קענען די אומשטענדען, וועלכע רופען ארויס אין אונזער געזעלשאפטליכען לעבען די אדער יענע ערשיינונג, ווי א היסטאריקער און א וואהרער סאציאלאג.

יעצט לאמיר נעהמען דעם ראמאן „סנפיר וקשקשת" פון אונזער קאלעגא מיסטער אלפיי און צושניידען איהם מיט׳ן מעסער פון אונ־פארטייאישע קריטיק. מיר מוזען צוגעבען, דאס דיעזער ראמאן איז ניט א ווירקליכער שונד ראמאן, עס איז נור א קאריקאטור אויף אזא מין ווערק. אבער פאר אונזער צוועק איז דאס נאך בעסער. עס איז נויטיג צו וויסען, דאס מ א כ ע ן א קאריקאטור פונ׳ם לעבען און ש ר י י־ב ע ן א קאריקאטור א ו י פ ׳ ן לעבען איז ניט די זעלבע זאך. מאכען א קאריקאטור פונ׳ם לעבען הייסט: נעהמען אן ערשיינונג און צופאטשקען זי, אזוי מיאוס, מאהלען זי אזוי אונעהנליך, אז איהר קענט ניט דענקען, ווער איז אויפגעמאהלט און וואס איז אויפגעמאהלט. דאס הייסט: פערקריפעלט, צוקאליעטשעט מיט א האנד פון א פאר־טאטש א נאטירליכע ערשיינונג. שרייבען אבער א קאריקאטור אויפ׳ן לעבען, הייסט בעמערקען אינ׳ם לעבען, אינ׳ם מענשען, אין ערשיינונגען, דאס אוננאטירליכע, פאלשע, קאמישע, לעכערליכע, פערגרעסערן עס, שטארק אויסדריקען, כדי דאס אויג זאל באלד אויפכאפען, בעגרייפען דאס אלעס, און דער צוזעהער זאל האָבן א פירוש פערשטעהן דאס קא־מישע וואס ליגט אין דעם. דער „סנפיר וקשקשת" איז א ראמאן, אין

וועלכען אַ פּעדער פון אַ קאַריקאַטוריסט האָט אין הֶעלע פאַרבען עהנליך נאָכגעמאַכט אָן אמת'ן שונד ראָמאַן. און ווייל אין איהם זייי־נען קאָנצענטרירט, און אין אַ פאַרגרעסערטער פאָרם אויסגעדריקט די אייגענשאַפטען פון אַ שונד ראָמאַן, איז גרינג זיי צו בעמערקען און נאָכדעם זיי צו בעשפּרעכען.

.3

יעצט, אַז מיר וויסען שוין, אַז אַ ראָמאַן קען נור דאַן אנערקענט ווערען, אַלס אַ ליטעראַריש ווערק, ווען ער איז געשריבען נאָך די רעגלען פון גראַמאַטיק און לאָגיק, ווען ער איז געגרינדעט אויף ריכטיגע בע־אָבאַכטונג און פּסיכאָלאָגישע ערשיינונגען, ווען ער שילדערט וואָהרע טיפּען און ניט ווירקליכע פּאָעטישע בילדער, יעצט וועט אונז לייכט זיין צו פערשטעהן פאַר וואָס איז „סנפיר וקשקשת" אַ שונד ראָמאַן . .

ווען איהר לעזט אַ ראָמאַן, דאַרפט איהר פון ערשטען וואָרט אָן זיין אויפמערקזאַם. „סנפיר וקשקשת, אָדער ע! ווי באַלד אַז אַזוי, וואָס דאַרף איך עס גאָר?" — דער נאָמען אַליין ערקלערט אייך שוין, דאָס דער פערפאַסער פערפאָלגט ניט קיינע ליטעראַרישע ציעלען, דאָס מע זוכט נור מיט „סנפיר וקשקשת'דיגע" אונזיניגע, באָמבאַסטיגע ווערטער צו פערבלאָפען דעם נאַאיווען און צוטרויליכען לעזער. ווען איהר לעזט דערנאָך די פערשפּרעכונגען פון דעם מחבר, וועלכער בע־גליקט אייך מיט עטוואָס בעזאָנדערעס, שפּאַנענדעס, איבעראַשענדעס, אינטערעסאַנטעס און בעלעהרענדעס, — לעזט שוין ניט ווייטער! וואָהרע ליטעראַטור וואָהנט ניט צוזאַמען מיט דער אונפערשעמטער רעקלאַמע . . . אַ גוטער בוך גיט דעם לעזער דאָס, וואָס ער פערשפּרעכט ניט, אַ שלעכטער בוך פערשפּרעכט דאָס, וואָס ער גיט ניט.

פּאָעזי אין אַ נאָוועלע בעשטעהט ניט אין דעם, וואָס דער אוי־טאָר פערשרעקט אייער פאַנטאַזי מיט הימלען, וועלכע שטירצען צו דער ערד, מיט אַ נאַכט, וועלכע איז שוואַרץ ווי אַ גלח, מיט דונערן און בליצען, וועלכע רוישען ווי אַקעסעל־פּויק . . . הערט זיך צו צו יעדען וואָרט, בעמיהט אייך פאָרצושטעלען זיך אין דער ווירקליכ־קייט, וואָס דער אווטאָר שילדערט אייך, ווי באַלד אין דעם איז ניטאָ קיין וואָרהייט, איז דאָך אויך ניטאָ קיין פּאָעזי; ווי באַלד איהר זעהט

ניט קיין אמת'ע ער־שיינונגען פון דער מאַיעסטעטישער נאַטור, זעהט איהר אויסגעטראַכטע אָנגעפּאַטשקעטע פאַנטאַס־מאַגאָריען פון א שונד־ליגנער. פערדאַרבט אייך ניט מיט אזא לעזע־שטאָף.

די לעזער פון שונד־ראָמאַנען האָבען אַם מעהרסטען געגוג פער־שטאַנד צו שעצען יעדע ערשיינונג אין לעבען; זיי האָבען געגוג שכל צו פערשטעהן, אז עס האָט קיין בעדייטונג ניט, ווען אימיצער דער־צעהלט, אז ער האָט פערזייט א קעריל פון א לימינע און פון דעם קע־ריל איז אויסגעוואַקסען א ארץ־ישראל ציעג; זיי האָבען געגוג פּראַק־טישען שכל צו פערשטעהן, אז עס איז ניטאָ פון וואָס צו וויינען, ווען א געזונטער, רויטער קאָזאַק זיצט איבער א שיסעל מיט וואַרעניקעס און קלאָגט: „אידען האָט רחמנות, איך בין א הונגעריגער יתום"...

די זעלבע מענשען אָבער פערלירען זייער שכל הישר, ווען זיי לעזען אַזעלכע אומגעלומפּערטע שלא היו ולא נבראו מעשות... עס שטעהט געשריבען אין שונד ראָמאַן, אז א קוה איז געפלויגען איבער'ן דאַך און האָט געזונגען א ליעד מיט'ן נוסח פון טל און דער לעזער לעגט שוין צונויף זיינע ליפּען און מאַכט: פּס! פּס! אי! אי! אי!..." מען שילדערט איהם א שונדיגע סצענע, ווי אַזוי פון די אויגען פון א שוואַ־כע יתומה האָט מען אָנגערונען זיעבען פעסלעך מיט טרערען, און דער סענטימענטאַלער לעזער איז געריהרט, ווישט די אויגען מיט'ן אַרבעל און וויינט. אַן ענטוויקעלטער לעזער דאַרף נתפעל ווערען ניט פון אַן אויסגעטראַכטע גוזמא זאַך, — ער דאַרף נתפעל ווערען נור פון אַזעל־כע בילדער, וועלכע שטעלען איהם פאָר די וואונדער און פּראַכט פון דער נאַטור, די שעהנקייט אָדער העסליכקייט פון דעם מענשען'ס כאַ־ראַקטער, די מאַכט פון מענשען'ס געדאַנק, דעם וואונדערבאַרען צו־זאַמענהאַנג פון פערשיעדענע אומשטענדע אינ'ם מענשען'ס לעבען. מע דאַרף ניט וויינען דערפון, וואָס איינער פערוואַרפט אייך מיט ווער־טער: טרערען! זיפצען! קלאָג! יאָמער! וועה און אָך! צרות און שלעק!... איין וואָרט, איין סצענקעלע דאַרף און קען אייך ריהרען, ווען עס שטעלט פאָר ריכטיג, וואָס דער מענש ליידעט, ווען עס ענטדעקט אייך, וואָס זיין האַרץ פיהלט, ווען עס גיט אייך איבער דעם פּסיכאָלאָ־גישען פּראָצעס, וועלכער האָט צו וועהטאָגט זיין זעעלע...

ווען איהר לעזט איבער א „סנפּיר וקשקשת'דיגען" ראָמאַן, דאַרפט איהר זיך אַליין ענטפערען אויף דער פראַגע: וועלכע טיפען האָט אייך

דער שונד ראָמאַן פאָרגעשטעלט? וואָס ווייסט איהר פון די העלדען? וואָס האָט אייך דער פערפאַסער דערצעהלט פון זיי? קענט איהר גלויבען אז עס איז געווען, ווען דער אויטאָר זאָגט אייך, אז, זי האָט איהם געשוואָרען זיין טריי און ער איז געווען א געלער און האָט מורא געהאַט פאַר קיצלען?" אָדער דאָס ער האָט געגעבען א ז י פ ץ, דייטליכער עס ווערען בעשריבען די העלדען פון די שונד ראָמאַנען! דערמאָנט אייך, וואָס ווייסט איהר פון זייערע גייסטיגע אייגענשאַפטען, פון זייערע פרינציפּען, פון זייערע אידעען, פון זייערע שטרעבונגען? ווייסט איהר מעהר פון דעם, דאָס זיי זיינען געלע, האָבען ליעב גאָמעלקעס מיט געדעכטיגקייט, און האָבען מורא פאַר קיצלען און פאַר רשעים?.. פון דעסטוועגען לעזט מען דאָך דעם שונד ראָמאַן און מען מיינט, אז דאָס איז ליטעראַטור.

לאָגיק — דאָס איז אזא פּירה, וועלכע וויל גאָר ניט וואַקסען אויף דעם בוים פון „שונדריזמוס"... ווען איהר לעזט אין דעם ראָמאַן „סנפּיר וקשקשת", דאָס „זי האָט איהם געליעבט מיט די גאַנצע געפיהלע פון איהרע געהירען, זי האָט איהם געליעבט מיט'ן גאַנצען בלוט פון איהרע געדאַנקען, געליעבט מיט'ן גאַנצען הארצען פון איהר אונשולד", — פערשטעהט איהר, אז דאָס איז אונלאָגיש, נאַריש, אונזיניג; איהר פערשטעהט, אז ליעבען מיט די געפיהלען פון די געהירען, מיט'ן בלוט פון די געדאַנקען מיט'ן הארצען פון אונשולד איז אזוי מעגליך, ווי עס איז מעגליך צו ליעבען מיט א כאָליאַווע פון אַן אַלטען שטיוועל און פון דעסטוועגען, ווען אזעלכע אונלאָגישע, ווילדע, משונה'דיגע זאַכען, בעפוצט מיט אונזיניגע קליגענדרע מליצות, טרעפען זיך אויף יעדען שריט און טריט אין א געשריבענע מעשה — מיינט מען אז עס דאַרף אזוי זיין.

זוכט אמת'ע פּאָעזי אין דעם בוך, וואָס איהר לעזט, זוכט לעבענס טרייע בילדער, זוכט לאָגיק, ערקלערונג פון די פערשיעדענע פּסיכאָלאָגישע פּראָצעסען, פון וועלכע עס קומט ארויס דעם מענשענס האַנדלונגען, זוכט ריינעם עסטעטישען פערגעניגען און דער שונדיגער סנפּיר וקשקשת־ראָמאַן .וועט מוזען פערשוואונדען ווערען. אז איהר וועט גוטען מאַטעריאַל פאָדערען, וועט מען אייך גוטען מאַטעריאַל געבען.

וואס איז א סטיל?

Le Style c'est l'homne.

„סטיל" איז א גריכיש ווארט. אין דיזער שפראך בעדייטעט עס א פעדער, א פען, א שטעקעלע, מיט וועלכען מע האט אין די פער־צייטיגע יאהרען געקריצט, ווען עס איז נאך ניט געווען קיין שטאלע־נע פעדער מיט קיין „פאונטין פענס".

איצט רופט זיך אין ליטעראטור סטיל — די מאנערען, דער אופן, דער וועג, דער שטייגער מיט וועלכען יעדער מענש, וואס רעכענט זיך פאר א שרייבער, דריקט אויס מיט'ן פעדער אויף פאפיר זיינע געדאנ־קען, זיינע אבמעסטונגען און זיינע בעגריפע.

איין שרייבער האט א לאקאנישען סטיל, דאס הייסט: ער דריקט אויס זיינע געדאנקען קורץ, שארף און דייטליך. דער אנדערער שרייבט מיט לאנגע, צושפרייטע זאצען און האט אין זיך זיעבען מאס רייד. איינער האט א גיפטיגען, סאטירישען סטיל, דער אנדערער שרייבט וואסערדיג, איינער שרייבט איינפאך, דער אנדערער שרייבט מיט הויכע מליצה. איינער שרייבט מיט אן עלעגאנטער שעהנע שפראך; דער אנדערער דריקט אויס זיינע געדאנקען מיט דער שפראך פון מארק „סעדיכעס" און בעלי־עגלות. איינער געהט גלייך צום „פאינט", דער אנדערער פלאנטערט זיך ארום מיט זייטיגע וועגען פון משלים, אלע־גאריען און פשט'לאך; איינער רעדט נאטירליך, דער אנדערער קינ־צעלט זיך און ברעכט זיך, טראכט אויס משונה'דיגע אויסדריקע, מו־טשעט אויס פון זיך נאך „ניט דא געוועזענע" ווערטלעך, גלייך ווערט־לעך און קרום ווערטלעך. יעדער פון דיזע שרייבער דריקט אויס מיט'ן פעדער זיינע געדאנקען מיט זיין אייגענעם שטייגער, דאס הייסט מיט זיין אייגענעם סטיל.

אלזא, ווי איהר זעהט, סטיל איז ניט דער ציעל, עס איז נור דאס מיטעל פון ליטעראטור, עס איז נור איהר פארמע, עס איז ניט

דער געדאנק אליין, עס איז נור דער אופן מיט וועלכען דער געדאנק ווערט אויפ׳ן פאפיר פערקערפערט...

עס איז אָבער געווען א פעריאָדע אין דער ליטעראטור, ווען מען האָט גערעכענט, אז די הויפט מעלה פון א שרייבער איז זיין סטיליסטיק. די פראנצויזען, וועלכע זיינען בכלל און בפרט זעהר עלעגאנטע מענשען, האָבען אויסגעארבייט די עלעגאנטעסטע שפּראך אין דער וועלט. אין אכטצעהנטען יאָהר הונדערט זיינען די פראנצויזען געווען די ליטעראַרישע געזעצגעבער פון אייראָפּא און זיי צוליעב האָט נע־הערשט אזא מיינונג, דאָס יעדע ליטעראַרישע ווערק דאַרף זיין גע־שאַצט נאָך זיין סטיל נאָך. איז דער סטיל געווען שעהן, עלעגאנט, גלענצענד, מליצה׳דיג, האָט דאָס ווערק געהאַט א גרויסען ווערטה; ווען ניט, האָט עס קיין ווערט ניט געהאַט. ניט די ליטעראַרישע קאָנ־פעטע אליין, נאָר די פּאפּירעלעך, עטיקעטעלעך און גאָלדענע פאָדעם מיט וועלכע די קאָנפעטע איז געווען פערוויקעלט, האָט מען געהאַלטען טייער. דערפאַר איז גאָר קיין חדוש ניט, וואָס דער פראנצויז ביופפאָן האָט אויסגעשריען: דער סטיל — דאָס איז דער מענש!

לודוויג ברענע האָט ניט געוואָלט איינשטימען מיט׳ן פראנצויז. וואָס הייסט, זאָגט ער, דער סטיל דאָס איז דער מענש? מאַכט זיך דען ניט, אז א גוטער מענש האָט א שלעכטען סטיל און פערקעהרט, א שלעכטער מענש האָט א גוטען סטיל? מיט א שלעכטען סטיל קען מען מאַנכעס מאָל אָנשרייבען זעהר א גוטען בוך און ביופפאָן אליין מיט זיין גלענצענדען סטיל האָט בעוויזען, אז גלענצענדע געדאנקען מאַכען א שרייבער אונשטערבליך און ניט גלענצענדע ווערטער. ווייטער, ברענגט ברענע אזעלכע בעווייזע: מענשען, וואָס שרייבען עלעגיען און פעסעמיסטישע אַרטיקלען זיינען אַם מיינסטענס אין לעבען פריילִיכע און לעבעדיגע חברה לייט און פערקעהרט, די וואָס וויצלען זיך און מאַ־כען לוסטיג ביים שרייבען, זיינען אָפט אין לעבען מעלאַנכאָליקער און אומעטיגע מענשען.

סטיליסטיק ווי יעדער פערנינפטיגער שרייבער פערשטעהט שוין איצט, איז ניט דער עיקר פון דער אויפגאַבע פון ליטעראַטור, אָבער אזוי ווי א סקולפּטאָר קען ניט אויסדריקען זיין אידעע אָהן גיפּס און אָהן מירמעל־שטיין, אזוי קען ניט אויסגעדריקט ווערען דעם שרייבער׳ס געדאַנקען אָהן א סטיל. די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט איז. דאַנקבאַר־

די פּראָנצוויזען דערפאַר, וואָס זיי האָבען געלערענט רעדען בלשון נקיה, וואָס זיי האָבען געוויזען, וועלכע הויכע און וואונדערבאַר שעהנע פּאָר־מען עס קענען בעשאַפען ווערען אין דער שפּראַך פון א מענשען. געוויס, עס איז וויכטיגער א שרייבער זאָל האָבען גוטע געדאַנקען איידער א גוטען סטיל, עס איז אָבער נאָך בעסער, ווען ער האָט גוטע געדאַנקען מיט א גוטען סטיל. און עס איז נאָר א צרה, ווען קיין געדאַנקען זיינען ניטאָ און דער סטיל טויג נאָך דערצו אויך אויף כפּרות... לכל הפּחות ווען איהר לעזט עטוואָס, האָבען פערגניגען פון דעם, וואָס איהר זעהט, ווי וואונדערבאַר רייך, עס קען זיין די טעכניק פון דעם מענשען׳ס שפּראַך. די קונסט, מיט וועלכער דער שרייבער בויעט שעהנע סימעט־רישע און קלינגענדע זאַצען איז אליין פאַר זיך א בריהשקייט, פון וועל־כער מען קען ענטציקט ווערען. דער אידעאַל פון ליטעראַטור איז, אז דער סטיל זאָל האַרמאָנירען מיט׳ן געדאַנק און דער געדאַנק פונ׳ם שרייבער זאָל האָבען אַן אויפקלערענדע מאַכט אין דעם סטיל...

מע קען אָבער ניט פאָדערען, אז אלע מענשען זאָלען שרייבען מיט איין סטיל. דער סטיל פון יעדען שרייבער איז א פּראָדוקט פון זיין אייגענער אינדיווידואַליטעט, אַן אויסדרוק פון זיינע פּסיחאָלאָגישע און אינטעלעקטועלע אייגענשאַפטען. יעדער אָראַטאָר האָט זיינע איי־גענע מאַנערען אין רעדען — מאַנערען, וועלכע שטימען איין „מיט זיין אינדיווידועלען איך..." ניט נאָר „רעדנער", אפילו יעדער פּראָס־טער בשר ודם האָט זיך זיין אייגענעם „סטיל" אין רעדען, זיין איי־גענעם שטייגער, זיין נוסח, וועלכער ווערט בעשאַפען פון דעם בעל דבר׳ס כאַראַקטער, זיין טעמפּעראַמענט און זיין נערוווען־סיסטעם. דאָס זעלבע איז געוויס אויך ווען דער מענש מאָהלט אויס זיינע רייד מיט א פעדער אויף פּאַפּיר. און אין דיעזען זינן איז דער פראַנצויז גערעכט, ווען ער זאָגט: „דער סטיל דאָס איז דער מענש"! אינ׳ם סטיל שפּיע־געלט זיך אָב דער מענש...

איהר וועט אפשר ניט טרעפען פון דעם שרייבערס סטיל, צו איז ער א מעלאַנכאָליקער אָדער א לעבעדיגער יונג, צו האָט ער ליעב טהע מיט לימענע אָדער „געפּרייטע" מצה, איהר וועט אָבער פון זיין סטיל דערקענען צו איז ער בעגאַבט מיט טאַלענט, אָדער ער איז א גייסטיגער קבצן, קען ער גראַמאַטיק אָדער ניט, איז ער א מענש מיט ענערגי, אָדער א שמאַטע פון וועלכער מע קען מאַכען א קוואַטש; צו

האָט ער געזונטע לאָגיק, אָדער ביי איהם איז אין קאָפּ א הירזשענע קאַשע, צו איז ער אַ מענש מיט אַ פּלאַן אָדער ער שפּרינגט אום ווי א היישעריג, צו רעדט ער אויפריכטיג פון גאַנצען הארצען, אָדער ער שפּיעלט נאָר אַ קאָמעדי, צו האָט ער פאר זיך אַ ברייטען האָריזאָנט, אָדער ער זעהט נאָר זיין אייגענעם שפּיץ נאָז, צו האָט ער פּרינציפּען, אָדער ביי איהם איז אַלעס הפקר פּעטרישקע, האָט ער אמת'ע געפיהלען אָדער אַלעס איז ביי איהם נאָר נאָכגעמאַכט און „טו אָרדער" פאַברי־צירט... ווי שעהן און ווי קינסטלעריש דער סטיל פונ'ם שרייבער זאָל ניט זיין געשניצט, ווי שטארק דער שרייבער זאָל ניט זוכען מיט קלינגענדע פראַזען און זיסע מליצות צו פארמאַסקירען זיין אייגענעם „איך", ווען ער זאָל אפילו פערניכטען אַ גאַנצען פייגען־בוים אום צו פערדעקען מיט זיינע בלעטער די ערוה, — וועט עס איהם דאָך ניט העלפען. יעדער לעזער וואָס האָט די פעהיגקייט צו אַנאַליזירען און פערשטעהן, וועט באַלד אין דעם סטיל געפינען דעם מענשען....

וועו רעדט ביי אונז אין דער זשארגאָנישער ליטעראַטור, וואו מע דענקט גאָר ניט פון קיין שעהנעם קינסטלערישען סטיל און וואו די שרייבער מאַכען זיך ניט קיין גארטלען אפילו פון קיין עלה תאנה, — ביי אונז איז גאָר אַ מחיה. איהר לעזט דורך איין אַרטיקעל און גיט שוין אַ געשריי! אָט איז ער! איך האָב איהם דערקענט!

ווער זיינען אונזערע וועג־ווייזער?

.1

אויף דער פראגע: ווער זיינען אונזערע וועג ווייזער? איז דאָ זעהר א קורצער און א דייטליכער ענטפער, — אונזער וועג־ווייזער זיינען „מיקסאָלאָגיסטען". איך וויים, איהר קוקט מיך אָן מיט בע־וואונדערונג: וואָס איז דאָס פאר א מין נייע זאך — מיקסאָלאָגיס־טען?

אין דעם לעצטען יעהרליכען רעפּאָרט פון דער עדיוקיישיאָנאל אליאנס (נעוועזענע היברו אינסטיטוט) איז אָבגעדרוקט א רעדע פון א געוויסען מר. מקילוועי, ער איז דער עדיטאָר פון דעם ברוקלינער „אי־געל". געהאלטען האָט ער די רעדע אויף דער יעהרליכע פערזאמלונג פון אלע דירעקטאָרען און מיטגליעדער פון דער „עדיוקיישיאָנאל אליאנס". זיין רעדע פאנגט זיך אָן אזוי: „מיינע פריינדע. מיט עטליכע יאָהר צוריק איז א ריכטער פון סופרים קאָורט געווען זעהר איבערראַשט מיט די ענטפערן פון אן עדות. אויף דער פראגע: מיט וואָס בעשעפ־טיגט איהר זיך? האָט דער צייגע געענטפערט, ער איז א מיקסאָלאָ־גיסט. — וואָס פאר א מין „מיק" זייט איהר? — „איך בין א מיקסאָלאָגיסט". מיט דער הילפע פונ'ם אדוואָקאט איז ענדליך ער־קלערט געוואָרען אז דער צייגע איז א בארקיפּער און אז ער איז אין גאנץ ניו יאָרק צווישען אלע בארקיפּערס דער גרעסטער מומחה צו מאכען פון פערשיעדענע משקאות אלערליי „מיקסד דרינקס". „ווען מיין פריינד מר. סטראוס, אזוי זאָגט ווייטער מר. מקילוועי, האָט דאָ היינט, רעדענדיג וועגען די פערשיעדענע אויפגאבען און שטרעבונגען פון דער עדיוקיישיאָנאל אליאנס, געמאכט א טעות (א בולבע בלעז) און האָט אָנגערופען א סאלאָן מיטן נאָמען סאלון, איז מיר געקומען דער געדאנק, אז ער אליין, דאָס הייסט מר. סטראוס,

איז איינענטליך מעהר אדער ווייניגער א מיקסאלאגיסט א. ז. וו.״

מיינע פריינדע, אונזערע וועג־ווייזערס, אונזערע לערערס און משגיחים, די, וועלכע האבען זיך גענומען דאס רעכט אונז פיהרען און בילדען זיינען אלע, מעהר אדער וועניגער, מיקסאלאגיסטען, מענשען, ביי וועלכע סאלאן שטעהט נאהענט לעבען סאלון... הונדערטער־טויזענדער פון אונזערע ברידער טרינקען יאהרענלאנג די „מיקסד דרינקס״ פון די פילאנטראפישע בארקיפערס, געהען אום בעטויבט פון זייערע עדיוקיישיאנאל קאקטיילס, און עס איז שוין צייט מיר זאלען זיך אויסניכטערען און מיט קלארע אויגען ארומקוקען זיך וואהין פיהרען אונז די דאזיגע וועג־ווייזער און ווער זיינען זיי אליין?

איך מוז אייך פריהער מיט־טהיילען א פאקט, וועלכער וועט אמבעסטען אילוסטרירען די אלע וויכטיגע פראגען, וועלכע איך וויל בעריהרען אין דיעזען ארטיקעל.

מיט א קורצע צייט צוריק זיינען פיעלע פון אונזערע בעקאנטע דאון־טאונער פריינדע געוועזן איינגעלאדען דורך בריעף צו מר. איזי־דאר סטראוס, דעם פרעזידענט פון דער עדיוקיישיאנאל אליאנס. אויף דער פערזאמלונג זיינען געוועזן זעהר פיעל פראמינענטע מיקסאלא־גיסטען. די איינגעלאדענע פארשטייער פון דאון טאון האט מען ניט גענעבען קייןווארט, מען האט זיי נאר געהייסען הערען וואס מען זאגט זיי. ווען ענדליך יאזעף בעראנדעס האט יע געקראגען דאס ווארט, האבען די מיקסאלאגיסטען יעדע מינוט איהם איבערגעריסען, זאגאר אליין דער בעל הבית האט איהם ניט געלאזט רעדען און אלע האבען געשריען: ניט דאס זיינען די רעד, וואס מען איז געקומען הערען, געקומען איז מען הערען נאר דאס, וואס זיי זאגען... וואס זשע האבען זיי געזאגט? זיי האבען פשוט גאנץ אפען געזאגט, אז די אלע אידלעך פון דער גהעטא זיינען ווילדע חיות, א מאב, פון וועלכען יעדערער וואלט דעם אנדערן צוריסען און יעדע ארדנונג און געזעצ־ליכקייט אומגעשטירצט, ווען זיי, די וועג־ווייזער, זאלען זיך ניט בע־מיהען דיעזען ווילדען מאב צו האלטען אויפן צוים. זיי האבען געזאגט, אז די אידישע גהעטא איז די העלע פון אויסגעלאסענהייט און פער־דארבענהייט, דאס די אידישע פרויען זיינען כמעט אלע קאנדידאטען פאר די הייזער, וועלכע זיינען בעלויכטען מיט „רויטע פייערס״, דאס דעם גרעסטען טהייל פון קרימענאלס און פערברעכער גיעבען די קינדער

פון די אידישע עלטערן פון דער איסט סייד און זאָ ווייטער. מיט איין וואָרט, דער רב"ש"ע אליין ווייסט וואָס עס וואָלט געוואָרען פון דער גהעטאָ, ווען זיי זאָלען ניט זיין אונזערע אפּוטרופּס'ען און פּערזאָרגער.

מיט וועלכע מיטלען קורירען זיי דיעזען פּערפּעסטעטען און גע־פּעהרליכען מאָב? זיי האָבען געמאַכט אַ מיקסטוריע פון עדיוקיישאָן, מאָראַל, רעליגיאָן, טשאַריטי, פּאָליטיק און גיעבען דעם קראַנקען אַלע שעה אַ טעע לעפעל. זאָל אונז ערלויבט זיין נאָכצודענקען אויף וויפיעל דיעזע מיקסטורע איז ווירקליך אַ רפואה, דאָס איז ערשטענס, און צווייטענס, ווער איז מעהר חולה, צו דער, וועמען מען קורירט, צו די, וועלכע האָבען זיך אליין געמאַכט פאַר רופאים?...

2.

זייער טהעטיגקייט פון עדיוקיישאָן איז קאָנצענטרירט אין דער גרויסער שטוב, וואָס שטעהט אויף איסט בראָדוויי און רופט זיך מיטן נאָמען „עדיוקיישיאָנאַל אליאַנס". מערקווירדיג, פריהער ווען דיעזער עסטאַבלישמענט האָט געהאַט מעהר רעכטע צו רופען זיך עדיוקיי־שיאָנאַל, האָט זיך דאָס גערופען „היברו אינסטיטוט", איצט, ווען עס האָט זיך געדאַרפט רופען ניט היברו, נאָר פּשוט „דזשואיש אינסטי־טוט", רופט מען דאָס עדיוקיישיאָנאַל אליאַנס. אַלזאָ וואָס איז דאָס פאַר אַן אינסטיטוט?

עס איז אַ גרויסער דעפּאַרטמענט סטאָר. וואָס האָט איהר ניט אין אַזאַ אמעריקאַנער קראָם? זאָקען און וועש, שטיוועל און קליידער, היטלען און הענטשיקעס, בייסיקעלס און אויטאָמאָבילען, פּראָדוקטען פון קונסט און אַלעאָגראַפיען; פּאָרטאָפּיאַנעס און מאַנדאָלינס, בי־כער און שול־אַנגעלעגענהייטען, בלומען און חאָמוטעס פאַר פערד... אין אַזאַ סטאָר איז דאָ אַ רעסטאָראַן און מען גיט דאָרט אָפּט קאָנ־צערטען פאַר די קאָסטימערס... אַזאַ דעפּאַרטמענט סטאָר איז די עדיוקיישיאָנאַל אליאַנס. עס איז דאָ אַ דעפּאַרטמענט פון חזנות און רבנות, אַ דעפּאַרטמענט פון תפילות און דרשות, אַ דעפּאַרטמענט פון געפילטע פיש און געשיכטע דער פילאָזאָפי, שעקספּיר און מאַנדאָלינא קונסט, עטהיקס און טענץ, גימנאַסטיק און פּאָליטיק. אַלע אָנגעשטעל־טע אין דיעזען עדיוקיישיאָנאַל סטאָר זיינען ניט מעהר ווי קלערקס,

פריקאשציקעס. זיי דארפען ניט זיין פעראינטערעסירט אין דעם זינן פון זייער ארבייט, זיי מוזען נאָר זיין גוטע משרתים. פיעלע פון זיי זיצען טאָג און נאכט און שרייבען, שרייבען, שרייבען. זיי שרייבען רולס, זיי שרייבען נומערס, זיי שרייבען סטאַטיסטיקס, זיי שרייבען שרייבערייען — מען שרייבט! די אַנדערע קלערקס דארפען אַטענדען דא קאָסטאָמערס. זיי דארפען אכט געבען די קאָסטאָמערס זאָלען ניט שנייצען די נאָז אויפ'ן פלאָאָר, זאָלען ניט הוסטען מיט א קוויטש, זאָלען גאָר נישט ניט בעטען אָהן אַן אפּליקיישאָן און, הויפּטזעכליך, זיי זאָלען טרעפען אין די געווינשטע דעפּארטמענטס. איין קאָסטימער וויל תחינות? דאַן סטערז! דער וויל טאַנצען? סעקאָנד פלאָאָר. מאָראל? טאָפּ פלאָאָר א. ז. וו. די גאַנצע טהעטיגקייט פון דיעזען אינסטיטוט טראָגט דעם כאַראַקטער פון א פּעירי שאָו. עס איז נאָר צו זעהן און ניט צו טאָן. דאָס וויכטיגסטע איז נור עס זאָל זיין וואָס צו בעווייזען, — עס זאָל רעדען צום אויג און צו קעשענע פון די „הויכ־געעהרטע" וויזיטאָרס. דער עיקר אָבער איז ניט וויכטיג.

מיר וועלען שפּעטער רעדען דערפון, אויב די אידישע געהטאָ איז ווירקליך א העלע פון פערדאָרבענהייט. לאָמיר אָננעהמען אז אונ־זערע אפּטאונער בעלי טובות זיינען גערעכט אין זייערע אויבען־דערמאָנטע בעהויפּטונגען, עהרליכע, אויפריכטיגע מענשען, וועלכע ווילען ווירקליך עטוואָס טאָן פאר'ן ווילדען מאָב אָהנע צו בעריהרען סאָציאלע און עקאָנאָמישע פּראָבלעמען, ווייסען, אז זיי איז געבליבען איין איינציגער, ווירקליכער מיטעל, דאָס איז קולטורנע ארבייט אינ'ם ברייטען זינען פון דאָס וואָרט. יא, קולטור, וואָס מעהר קולטור, בילדונג, אויפקלעהרונג, גייסטיגע און אינטעלעקטועלע ענטוויקלונג, ליכט פון וויסענשאפט. דאָס זיינען די מעכטיגע מיטלען צו בעקעמפּפען די פינסטערנים פון אבערגלויבען און איגנאָראַנס, אויסראָטען די ניי־גונג צו אויסגעלאַסענהייט און א לעבען פון „רעד לייטס"... וואָס טוען אונזערע פערזאָרגער און משגיחים? זיי זיינען מיקסאָלאָגען און אלס אזעלכע האָבען זיי מורא פאר דער אמת'ער אויפקלעהרענדער קולטור... מיט יעדען יאָהר בעשניידען זיי זייער קולטורנע פּראָגראַם און פיהרען אלס אריין וואָס מעהר אַנדערע מיקסטורס... א ביסעל עלעמענטאַרי־שע ענגליש און עטליכע פּראַקטישע, ניט סיסטעמאַזירטע פאַקטען איז אלעס וואָס מען דארף. זיי ווילען ניט דער דאון־טאַונער איד זאָל קריגען

אַ העכערע בילדונג, זיי פּאַראַליזירען זיין שטרעבונג אַלעס צו קענען און ערפאָרשען... זיי שטעלען איהם זיך אַליין פאָר אַן אידעאַל און אַ מוסטער: זיי סמאַרט זאָגען זיי אין ביזנעס און סטופּיד אין דיזנקען, האַלט דעם סאַלאָן לעבען סאַלון, פילאָזאָפיר ניט קיין סך און זיי אַ גוטער סיטיזען... מעהר פערשטעהען זיי ניט און ווילען ניט אַז דער איסט סיידער אידעל זאָל פערשטעהן... צווישען די דירעקטאָרען פון אַליאַנס, וועלכע איך קען פערזענליך, איז צום ביישפּיעל דזשאָדזש גרינבוים זעהר אַן אַנשטענדיגער מענש און אַ דזשענטעלמען און מיס־טער קוהן אויך אַ מענש געווים אָהן שלעכטע אַבזיכטען, עס קען זיין אַז די איבעריגע זיינען ערגער, אָבער אַנשטענדיגקייט און גוטע אַב־זיכטען זיינען נאָך ניט אַלעס וואָס מען דאַרף, אום צו פיהרען מיט אַ ריכטיגען וועג אַ גרויסען עדיוקיישיאָנאַל אינסטיטוט, וואָס האָט דעם צוועק צו בילדען טויזענדער מענשען און צו דיענען אַלס אַ מוסטער. אַזעלכע דירעקטאָרען, ווי פּראָפעסאָר זעליגמאַן און דאָקטאָר לייפּצי־גער זיינען איינציגע קאָמפּעטענטע מענשען, וועלכע וואָלטען געקענט געבען דעם ריכטיגען טאָן; זיי שפּיעלען אָבער, איך ווייס ניט פאַר וואָס, אַ פּאַסיווע ראָלע און די הויפּט טהוערס זיינען מיקסאָלאָגים־טען, וועלכע שטערען איינער דעם אַנדערן מיט פּראָיעקטען, פּלאַנען, אַבסורדע אויפטועכצען און דעפּאַרטמענט־סטאָר סיסטעמען... ווי אַזוי זיי האָבען נאָך ביז יעצט מיט זייערע „רעגוליישענס”, „רעגלאַ־מענטשיינעס, „קאָמפּליקיישענס”, ניט געמאַכט משוגע דעם סופּער־אינטענדענט דאָקטאָר בלוישטיין איז אַ גרויסער חידוש.

עס איז וואהר, דער „עדיוקיישיאָנאַל אַליאַנס” טוט אויך פיעל גוטעס פאַר די בעפעלקערונג פון דער איסט סייד, אָבער די מיקסאָ־לאָגען זיינען געבעך ניט שולדיג אין דעם, מען קען זאָגען, אַז טראָץ זייערע אַלע בעמיהונגען צו מאַכען פון דעם אַליאַנס אַ זינ־לאָזען און נוצלאָזען אינסטיטוט, ברענגט ער דאָך איינינגע נוצען. איך אַליין קען פיעל יונגע לייט, וועלכע האָבען זיך ענטוויקעלט אין די קלאַסען פון אירען און אין דייווידסאָנ'ס סאַירקעל. זייער אינטעלעקטועלע ענטוויקלונג; ליטעראַרישע און פילאָזאָפישע בילדונג קען ערפרייען דאָס האַרץ פון יעדען אויפריכטיגען פריינד פון קולטור און עדיוקיי־שאָן... דאָס איז אָבער אַ זאַך וואָס האָט זיך געטראָפען, עס איז גע־ווען אריינגעשמוגעלט... אַז די דירעקטאָרען פערשטעהען ניט, שעצען

ניט און פערלאַנגען ניט אזא טהעטיגקייט קען מען זיך איבערצייגען מיט דעם, דאָס איז דעם יעהרליכען רעפּאָרט זייערען ווערט דיעזע טהע־טיגקייט ניט אנערקענט, וועהרענד פיעלע מיקסאָלאָגיסטישע זאכען ווערען זעהר הויך געריהמט און בעדאנקט...

אין דער צייט, ווען דער עדיוקיישיאָנאַל אַליאַנס שרייט איבער דער גאנצער וועלט פון זיין גרויסע טהעטיגקייט, ווען זיי האָבען פער־שיעדענע קאָמיטעס מיט פּרעזידענטען, סעקרעטאַרען, און אָפּיסערס, ביכער מיט רולס און רעגלעמענטאַציעס, בערג מיט געשריבענע פּאַ־פּיערען, רעפּאָרטערס מיט גראָבע בייכער און דירעקטאָרען מיט א גרויסען אַפּלאָמב (דיעזע אַפּלאָמב האָבען זיי נאָר דאַון־טאַון), אין דער זעלבער צייט, ערגעץ אין א ווינקעלע, ווייס איך, לאָמיר זאָגען א וואָלקאָוויסקער פעראיין, וועלכער האָט ניט קיין 90 טויזענד דאָלאַר פּאַר יעהרליכע עקספּענסעס און קיינע בעלי טובות מיט גרויסע פּרע־טענזיעס, — דיעזער וואָלקאָוויסקער פעראיין געהט מיט א גלייכערען וועג צום ריכטיגען קוואַל פון עדיוקיישאָן, לערענט ענגליש ניט מיט א קאַזיאָנע סיסטעמע, גיט יעדען יאָהר א רייהע פון לעקטשורס, האָט א קליינינקע פרייע ביבליאָטעק. הויכווירדיגע מיקסאָלאָגיסטען! דער ווילדער מאָב האָט הונדערטע אזעלכע סאָסייעטיס! וואו זיינען די יעהרליכע סעריעס פון לעקטשורס פון די רוסישע סאָציאַל־דעמאָקראַ־טען, פון הונדערטער פערשיעדענע ארבייטער אָרגאַניזאַציאָנען, פער־שיעדענע עדיוקיישיאָנאַל ליעגס? וואו זיינע די פּראָגרעסיווע אידישע צייטונגען און זשורנאַלען, וועלכע ווערען ארויסגעגעבען דאַון־טאַון? וואו איז די טהעטיגקייט פון פיעלע אמת'ע פּאָלקס־פריינדע, וועלכע אָפּפערן זייער לעבען אום צו בילדען, צו לערנען און אויפצוקלעהרען זייערע ברידער, וואָס זיינען פערשפּארט אין דעם פינסטערען דאַון־טאַון? טויזענדער לעקטשורס ווערען געגעבען פון די דאַון־טאַונער צו די דאַון־טאַונער איבער ליטעראַטור און פילאָזאָפי, אין אַלע ברענ־טשעס פון נאַטור־וויסענשאַפט, סאָציאָלאָגי, פּאָליטישע עקאָנאָמי, עוואָלוציאָן? א גרויסע, רעזולטאַטפאָלע קולטורנע ארבייט ווערט פליי־סיג און אויפריכטיג געטאָן אין דער איסט סייד; א מעכטיגע עדיו־קיישיאָנאַל בעוועגונג בליהט יעצט אויף אין אַלע ווינקעלעך פון דער אידישער געהטאָ, און די מיקסאָלאָגיסטען, וועלכע זיינען געוועזן און געבליבען פרעמדע, וועלכע פערשטעהן ניט דעם גייסט און ווייסען ניט

די ווירקליכע בעדירפניסע פון דער אידישער בעפעלקערונג, זיי נעהמען זיך דאָס רעכט צו זיין אונזערע בעלי דעות, אונזערע וועג־פיהרער, אונזערע קריטיקער און מוסר־זאָגער. זיי ווילען קאָנטראָלירען אַלע צווייגען פון אונזער לעבען, אונזערע פּאָליטיקס, אונזער עדיוקיישאָן, אונזער פרעסע. מיט וואָס האָבען זיי זיך אַזעלכע רעכטע ערוואָרבען? ווי איהר זעהט, דערמיט וואָס זיי האָבען אויפגעטאָן אין עדיוקיישאָן האָבען זיי דאָס געווים ניט פערדיענט. אין עדיוקיישאָן איז זייער סיסטעמע: ניט דערלאָזען, אָבהאַלטען, פערהינדערן; זיי זיינען רעאַקציאָנערען און אָבסקוראַנטען. לאָמיר זעהן, וואָס האָבען זיי געטאָן פאַר אונז אין די אַנדערע אָבטהיילונגען פון זייער טהעטיגקייט.

.3

דאָס וואָס זיי טוען פאַר רעליגיאָן און מאָראַל, קען מען זאָגען, וואָלט געווען זעהר לעכערליך, ווען עס וואָלט ניט געווען אַזוי טרויעריג. אַפּטאָונער יהודים, וועלכע פערשטעהען אַזוי פיעל אין אידישע רעליגיאָן, וויפיעל אַן איירישער גוי פערשטעהט אין בבא קמא, וועלכע לערנען זיך צוויי יאָהר צו וויסען, אַז קמץ אלף איז בע, וועלכע ווייסען, אַז אין דעם טאָג פון בר מצוה טאָר מען ניט עסען קיין קאָלבאַס אָהן מאָסטאַרד, און אַז יום כפור דאַרף מען ניט עסען קיין מרור מיט חרוסת, — זיי געהען זיך זאָרגען פאַר די אמונה זאַכען פון דער איסט סייד!... ווייסען זיי ניט, אַז אַ דרייווער פון העסטער סטריט איז אַ למדן און אַ מופלג און אַ צדיק גמור געגען אַ פּרעזידענט פון אַ פיפטה עוועניו טעמפּעל?

דאָקטאָר בלווישטיין איז געווען אַזוי פריינדליך און האָט אונז געגעבען אייניגע סטאַטיסטישע ציפערען, וועלכע רעדען פאַר זיך אליין. אין די טעג פון ימים נוראים איז פערשריבען געוואָרען וויפיעל שוהלען זיינען דאָ אין דעם ראַיאָן נאָר פון קריסטיע סטריט ביז'ן וואַסער און פון האָוסטאָן ביז'ן וואַסער. דאָס זיינען די ציפערען: רעגולערע סינאַגאָגעס צוויי און דרייסיג, בתי מדרשים און האָלס, פיער און זיעבעציג אין שאָפּס נור פאַר ימים נוראים דריי און אַכציג, אין רענסינג אַקאַדעמיעס אַכט און זעכציג, אין מוזיק האָלס זיעבען, אין פּריוועט און טענעמענט הייזער איין און זעכציג, אין ביער סאַלונס (ניט סאַלאָנס)

פיער און זעכציג, אין סטאָרס זיעבען... בס"ה האָבען נור אין אַ טהייל פון דאון טאון אין דריי הונדערט און פיער און דרייסיג בתי תפלות געדאווענט 76,900 אידען מיט אידענעס. אַ חוץ די שוהלען וואָס זיינען געווען העכער פון האָוסטאָן, די דריי אידישע טהעאַטערע אויף דער בויערי, קופּער יוניאָן, טעמעני האָל, און הונדערטער אנדערע שוהלען מיט האַלען... קען זיך דער „ווילדער מאָב" פון דער גהעטאָ אליין בעזאָרגען מיט רעליגיאָנס־אנגעלעגענהייטען, אָדער זיי וועלען, חלילה, ווערען אוים אידען, אויב די יהודים (יאַהודים) פון אפּטאון וועלען ניט זעהן בעזאָרגען גאָטס אינטערעסען אויף איסט סייד? אין דעם זעלבען ראַיאָן, פון האָוסטאָן ביז טשעררי סטרים, עקזיסטירען צוויי הונדערט און אכט און זעכציג שטענדיגע חדרים, וואו אמת'ע ריכטיגע מלמדים לערנען טויזענדער אידישע תלמידים דאָס, וואָס די אפּטאונער יהודים קענען נים. איז נויטיג געווען צו מאכען פון עדיוקיישיאָנאַל אַליאַנס אַ האַלבען בית המדרש און אַ האַלבען חדר?

נאָך טרויעריגער און זינלאָזער איז די פילאַנטראָפּישע טהעטיג־קייט פון אונזערע בעלי טובות. זיי טוען ניט אַ טובה ווי אַ ברודער טוט אַ ברודער, ווי אַ איד אַ אידען, מיט אַ פריינדליכען געפיהל פון רחמנות און מיטלייד... איידער אַן אָרעמאַן קריגט הילפע פון זייערע טשאַריטים קריכען איהם פריהער די אויגען אַרוים. ער דאַרף אויס־האַלטען צוואַנציג עקזאַמענס. איבערטראַגען דרייסיג אונטערזוכונגען... מען שטויסט איהם פון איין צימער אין דעם אנדערען, מע בעהאַנ־דעלט איהם גראָב, מע ערניעדריגט איהם אויף יעדען שריט און טריט און ענדליך גיט מען איהם אַזאַ הילפע, וועלכע העלפט ניט און מאַכט איהם נאָר אומזיסט פאַר אַ בעטלער. די גרעסטע טהייל פונ'ם געלד געהט אַוועק אויף די קלערק וואָירק, פאַר משרתים און צדקה מחבלים, די גאַנצע פילאַנטראָפּי איז אַ ביוראָקראַטישע איינריכטונג פון גרוי־זאַמע ביוראָקראַטען און פאָרמאַליסטען... ניט פילאַנטראָפּי איז דאָס, דאָס איז מיזאַנטראָפּי... עס איז ניט אַ מעדיצין ווירקליך אויף ווי־פיעל עס איז צו העלפען, עס איז נאָר אַ האָרצישניק אָבצוציהען די היץ פון אַן אנדער פלאַטץ. דייטליכער גערעדט: די בעלי צדקות ווי־לען האָבען אַ נאָמען פון פילאַנטראָפּען און ניט באַדערען זיך מיט די קבצנים. די טשאַריטים עקזיסטירען נאָר דארויף, עס זאָל זיין אַ פּלאַטץ וואָהין די קבצנים צו שיקען... דיעזע אָרדנונג האָט געבראַכט דערצו

דאָס זעהר זעלטען ווענדעט זיך צו זייערע טשאַריטיס אַן אנשטענדיגער מענש, וועלכער געפינט זיך אין אַ נויט און אונגליק. צו זיי געהען פראָפעסיאָנעלע שנאָרערס און הקדש אידען. ווער זיינען די אמת'ע, די ווירקליכע פילאַנטראָפּען פון דער איסט סייד? הויכווירדיגע מיקסאָלאָניסטען, די פילאַנטראָפּען פון דער איסט סייד זיינען די איסט־סיידער אידען אליין! דאָ קענט איהר געפינען אמת'ע אידישע רחמנות און ליעבע. דאָ קענט איהר געפינען פאַקטען, ווען אַ איד וואָס פערמאָגט עטליכע טויזענד, גיט טויזענד דאָלאַר בייל פאַר'ן אנדערן אידען, גיט אָב זיין הייזעל אָדער באָנדס פאַר אַ אידען אַן עמיגראַנט, וועלכען ער קען ניט, אָבער פאַר וועלכען איהם טוט וועה דאָס האַרץ, ווארום ער וויים מיט וועלכע צרות ער האָט זיך קוים דערשלעפּט קיין אַמעריקאַ. עס וועט ניט זיין קיין גוזמא, אויב מיר וועלען זאָגען אז אין דעם זעלבען ראַיאָן נאָך וואו, וואו מען האָט אָנגעצעהלט דריי הונדערט און פיער און דרייסיג בתי תפלות, גיבט עס יעדען טאָג טויזענד צופעלע, וואו אלטע אידען, ווייבער, יונגע לייט קלייבען געלד פאַר קראַנקע און אָרימע, פאַר פאַמיליעס וואָס האָבען ניט מיט וואָס צו צאָהלען רענט, פאַר אלמנות וועלכע מען האָט ארויסגעזעצט פון די דירות, פאַר ארבייטער וועלכע זיינען געבליבען אָהן ארבייט. און דאָס ווערט געטאָן אָהן גאוה, אָהן רעקלאַמעס, אָהן אידיאָטישע פּאַפּירען שרייבעכץ, נאָר מיט אַן אמת'ע שטרעבונג צו העלפען אַן אייגענעם און מיט אַן אויפריכטיגען געפיהל פון מיטלייד. איהר פרעמדע גיט אַ נדבה מיט אַ געפיהל פון עקעל און מיט אַ סאַרקאַסטישען שמייכעל פון פעראַכטונג און זיי טוען עס מיט טרערען אין די אויגען און מיט רחמנות אין האַרצען... איהר טוט עס ווענען אַ רעקלאַמע, ווענען ביזנעס, ווענען פּאָליטיק. זיי טוען עס, ווייל זיי ווילען העלפען דעם, וואָס געפינט זיך אין נויט און ארמוטה. ווער דארף וועמען לערנען?

עס איז איצט צייט מיר זאָלען גוט בעטראַכטען און פערשטעהן דעם כאַראַקטער און די בעדייטונג פון זייערע טובות. ווער טוען זיי אַ טובה, זיך, צו אונז? מיר רוסישע און רומענישע אידען האָבען אין אונזער אַלטען היימאַט געלעבט אונטער אַזעלכע אומשטענדען, וועלכע האָבען אונז ניט געלערנט ווי אַזוי צו פיהרען אַ געזעלשאַפטליכען לעבען, ווי אַזוי צו אָרגאַניזירען זיך און פּראַקטיש פיהרען קהל'שע אנגעלעגנהייטען. מיר זיינען ניט דיסציפּלינירט, מיר קענען זיך ניט

גלייכען, צום ביישפיעל, צו די דייטשען, וועלכע זיינען דורכגעגאנגען אין דער היים א שולע פון עפענטליכען לעבען. אָבער מיר זיינען דאָך ניט ערגער פאַר די איטאַליענער. פאַר וואָס האָבען זיי ניט קיין בעלי טובות, משגיחים און מיקסאָלאָגיסטען? מיר האָבען בעווייזע, אז מיר זיינען פעהיגער ניט נאָר פאַר די איטאַליענער, נאָר זאָגאַר פון די אָפּטאָונער יהודים אליין, איבערצונעהמען די אמעריקאַנער ציווילזאַ־ציאָן. נאָך וואָס דאַרפען מיר דיעזע בעלי טובות? ווער בעט זיי? דער תירוץ איז אָבער, זיי מיינען ניט אונזער טובה, זיי היטען אָב זייערע אייגענע אינטערעסען. זיי זיינען קאָוארדס, רעדען ניט מיט אַן אָפענעם מויל צו זייערע קריסטליכע מיטבירגער, האָבען ניט קיין מוטה צו זיין אָריגינעל און זעלבסשטענדיג און האָבען מורא, די אָריגינאַ־ליטעט און זעלבסטשטענדיגקייט פון די רוסישע יהודים זאָלען זיך ניט ווארפען איוואַנען און פעטרא אין די אויגען... זיי הארט ניט, וואָס מיר וועלען טאָן פעלערן און מיר וועלען פאַר זיי ליידען, ביז וואַ־נען מיר וועלען זיך אויסלערנען ניט מאַכען קיין פעלערען, ניין! זיי ציטערען פאַר זייערע אייגענע פעל, זיי האָבען מורא פאַר זיך. נו, אז איהר זייט פיינלינגע און איהר האָט מורא, אז אלעס וואָס איהר טוט איז צו פערהיטען אייערע אייגענע אינטערעסען, אז די פּראַקטישע בעדייטונג פון אייער פילאַנטראָפּי און עדיוקיישאָן איז ווערטה א פּיטאַק מינץ, פאַר וואָס נעהמט איהר אייך אזעלכע רעכטע צו פיהרען און צו בעפעהלען? די קריסטען האָבען אויסגעבויט א בילדונג אין דער גהעטאָ און האָבען געגרינדעט אַן אוניווערזיטי סעטעלמענט, וואו זיי טוען א סך מעהר פּראַקטישע און נוצליכערע ארבייט פאַר די בעפעלקערונג פון דער גהעטאָ און זיי האָבען צו אונז קיינע טענות און קיינע רעכענונגען, די עדיוקיישאָנאַל אליאַנס האָט אונז גליקליך געמאַכט מיט איהרע טובות! מיר קענען זיך ניט אויסצאָהלען, ניט אויסקויפען, ניט אָבדאַנקען. געוואַלד, ווער האָט אייך געבעטען? לא מעוקצך ולא מדובשך, מיר דאַרפען ניט אייער ביסעל האָניג און אייער פיעל גיפט.

עס איז צייט, מיר זאָלען בערעכענען, אז פאַר דעם ביסעל האָניג וואָס זיי גיעבען אונז, נעהמען זיי זיך צו גרויסע פּראָצענטען און צופיעל פּריווילעגיען. זיי אַם מייסטען, אָהן שכל און אָהן בילדונג, אָהן אמת׳ע פילאַנטראָפּישע געפיהלע און אָהן א אידישע הארץ, ווילען קאָנטראָ־

לירען דאָס גאַנצע לעבען פון הונדערטע טויזענדער אידען, ווילען קאָנטראָלירען זייער רעליגיאָן און עדיוקיישאָן, זייער פּרעסע און זייער פּאָליטישע טהעטיגקייט. ניט נאָר כבוד און רעקלאַמע, זיי האָבען פון זייערע טובות אויך פּראַקטישע נוצען. די שטימען נעהמען זיי צו פאַר זייערע קאַנדידאַטען. דעם פּאַטראָנאַזשע נעהמען זיי צו פאַר זייערע אונטערלעקער, די פּאָליטישע מאַכט גיעבען מיר זיי אַוועק און אַז מען דאַרף עפּעס א טובה, אָדער אפילו א גערעכטע פאָדערונג, קען מען אונז גאָר ניט, זיי דארפען זיין אונזערע „גאַ ביטווין", אונזערע פאַקטאָרס. זיי זיינען אונזערע פאָרשטעהער און אונזערע פערזאָרגער. פאַר וואָס קומט עם זיי? ! פאַר וועלכע לייסטונג האָבען זיי דאָס פערדיענט ביי אונז? אמת, די ערשטע צייט האָבען זיי אונז געהאָלפען. אָבער אויב זיי האָבען עס געטאָן פון מצוה וועגען, וועט זיי גאָט בעצאָהלען. זאָלען זיי שיקען זייערע בילס צו רבש"ע. אויב זיי האָבען דאָס געטאָן פון זייער טובה וועגען, האָבען זיי זיך אליין בעצאָהלט דערפאַר. מיר זיינען אַוועק פון אונזער אַלטע היימאַט, ווייל מיר האָבען ניט געקענט ליידען א טיראַנישע גרויזאַמע מאַכט, וועלכע האָט קאָנטראָלירט אונזער פּריוואַט און קהל'שען לעבען, — מיר זיינען געקומען אין א לאַנד פון פרייהייט און אונאַבהענגיגקייט ניט דאַרויף, אַז אי־דישע בעלי טובות און אוזורפּאַטאָרס זאָלען נעהמען זיך דאָס רעכט צו פיהרען אונז אייביג אויף א שטריקעל. עס איז צייט מיר זאָלען זיך ארומקוקען וואָהין געהען מיר און וואָהין פיהרען אונז אונזערע ניט איינגעלאַדענע און ניט אויסערוועהלטע וועג־פיהרערס. מיר קענען אליין זיין א פּאָליטישע מאַכט און זאָגען א דעה אין שטעדטעל, מיר קענען אליין זיך סופּאָרטען, מיר קענען אליין געפינען מיטלען צו פיה־רען אונזער עדיוקיישאָן און צו ערפילען פילאַנטראָפּישע פונקציאָנען.

— ווי לאַנג נאָך וועלען מיר זיך ערלויבען, אַז מענשען וואָס האָבען מיט אונז גאָר נישט געמיינשאַפטליכעס, מענשען, וואָס זיינען אונז פרעמד און פעראַכטען אונז, מענשען, וואָס מיינען אַז מיר אַלע זיינען ניט מעהר ווי א ווילדער מאָב, אַז אַלע אונזערע פּרוויען זיינען פון די

„רעד לייטס" הייזער, אז אַלע אונזערע קינדער זיינע קרימינעלע און פערברעכער, אז דיעזע מענשען זאָלען זיין אונזערע ראַטהגעבער און וועג־ווייזער ? ! עס איז צייט, מיר זאָלען זיך שטעלען אויף אונזערע אייגענע פיס און מיר זאָלען צו די דאָזיגע פילאַנטראָפּען, בענעפעק־טאָרס און עדיוקייטערס אוועקשיקען צוריק די הילצערנע שטאָלצעס (חאָדוליעס) אויף וועלכע זיי האָבען אונז געלערענט צו געהן און אויף וועלכע זיי אליין געהען אום זייער לעבען לאַנג !

וואָלטער.

1.

וואָלטערס לעבען.

מיר געפינען ניט אין דער וועלט געשיכטע א צווייטען בייד שפּיעל פון א שרייבער, וואָס זאָל שפּיעלען אזא גרויסע ראָלע און זאָל האָבען אזא מערקווירדיגע בעדייטונג, ווי דער בעריהמטער פראנצוי־זישער שרייבער וואָלטער. ער האָט זיך מיט זיין פעדער אזוי בעריהמט געמאכט, ווי אלכסנדר מוקדון, ווי נאפּאָלעאָן באָנאַפּארטע און אנדערע גרויסע פעלד־העררן. עס איז נאָך א פראגע אויב זיי מיט זייערע קאָלאָסאלע ארמעען האָבען געפיהרט אזעלכע זיעגרייכע מלחמות ווי וואָלטער, אויב זיי האָבען איינגענומען אזעלכע פעסטונגען, אויב, זיי האָבען אזוי געשראָקען זייערע פיינד ווי וואָלטער.

וואָלטער׳ס ווערק זיינען געדרוקט אין זיעבציג בענדער. ער האָט געשריבען וועגען פילאָזאָפי און פּאָליטיק, וועגען נאטור גע־שיכטע און מאטעמאטיק, איז געוועזען א היסטאָריקער, א דראמען דיכ־טער, א עפּישער און לירישער פּאָעט, האָט געשריבען סאטירען און נאָוועלען, וויסענשאפטליכע טראקטאטען און הומאָריסטישע ערצעה־לונגען.

זיין ריכטיגער נאָמען איז ניט געוועזען וואָלטער, נאָר פראנץ מאריא אראָועט. דעם נאָמען דע־וואָלטער, אָדער פאָן־ וואָלטער האָט ער זיך געגעבען שפּעטער אום כלומרשט צו צייגען, דאָס ער שטאמט פון א אריסטאָקראטישע פאמיליע. אין דער ווירקליכקייט אָבער שטאמט ער ניט פון קיין גרויסען יחוס. זיין פאָטער איז געוועזען א קליינ־בירגער, א נאָטאר און פראקטישער געשעפטס־מאַן, און האָט זעהר

װעניג געהאלטען פון פילאָזאָפי מיט פּאָעזי. װי די מייסטען גרויסע זשעניען פון דער װעלט, האָט ער אויך געהאט דאָס גליק צו האָבען א מוטער, װעלכע איז געװען זעהר א געבילדעטע און, דאָס איז דער עיקר, א גייסטרייכע פרוי. פון איהר האָט ער גע׳ירשנ׳ט פיעלע פון די יעניגע נייגונגען, װעלכע האָבען איהם שפּעטער געמאכט גרויס און בעריהמט.

לײדער איז זיין מוטער געשטאָרבען, װען ער איז נאָך אלט געװען זיעבען יאָהר און מיט עטליכע יאָהר שפּעטער האָט איהם דער פּאָטער געשיקט לערנען אין א יעזואיטישען „קאָלעדזש". דאָ האָט ער געלערנט די אלטע קלאַסישע שפּראַכען און האָט געלעזען די קלאַסישע פּאָעטען, װעלכע האָבען איהם ענטװיקעלט די נייגונג צו פּאָעזי, מליצה און דראַמא. דאָ אָבער האָט ער זיך אויך בעקאַנט מיט דער יעזואיטישער סיסטעמע פון לעבען . . . חנפ׳נען מעכטיגע מענשען, פעראַכטען קליינע מענשען; זיין פרום נאָר צװישען פרעמדע, אויסגעלאַסען און ציניש צװישען אייגענע. קיין פיעלע קענטניסע און קיין אמת׳ע בילדונג האָט ער פון דער יעזואיטישער שולע ניט ארויסגעטראָגען. װאָלטער אליין זאָגט: „װען איך בין ארויס פון דער שולע האָב איך געקענט לעטיין און האָב געװאוסט פיעלע אנדערע זאכען, איך האָב אָבער נאָר ניט געװאוסט, װאָס מען דאַרף װיסען". אלס צװעלף־יעהריגער שילער פון דער יעזואיטען שולע האָט ער זיך בעריהמט געמאכט מיט א ביטע בריעף, װעלכען ער האָט אָנגעשריבען אין פערזען פאַר אן אלטען קראַנקען סאָלדאַט. דיזער אינװאַליד האָט געבעטען ביים קעניג א פּענסיע און אויף אלע זיינע געבעט־בריעף האָט ער קיין ענטפער ניט געקראָגען, ביז מען האָט איהם געראַטהען ער זאָל זיך װענדען צו די „געלערענטע" תלמידים פון דער יעזואיטען שולע. װאָלטער האָט איהם אָנגעשריבען א בריעף אין שירים און דער בריעף האָט ארויסגערופען פיעל אויפמערקזאַמקייט ביים קעניגליכען האָף און אין פּאַריז. כאָטש ער איז נאָך געװען זעהר יונג, האָט מען איהם שוין צוגעלאָזט אין די סאַלאָנען פון דער העכערער געזעלשאַפט, װאו ער האָט געזעהן לוקסוס, פערדאָרבענהייט, פאַלשקייט, און געהערט אפּיקורסישע דיסקוסיאָנען, שפּאָט פון דער רעליגיאָן און אויטאָריטעטען און װאו ער האָט באַגעגענט מערקװירדיגע מענשען, שאַרפזיניגע אפּיקורסים און פריידענקער.

צו זעכצעהן יאהר האט ער געענדיגט די יעזואיטען שולע. זיין פאטער האט ניט געוואלט וויסען פון זיינע פאעזיען און שרייבע־רייען און האט געפאדערט, אז וואלטער זאל זיך אויסערוועהלען א פראקטישע פראפעסיאן און זאל זיך מאכען א קאריערע. איהם האט זיך געוואלט, אז זיין זוהן זאל זיין אן אדוואקאט און אין 1710 יאהר איז וואלטער געווארען א סטודענט פון א רעכט שולע. דא האט ער זיך בעקאנט מיט יונגע לייט, קינדער פון רייכע עלטערן, און אנשטאט צו שטודירען פלייסיג די תורה פון צו אדוואקאטען, האט ער גאר גע־לעבט א גוטען טאג, געשריבען פאסקווילען אין סאטירען און פערשווענ־דעט געלד מעהר, ווי פיעל זיין פראקטישער פאטער האט געוואלט. דורך דעם איינפלוס פון זיינע מעכטיגע פריינד איז דעם רייכען נאטאר געלונגען צו קריגען פאר זיין זוהן א שטעלע, אלס א פאזש ביי דעם געזאנדטען אין האלאנד. וואלטער איז געקומען קיין האאג, האט זיך באלד בעקאנט געמאכט מיט די פראנצויזישע עמיגראנטען, וועל־כע האבען געוואהנט אין דער שטאדט, האט זיך פערליעבט אין א יונגע מיידעל און איז דורך זיין ראמאן פערוויקעלט געווארען אין פערשיע־דענע אינטריגעס. דער געזאנדטער האט איהם משלח געווען צוריק קיין פאריז מיט ניט זעהר א גוטען אטעסטאט. דער פאטער איז געווען אויסער זיך און האט געצוואונגען זיין זוהן צו ווערען א שרייבער ביי א פראקורור. אבער אין דער קאנצעליאריע פונ'ם פראקורור האט ער מעהר ווי פון געריכטס זאכען גאר געטראכט פון די פערגעניגענס, וועלכע מען קען געפינען אין אזא שטאדט ווי פאריז. אנשטאט צו שרייבען פראטאקאלען האט ער געשריבען סאטירען, בייסענדיגע און שטעכיגע פאסקווילען אויף די גרויסע הערשער און מעכטיגע פער־זאנען. מיט דעם פלעגט ער זיך שאפען פיעל פריינד און פערפאלגער אבער דאס פלעגט איהם מאכען בעריהמט און פאפולער.

אין 1715 יאהר איז געשטארבען דער פראנצויזישער קעניג לוד־וויג דער פערצעהנטער און ווייל דער טראנפאלגער איז נאך געוועזן קליינינעהריג איז דער הערצאג פיליפ פון ארלעאנס געווארען רעגענט, אדער במקום מלך. די פערדארבענהייט און אויסגעלאסענהייט, וועלכע זיינען אין לודוויג'ס צייטען געווען פערבארגען אונטער דעם שלייער פון גרויסארטיגען עטיקעט און היפאקריטישע מאסקען, זיינען איצט ארויסגעטראטען גאנץ אפען. אלע זיטליכע צוימען זיינען געווען אומ־

געוואָרפען און פיליפּ פון אָרלעאַנס אליין האָט זאָגאַר ניט געמאַכט קיין געהיימנים פון זיינע פערהעלטניסע צו זיין אייגענער טאָכטער... אין דער צייט איז פּאַריז פערפלייצט געוואָרען מיט שמוציגע פּאַסקווי־לען, שטעכיגע סטירען און פערשידענע הומאָריסטישע פּאָעמען. וואָלטער איז געווים ניט אָבגעשטאַנען פון אנדערע, ער האָט אָנגע־שריבען אַ סאַטירע אויפ'ן רעגענט און מען האָט איהם ארויסגעשיקט פון פּאַריז. צוויי יאָהר איז איהם געוועזן פערבאָטען צוריק צו קעהרען זיך. ער האָט אָנגעשריבען אַ מליצה־בריעף אין שעהנע פערזען צום רע־גענט, האָט אָבגעלייקענט, אז די סאַטירע, וועלכע מען שרייבט איהם צו, איז ווירקליך געשריבען פון איהם. און אַ ראיה, זאָגט וואָלטער, אז ניט איך האָב עס געשריבען, ווארום עס איז געשריבען מיט זעהר שלעכ־טע פערזען. מען האָט איהם ערלויבט אומצוקעהרען זיך און דער רע־גענט האָט איהם ווידער געשענקט זיין גנאַדע. ניט לאַנג אָבער האָט וואָלטער געלעבט אין שלום מיט'ן קעניגליכען האָף און מיט די גרויסע אריסטאָקראַטען. ער האָט ווידער אָנגעשריבען אַ סאַטירע. ער האָט ווידער געפּרואווט אָבלייקענען, אז ער איז דער מחבר, אָבער דאָס מאָל איז עס איהם ניט געלונגען. אַן אָפיציער האָט געשפּיעלט די ראָלע פון אַ שפּיאָן. ער האָט זיך געמאַכט גוט פריינד מיט וואָלטער'ן, און ווייל וואָלטער האָט זיך ליעב געהאַט צו בעריהמען, האָט ער דעם שפּיאָן ענטדעקט דעם אמת, ווער דער ריכטיגער פערפאַסער פון'ם פּאַסקוויל איז. דאָס האָט געפיהרט דערצו, דאָס מען האָט וואָלטער'ן פערשפּאַרט אין דער באַסטיליע, וועלכע האָט אַזאַ טרויעריגע היס־טאָרישע בעריהמהייט. אין דיעזער פעסטונג איז וואָלטער אָפּגעזעסען כמעט אַ יאָהר. נאָכדעם האָט מען איהם ווידער ארויסגעשיקט פון פּאַריז.

עטליכע יאָהר האָט ער אומגעוואַנדערט פון איין אָרט צום אנ־דערן, פון איין שלאָס צו צווייטען, מיט זיין שאַרפזינן און וויציגען שכל האָט ער זיך איבעראַל געשאַפען פערעהרער און פיינד. ביסלעכ־ווייז איז די שנאה געגען איהם אין קעניגליכען האָף אָבגעקיהלט גע־וואָרען און ער פלעגט זיך ערלויבען צו קומען אַ מאָל אין דער הויפּט שטאָדט פון פראַנקרייך. אין דער צייט איז ער בעקאַנט געוואָרען אלס אַ דראַמען־דיכטער. ער האָט געהאַט זעהר פיעל ליעבע צו דער ביהנע און טהעאַטער־קונסט, פלעגט אליין רעזשיסירען זיינע פּיעסען, שפּיעלען

אין זיי ראָלען. האָט אַ פּיעסאַ ביי דער ערשטער פאָרשטעלונג קיין ערפאָלג ניט געהאַט, האָט ער זי ביז דער צווייטער פאָרשטעלונג אַזוי געענדערט און אומגעאַרבייט, אַז זי פלעגט שוין האָבען דעם גרעס־טען ערפאָלג. ער האָט געקענט די ביהנע און פערשטאַנען גוט, וואָס די „מבינים" פון זיין צייט האָבען געפאָדערט. ניט אומזיסט האָט מען אויף איהם געזאָגט: „וואָלטער מאַכט זיינע פּיעסען צווישען די פאָר־שטעלונגען". דער ערפאָלג פון זיינע פּיעסען און היסטאָרישע (עפּישע) פּאָעמען האָט איהם צוריק געקעהרט די גנאַדע פון'ם הערצאָג פון אָרלעאַנס. ער האָט געקראָגען מתנות, געלד, אַ מעדאַל און כבוד. דאָס האָט געדויערט ביז ער האָט אָנגעשריבען אַ נייע סאַטירע. מען האָט איהם ווידער ארויסגעשיקט פון פּאַריז און, ווי שטענדיג, האָט ער ווידער געפונען מיטלען נושא חן צו זיין און ווערען בעגנאַדיגט. דאָס אַלעס אָבער האָט איהם ניט געקענט בעפריעדיגען. ער האָט שטענדיג געדעכענט, אַז ער איז ניט נור אַ גרויסער פּאָעט און דיכטער, נאָר אויך אַ געשיקטער שטאַאטסמאַן און דיפּלאָמאַט. ער האָט געוואָלט קריגען אַן אָנגעזעהענע פּאָליטישע שטעלע. קריגען אַזאַ פּאָסטען האָט מען אין יענער צייט געקענט נאָר דורך אַ געוויסען דיובאָ, וועלכער איז געוועזען אַ מיניסטער און די רעכטע האַנד פון דעם רעגירער. ער איז געוועזען אַ פּאַלשער, אויסגעלאַסענער און זעהר פערדאָרבענער מענש. דאָס אָבער האָט וואָלטערן ניט געהינדערט און ער האָט געפונען מיטלען צו ווערען בעקאַנט און בעפריינדעט מיט דעם דיובאָ. אַ מאָל, ווען וואָל־טער איז געוועזען איינגעלאַדען צו דיובאָ'ס טיש, האָט ער בעמערקט, אַז איינער פון די אָנגעזעהענסטע געסט איז דער זעלבער אָפּיצער, וועלכער האָט איהם אַזוי פערערטהעריש פער'מסר'ט און צוליעב וועל־כען ער איז געזעסען אין דער שרעקליכער באַסטיליע. דאָס האָט איהם זעהר אויפגעבראַכט און ער האָט מיט כעס אויסגעשריען: „איך האָב ניט געוואוסט, אַז שפּיאָנען געפינען אַן עהרען־פּלאַץ ביים טיש פון מיניסטאָרען!" דער אָפּיצער האָט וואָלטער'ן אָבגעוואַרט אויף איינע פון די פּאַריזער בריקען און האָט איהם געשלאָגען מכות רצח. עס איז ארויס אַ סקאַנדאַל אויף גאַנץ פּאַריז. וואָלטער איז געלאָפען צו אַלע מיניסטאָרען און אַלע מיליטערישע דעפּאַרטאַמענטען און האָט ניט געקענט געפינען געגען זיין בעליידיגער קיין דין און קיין משפּט.

נאָך אַ מיאוסער סקאַנדאַל איז ארויס ביי וואָלטער'ן מיט אַ

געוויסען קאוואליר פון ראָהאַן שאַבאַ. דיעזער אַריסטאָקראַט האָט עס געהאַלטען פאַר אַן ערנידערונג מיט זיינע וויסע הענד צו שלאָגען אַ מענשען, וועלכער איז ניט קיין אַדעליגער, נאָר אַ פּאָעט און פילאָזאָף, האָט ער געשיקט זיינע קנעכט זיי זאָלען וואָלטערן שלאָגען און ער איז געזעסען אין זיין קארעטע און האָט געקאָמאַנדעוועט ווי אַזוי מען זאָל שלאָגען. וואָלטער איז געווען אויסער זיך, ער האָט זיך אויסגע־לערנט פעכטען און האָט ארויסגערופען זיין בעליידיגער אויף אַ דועל. דער קאוואַליער האָט איהם ניט געענטפערט. וואָלטער איז אומגעלאָפען ווי אַ פער׳סם׳טער איבער גאַנץ פּאַריז, האָט געבעטען זיינע מעכטיגע פריינד זאָלען זיך פאַר איהם אָננעהמען, האָט געזוכט הילף און האָט איבעראַל בעגעגענט שפּאָט, חוזק און ערניעדרונג. דער גייסטיגער צו־שטאַנד פון דעם אויפגעבראַכטען וואָלטער האָט זיך בעוויזען געפעהר־ליך פאַר דעם שטאָלצען אַריסטאָקראַט, מען האָט מורא געהאַט, דער פערצווייפעלטער וואָלטער זאָל זיך ניט עטוואָס ערלויבען נעגען אַזאַ מיוחס. און מען האָט וואָלטער׳ן נאָך אַ מאָל פערשפּאַרט אין דער באַס־טיליע. פון דער באַסטיליע האָט מען איהם ארויסגעשיקט פון פראַנק־רייך און וואָלטער, וועלכער האָט געהאַט פריינד אין ענגלאַנד, איז אַוועק געפאָהרען אין דעם איינציגען לאַנד, וואו אַ מענש האָט אין יענער צייט געקענט געפינען רעכטע און אַ געוויסע פרייהייט.

ענגלאַנד מיט איהרע אינסטיטוציאָנען און פּאָליטישע איינריכ־טונגען, מיט איהרע געלערטע פילאָזאָפען און פריי דענקער, האָט גע־מאַכט אַ גרויסען איינדרוק אויף וואָלטער׳ן. פאַר איהם האָט זיך גע־עפענט אַ נייע וועלט, נייע ערשיינונגען, נייע סאָציאַלע פערהעלטניסע, נייע פראַגען. ענגלאַנד איז געווען וואָלטער׳ס גרעסטע און בעסטע שולע. דאָ האָט ער זיך גיך בעקאַנט מיט די בעריהמטעסטע פאָרשטייער פון דער וויסענשאַפטליכער און ליטעראַרישער וועלט, האָט זיך אויסגע־לערענט ענגליש, האָט שטודירט ענגלישע קלאַסיקער, האָט געלעזען שעקספּירען אין אָריגינאַל און ווען איהם איז ענדליך דורך די שתדלנות פון זיינע איינפלוסרייכע פריינדע ערלויבט געוואָרען צו קומען צוריק נאָך זיין היימאַט האָט ער געהאַט גענוג מאַטעריאַל, וואָס צו פּאָפּו־לאַריזירען, אימיטירען, ווענען וואָס צו דענקען און צו שרייבען. אין 1729 יאָהר האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק נאָך פּאַריז, וואו ער האָט בעוואָהנט אין אַ פאָרשטאָט אונטער אַן אויסגעטראַכטען נאָמען. ער

האָט אַ געוויסע צייט זיך געהאַלטען ווי אַ סטאַטעק, געשריבען ערנסטע ווערקע און קיינעם ניט פוגע בכבוד געווען. דאָס האָט אָבער לאַנג ניט געקענט דויערען. די וועלט בעריהמטע שוישפּיעלערין אַנדריענע לעקאָוורער, וועלכע איז אַ מאָל געווען איינע פון וואָלטער'ס פּילע געליעבטע, איז געשטאָרבען און די קאַטוילישע גלחים האָבען ניט ער־לויבט זי צו בעערדיגען מיט אַ קריסטליכע לויה, ווייל זי איז ניט געווען איבריג פרום. וואָלטער האָט ווענגען דעם אויפגעשריבען אַ פּאָעמע, אין וועלכער ער האָט גוט מכבד געווען די קאַטוילישע גייסטליכע פּאָטערס... נאָכדעם האָט ער זיך געמוזט בעהאַלטען... זיין ווערק „פילאָזאָפישע בריעף" איז אין 1734 יאָהר דורך די הענד פון אַ הענ־קער פערברענט געוואָרען. ענדליך אום פּטור צו ווערען פון אַלע פער־פאָלגונגען און אנגריפע האָט ער זיך בעזעצט אין דעם שלאָס פון זיין געלערטער געליעבטע די מאַרקיזע דיו שאַטעל. ביי איהר אין שלאָס האָט ער פערבראַכט כמעט 15 יאָהר. אויף אַ קורצע צייט פלעגט ער מיט איהר אָדער אַליין ארויספאָהרען קיין ברוסעל אָדער האָלאַנד און באַלד זיך צוריקקעהרען. דאָ אין שלאָס האָט ער אַליין און מיט זיין געליעבטע געשריבען פיעלע ווערק איבער די העכערע מאַטעמאַטיק, פי־לאָזאָפי, געשיכטע און האָט פערפאַסט פיעלע דראַמען און פּאָעמען.

וואָלטער איז בעריהמט געוואָרען אין גאַנץ אייראָפּאַ. דער פּריי־סישער קעניג, וועלכער איז בעקאַנט אַלס פרידריך דער גרויסער, איז געווען איינער פון וואָלטער'ס טרייסטע אנהענגער. ער האָט שוין לאַנג געבעטען וואָלטער'ן ער זאָל קומען צו איהם וואָהנען, אָבער כל זמן די מאַרקיזע, דיו שאַטעל האָט געלעבט, האָט ער ניט געקענט ערפילען דעם קעניג'ס ווילען — זי האָט איהם פשוט ניט געלאָזט — ער האָט עס נור געקענט טאָן נאָך איהר טויט. אין 1750. יאָהר איז ער געקו־מען קיין בערלין. דער קעניג האָט איהם געגעבען אַ וואָהנונג אין זיין שלאָס, האָט איהם געמאַכט פאַר אַ קאַוואַליער, האָט איהם בעשטימט צוואַנציג טויזענד ליווער אַ יאָהר געהאַלט. אָבער זיין נייגונג צו אָבצושפּאָטען, אָבצולאַכען, זיין קנאה, זיינע אינטריגען און פּאָלעמישע שטרייטיגקייטען, זיין איבערמעסליכער דורשט נאָך כבוד און געלד האָבען זעהר גיך איבערגעפיהרט די גוטע פערהעלטניסע צווישען איהם און דעם קעניג. דער פּרעזידענט פון דער בערלינער אַקאַדעמי פון ווי־סענשאַפט, אַ געוויסער מאָפּערטויס, איז געווען זעהר אַ בעגרענצטער

מענש און א פעדאנט און טראָץ דעם וואָס פרידריך האָט איהם געאכ־
טעט, האָט וואָלטער פון איהם זעהר אָבגעלאכט. ער האָט דעם וויסענ־
שאפטליכען פרעזידענט אָנגערופען מיט'ן נאָמען אקאקיא און האָט
געמאכט חוזק פון זיינעם א פּלאַן דורכצובויערן דעם קוגעל פון דער
ערד דורך און דורך... דאָס האָט ארויסגערופען א פּאָלעמיק צווי־
שען איהם און זיין קעניגליכען תלמיד, וועלכער האָט זיך אויך גערע־
כענט פאר א גאנצען קענער (פיעלע פון דיזען קעניגליכען קענער'ס
ווערקע זיינען געווען בעארבייט און רעדאקטירט פון וואָלטער'ן). אין
1753 יאָהר האָט וואָלטער געמוזט פערלאָזען דייטשלאנד. אויף דער
דייטשער גרעניץ האָט מען איהם פערהאלטען מיט זיין באגאזש און
מען האָט ביי איהם צוגענומען א שקאטולקע מיט פרידריך'ס מתנות.
אָבוואָהל שפּעטער האָט זיך וואָלטער מיט זיין תלמיד איבערגעבעטען,
אָבער גוטע אמת'ע פריינד ווי פריהער זיינען זיי שוין מעהר קיין מאָל
ניט געווען. אומקערען זיך צוריק קיין פאריז האָט מען וואָלטער'ן ניט
ערלויבט האָט ער זיך געקויפט א לאנד־גוט (א אימעניע) אויף דער
גרעניץ פון דער שווייץ און פראנקרייך, וועלכע האָט זיך גערופען פער־
נעי. דאָ האָט ער פערבראכט די איבריגע צוואנציג יאָהר פון זיין לע־
בען אלס א באראָן און א מאגנאט, ארומגערינגעלט מיט א גאנצער
סוויטע פון בעדיענטע, פריינד, אנהענגער און פערעהרער. די גרעסטע
לייט פון דער וועלט פלעגען פאָהרען קיין פערנעי, ווי חסידים פאָה־
רען צו א גוטען־אידען. זיין יעהריגער איינקונפט איז געווען איבער
140 טויזענד ליוורען און ער האָט געלעבט ווי א פירסט אין לוקסוס
און פערגניגען. דאָ האָט ער געהאט זיין אייגענעם טהעאטער פיר וועל־
כען ער פלעגט שרייבען שטיק, און ער אליין פלעגט זיי אויפפיהרען,
און ער אליין און זיינע פריינדע פלעגען זיי שפּיעלען. ביז די מינוטען
פון זיין לעבען איז ער געווען טהעטיג, פול מיט ענערגי און ענטוזי־
אזמוס. ער איז געשטאָרבען אין דער שטאָט, וואו מען האָט איהם ניט
ערלויבט צו לעבען — אין פאריז, אין דעם יאָהר 1778, אין דער עלטער
פון 48 יאָהר. אין דעם יאָהר 1878 איז דעם טאָג פון זיין הונדערטען
יאָהרצייט, איז אין פאריז געווען זעהר גרויסע און גלענצענדע פעסט־
ליכקייטען. אין דעם יאָהר 1891 האָט מען אין פערנעי געשטעלט א
גרויסען און מערקווירדיגען מאָנומענט.

מען וואָלט געדארפט האָבען פיעל פּלאַץ בלויז אויסצורעכענען

די נעמען פון אַלע זיינע ווערק. ער האָט פערפאַסט איבער פופציג דראַמען, קאָמעדיען און טראַגעדיען. פון זיינע טראַגעדיען זיינען מעהר בעקאַנט „זאירע", „עראַפע" און „מאהאמעד", די לעצטע איז איבער־זעצט פון דעם גרויסען דייטשען דיכטער געטהע. פון זיינע גרויסע עפּישע פּאָעמען זיינען מעהר בעריהמט זיין מייסטערווערק „הענרי־אדא" און די „פוסעל'ן" ער מאַכט חוזק פון דער היילינגער זשאַנע דיארק. פון זיינע פיעלע ערצעהלונגען און נאָוועלען זיינען מעהר בע־קאַנט „קאַנדיד" און „זאדיק", אין וועלכע ער קריטיזירט די רעלי־גיאָן און די סאָציאַלע פערהעלטניסע. זיינע פילאָזאָפישע טראַקטאַטען, זיין פילאָזאָפישע ענציקלאָפעדי, זיינע היסטאָרישע מאָנאָגראַפיען, זיינע אבהאנדלונגען וועגען דער פילאָזאָפי פון דער היסטאָרי, רעליגיאָן, און, הויפּטזעכליך, זיינע פּובליציסטישע אַרטיקלען האָבען קיין צאָל ניט. אַ גרויסע היסטאָרישע בעדייטונג האָט זיין קאָרעספּאָנדענץ — ווארום זיינע קאָרעספּאָנדענטען זיינען געוועזען די גרעסטע געלערנטע פון זיין צייט, די גרעסטע דיכטער און שרייבער, די גרעסטע הערשער און קעניגע.

קיין שרייבער אין דער וועלט האָט ניט געשפּיעלט אַזאַ גרויסע ראָלע, ווי וואָלטער.

.2

וואָלטער אלס מענש און שרייבער.

וועגען וואָלטער'ן, זיין לעבען, זיין טהעטיגקייט, זיין איינפלוס אויף דער ציוויליזירטער וועלט פון אַכטצעהנטען יאָהרהונדערט און זיינע ווערקע, וועלכע זיינען, ווי מיר האָבען אויבען דערמאָנט, גע־דרוקט אין זיעבציג בענדער. קען מען און מען דאַרף שרייבען זעהר פיעל. אין אַ קליינע בראָשורע איז מעגליך צו געבען וועגען איהם נאָר אַ קורצע כאַראַקטעריסטיק.

עס איז געוועזען אַ צייט, ווען מען האָט די רעאַקציאָנערע וועלט געשראָקען מיט וואָלטער'ן, ווי מען שרעקט קליינע קינדער מיט דעם

„בוגי מען"... דער נאָמען „וואָלטעריאַנעץ" איז געווען אזא קללה, פונקט ווי איצט ביי דער בורזשואזער וועלט די נעמען: ניהיליסט, סאָציאַליסט, אנאַרכיסט. עס איז ניט שרעקליך! ער איז ניט געווען קיין רעוואָלוציאָנער אין קיין זינען, די עקאָנאָמישע פערהעלטניסע פון זיין צייט האָבען איהם ניט אינטערעסירט אלס א וויכטיגע סאָציאַלע פראָבלעם. אָבוואָהל עס האָבען שוין דאַמאָלס עקזיסטירט די עקאָנאָמיסטען, וועלכע זיינען אונז בעקאַנט אלס פיזיאָקראַטען. (די דאָזיגע עקאָנאָמיסטען האָבען געלערענט, דאָס די רייכקייט פון נאַציאָנען בעשטעהט ניט אין גאָלד און זילבער, נאָר אין פּראָדוקטען פון אַגריקולטור, דאָס אַלע מענשען האָבען דאָס גלייכע רעכט צו געניסען די פריכטע פון זייער ארבייט און עס איז אוננאַטירליך דאָס ליידיגגעהער זאָלען לעבען א גוטען טאָג און די וואָס ארבייטען זאָלען ליידען נויטה). ער איז ניט געווען קיין פּאָליטישער ראַדיקאַל, ער האָט געמאַכט חוזק פון די שרייבער, וועלכע האָבען געגלויבט אין א רעפּובליקאַנישע פאָרם פון רעגיערונג. פאַרקעהרט, ער האָט געגלויבט אין די נויטווענדיגקייט פון אַן אויטאָקראַט, ער מוז נאָר זיין א געבילדעטער און „הומאַנער דעספּאָט". וואָלטער איז זאָגאַר קיין געוועהנליכער דעמאָקראַט ניט געווען. ער האָט גאַנץ אָפען געלאַכט פון די קאַנאַליען, פון וועלכע עס בעשטעהט דאָס פאָלק, דער פעבעל, די פּראָסטע מענשעלאַך. שוועסטער און דיענסטמיידלעך אויפקלעהרען, זאָגט ער, דאָס איז ניט אונזער זאַך, דאָס איז די אויפגאַבע פון אַפּאָסטאָלען. עס האַנדעלט זיך ניט אין דעם, זאָגט ער, אונזערע לאַקעיען פערהינדערען פון צו געהן אין קירכע, הערען דרשות און דאַוונען... „מיר וועלען גיך האָבען א נייעם הימעל און א נייע ערד. אָבער ווער? די אנשטענדיגע לייט נאָר. וואָס בעטרעפט די קאַנאַליען, דעם פעבעל, איז די דומסטע ערד און דער דומסטער הימעל געראַדע דאָס וואָס זיי דאַרפען. דאָס פאָלק וועט אימער דום און באַרבאַריש בלייבען. זיי זיינען אָקסען, וועלכע דאַרפען האָבען א יאָך, א שטאַהל און א בינטעל שטרוי".

ער איז אפילו קיין אטעאיסט אויך ניט געווען. ער האָט געגלויבט אין א פּערזענליכען גאָט און האָט זעהר פיעל געשריבען, אום צו איבערצייגען די אונגלויביגע, אז א גאָט איז א נויטווענדיגע זאַך. די גאַנצע וועלט ווייסט זיין בעריהמטע סענטענץ: „אויב עס איז ניטאָ קיין גאָט, מוז מען אזעלכען ערפינדען". געבילדעטע מענשען און פילאָזאָ־

פען האָט ער נאָך ווי עס איז ערלויבט צו זיין אטעאיסטען, דאָס פאָלק אָבער מוז האָבען א גאָט, ווייל דאָס איז פּראַקטיש. דער פּראָסטער מענש זאָל ניט מורא האָבען פאַר'ן גיהינום, פאַר שמיץ וועט קיין פאָרם פון רעגיערונג ניט קענען עקזיסטירען, און קיין אָרדנונג אין דער געזעלשאפט. דורך דיעזער טעאָרי זיינער האָט ער געהאט פיעל קאָפּ־דרייעניש. ער האָט געגלויבט אין גאָט אין שכר ועונש, און האָט ניט געגלויבט אין דער אונשטערבליכקייט דער זעעלע. ער האָט געלאכט פון די, וואָס גלויבען אַז דער מענש האָט ערגעץ וואו א נשמה. פרעגט זיך, אַז קיין נשמה איז ניטאָ און קיין יענע וועלט איז ניטאָ, ווי אזוי וועלען די פויערען און קאנאליען בעשטראָפט ווערען פאַר זייערע חטאים און עברות? אויף זיינע עלטערע יאָהרען, ווען ער איז געווען זעהער רייך און האָט געלעבט ווי א באראָן, האָט ער אין זיין גוט אויפגעבויט א קירכע, אויף וועלכער עס איז געווען אויפגעשריבען: וואָלטער האָט דאָס אויפגעבויט פאַר גאָט! פאַר זיין שטארבען האָט ער ערקלערט אָפען, אַז ער וויל שטארבען אין דער הייליגער קריסט־קאטוליש־אפּאָסטאָלישער קירכע. און פאַר זיין טויט האָט ער אונטערגעשריבען א פאפּיער, אין וועלכען ער האָט זיך ענטזאגט פון אלעם וואָס ער האָט געשריבען געגען קריסטענטהום. מיט איין וואָרט, וואָלטער איז אין קיין הינזיכט ניט געווען צו ראדיקאל. נאָך פאַר איהם און אין זיין צייט זיינען געווען דענקער, וועלכע האָבען א סך ראדיקאלער בעהאנדעלט אלע פראַגען פון געזעלשאפטליכען לעבען. פאַר וואָס־זשע פלעגט פאלען אַן אימה ופחד אויף דער רעאקציאָנערער וועלט, אַז מען פלעגט נאָר דערמאָנען זיין פערהאסטען נאָמען?

מען זאָגט, וואָלטער איז געווען א גרויסער קעמפפער פאַר די פרייהייט פון דעם וואָרט, פאַר דיזען קאמפּף זיינעם איז ער עטליכע מאָל געזעסען אין באסטיליע און איז פערטריבען געוואָרען פון זיין פאָטערלאנד. דאָס איז ניט ריכטיג. ער איז ניט געווען קיין בראווער געוואגטער קעמפפער, ער איז נאָר געווען א שרעקליכער דעמאגאָג. ער האָט ניט געהאט קיינע פּרינציפּען, קיינע סימפּאטיען, קיין הייליגטום. ווי אַן אכזר האָט ער מיט א טייוולאשער ענערגי פערפאָלגט זיינע אינטערעסען, אָהן רחמנות, אָהן מיטלייד, אָהן אבשיי. אָבער ער איז קיינמאָל ניט ארויס אין אָפענעם קאמפּף געגען די, וואָס אונטערדריקען און רויבען די פרייהייט. פארקעהרט, זיין גאנצען לעבען איז

ער געווען א מחותן מיט קיסרים קעניגע, פירסטען, פרינצען... האט זיך גע'חנפ'עט צו זיי, געשנארעט געלד ביי זיי, געמאכט זיי קאמפלי־מענטען. ער איז געזעסען אין באסטיליען פאר פאסקווילען און שמוציגע ארטיקלען, וועלכע ער פלעגט ארויסלאזען אונטער א פרעמדען נאמען... ער האט קיין מאל ניט געהאט דעם מוט מודה זיין זיך, אז אן ארטיקעל, וועלכער האט אימיצען פון די גרויסע בייז געמאכט, איז געווען געשריבען פון איהם ער פלעגט זיך שווערען אז דאס איז א בלבול און שטילערהייט פלעגט ער בעקאנטע און בעריהמטע מענשען, ליעבהאבער פון סענזאציאן און סקאנדאל, געבען קאפיעס פון זיין שריפט... דאס האט איהם געמאכט פאר א געפעהרליכען מענשען.

אלס א מענש איז ער געווען א שרעקליכער עגאאיסט. די מענשען, זאגט ער, זיינען געשאפען צו זיין אדער איין אמבוס אדער א האמער; איך וויל בעסער זיין א האמער... ער האט געקלאפט וואו ער האט נור געפונען מעטאל צו שמיעדען. ער האט געדענקט נור וועגען זיך, האט ליעב געהאט כבוד, האט געוואלט זיין רייך און האט ניט מקפיד גע־ווען אויף מיטלען... ער האט געמאכט געלד און פיעל געלד, און ער איז ענדליך געווארען א גרויסער עושר, — ניט פון שרייבען, נור פון פערשידענע אפערס, האט געגעבען געלד אויף פראצענט, געהאנדעלט מיט ווערט־פאפיערען, געווען א פאדריאטשיק, א ספעקולאנט און איז געווען זעהר א קארגער, אבוואהל ער האט ניט געהאט ניט קיין ווייב און ניט קיין קינדער. אויף דער עלטער, ווען ער האט געלעבט אין זיין פאלאץ אין זיין אייגענעם גוט פערנען, אויף דעם גרענעץ פון שווייצער־לאנד און פראנקרייך, האט ער געלעבט ווי אלע מאגנאטען. מיט אן אייגענעם טהעאטער, אייגענע פאדראנעס, פערד, וועגען, גלחים און פערעהרער. אין דער צייט פלעגט ער אמאל זיך ארויסצייגען אויך אלס א בעל צדקה, אבער ווער ווייסט, וועלכע מאטיווען ער האט דער־ביי געהאט. ער איז ניט געווען קיין גוטער מענש, האט קיין מאל ניט מוחל געווען, אויב מען האט איהם פוגע בכבוד געווען. אין פילאזאפישע טראקטאטען, אין פאעמען, אין דראמען פלעגט ער געפינען פלאטץ פאר זיינע פערזענליכע חשבונות, ווי פון זיינע שונאים נקמה נעהמען, שימפפען און בעליידיגען זיי. ער איז ניט געווען קיין אויפריכטיגער מענש. אין די אויגען האט ער געזאגט אזוי און אונטער די אויגען אנדערש. אלס וואלטער האט ער גערעדט פון א פערזאן אזוי, און אונ־

טער אַן אויסגעטראַכטען נאָמען פלעגט ער שרייבען נאָר אַנדערש. פריעדריך׳ן דעם גרויסען פלעגט ער שרייבען, אַז ער איז דער שלמה המלך און אונטער די אויגען פלעגט ער איהם רופען: אַפּע... דער רוסישער צאַריצע יעקאַטערינאַ האָט ער געשריבען, אַז זי איז די איינ־ציגע „סעמיראַמיס דעם נאָרדענס"... און מיט אַ קורצע צייט פריהער האָט ער דאָס זעלבע געשריבען דער האַלב־ווילדער צאַריצע יעליזאַ־וועטע... דער עיקר איז געווען ביי איהם נאָר צו קריגען אַ „קאָמי־שאָן". ווען ער איז געווען ביי פרידריך׳ן אין פרייסען האָט ער גע־וואָלט ווערען אַ געהיימער אַגענט פון זיין רעגיערונג און אויסגעפי־נען פּאָליטישע סעקרעטען... עס האָט איהם אָבער ניט געגליקט... פריהער האָבען איהם די פראַנצויזישע דיפּלאָמאַטען ניט געגלויבט און שפּעטער האָט זיך פרידריך ניט געלאָזט נאַררען. ער האָט זיין רבי, וואָלטער׳ן, זעהר גוט פערשטאַנען. דיינע ווערקע, האָט ער גע־זאָגט וואָלטער׳ן, פערדיענען מאָנומענטען און דיינע טהאַטען פערדיע־נען קייטען. — „עס איז גוט וואָלטער׳ן צו לעזען, אָבער ניט צו קענען"... עס איז אין וואָלטער׳ס כאַראַקטער ניט געלעגען צו פיה־לען וואַרימע פריינדשאַפט און ליעבע... פיעלע פרויען האָבען איהם געליעבט, פערגעטערט, ער האָט אָבער זיך נור אַמוזירט... איהם האָט ליעב געהאַט די בעריהמטע אַקטריסע אַנדריענאַ לעקובטאַריער, איהם האָט ליעב געהאַט אַ יונגעס מערכען וועלכעס ער האָט בעגעגענט אין דער פּראָווינץ... ער האָט זי געבראַכט קיין פּאַריז, צוגעזאָגט צו מאַכען זי פאַר אַ בעריהמטע אַקטריסע און ווען ער האָט זי ניט געדאַרפט מעהר, האָט ער זי פערגעסען... שפּעטער ווען זי האָט גע־הייראַטעט מיט אַ בעריהמטען נאָבעלמאַן, האָט ער זי ווידער געוואָלט בעגליקען, האָט זי איהם אָבער געהייסען נעהמען דעם וועג... דאָס האָט איהם ניט לאַנג פערדראָסען, ער האָט זעהר גיך געפונען אַנדערע געליעבטע... די איינע פרוי מיט וועלכער ער איז געווען פערבונדען אַ היבשע צייט איז די מאַרקיזע דו שאַטעל... אין יענע צייטען האָ־בען די העכערע קלאַסע מענער ניט געהאַט דאַגעגען, אַז זייערע פרויען זאָלען האָבען געליעבטע, טרייהייט אין פאַמיליען־לעבען האָט זיך גערעכענט פאַר אַן אָבגעשמאַקטע זאַך, וועלכע איז אַרויס פון דער מאָדע. וואָלטער איז פיעלע יאָהרען געווען דער מאַרקיזע׳ס געליעב־טער, ער האָט געלעבט רוהיג אין איהר שלאָס מיט אַלע בעקוועמליכקיי־

טען... זי איז ווירקליך געווען אַ מערקווירדיגע פרוי, קלוג, שעהן און זעהר געבילדעט... זי האָט דעם גרויסען וואָלטער געהאַלטען אונטער איהר פאַנטאָפעל, דערפאַר האָט ער זיך נעבען איהר אַזוי לאַנג געהאַלטען... דאָס טרעפט זיך שטענדיג מיט מענשען, וועלכע האָבען אַזעלכע כאַראַקטערס ווי וואָלטער.

עס איז געווען אַ צייט, ווען מען האָט וואָלטער'ן גערופען: דער קעניג פון די דענקער פון אַכטצעהנטען יאָהר־הונדערט. דידעראָ איז געווען אַ סך אַ טיעפערער דענקער פון וואָלטער. זשאַן זשאַק רוססאָ איז אַ סך נעהענטער פון איהם צוגעגאַנגען צו אַלע וויכטיגע פּראָבלעמען פון'ם סאָציאַלען לעבען. אמת, וואָלטער האָט אויפגעשריבען זיעבציג בענדער. ער איז געווען אַ פילאָזאָף, אַ היסטאָריקער, אַ פּאָעט, אַ דראַמאַטורג, אַ ראָמאַניסט. אָבער פערנעהמט דען וואָלטער אַ פּלאַץ אין דער פילאָזאָפי אַלס אַ זעלבסטשטענדיגער פילאָזאָף? האָט ער געשאַפען אַ פילאָזאָפישע סיסטעם? אין קיין היסטאָרי דער פילאָזאָפי געפינט איהר ניט וואָלטער'ן צווישען די פילאָזאָפען. אפילו זיינע גרעסטע פערעהרער אַנערקענען נאָר, אַז וואָלטער איז געווען דער געשיקטסטער מענש אין דער וועלט נאָר צו ערקלעהרען און פּאָפּולער מאַכען פילאָזאָפישע געדאַנקען פון אַנדערע. אין אַלע זיינע זיעבציג ביכער געפינט מען ניט איין ווערק, וועלכעס זאָל איהם אין דער געשיכטע פון דער ליטעראַטור שטעלען אויף איין פּלאַטץ מיט די וועלט־בעקאַנטע קלאַסיקער. ער האָט ניט אויפגעשריבען קיין „פאַוסט", קיין „האַמלעט", קיין „דאָן קיכאָט". אַלע זיינע ווערק האָבען נור אַ היסטאָרישע בעדייטונג און זעלטען ווען איהר קענט וואָלטער'ן געפינען אין אַ פּריוואַט ביבליאָטהעק.

אַלס אַ היסטאָריקער איז ער בעקאַנט נאָר מיט זיינע שבחים, וועלכע ער האָט געשריעבען וועגען דעם מערדער און הענקער קאַרל דעם 12טען, וועגען דעם אויסגעלאַסענעם דעספּאָט און טיראַן לודוויג דעם פערצעהנטען, וועלכען וואָלטער האָט פאַרגעטערט. ער האָט געשריבען די געשיכטע פון רוסישען צאַר פּעטער, ווייל ער האָט דערויף געהאַט אַ בעשטעלונג און האָט דערפאַר געקראָגען גוט צעצאָהלט. ווען זשאַן זשאַק רוססאָ האָט זיך ערלויבט אויסצודריקען אַ געדאַנק, אַז רוסלאַנד איז אַ פינסטערע מאַכט, וועלכע דראָהעט דער גאַנצער ציוויליזירטער איירָאָפּאַ, איז וואָלטער אויף אָנגעפאַלען מיט די ניעד־

ריגסטע בעליידיגונגען, האט איהם אנגערופען: א פליעג, א גארנישט, וועלכער וויל פון זיין בוידעם זעהן די עראייגניסע פון דער וועלט־געשיכטע. שלאסער זאגט, אז פון אלע היסטארישע ארבייטער פון וואלטער, איז נור זיין געשיכטע פון לודוויג דעם פערצעהנטען די איינציגע פון וועלכער מען קען זיך ערלויבען, אי דאס מיט גרויסע פארזיכטיגקייט, איניגע בעמערקונגען צו אנטלייהען.

ער האט אויפגעשריבען זעהר פיעלע דראמען און איניגע קאמעדיען, וועלכע האבען אין זייער צייט געמאכט א שטורם. וואו זיינען זיי איצט? וואו שפיעלט מען זיי? ווען זיינען זיי בעקאנט? ער אליין האט זיך געהאלטען פאר א זעהר גרויסען דראמאטורג, האט געשריבען אין א הויך־פערקינצעלטען קלאסישען טאן, נאך די אלע רעגעלען און קאזיאנע געזעצען פון דער טראגעדי. פון שעקספיר'ן האט ער ניט זעהר שטארק געהאלטען. אבוואהל ער האט צוגעגעבען, אז שעקספיר איז א זשעני, אבער זיינע דראמען האט ער געזאגט זיינען געשריבען געווארען צו ווילד און בארבאריש. זאגאר „האמלעט" איז נאך זיין מיינונג א שטיק וואו איינער ווערט משוגע אין ערשטען אקט, דער צווייטער אין צווייטען אקט, אין דריטען אקט שלאגט מען זיך און מען טרינקט, נאכדעם גראבט מען א קבר אויף דער ביהנע, מען שלאגט זיך ווידער און מען פערגיפטעט. ווען ער, וואלטער, וואלט האבען א מאכט, זאגט ער, וואלט ער שעקספירען ניט אריינגעלאזט אין פראנקרייך. און דאך וואס האט ער אליין געטאן? ער האט אין זיינע דראמען נאכגעקרימט שעקספירען, האט געמאכט אן אטהעלא נאך זיין מוסטער, האט געוויזען שעקספירען ווי מען דארף שרייבען „ראמעא און דזשוליעטא" א. ז. וו. וו. לעסינג האט אין זיינע קריטישע בריעף וועגען דראמאטורגי געמאכט א תל פון וואלטער'ס דראמען. ער האט פשוט איבערצייגט אז ער איז א שארלאטאן. וועגען וואלטער'ס דראמא „מעראפע" דערצעהלט לעסינג, ווי אזוי דאס שטיק איז גענומען געווארען ביי א איטאליענישען שרייבער, ווי אזוי וואלטער אליין האט אונטער דעם נאמען פון אן אויסגעטראכטען לינדעל אויפגעשריעבען א פאסקוויל אויף דעם אריגינעלען פערפאסער, האט איהם געמאכט מיט דער בלאטע און געצייגט אויף וויפיעל זיין „מעראפע" שטייט ניעדריגער פון דעם גרויסען וואלטער'ס „מעראפע". דארויף האט בלומרש'ט שוין אליין וואלטער געענטפערט, אז אבוואהל דעם

איטאַליענערס „מעראָפּע" האָט אין זיך גרויסע פעהלערן, איז דאָך לינדעל ניט אין גאַנצען גערעכט. מיט אזעלכע פּאַרטעלען, רעקלאַמען און פאַלשע פּסעוודאָנימען האָט זיך וואָלטער זעהר אָפט בענוצט.

זיינע פּאָעטישע ווערק זיינען זעהר גלענצענד, קלינגענד, אין זעהר אַ רייכער שאַרפער שפּראַכע, זיי זיינען אָבער קאַלט, טרוקען און געפיהללאָז, וואָרום ער אליין איז געווען אַ טרוקענער, קאַלטער מענש, אָהן געפיהל און אָהן האַרץ. זיינע פּאָעזיען בעריהרען ניט קיין גרויסע פּראָבלעמען און רעדען ניט צו דער זעעלע פונ'ם מענשען. זיינע ראָמאַנען קען מען רעכענען פּאַר אַלץ אין דער וועלט, נאָר ניט פּאַר בעלעטריסטישע ווערק. זיי זיינען פילאָזאָפישע טראַקטאַטען, סאַטירען, קריטיקען, אָבער קיינע קונסטווערקע, קיינע ראָמאַנען. די פּערזאָנען פון זיינע ערציילונגען זיינען ניט לעבעדיגע מענשען, זיי זיינען מאַריאָנעטען, קוקלעס, וועלכע טאַנצען אום, ווייל וואָלטער ציהט זיי פאַר'ן שטריקעל און צווינגט זיי צו מאַכען אַלערליי אוואַיעס און אויסצושרייען אַזעלכע קלוגע מאָנאָלאָגען און שאַרפע געדאַנקען, ווי זייער בעל הבית וויל. גענומען זיינען זיי אַלע ניט פון ריכטיגען לעבען, נור פון אַ פאַנטאַסטישער אויסגעטראַכטער מערכענוועלט... די ווירקליכקייט, דאָס רעאַלע לעבען שפּיעלען קיין ראָלע ניט אין וואָל־טער'ס ראָמאַנען.

אין וואָס־זשע שטעקט זיין קראַפט, זיין מאַכט, זיין גרויסקייט? וואונדערן זיך שוין מאַנכע פון אייך. איהר האָט נאָר גערולד... איידער איך וועל פערענטפערן די פראַגע, וועט איהר אייך נאָך מעהר וואונדערן.

.3

וואָלטער אַלס אידען־פיינד.

די היינטיגע אַנטיסעמיטען מיט אַלע זייערע רייד און שרייבע־רייען קענען זיך רעכענען געגען וואָלטער'ן אַלס קליינע הינטעלעך. וואָלטער האָט די אידען געביסען מיט גרויסע שאַרפע און גיפטיגע

ציי‏הן. וואו ער האָט נור געקענט, סאי דאָס איז געווען אם פּלאַץ אָדער ניט, פּאַסענד אָדער ניט, אין א פילאָזאָפישער אָבהאַנדלונג, אָדער אין א היסטאָרישער מאָנאָגראַפּי, אָדער אין א ראָמאַן, אומעטום וואו ער האָט נור געקענט פון די אידען אָבלאַכען, ערנידריגען זיי, בעשימפּ־פען, בעשמוצען, האָט ער עס ניט פערפעהלט צו טאָן פלייסיג און מיט ענערגי. אליין איז ער געווען א געשעפטמאַכער און א פּראָצענט־ניק און די אידען האָט ער מיט דעם געשטאָכען די אויגען. ער אליין האָט ניט געגלויבט אין השארת הנפש און די אידען האָט ער געזע־כענט פאַר א ניעדריגעם באַרבאַרישעם פאָלק ווייל אין זייער ביבעל ווערט די פרומע אידען צוגעזאָגט נאָר עולם הזה און קיין עולם הבא. פון דער ביבעל האָט ער, וואו ער האָט נאָר געהאַט א געלעגענהייט, געמאַכט חוזק. אין זיין פילאָזאָפישען ווערטער־בוך, ווען ער קומט צום וואָרט „איד” דערציילט ער אין א היסטאָרישער פאָרמע נאָר זיינע מחלוקות, קריעג און מלחמות. זאָגאַר פון זייער העלדישען קאַמפּף פיר זייער פרייהייט מיט די רוימער לאַכט ער אָב און זאָגט זיך אָפּ קאַלטבלוטיג, אז די רוימער האָבען פיעלע טויזענדער אידלאַך פער־קויפט ניט טהייערער פון דעם פּרייז, וואָס מען נעהמט פאַר א בעשע־פעניש, וואָס די אידען טאָרען ניט עסען. ער דערציילט אז די אידישע פרויען ווערט אין דער ביבעל פערבאָטען צו ליעגען מיט אייזלען און פערד, און דאָס איז א סימן אז די אידישע פרויען זיינען געוועזן געוואָוינט צו אזעלכע דעליקאַטעסען. ער מאַכט זיך לוסטיג דאריבער ווי טויזענדער אידען זיינען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען, ווייל אנשטאָט „שין” האָבען זיי געזאָגט „סין”, אָדער ווייל זיי האָבען זיך צוגעריהרט צום ארון קודש א. ז. וו. ער ענדיגט זיין היסטאָרישען איבערבליק מיט דיעזע ווערטער: „דערפון זעהט מען אז די אידען זיינען געווען שטענ־דיג אָדער בראָדיאַגעס, אָדער רויבער, אָדער קנעכט, אָדער מיאַטעזש־ניקעס. זיי זיינען נאָך איצט וואַגאַבונדען אויף דער ערד, פעראַכטעט פון אלע מענשען און טענה׳ן נאָך אלץ אז די הימלען, די ערד, די גאַנצע מענשהייט זיינען בעשאַפען געוואָרען נאָר פון זייער׳ט וועגען”. ער בעשולדיגט די אידען אין דעם, דאָס זיי זיינען געווען קאַניבאַלען און האָבען צו זייער גאָט געבראַכט מענשען פאַר קרבנות... אין זיין פילאָזאָפישען ווערטער־בוך גיט ער געווען פלאַץ אברהם׳ן, דוד המלך, אלע נביאים... מאַנכעס מאָל זעהר שאַרף און וויציג... וועגען דעם

נביא יחזקאל דערציילט ער, אז גאָט האָט איהם געהייסען נעהרען זיך אַ געוויסע צייט מיט ברויט, וואָס איז בערעקט מיט מענשליכע... יחזקאל האָט קוים אויסגעבעטען ביי גאָט די טובה, אנשטאָט מענש־ליכע... איינקנעטען אין זיין ברויט דעם קויט פון אַ בהמה... אַ איד אין אַמסטערדאם האָט איהם געזאָגט, אַז מען דאַרף עס ניט פער־שטעהן בוכשטעבליך, עס איז אַ פאַנטאַזי... אויב עס איז אַ פאַנטאַזי, בעמערקט וואָלטער, דאַרף מען בעסער לעזען די פאַנטאַזיען פון האָמער, ווירגיל און אָוויד. נאָר וועמען עס געפעלט בעסער די פּראָפעצייהונג פון אַ יחזקאל דער זאָל עסען מיט איהם זיין אָנבייסען...

אלס געשעפטסמאַכער האָט וואָלטער געהאַט צו טאָן מיט אידישע סוחרים אין ענגלאַנד, אין האָלאַנד און דייטשלאַנד. דאָס געוויס, האָט איהם ניט געקענט מאַכען פריינדליכער צו דער גאַנצער אידישער נאַ־ציאָן. ווען ער איז געווען אין לאָנדאָן האָט ער פערטרויט אַ קאַפּיטאַל צו אַ אידען, אַ געוויסען מענדעס, מיט וועלכען ער האָט געוואָלט ספּע־קולירען בשותפות. מענדעס האָט באַנקראָטירט און וואָלטער'ן איז אָנ־געקומען נאָר אַ קליינער טהייל פון זיין געלד. אין בערלין האָט ער זיך פערפּלאָנטערט מיט אַ אידען הירשעל גאָר אין אַ מיאוסער געשיכטע... ער האָט דורך דעם הירשעל געוואָלט אָפּקויפען פּאַפּיערען, וועלכע זיי־נען געווען פערבאָטען אין פּרייסען. ער האָט דאָס געמוזט טהאָן בשתיקה, זיין פּאַטראָן, תלמיד און פערעהרער, פריעדריך דער גרויסער זאָל דאָס ניט וויסען. ער איז דאַמאָלס געווען פריעדריך'ס קאַמער־הערר, האָט געקראָגען פון איהם צעהנדליגע טויזענדער אַ יאָהר, האָט גע־לעבט ביים הויף, געפאָהרען אין הויפ'ס־קאַרעטען, געגעסען ביים קעניגס טיש און געשפּיעלט אַ ראָלע פון זעהר אַ גרויסען פּרינץ. מען ווייס ניט, אויב עס איז וואהר אָדער ניט, אָבער דער איד הירשעל האָט ער־קלעהרט אַז אַנדערע אידען, קאָנקורענטען, האָבען אומיסטען אויפגע־הויבען דעם קורס פון די פּאַפּיערען, איידער ער האָט זיי געקויפט און אַז ער האָט דערביי פערלאָרען זיין געלד און אויך וואָלטער'ס געלד... וואָלטער האָט אַרויסגענאַרט ביי דעם אידען אַ סך טהייערע בריליאַנ־טען, כלומרשט מיט'ן צוועק זיי צו קויפען, און האָט זיי ניט געוואָלט צוריקגעבען. דערצו האָט ער נאָך געפעלשט אַן אונטערשריפט פון הירשלען. עס איז אַרויס אַן עפענטליכער סקאַנדאַל, דער איד האָט דער־לאַנגט אויף וואָלטער'ן אין געריכט... פריעדריך האָט פריהער אויף

געוואוסט וואָס פאַר אַ ניעדריגען כאַראַקטער וואָלטער האָט, דיע־זער סקאַנדאַל האָט אָבער געררויבט די לעצטע ביסעל אַכטונג וואָס דער געקרוינטער תלמיד האָט געהאַט צו דעם בעריהמטען רבי'ן. לאָזט צו רוה, האָט פריעדריך צו איהם געזאָגט, דעם נייעם און דעם אַלטען טעסטאַמענט. אַ פילאָזאָף דאַרף פריהער פון אַלץ זיין אַ אַנשטענדיגער מענש... דיעזער סקאַנדאַל האָט נאָכדעם געפיהרט דערצו, אַז צווישען דיעזע צוויי גדולים איז אַרויס אַ מחלוקה. וואָלטער, אַלס נוקם ונוטר האָט דאָס געוויס ניט געקענט פערגעסען. מערקווירדיג איז דאָס וואָס וואָלטער'ס פאַפּיערען און דאָקומענטען ביי דיעזען שמוציגען פּראָצעס פון הירשעל און וואָלטער האָט איבערזעצט פון פראַנצויזיש אין דייטש דער גרויסער לעסינג, וועלכער איז דאַמאָלס געוועזען אַ יונגערמאַן פון אַ יאָהר עטליכע און צוואַנציג, דער זעלבער וואָס האָט זיך בעריהמט געמאַכט מיט זיין „נאַטהאַן דער ווייזע"... וואָלטער האָט לעסינג'ן ניט געליעבט. לעסינג האָט וואָלטער'ן שוין דאַמאָלס פערשטאַנען...

אַ פּאָרטוגעזישער איד מיט'ן נאָמען פּינטאָ, איז אַרויס געגען וואָלטער'ן מיט אַ פּאָלעמישער בראָשורע... די פּאָרטוגעזישע און שפּאַנישע אידען האָבען זיך דאַמאָלס גערעכענט פאַר די אַריסטאָקראַ־טען פון אידישען פאָלק און האָבען געקוקט אויף די פּוילישע און דייטשע יהודים, ווי די יהודים פון דעם ניו יאָרקער אַריסטאָקראַטישען קוואַרטאַל קוקען איצט אויף די אידלאַך פון דעם ניו יאָרקער גהעטאָ. דיעזער פּינטאָ האָט געזאָגט, אַז דאָס וואָס וואָלטער שרייבט איז אפשר וואהר, אויב ער מיינט די פּוילישע און דייטשע אידען, די פּאָרטוגע־זישע אָבער זיינען איידעל־לייט און אַריסטאָקראַטען... וואָלטער האָט צוגעגעבען אַז פּינטאָ איז גערעכט און ער איז בערייט צו מאַכען איין אויסנאַהמע פאַר די פּאָרטוגעזישע אַריסטאָקראַטען... ער, האָט בע־רעכענט, אַז ער מאַכט דערביי אַ בעסער געשעפט, אַלס זיין אָפּאָנענט, דער אידישער פערטהיידיגער פּינטאָ...

אין זיינע „בריעף געגען זעקס אידען" גיסט ער וויעדער גיפט, שוועבעל און פעך אויף די אידען. ער דערמאָהנט זיי וויעדער די אַלטע חטאים און ענדיגט איינעם פון זיינע בריעף מיט דיעזער פריינדליכער עצה: געננוג אייך צו זיין חיות וואָס קענען נאָר רעכענען, שוין צייט איהר זאָלט אָנהויבען דענקען... אויב איהר ווילט געהן קיין פּאַלעסטינא, זאָגט ער אין דיעזע בריעף, געהט אייך געזונדערהייט אין דעם לאַנד

פון שטיינער און זאמד, וואו נאָט האָט אייך צוגעזאָגט מילך און האָניג און האָט פערגעסען אז מען דארף ברויט אויך. אָבער ווען איהר וועט געהן, בעט איך אייך, לאָזט אונז איבער עטליכע אידען, וואָרום אויב מיר זיינען אין רעליגיאָן זאכען אזוי נארריש ווי איהר, זייט איהר אין פראגען פון קויפען און פערקויפען א סך קליגער פון אונז..."

דאָס די אידען קענען מאכען געלד ביים קויפען און פערקויפען, דאָס איז געווען די איינציגע זאך, וואָס ער האָט מקנא געווען.

.4

וואָלטער אלס אויפקלעהרער.

ניט אין דער געשיכטע פון פילאָזאָפי און ניט אין דער גע־שיכטע פון דער ליטעראַטור דארף מען זוכען וואָלטער'ס פלאַץ, איהם קומט א בעזונדער קאפיטעל און א גרויסער קאפיטעל אין דער אל־געמיינער וועלט־געשיכטע, וועלכע דערציילט ווי די קולטור פון דער מענשהייט האָט זיך ענטוויקעלט, ווי אזוי דער גייסט פון דעם מענשען האָט זיך עמאנסיפירט פון דעם יאָך פון אבערגלויבען און האָט זיך בעפרייט פון די קייטען פון פאנאטיזמוס. אין דער וועלט־געשיכטע דארף וואָלטער פארנעהמען פלאַץ ווי דער רעפאָרמאטאָר מארטין לוט־הער און דער קריעגס־פיהרער נאפּאָלעאָן באָנאַפּארטע. ער איז א נאַ־פּאָלעאָן און א לוטהער צוזאמען! ווי נאפּאָלעאָן האָט ער מיט זיין אר־מעע, א ארמעע פון גלענצענדע שריפטען, שארפע קריטיקען, גיפטיגע סאטירען, הומאָריסטישע כאראקטעריסטיקען, געשריבען אין דער קלינגענדער רייכער פראנצויזישער שפראכע, — מיט דיעזער ארמעע האָט ער איינגענומען די גאנצע ציוויליזירטע אייראָפּאַ, אומגעוואָרפען אלע גרענעצען פון דער אלטער טראדיציאָן, ארונטערגעשמיסען הער־שענדע מיינונגען און געזעצט אויף די טהראָנען פון דעם מענשענ'ס אינטעלעקטועלען קעניגרייך נייע רעגיערענדע געדאנקען, נייע הער־שענדע אנשויאונגען. ווי לוטהער איז ער געווען א רעפאָרמאטאָר. לוט־הער האָט רעפאָרמירט אייראָפּאַ דערמיט וואָס ער האָט אָבגענומען די

אויטאָריטעט ביי דעם פּאַבסט פון רוים. דער איינציגער אויטאָריטעט, האָט ער געזאָגט, איז אין די הימלען... וואָלטער האָט רעפאָרמירט די ציוויליזירטע וועלט דערמיט, וואָס ער האָט אָנגענומען די אויטאָרי־טעט ביי די הימלען, און האָט ערקלעהרט, אַז דער איינציגער אויטאָרי־טעט איז דער מענש אליין. וואָלטער איז ניט געווען קיין פילאָזאָף, ניט קיין פּאָעט, ער איז אָבער געווען אַ גרויסען אויפקלעהרער און עמאַנסיפּאַטאָר! אַ קריעגס־גענעראל אָהן עפּאָלעטען, אַ רעפאָרמאַטאָר אָהן אַ יארמולקע פון אַ מאָנאַך.

די דענקענדע מענשען פון 18טען יאָהר־הונדערט האָבען פריהער פון אַלץ אָנגעהויבען רעדען פון דעם מענשענ'ס אינטערעסען, שפּעטער שוין האָט מען אָנגעהויבען צו רעדען פון דעם מענשענ'ס רעכטע. דער מענש האָט אין דער אַלטער רעאַקציאָנערער וועלט ניט געהאַט קיין פּערזענליכע אינטערעסען אין לעבען; ער האָט נאָר געלעבט צוליעב גאָט און זיינע פאָרשטעהער... דאָס האָט געפיהרט צו דעם געגענזאַץ דאָס די דענקער פון דעם אַכטצעהנטען יאָהר־הונדערט זיינען געווען גרויסע עפּיקוריער, האָבען פּראָפּאַגאַנדירט די אידעע פון אינדיווידועלען גליק און אוטיליטאַריזמוס, פערזענליכע נוצליכקייט. דערפאַר זעהען מיר אַז אין אַכטצעהנטען יאָהר־הונדערט האָבען פּרינצי־פּען געשפּיעלט אַ קליינע ראָלע, די הויפּטזאַכע איז געווען דער צוועק: ערקלעהרען דעם מענשען זיינע אייגענע אינטערעסען... וואָלטער איז ניט געווען קיין פּרינציפּיעלער מענש, זיין ארבייט איז געווען אַ נע־גאַטיווע, ניט קיין פּאָזיטיווע... ער האָט ניט געבויט, ער האָט צושטערט אַלטע געביידעס, ער איז געקומען אָבלאַכען, פערשפּאָטען, פערניינען, קריטיזירען, רייסען די דומהייט פאַר די אויערען און ער האָט עס געטאָן מיט אַ מערקווירדיגער ענערגי זיין גאַנצען לעבען, און גע־לעבט האָט ער דערצו זעהר לאַנג. ער איז ניט געווען קיין אידעאַליסט, ער האָט ניט פילאָזאָפירט צוליעב דער פילאָזאָפי, און ניט פּאָעטיזירט צוליעב דער פּאָעזי, ער איז געווען אַ פראַקטישער ארבייטער, וועלכער האָט געוואָלט קומען אין בעריהרונג מיט דער גאַנצער וועלט, אויפ־קלעהרען יעדען מענשען און רעדען צו יעדען מיט אַ פערשטענדלי־כער שפּראַכע. אויב איהר ווילט אייך פאָרשטעלען די קראַפט און דעם געוואַלטיגען איינפלוס פון וואָלטער'ן, דאַן נעהמט אַלע צייטונגען פון דער גאַנצער וועלט, אַלע זשורנאַלען, וויסענשאַפטליכע און פּאָליטישע

ציימשריפטען און ליגט דאָס אַלעס צונויף, דערצו נאָך נעהמט צונויף זייערע דרוק־מאַשינען, אַרמעען שרייבער און מיליאָנען מיטאַרבייטער, און פערקערפּערט דאָס אַלעס אין איין מענשען — דאָס איז וואָלטער! ער איינער איז דאַמאָלס געוועזען די גאַנצע וועלט־פּרעסע; איהם האָט געלעזען די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט... ער אַליין איז געוועזען דער לייטענדער גייסט פון דער עפּענטליכער מיינונג פון גאַנץ אייראָפּאַ, אין איהם אַליין איז געזעסען אַן אַרמעע „רעפּאָרטערס" פול מיט פייער און ענערגי, אין איהם זיינען געוועזען פערקערפּערט טויזענדער רע־דאַקטערע מיט זייער טאַלענט, לאָגיק, פּראַקטישע פעהיגקייט. ער האָט פּאָפּולאַריזירט די וויסענשאַפט מיט דעם פּראַקטישען ציעל, דאָס דער פערדריקטער מענש זאָל אָנהויבען לעבען מיט זיין שכל, ער האָט געשריבען איבער דער גאַנצער וועלט און געפּאָדערט גערעכ־טיגקייט פאַר דעם מענשען און האָט געלערנט דעם מענשען פאַרשטעהן. זיינע אייגענע אינטערעסען... זיינע שריפטען האָבען דערפאַר געהאַט א גרויסע בעדייטונג נאָר פאַר זיין צייט, זיין טהעטיגקייט אָבער וועט האָבען א בעדייטונג אי פאַר אימער, זאָ לאַנג ביי דער מענשהייט וועט מען האָבען א בעדייטונג אויפקלעהרונג און פּראָגרעס. וואָלטער האָט געהאַט א גוטען קאָפּ, א קלוגען קאָפּ, א שאַרפען מח און האָט גע־גלויבט נאָר אין אינטעלעקטועלע טהעטיגקייט... האָב שכל! זיי ניט קיין נאַרר! מען דאַרף ניט גלויבען — מען דאַרף פערשטעהן! דאָס איז דאָס איינציגע וואָס ער האָט געפּרעדיגט אין אַלע זיינע זיעבּ־ציג ביכער. אַלס קלוגער פּראַקטישער אַרבייטער האָט ער אַליין גוט פערשטאַנען די בעדייטונג פון זיין שרייבען. מיט אַזאַ באַגאַזש ווי מיין שרייבען, האָט ער געזאָגט, קומט מען ניט צו דער נאָכוועלט... איינס קען איך זאָגען, איך האָב מיינע לעזער ניט געלאַנגווייליגט... ניין! ער האָט געשריבען לעבעדיג, קלוג, אינטערעסאַנט. ער איז געגאַנגען גלייך צום פּונקט, גערעדט צו דער זאַך, האָט זיך ניט געפּוילט פיעל מאָל אין פערשיעדענע פאָרמען איבער׳חזר׳ן דאָס זעלבע, ביז ער האָט זיין געדאַנק אריינגעהאַקט דעם לעזער אין קאָפּ. זיינע דראַמען, זיינע ראָמאַנען, זיינען ניט געשריבען צו בלייבען ליטעראַרישע מאָנומענטען, זיי זיינען געשריבען געוואָרען מיט דעם זעלבען פּראַקטישען ציעל: אויפקלעהרען דעם מענשען, עמאַנסיפּירען זיין גייסט, בעפרייען זיין פערדולטען קאָפּ פון דונקעלהייט און אָבערגלויבען. ער האָט זיך בע־

נוצט מיט אַלע פאָרמען פון דער ליטעראַטור נאָר אויפצוקלערן דעם מענשען. וואָס געהט אייך אָן דער כאַראַקטער און די פּערזענליכקייט פון דעם לאַמטערניק, וואָס צינדט אָן די לאַמפּען ביי נאַכט אין די גאַסען פון שטאָדט? איהר ווייסט נאָר, די גאַסען זיינען בעלויכטען. וואָלטער איז געווען דער גרויסער, מעכטיגער, אונערמיעדליכער לאַמ־טערניק פון אַכטצעהנטען יאָהר־הונדערט פיר דער גאַנצער וועלט. ער האָט געטראָגען ליכט אין אַלע ווינקעלעך פון דער מענשהייט און האָט בעלויכטען די אַלע נאַכט חיות און וואַמפּירען, וועלכע האָבען ביז דאַמאָלס אין דער פינסטערנים רוהיג געזויגען דעם מענשענ׳ס בלוט און דעם מענשענ׳ס מח... ווייניג וואָס ער האָט זיי ענטדעקט און געוויזען, ווי זיי זעהען אויס אין דער ליכטיגקייט, ער האָט זיך דאָך אָבגעשטעלט לעבען זיי און געלאַכט מיט אַ דעמאָנישען, טייוולישען, זעהר אָפט ציניזשען געלעכטער, גאַנץ אייראָפּאַ זאָל הערען. איהם האָ־בען געהערט קעניגע און פּאַבסטע, קאַרדינאַלען און פּרינצען, געבילדע־טע לייט און רעגיערער, און דורך איהם האָט אויסגעבראָכען די רעאַק־ציאָן געגען דער גאַנצער אַלטער וועלט. ביז איהם האָט מען געשריבען צירליך־מאַנירליך, ער האָט אָנגעהויבען רעדען מיט אַן אָפענער שפּראַך, ביז איהם האָט מען געגעבען די לעזער זיסע קאָנפעקטען, ער האָט זיי געהיילט פון קדחת מיט ביטערע פּילען. ביז איהם האָט מען געפּרע־דיגט קריסטליכען אַסקעטיזמוס, געדאַנקען פון ענטזאַגונג, פון פאַס־טען און פון תשובה, ער האָט געלערנט צו זיין אַן אַפּיקורס (עפּיקור), לעבען אַ גוטען טאָג און זיין אַ מענש אויף ד ע ר וועלט, ניט אַ היילי־גער אויף י ע נ ע ר וועלט. ער האָט אָפט וועה געטהאָן, ווען ער האָט געשניטען מיט זיין אַנאַטאָמישען מעסער די געשווירען און אַבצעסען פון זיינע פּאַציענטען — דאָס האָט איהם ניט געאַרט, ער איז ניט געווען קיין סענטימענטאַלער שרייבער. רוססאָ איז געווען אַ סענטי־מענטאַלער שרייבער, ער האָט געשריבען מיט זיין זעעלע, — וואָלטער איז געווען אַ קאַלטער ראַציאָנאַליסט, ער האָט נור געשריבען מיט זיין לאָגיק און פערשטאַנד.

זיין אויפגאַבע איז ניט געווען צו זיין אַ זעלבסשטענדיגער פילאָ־זאָף. ער האָט דערצו ניט געהאַט די נויטיגע רוהע און זעלבסטהערשונג, מיט רעם בלוט און נערוועזיטעט פון טויזענד זשורנאַליסטען אין זיך האָט ער פּאָפּולאַריזירט די געדאַנקען פון די גרויסע און ראַדיקאַלע

ענגלישע דענקער, הויפטזעכליך לאָק און האָט געלערנט דעם מענשען וואָס ווייניגער גלויבען און וואָס מעהר קענען, וויסען און בעגרייפען.

זיין אויפגאַבע איז ניט געווען צו ווערען אַ היסטאָריקער, אַ ספעציאַליסט, ער האָט, אַלס פראַקטישער ארבייטער ניט געהאַט קיין צייט צו פערבאָרגען זיך אין היסטאָרישע ארכיווען. ער האָט אָבער געלערנט וואָס היסטאָרי דאַרף בעדייטען... היסטאָרי, זאָגט ער איז אַ זעקעל מיט „טריקס" (שפיצלעך), דורך וועלכע מען מאַכט חוזק פון די געשטאָרבענע. היסטאָרי דאַרף זיין די געשיכטע פון דעם מענשען, זי דאַרף לערנען יעדען אינדיווידיאום צו זאָגען: האָמאָ סום, — איך בין אַ מענש! ביז וואָלטער'ן האָבען די קאַזיאָנע היסטאָריקער די גאַנצע וועלט-געשיכטע און דעם שיקזאַל פון דער מענשהייט צונויפגעבונדען מיט דער ביבעל, מיט די הייליגע שריפטען; ער האָט געזעהן ווי נאַריש, שעדליך און אונבעגרינדעט אַזאַ טהעאָרי איז און ער האָט מיט אַ ציניש פרעכהייט אָבגעלאַכט און בעשמוצט דעם בוך פון „אָפּענבאַרונג", האָט געוויזען אַלע אומגעלומפערטע און אוננאַטירליכע, אַלע שוואַכע און ניט היסאָרישע זייטען פון די הייליגע שריפטען. ער איז מיט זיין גאַנצער זעעלע געווען געגען קריסטענטהום, ער איז געווען איבערצייגט, אַז דער שכל פונ'ם מענשען וועט זיך ניט בעפרייען ביז וואַנען ער וועט ניט בעפרייט ווערען פון יעזוס קריסטוס מיט זיינע גלחים און קירכען, און אַזוי ווי דער נייער טעסטאַמענט איז געבויט אויף דעם אַלטען, האָט ער הויפטזעכליך געגראָבען אונטער'ן פונדאַמענט. ער האָט געוואָלט איבערהאַקען דעם אַלטען וואָרצעל אום דער גאַנצער בוים מיט אַלע זיינע צווייגען זאָל אומפאַלען און ניט פארשטעלען דאָס ליכט פון דער שיינענדער זונן...

מען דערצעהלט מיר עפּעס פון אַ גאָט, זאָגט ער, וועלכען מען בעהאַלט פון מיר. איך וויל איהם ליעבען און זוך אין איהם מיין פאָטער, מען צייגט מיר עפּעס אַ טיראַן, וועלכען איך מוז האַסען. ער האָט געשאַפען די מענשען אין זיין געשטאַלט, אום זיי מעהר צו ערניעדריגען. ער האָט אונז געגעבען פערדאָרבענע הערצער, אום צו האָמען דאָס רעכט אונז צו שטראָפען. נאָכדעם ווי ער האָט דעם מענשען בעשאַפען נאָך זיין אייגענעם בילד, הויבט ער פלוצלונג אָן חרטה האָבען נאָך וואָס ער האָט עס געטהאָן, גלייך ווי דער מייסטער האָט פריי-

הער ניט געקענט די מאַנגלען פון זיין ווערק... ער בעשטראָפט די זינדיגע מיט א מבול; קען מען דאָך מיינען אז נאָך דער פערפלייצונג וועט ער א ריינערע ערשאַפען? עס הויבט זיך ניט אָן! עס ענט־שטעהען רויבער, שקלאַפען און טיראַנען נאָך ערגערע ווי פריהער. וואָס וועט ער איצט טהאָן? מיט וועלכע בליצען וועט דיעזער שטרענ־גער גאָט בעשטראָפען דעם נאָך זינדיגערען מענשען? הערט ווי דער זעלבער גאָט, וועלכע האָט די עלטערן דערטרונקען פאַר זייערע זינד, וויל אליין שטאַרבען פאַר די זינד פון זייערע קינדער. עס איז דאָ אָן עלענדעס פאָלק, שוואַך, אומוואַנדערנד גענייגט צום אונזיניגען אבערגלויבען, בעזיעגט פון זיינע שכנים, דער שפּאָט פון אַלע נאַציאָנען, נעהמט גאָט'ס זוהן, דאָס הייסט גאָט אליין, און מאַכט זיך פאַר א מיט־בירגער פון דיעזען פערהאַסטען פאָלק. ער לאָזט זיך געבאָרען ווערען פונ'ם לייב פון א אידענע און אונטער איהרע אויגען מאַכט ער דורך אַלע שוואַכהייטען פון קינדער־עלטער. לאַנגע יאָהרען וואַנדערט ער אום ווי א פּראָסטער ניעדריגער ארבייטער און דאַן פּריידיגט ער דריי יאָהר און שטאַרבט. נאָך זיין טויט קענען מיר דאָך כאָטש האָפען דאָס מיר וועלען שוין ניט ליידען פאַר אונזערע זינד. ווייס איך! מען בע־שטראָפט אונז נאָך ערגער, מען האַקט, מען בראָקט, מען רייסט שטי־קער־ווייז. ווי?! גאָט אליין איז געשטאָרבען אום אויסצויקויפען אונזערע זינד און ברענגען אונז איין אייביגע מחילה און דאָס העלפט אויך ניט! דער גאָט וואָס האָט צוליעב אונז פערגאָסען זיין בלוט, פערפאָלגט אונז נאָך אַלץ מיט זיין שטראָף? דער גאָט האַלט פיעלע פעלקער אין אונוויסענהייט פון דעם, דאָס דער זוהן פון א סטאָליער, דאָס הייסט ער אליין איז ערגיץ אין א ווינקעל אין סיריען געשטאָרבען אויפ'ן קרייץ, כדי מען זאָל דיעזע פעלקער דערפאַר וואָס זיי האָבען דאָס ניט געוואוסט, אויסרייסען און אויסראָטען פון דער וועלט. הער מיך דו גאָט! איך בין קיין קריסט! איך גלויב ניט אין אזא אונוויר־דיגען גאָט! גאָט דאַרף ניט אונזער שטענדיגע דיענסט, גאָט קען מען נאָר בעליידיגען מיט אונגערעכטיגקייט געגען מענשען!

אונגערעכטיגקייט צו א מענשען אין דעם נאָמען פון גאָט און זוהן, אָדער אין דעם נאָמען פון א שטיקעל האָלץ וועלכעס רופט זיך קרייץ, דאָס האָט ער ניט געוואָלט ליידען. דאָס האָט איהם געטריבען מיט אזא פייער צו שרייבען און עקרען מעשים, ווען א געוויסער קאַ־

לאס איז פעראורטהיילט געוואָרען צו אַ שרעקליכען טויט, דערפיר ווייל זיין זון איז בעגאנגען זעלבסטמאָרד. דער קאלאס איז געוועזן אַ פּראָ־טעסטאנט און די קאטוילישע גלחים האָבען אויסגעטראכט, אז דער פאָטער האָט דעם זון ערמאָרדעט, ווייל ער, דער זון, האָט געוואָלט ווע־רען קאטויליק. וואָלטער האָט אויפגעהויבען די גאנצע וועלט אויף די פיס, — בריעף זיינען געשריבען געוואָרען, ארטיקלען זיינען געדרוקט געוואָרען, — ביז ער האָט אויסגעפיהרט זיינס. טויזענדער צייטונגען מיט צוואנציג זאָלא'ס ביי דער דרייפוס געשיכטע וואָלטען ניט געקענט אויפטהאָן דאָס, וואָס אליין וואָלטער האָט דאמאָלס אויפגעטהאָן. אמת, קאלאס איז שוין געוועזן היננעריכטעט, וואָלטער אָבער האָט נאָר געוואָלט בעווייזען ווי דום די אונטאָלעראנטע קירכע איז, ווי בלינד איז איהר פאנאטיזמוס און ווי גרויזאם זיינען די ריכטער, וועלכע משפּט'ן אינ'ם נאָמען פון גאָט דער ליעבע.

וואָלטער האָט אויסגערעכענט, אז נאָר אין פופצעהנטען יאָהר־הונדערט אליין האָט דאָס קריסטענטהום אין נאָמען פון קריסטוס אויס־געוואָרגען אַ צעהן מיליאָן מענשען! ער רעכענט אויס די מחלוקות פון די קריסטליכע סעקטען צווישען זיך, די פּראָטעסטאנטען־קעמפפע און זאָ ווייטער און איז איבערצייגט, אז די נאטירליכע ענטוויקלונג פון דער מענשהייט ווערט פון קריסטענטהום פערהאלטען, פערהינדערט און דאָס די ערשטע אויפגאבע פון פילאָזאָפען, דענקער און קעניגע, איז אָבצושאפען דיעזע מיאוסע אינפאמע זאך. דאָס איז געוועזן זיין הויפּט שטרעבונג, דאָס איינציגע ציעל פון זיין טהעטיגקייט. אין זיי־נע בריעף צו אינטימע תלמידים און פערעהרער און אין זייערע בריעף צו איהם זיינען אויף דער לעצטער שורה געשטאנען די ראשי תיבותן: עקר ל'אינף (Ecr. l'inf.) עס איז צווישען זיי געוועזן אזוי ווי אַ פאסיר־וואָרט פון אַ פערשווערונג, אַ הייליגער געבאָט, אַ מאָטאָ אין לעבען. עס האָט געהייסען: (ECRASEZ L'INFAME) אויס־רייסען, פערניכטען, אויסראָטען פון דער וועלט דאָס אינפאמע, דאָס פינסטערע, דאָס אונטאָלעראנטע, דאָס בלוטדורשטיגע, וועלכעס רופט זיך מיט דעם נאָמען קריסטענטהום. ניט אומזיסט האָבען איהם אלע פאָרשטעהער פון פינסטערנים אזוי געהאסט און אזוי מורא געהאט פאר איהם. ער איז געוועזן אַ גרויסע מאכט, צווישען זיינע תלמידים און פערעהרער זיינען געוועזן קעניגע און הערשער!

וואָלטער איז געשטאָרבען אין פאריז, וואָהין ער איז געקומען נאָך זיין לאנגען גלות. מיט ענטהוזיאזמוס האָט מען איהם אויפגענו־מען, די אקאדעמי האָט איהם געקרוינט, דאָס איז דער, וואָס האָט בעשיצט קאלאס! דער פיער און אכציג יאָהר אַלטער וואָלטער האָט ניט געקענט איבערטראָגען די אויפרעגונג און ער איז געשטאָרבען. אָבוואָהל געשטאָרבען איז ער נאָך אלע דינים פון קריסטליכען גלויבען, האָבען די גלחים איהם דאָך ניט געוואָלט בעגראָבען. מען האָט שטילער־היים ארויסגעפיהרט זיין קערפער און בעגראָבען אין א מאָנאסטיר. מיט עלף יאָהר שפעטער האָט מען זיין קערפער געבראכט אין פאריז און מיט זעהר גרויסע צערעמאָניעס און פערעהרונג בעגראָבען אין א קירכע, וועלכע איז פערוואנדעלט געוואָרען צו א פאנטעאָן פון בע־ריהמטע מענשען. מיט ניין און צוואנציג יאָהר שפעטער האָבען די גלחים זיין קערפער און זיין געגנער'ס, זשאן זשאק רוסאָ'ס קערפער בעגראָבען אין א גרוב אונטער קלויסטער. אין דער יולי רעוואָלוציאָן האָט מען זייערע ביינער צוריק אויסגעגראָבען און אומגעקעהרט אויף זייערע פריהערדיגע פלעצער... די גלחים האָבען אָבער זייערע דם שונאים בעגאָסען מיט קאַלך און פון זיי איז קיין שריד ופליט ניט געבליבען. וואָלטער'ס קערפער האָט די קריסטליכע קירכע געקענט פערניכטען, זי איז אָבער ניט אימשטאנדע צו פערניכטען זיין אויפ־קלעהרענדען גייסט און אויסמעקען זיין קריעגס־סיגנאל:

ECRASEZ L'INFAME.

די געשיכטע פון כריסטענטהום.

(איבערבליק איבער מ. בוקאנסקי'ס בוך מיט דיעזען נאָמען.)

אונזער יונגע אידישע ליטעראטור איז א פעלד פון אויסעראָר־דענטליכע געגענגעזעטצע ערשיינונגען: אָדער שונד פון ערגסטען סאָרט, חוצפה, עם הארצות און שארלאטאנסטווע, אָדער זעהר צו ערנס־טע פּראָדוקטען פון ליטעראטור, פּאָעזי און וויסענשאפט... ליידער, שונד פערפאסונגען ווערען געגעבען דעם אָרימען אידישען לעזער ביד רחבה און גוטע, בעלעהרענדע, אמת ליטעראַרישע ווערקע בלאָנדזען נעבעך אום ווי יתומים'לעך אויף דיעזען גרויסען פערמיסטיגטען פעלד.

דער אויבענדערמאָנטער ספר פון דעם גוט־בעקאנטען אָרענטליכען און ערנסטען אידישען שריפטשטעלער הערר מ. בוקאנסקי, געהערט צו דער צווייטער, ווינשענסווערטהער קאטעגאָרי און עס וועט ניט זיין קיין גוזמא, אויב מיר וועלען זאָגען, דאָס די אידישע ליטעראטור מעג מיט אזא ווערק שטאָלצירען. די געשיכטע פון כריסטענטום איז זעהר א וויכטיגער געגענשטאנד פון זעהר א גרויסער היסטאָרישער בעדיי־טונג... הער בוקאנסקי בעהאנדעלט די ערשטע עפּאָכע פון כריסטענ־טום, די גרינדער פון דיעזער וועלט־רעליגיאָן אלס א טיכטיגער היס־טאָריקער: פּראגמאטיש און וויסענשאפטליך. עס איז א קאפּיטאלע ארבייט, פול מיט פאקטען, בעווייזע און פאָרשונגען. אין א זעהר אנגע־נעהמער פאָרמע ווערען געגעבען דעם לעזער אויפקלערענדע בעווייזע און לאָגישע ערקלערונגען. דער לעזער ווערט בעקאנט ניט נור מיט דער ענטשטעהונג פון כריסטענטום, נאָר אויך מיט די אלע היסטאָרישע אומשטענדע, וועלכע זיינען מעהר אָדער ווענינער פערבונדען מיט דיע־זער ערשיינונג. איך ווייס ניט אויב דאָס וועט זעהר שמייכלען הערר

בוקאַנסקי'ן, נור איך פון מיין זייט קען קיין גרעסערען קאָמפּלימענט איהם ניט מאַכען, ווי ערקלערען, דאָס זיין פּערפּאַסונג „די געשיכטע פון כריסטענטום" געשריבען אין זשאַרגאָן, וועט אין מיין ביבליאָטעק געפינען פּלאַץ צוזאַמען מיט די ביכער פון די אומות עולם'דיגע פּער־פאַסערס, וועלכע האָבען געשריבען פון דעם זעלבען געגענשטאַנד.

יאָ, אגב אורחא... איך ווייס ניט, פאַר וואָס הערר בוקאַנסקי געפינט פאַר נויטיג נור צו דערמאָנען דעם נאָמען פון דעם פּערפאַסער העם... נאָך העסען האָבען געשריבען פון דעם זעלבען געגענשטאַנד דער פילאָזאָף הערדער, דר. פּאַלוס, שלייערמאַכער, האַזע אייכהאָרן, הוג, גריעזבאַך, גיעזעלער און אין אַ ראַדיקאַלען זינן האָבען געשריבען לעסינג, באַוער, שווענלער, צעללער, וואָלקאַמאַר, העלגענפעלד, שאַקעל, שאַטען רעגילל. און באַרניג גולד אין זיין: „דהי אַרידזשין ענד דעוועלאָפּמענט אָף רעלידזשיאָן". ניט די זעלבע בעווייזע געגען יעזוס'ען, ווי הערר בוקאַנסקי... נאָר וואָס עס האָט אונז מעהר געוואונדערט איז, וואָס הערר בוקאַנסקי דערמאָנט ניט ברונאָ באַוער, רענאַן און דאָס קלאַסישע ווערק פון שטראַוס... ברונאָ באַוער איז אויך דער מיי־נונג ווי הערר בוקאַנסקי אַז די אידעע פון אַ משיח, אַן ערלעזער איז ניט קיין אידישע... די אידען האָבען עס שוין שפּעטער איבערגענומען ביי די כריסטען... שטראַוס בעווייזט, און דאָס איז געוויס אַזוי, אַז דאָס כריסטענטום איז אַ פּראָדוקט פון דער אידישער ציוויליזאַציאָן... מען זאָל זיך ניט באַשרעקען נאָר מיט דער ספערע פון רעליגיאָן, מען זאָל נעהמען די גאַנצע ליטעראַטור פון דער כריסטליכער וועלט, זייער פּאָעזי און פילאָזאָפי, וועט מען זעהן אַז דאָס אַלעס איז פּראָדוצירט געוואָרען דורכ'ן איינפלוס פון צוויי ציוויליזאַציאָנען: אידיש־כריסט־ליכע און גריכיש־היידנישע... דער געדאַנק פון אַ גאָט'ס מוטער, אַ מיידעל וואָס האָט געהאַט אַ קינד, אַ יונגע פרוי וואָס האָט געהאַט אַ מאַן, — ווי קאָמיש און אונלאָגיש עס זאָל ניט זיין, האָט אָבער אַ בעדייטונג, ווען איהר ערקלערט זיך, וואָס אַ גוי קען טאָן אונטער דעם איינפלוס פון דער אידישער וועלט־אַנשויאונג... די גריכען האָבען פערגעטערט ווענוס, די קערפּערליכע שעהנהייט, פיזישע קראַפט, פאָל־קאָמענהייט פון פאָרם. דערזעלבער גוי ווען ער שאַפט זיך אַ געטין אונטער דעם איינפלוס פון אידישע אידעען, שטעלט ער זי פאָר אַלס אַ דעמאָקראַטישע מיידעל פון גייסטיגע שעהנקייט, אַ אידעאַל פון

ציכטיגקייט און ריינקייט. די אלע שעהנע משלים, עטישע אידעען און אלטרואיזמוס וואס געפינען זיך אין דעם עוואנגעליום זיינען גע־נומען געוואָרען ביי אידען. זיי, צוזאמען מיט אונזער אלטער ביבעל, האָבען מעהר אָדער וועניגער ערצויגען און געבילדעט די היידנישע וועלט. און איך קען ניט פערשטעהן, ווארום זאָלען מיר אידען זיך דאָס ניט ערקלערען און די גוים דארויף ניט אויפמערקזאם מאכען. די גוים זיינען געווען ווילד און האָבען א אידישען סטאָליער געמאכט פאר א גאָט, א אידישע מיידעל פאר גאָט׳ס מאמע און האָבען אין דעם מאטעריאל, וואס זיי האָבען גענומען ביי אונז, אריינגעמישט פיעלע זאכען פון דער היידענוועלט, — דאָס קען אונז ניט שטערען צו בע־הויפטען אָפען פאר דער גאנצער וועלט, אז אויסער א גאָט און א גאָט׳ס מאמע האָבען מיר זיי אויך געגעבען די געטליכקייט און דאָס געט־ליכע.

נאָך איידער העס האָט געשריבען די לעבענס געשיכטע פון יע־זוס׳ן, אין וועלכער ער וואגט ניט צו זאָגען א וואָרט געגען יעוס׳ען און דעם כריסטענטום, האָט א געוויסער זשאן מעליע, (Jean Meslier.) א קאטוילישער פריסטער, אויפגעשריבען א ווערק, און וועלכע ער האָט מיט בעווייזע און לאָגישע ארגומענטען געמאכט א תל פון יעזוס׳ן און זיין קירך... וואָלטער האָט אנערקענט, דאָס די ערגסטע געגנער פון יעזוס׳ן, אפילו די אידען, האָבען יעזוס׳ן אזוי ניט צופלאָכטען די פאָלקע ווי דיעזער מעליע. ער איז געווען גענוג געוואגט צו נעהמען די רעליגאָן אין צוזאמענהאנג מיט אנדערע סאָציאלע ערשיינונגען. ער האָט ניט געשוינט, ווי אנדערע, דעם אלטען טעסטאמענט און האָט בע־וויזען, אז מען קען פערגלייכען מיט דער מיטאלאגיע פון די גריכען און די אינדיער ניט נור דעם נייעם טעסטאמענט אליין... אויף ווי־פיעל ראדיקאל, געוואגט און אויפגעקלערט דיעזער קאטוילישער גלח איז געווען, קען מען זעהן צום ביישפיעל פון דעם, ווי ער בעהאנדעלט די מופתים... דאָס גרעסטע גליק איז, — זאָגט ער, וואָס די וואונדער זיינען א ליגען. ווארום ווען נישט, שטעלט אייך פאָר ווי עגאָאיסטיש און ערנהערציג די געטער זיינען... גאָט האָט זיך ערבארמט אויף הגר׳ן, ווייל זי איז געווען פערלאָזען אליין אין דער וויסטע, — טויזענדע אונגליקליכע מיידלעך ווערען יעצט פערפיהרט, פערלאָזען און פעראונגליקט, — פאר וואָס נעהמט ער זיך ניט אָן פאר זיי? די אידען

האָבען ניט געהאַט וואָס צו עסען אין דער מדבר, האָט ער זיי געוואָר־פען מן פון הימעל. מיליאָנען מענשען ליידען יעצט הונגער, נויט און מאַנ־געל, פאַר וואָס גיט ער זיי ניט עפּעס צו עסען? ... פון יעזוס'עס וואונדער מאַכט ער גאָר א תּל עולם... זיינע בעווייזע וועגען פעלשונ־גען, ליגען און די אונוויסענהייט פון די יעוואַנגעליסטען זיינען איבער־צייגענד, לאָגיש, שטאַרק ווי אייזען.

מיר וואָלט זיך געוואָלט זעהר פיעל רעדען וועגען דעם געגענ־שטאַנד, וואָס הערר בוקאַנסקי בעהאַנדעלט אין זיין ערנסטען און בע־לערענדען בוך, אָבער, ליידער, ניט יעצט איז די צייט און ניט דאָ איז דער פּלאַץ. איך האָף דאָס אזא ניצליכעס ווערק ווי „די געשיכטע פון כריסטענטום” פון הערר בוקאַנסקי וועט זעהר גיך ערלעבען א צווייטע אויסגאַבע און דאָס צו דער צווייטער אויסגאַבע וועט שוין זיין צוגע־געבען אַן אינהאַלטס־פערצייכנים און א „אינדעקס” מעהר אזעלכע בי־כער! וועלען זיך אַנדערע אויך פיהלען אביסעל הימליכער.

איינינע בעמערקונגען וועגען יודזשין דעבס.

דער הערָאאיזם פון אונזערע דאָן טאָנער אידישע העלדען בע־שטעהט אין דעם, וואָס זיי וואַגען צו פערקריפּלען אין זיך יעדע נאַ־טירליכע בעוועגונג פון זייער זעעלע. זיי וואַגען אָבצולייקענען יעדע לאָגישע איבערזעצונג פון דעם שכל הישר, זיי וואַגען צו פערקרימען אַלעם וואָס איז גלייך, פערקלענערען דאָס, וואָס איז גרויס, פער־קעהרט, גרויס מאַכען, וואָס איז קליין. מיט איין וואָרט, זייער אויפ־גאַבע איז שטענדיג צו פערגיפטען אין זיך און אין אַלעמען וואָס זיינען אַרום זיי דעם נאַטירליכען איינדרוק, אויסצוראָטען און פערניכטען יע־דען נאַטירליכען געפיהל מיט דער פראַגע: „און אפשר איז דאָס אדרבה פונקט פערקעהרט? ... עט נו! וואָס איז דאָרט אזוינס? אפשר איז די מעשה גאָר ניט אזוי? ...“

ווען אזא מין העלד ווערט, צום ביישפּיעל, געריהרט פון א קאַנ־טאַטאַ, וואָס ווערט געשפּיעלט און געזונגען אין א קירכע, וועט ער אייך ניט זאָגען די וואַרהייט. חלילה! א קירכע, אַן אָרגעל, א קאַנטאַ־טע איז דאָך נאָהענט צו אמונה זאַכען, צו רעליגיאָן. געוויס מוז ער, אַלס גרויסער סאָציאַליסטישער פריידענקער, פערניכטען אין זיך זיין אמת'ען געפיהל און ארויסשיסען מיט א ציניש געלעכטער. „חע! חע! גלחים־פּרעפּלעריי! יאָסקע פּאַנדרע'ס האַסמענע־דרענגעם!“ ער טוט עס, ווייל ער איז א העלד. ער טוט עס, ווייל ער איז גערופען גע־וואָרען צו ערציהען דאָס פאָלק און צו פיהרען די מאַסען פונ'ם קאַפּי־טאַליסטישען מדבר אין דעם סאָציאַליסטישען כנען! ...

ווען אזא העלד וועט, למשל, אויף דער פינפטער עוועניו בעגע־גענען א קינד, וואָס איז שעהן און נאַאיוו ווי א ענגעל, וועט ער עס

אַפּלייקענען. ווי קומט אויף דער פינפטער עוועניו צו די מילאָנערען אַזאַ קינד? דאָס איז דאָך געגען דער קאַזיאָנע פּראָגראַם פון זיין טהעטיגקייט! ניין! ער דאַרף שרייבען, אַז ער האָט געזעהן אויף דער פינפטער עוועניו אַ טריפ'ן ממזר, וואָס איז שוין אָנגעשטעקט מיט אַ העסליכער מיאוסקייט, אַ כפרה זאָל קומען אויף זיין קאָפּ, וכן יהי רצון...

דיעזע העלדען ווייסען, דאָס פיעלע נאַאיווע, אונוויסענדע מענשען קוקען זיי אין די צייהן אריין און גלויבען, דאָס אַלעס וואָס אַזאַ רבי זאָגט, איז תורת לאָקשען. זיי ווערען גרויסע אויטאָריטעטען. און צו ווייזען, אַז זיי פערדיענען דאָס צו זיין, רעדען זיי מיט עזות פון יעדער זאַך... די גאַנצע נאַטור־וויסענשאַפט האָבען זיי אין זייער ציגאַרען שפּיץ, פּאָליטישע עקאָנאָמי איז ביי זיי אין דער לינקער פּיאַטע, פילאָזאָפיע האָבען זיי אין די פּאַנטאָפעל, געשיכטע פון דער ליטעראַטור אין „ברויך־גאַרטעל", סאָציאָלאָגיע ליגט ביי זיי צוזאַמען מיט זייערע אַלטע וועש... אַזאַ מענש „בעזיצט" די וויסענשאַפט, אַזוי ווי אַ פליג בעזיצט אַ שפּיעגעל. נו, וואָס איז דער חידוש, ווען אַזאַ אויטאָריטעט ווייזט אייך, אַז אַלעס וואָס אייך געפעלט איז שמאַטע אַלעס וואָס ריהרט אייך, איז סאַנטימענטאַלע „גאָר־נישט־נישט", אַלעס וואָס רעדט צו אייער האַרץ און צו אייערע מענשען־געפיהלע איז ניט וויסענשאַפטליך און ניט כשר? פּאָעזי, ליעבע, ערהאַבענע געדאַנקען, די נאָבעלע בעוועגונג פון אַ מענשענ'ס האַרץ, דאָס אַלעס איז קאָנטראַבאַנדע. איהר דאַרפט נאָר הזר'ן די שלש עשרה עקרים פון דעם קאַזיאָנעם סאָציאַליסטישען „אני מאמין"...

מיט אָבלאַכען און אָבשפּאָטען, מיט חוצפה און עזות, מיט עם־הארצית'שע געלעהרענקייט און גראָביונגישע לומדות, מיט דער מאָטאָ: „אַלעס וואַגען און גאָר ניט שוינען", געהען זיי לערנען און פיהרען... אַ ל ס וואָס זיי טוען, איז נור טאַקטיק און ניט קיין בעדערפנים פון זייער זעעלע. — עס איז אַ פונקט פון דער קאַזיאָנע פּראָגראַם און ניט קיין בעוועגונג פון זייער גייסט; עס איז אַ פּאָליטישע מאַנעוור און ניט קיין הערצליכער אַקקאָרד... זיי רעדען פון קאַמפף, פון ליידען און שמערצען און בלייבען קאַלט, ווייל זייער האַרץ פיהלט ניט!... זיי שרייען שטאַרק, אָבער נאָר דאָרט וואו מען קען פאַר'ן שרייען אַפּלאָדירט ווערען, זיי שטעלען דעם אידישען אַקטיאָר פיעל ניעדריגער

פון זיך און פיהרען זיך אליין מיט זיין מעלאָדי. דאָס הייסט, זיי האל־טען זעהר וועניג פון „משה'ן" און האלטען זעהר פיעל פון משה'ס עטליכע גראָשען און פון „משה'ס בראוואָס". זיי דערמאָנען זעהר אָפט דאָס וואָרט „גענאָסען און פריינדע" און האָבען קיין פריינדליכען גע־פיהל ניט אפילו צו אזעלכע „גרויסע" אויטאָריטעטען, ווי זיי אליין זיינען. זיי רעדען פון פעראייניגונג און זיינען ווייט איינער פונ'ם צווייטען כרחוק מזרח ממעריב, זיי בעוויינען אזוי סצעניש דאָס פאָלק און האָבען קיין ברעקיל סימפאַטי ניט צו די, פון וועמען דאָס פאָלק ווערט צוזאַמענגעשטעלט, זיי זיינען הייסע אגיטאַטאָרס און האָבען אין זיך ניט קיין פונק וואַרעמקייט... איז זייער גענאָסע שוין אויף אזוי פיעל סאָציאַליסטיש געזאָגען, דאָס ער פערשטעהט אז מאָראל איז אַן אלטע משוגעת, מעג ער שוין זיין באַנקראָט, אַ שווינדלער, אַ ליגנער — אבי ער שטעהט אויפ'ן וויסענשאַפטליכען באָדען... ער מעג חתונה האָבען ביי אַ רב, מאַכען אַ ברית ביי זיין קינד, ניט עסען קיין חמץ אום פסח — עס איז גענוג אויב ער זאָגט נאָר, אז גאָט איז ביי איהם קיין און שפיי.

איהר קוקט מיך אָן פערוואונדערט און פרעגט מיך געוויס: וואָס האָט דאָס אלעס צו טאָן מיט יודזשין דעבס? פערשטעהט איהר מיך, אויב איהר ווילט וויסען, ווער דעבס איז, אויב איהר ווילט פון איהם האָבען אַ ריכטיגע מיינונג, איז גענוג איהר זאָלט קענען אלע איינגענ־שאַפטען פון אַ דאַון טאַונער אידישען סאָציאַליסטישען „העלד" און וויסען, דאָס דעבס איז פונקט דער היפך פון איהם.

דעבס שרעקט זיך ניט איבער דערפאַר, וואָס איהר וועט חלילה האָבען ניט קיין גוטע מיינונג פון זיין „פריי־דענקעריי" און דערמאָנט דאָס וואָרט „גאָט" אלע מאָל, ווען זיין געוואָהנהייט און די געזעצע פון דער שפּראַך, אויף וועלכער ער רעדט, ברענגען איהם דאָס וואָרט אויפ'ן צונג... ער מאַכט זיך ניט פּאַר אַן אויטאָריטעט און רעדט צו אייך, ווי אַ פריינד... ער וויל ניט געווינען דעם טיטעל פון אַ קענער און רעדט פון דעם וואָס ער ווייס און פערשטעהט... ער זוכט ניט קיין אפּלאָדיסמענטען און איז בעגייסטערט מיט אמת'ען ער־האַבענעם ענטוזיאַזמוס. ער רעדט פון ליעבע און זיין הארץ איז פול מיט איבערגעבענהייט צו אייך. ער רופט אייך קאַמעראַד און איז בערייט אייך ווי אַ ברודער צו אומאַרמען און דריקען צו זיין הארץ.

ער רייסט ניט קיין קוליסען מיט בדחנישע וויצען און חוצפּה, ער בעגייסטערט זיינע צוהערער מיט דער מוזיק פון פּאָעזי. ער שטעהט ניט אויף דער פּלאַטפאָרמע ווי א גענעראַל, וועלכען די ווייב האָט ער־לויבט קאָמאַנדאָווען א ביסעל מיט די „משה'ס", ער שטעהט ווי א בע־גייסטערטער פּראָפעט וועלכען עס וועלען ניט אָבשטעלען די שטיינער פון גראָבע יונגען... זיינע רייד זיינען ערוואָרעמט מיט אמת'ע ליעבע, זיינע געדאַנקען זיינען איין האַרמאָנישען פערבאַנד מיט זיינע געפיהלען. ער אַכטעט די וויסענשאַפט אויף וויפיעל זי רעפּרע־זענטירט דעם „מענשען" און ליעבט דעם מענשען ניט בלויז אַזוי פיעל, אויף וויפיעל ער רעפּרעזענטירט די „וויסענשאַפט". זינט איך בין אין אמעריקא האָב איך צום ערשטען מאָל געהערט א רעדע, וועלכע איז געגאַנגען פון'ם הארצען און איז געגאַנגען צום האַרצען און דאָס איז געוועזן די רעדע, וואָס יודזשין דעבס האָט געהאַלטען אויפ'ן באַנ־קעט דעם צעהנטען אָקטאָבער....

אָט אַזעלכע פאָלקס־טריבונען דאַרף מען האָבען און עס וועט זיין א גרויסער אונגליק אויב די „אומשטענדע" וועלען פּאַראַליזירען זיינען אויסעראָרדענטליכע פעהיגקייטען און פערניכטען זיין נאָבעלע זעעלע!...

ציוניזמוס און רעוואָלוציאָן.

דער ציוניזמוס פון אונזערע צייטען בעשטעהט פון צוויי טהייד
לען. איין טהייל איז א פּאָעטישע, די אַנדערע טהייל איז א פּראַקטישע.
אין יעדער פערגאַנגענהייט געפינט דער מענש זיסע עראינערונגען
און פּאָעזי. דער בעיאָהרעגטער מענש קען ניט פערגעסען די אמאַ־
ליגע טעג פון זיין יוגענד. ציון דערמאָנט דעם אידען די אמאָליגע
שעהנע טעג, ווען דער גרויסער ישעיה הנביא האָט מיט א פייערדיגער
שפּראַך גערופען די מענשען צו אחדות, גערעכטיגקייט און אמת, ווען
דער זשעניאַלער פּאָעט האָט געזונגען שיר השירים, ווען די טאַפּפערע
מכביער האָבען געקעמפּפט פאַר פרייהייט און אונאַבהענגיגקייט. דיע־
זער פּאָעטישער ציוניזמוס איז א גאַנץ נאַטירליכע ערשיינונג אין׳ם
לעבען פון אידישען פאָלק. ער לעבט שוין צוויי טויזענד יאָהר. דער
איד האָט אַלע יאָהר ביים סדר אָדער אין שול געזאָגט: לשנה הבאה
בירושלים און איז געפאָהרען וואָס טיעפער אין רוסלאַנד. ער האָט
זיך אַלע מאָל ביים דאַווענען געשטעלט מיט׳ן פּנים צום מזרח און האָט
עמיגרירט וואָס ווייטער קיין מערב זייט. די פּראַקטישע אינטערעסען
פון זיין לעבען האָט דער איד ניט געמישט מיט זיינע פּאָעטישע אידעען.
די ווייטע פערגאַנגענהייט און די נעבעלדיגע צוקונפט האָבען קיין
ווירקונג ניט געהאַט אויף די אויפגאַבען פון דעם אידענ׳ס געגענ־
וואַרט. ער האָט דערוויילע געוואָלט ווי יעדער בשר ודם
ווערען א בורזשואַ, א קאַפּיטאַליסט, אַן אָפּיצער, א גוטבעזיצער, א
געלערנטער, אַן אַרטיסט, און זאָ ווייטער. איהם האָט נור געקרענקט,
פאַר וואָס די אַלע זאַכען קומען איהם אַלס א אידען אָן מיט צרות,
אָבער פּאָהרען קיין פּאַלעסטינאַ זוכען די אַלע זאַכען האָט ער קיין מאָל
ניט געדענקט. אין די לעצטע צייטען אָבער האָט מען די פּאָעטישע
אידעע פון ציוניזמוס איבערגעפּלאַנצט אויף א פּראַקטישען באָדען.

מען זאגט דעם אידען: ווילסט זיין א גליקליכער מענש, א געאכטעטער איד, א פרייער בירגער? פאק איין דיין ביסעל ארימקייט און לאמיר אלע פאהרען צוריק אין אונזער לאנג פערלאזענער היימאט.

יעדער אונפארטייאישער בעאבאכטער, וואס זיין מיינונג זאל ניט זיין וועגען דיעזען „פראקטישען" ציוניזמוס, מוז צוגעבען אז אזא ערפרייענדע ערשיינונג אינ'ם אידישען לעבען איז שוין לאנג ניט גע־ ווען' וואס שטארקער די ציוניסטישע בעוועגונג איז, אלץ דייטליכער ווערט געצייגט ווי ווייט די אידען האבען פראגרעסירט אינטעלעקטועל, אלץ דייטליכער איבערצייגט דאס, אז דער אמאליגער פערשקלאפטער, אלס באהבה מקבלדיגער, מיט יעדער לאגע צופריעדענער, אויף משיח'ס ווייסען אייזעלווארטענדינגער איד ווערט טראנספארטירט אין נאר אן אנדער אידען, אין א אידען וואס פראטעסטירט און וויל ניט שטיין ניעדריגער פון אנדערע. דער ציוניזמוס דאס איז די ערוואכ־ טע זעלבסטבעוואוסטהייט פון אידישען פאלק! דער איד איז אונצו־ פריעדען, ער זוכט מיטלען צו ענדערען זיין לאגע, דאס איז גוט, ער־ פרייענד... דעם ערשטען סיגנאל צום קאמפף גיט ער מיט אן אלטען פערשטויבטען היסטארישען שופר, — דאס איז א סיגנאל צו א פא־ סיווען קאמפף. מען דארף און מע קען אבער האפען אז די אידישע ערוואכענדע און פראטעסטירענדע מאכט וועט גיך געבען אן אמת'ן, קריעגס־סיגנאל דורך א הילכענדען טרומפעט, וועלכער וועט רופען צום אקטיווען קאמפף!

איידער מיר וועלען ערקלערען, וואס מיר מיינען צו זאגען מיט דיעזע ווערטער, וועלען מיר זיך ערלויבען אביסעלע אנאליזירען די „פראקטישקייט" פון דעם פראקטישען ציוניזמוס.

מען קען צוגעבען, אז אלע אידען צוזאמען זיינען א פאלק, אבער קיינער וועט ניט בעהויפטען אז זיי זיינען א נאציאן. א פאלק דאס איז א מאסע מענשען וועלכע זיינען געבונדען צוזאמען מיט דעם, וואס זיי האבען איין אבשטאמונג און איין קולטור. די אידען אליין האבען נאך די אייגענשאפט וואס זיי בינדט צונויף אין איין פאלק אויך זייער רעליגיאן. א דייטש מעג זיין א קאטוליק אדער א פראטעסטאנט, בלייבט ער דאך דייטש. א איד געהערט ניט צום אידישען פאלק ווי באלד ער נעהמט אן אן אנדער גלויבען. א אידישער משומד איז דער ערגסטער טיפ פון א רענעגאט — ער בייט זיין גלויבען, ווייל ער וויל

אנטלויפען פון זיין פאָלק. קיין נאציאָן איז דאָס אידישע פאָלק ניט, ווייל א נאציאָן איז א מאסע מענשען, וועלכע וואָהנען אויף איין טער־ריטאָרי, האָבען אלע איינע און די זעלבע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע אינטערעסען און איין היסטאָרישע מיססיאָן. אמעריקא גיט די בעסטע אילוסטראציאָן פון דעם וואָס נאציאָן איז. ענגלענדער, דייטשען, אידען, איירישע, פיננען, שוועדען, איטאליענער שאפען אלע דורכ'ן שטאאט איין נאציאָן. נון, ווייל מען יעצט נעהמען דאָס אידישע פאָלק, אריבער טראָגען עס קיין פּאַלעסטינא און מאכען עס פאר א נאציאָן.

איך שטעל מיר פאָר, עס געשעהט א נס: עטליכע מיליאָנען אידען זיינען שוין אין פּאַלעסטינא, וועלכע, זאָלען מיר זאָגען, איז טאקע אן ארץ זבת חלב ודבש. דאָס לאנד און די קאָנדיציאָנען פון פּאַלעסטינא זיינען גינסטיג און פערשפּרעכען א הויכע ענטוויקלונג פון אגריקולטור און אינדוסטרי. וויפיעל קראפט, וויפיעל ענערגי, ווי־פיעל קרבנות, וויפיעל נויטה און צרות און קראנקהייטען און אונגליקען איידער די עטליכע מיליאָנען אידען וועלען זיך איינריכטען ווי עס גע־הער צו זיין און וועלען אויפבויען וועלכע עס איז שטעטלעך און דערפ־לעך! נאָר שטעלט איך פאָר דאָס איז מען שוין אויך איבערגעקומען און פּאַלעסטינא בליהט שוין. וואָס וועט איהר האָבען? פון דעם אכט אָדער צעהן מיליאָנענדיגען אידישען פאָלק וועט איהר מאכען א דריי־מיליאָנענדיגע אידישע נאציאָן! איך רעכען נאָר דריי מיליאָן, ווייל די פראנצויזישע, דייטשע, אמעריקאנישע און ענגלישע, זאָגאר רוסישע אידען, וועלכע ספּעקולירען יעצט דאָרטען אויף די בערזען, שפּיעלען א ראָלע אין פּאָליטיק, מאכען גוטע געשעפטען אין קאָמערצי, פערנעהמען א פּלאץ אין ליטעראטור, וויסענשאפט, פּרעסע, — די אלע יהודים וועלען קיין מאָל אין זייער לעבען קיין „פּראקטישע" ציוניסטען ניט ווערען. וואָס וועט זיין די מאכט און בעדייטונג פון דיזער נייער נאציאָן? זי וועט שטעהן אונטער דעם פּראָטעקטאָראט פון א טער־קישען דעספּאָט, אָדער קריסטליכען טיראן, אונטער דער אויפזעהונג פונ'ם קאטוילישען פּאבסט און פּראוואָסלאוונעם פּאטריארך. די פּריי־הייט פון דיעזער מיט אזוי פיעל מיה אויפגעלעבטער נאציאָן וועט זיין אויף אייביג צונעשמידט צום קבר פון ישוע הנוצרי. דאָס אלעס איז זעהר אלט — עס בלייבט אָבער אייביג ניי.

מיר האָבען פריהער געזאָגט: א פאָלק איז א מאסע מענשען,

פערבונדען דורך זייער קולטור און אָבשטאמונג. די אידען האָבען גע־האט איין קולטור אין דער אַלטער פערגאַנגענהייט. די איצטיגע אי־דען זיינען פּראָדוקטען פון נייע פערשיעדענע קולטורען. עס איז אַ גרויסער אונטערשיעד צווישען אַ רוסישען, דייטשען און פראַנצויזישען און טערקישען אידען. איהר קענט ניט אויסמעקען פון דעם אידענ׳ס גע־שיכטע די צוויי טויזענד יאָהר וואָס ער האָט געוואַנדערלט איבער דער וועלט און ברענגען איהם צוריק אין לאַנד כנען און בעפעהלען איהם, ער זאָל פאָרטזעצען דאָס אַלטע לעבען, ער זאָל אָנפאַנגען וואו ער האָט זיך מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק אָבגעשטעלט. וואָס פאַר אַ טראַגישע האַנדלונג! וועלכע שרעקליכע קאָנפליקטען, צוזאַמענ־שטויסונגען פון מיינונגען, פרינציפּען, אידעען, וועלטאַנשויאונגען! דער שוואַכער איד, וועלכער איז ניט געוואָהנט צו שווערע מוסקול אַר־בייט, דער אינטעליגענטער איד, וועלכער האָט גענומען אַנטהייל אינ׳ם פּראָגרעס פון לאַנד וואו ער וואָהנט יעצט, וועלכער האָט געשאַפען ווער־קע פון וויסענשאַפט, ליטעראַטור און קונסט, וועלכער האָט שוין יעצט אייזענבאַהנען, טעלעגראַפען, טעלעפאָנען, ביבליאָטהעקען און אַלעס וואָס די ציוויליזאַציאָן האָט — די אַלע אידען זאָלען זיך ענטזאַגען פון זייערע רעכטע, פון דעם וואָס זיי האָבען געהאָלפען אויפבויען, און זאָלען געהן וואַנדערן, ליידען, שטאַרבען, פּלאַגען זיך אום ענדליך צו האָבען אַ מאַכט צו פאָדערען דאָס, וואָס זיי האָבען אַ רעכט און אַ מאַכט צו פאָדערען שוין: פרייהייט און מענשענרעכטע!...

דעם אידענ׳ס פּאַלעסטינאַ איז ניט דאָרט וואָהין ער וויל געהן! יעדען אידענ׳ס פּאַלעסטינאַ דאַרף זיין דאָרט וואו ער איז יעצט. דעם אידען פערפאָלגט מען, מען האַסט און מען פעראַכטעט איהם זאָ לאַנג ער איז שוואַך, זאָ לאַנג ער זאָגט אויף דער צרה, אויף יעדער גזרה, גם זו לטובה... יעדער שוואַכער, מעג ער זיין איד, אָדער נעגער, אָדער פינלענדער, אָדער איירישמען, יעדער שוואַכער ליידעט. פאַר אַ מאַכט אָבער האָט מען דרך ארץ. אין אַמעריקאַ זיינען די אידען אַ מאַכט, האָט מען פאַר זיי דרך ארץ... די פּאָגראָמען פון 1881 און דער יעצטיגער קעשינאָווער פּאָגראָם, ווי טייער זיי האָבען ניט גע־קאָסט, האָבען אָבער בעוויזען אז מען הויבט אָן מורא צו האָבען פאַר׳ן אידען... פריהער האָט מען זיי פּשוט פערפאָלגט, יעצט קעמפּפט מען מיט זיי ווי מיט אַ געפעהרליכער מאַכט. די אידען, וועלכע וואָהנען

אין ווילנער, קאָוונער, מינסקער און צעהנדליגע אנדערע רוסישע גו־בערניעס, קענען האָבען זייערע אמת'ע פּאַלעסטינעס דאָרטען אויפ'ן פּלאַץ, וואו זיי זיצען שוין, וואו זיי האָבען אַ רעכט און קענען האָבען אַ מאכט צו פאָדערען וואָס עס קומט זיי, אַלס מענשען און בירגער. אמת, עס וועט זיי קאָסטען פיעל בלוט און פערפאָלגונגען. אָבער ווי־פיעל אידישע אָפּפער עס זאָלען ניט פאַלען אינ'ם קאַמפּף מיט'ן רו־סישען דעספּאָטיזמוס, וויפעל מענשען עס זאָלען ניט געהן פערלאָרען, וויפיעל בלוט עס זאָל ניט ווערען פערגאָסען, וועט עס דאָך פאָדערען טויזענד מאָל ווייניגער ענערגיע, קרבנות און שלעק ווי די בעזעצונג פון פּאַלעסטינאַ. רוסלאַנד וואו עס געפינען זיך דריי פיערטעל פון אי־דישען פאָלק, רוסלאַנד דאַרף זיין די אידישע פּאַלעסטינאַ. ווען זיי, די רוסישע אידען, וועלען העלפען בעזיעגען די געפעהרליכסטע רעאַק־ציאָנערע קראַפט פון דער וועלט, ווען זיי וועלען אויסקעמפּפען זייערע רעכטע דאָרט, וועט דער איד קענען האָבען פּאַלעסטינאַ אומעדום. איצט ווען איהר זאָלט נעהמען דעם אידען אין פּאַלעסטינאַ מיט אַ פּראַקטישען ציעל, וועלען די צרות באַלד אין איהם ערמאָרדען די פּאָעזי פון ציוניזמוס; ווען דער איד אָבער, ניט אַכטענדיג אויף אַלע רעכטע און פרייהייט וואָס ער וועט האָבען, וועט דאָך וועלען אַ מאָל געהן אין דער היים פון זיין פּאָעזי, וועט ער דאַמאָלט געהן מיט אָר־גאַניזירטע קרעפטע, מיט אַ שטאָלצען קאָפּ און מיט אַלע מיטלען פון די לענדער, וואו ער וועט זיין אַ מאכט און אַ בעל דעה... עמיגרירען דאָס איז אַ צייכען פון שוואַכקייט, רעוואָלוציאָן איז אַ צייכען פון קראַפט און זעלבסטבעוואוסטהייט. דער נאַציאָנאַליזמוס, ווי עס האָט זיך יעצט ערקלערט אין אייראָפּאַ, איז אַ טויזענד־קעפּיגער מאַססענ־ענגאַאיזמוס און אַ פיעלפאַכע קראַפט פון רעאַקציאָן. אמת'ע אידישע ציוניסטען קענען זיין נאָר פרייהייטס־קעמפּפער און רעוואָלוציאָנערען, אמת'ע ציוניסטען זיינען די, וואָס וועלען זעהן צו שאַפען פאַר'ן אידען אַ נייעם ציון דאָרט, וואו ער לעבט יעצט, וואו ער ליידעט און שמאַכ־טעט. אז מען קען קומען קיין ציון מיט אַ קורצען וועג, וואָרום זאָל מען געהן איבער בערג, ימים און מדבריות?

נאציאנאליזמוס און אסימילאציאָן.

די פראגע, וועלכע איצט זעהר אָפט דעבאטירט פון אידי־שע פאטריאָטען איז: דארף דאָס אידישע פאָלק בלייבען א נאציאָן, אָדער עס דארף זיך אסימילירען מיט אנדערע פעלקער? געוויס, אויב א דעבאטאנט וועט געלינגען מיט א שעהנע רעדע און מיט עטליכע גוטע ארגומענטען צו איבערצייגען, אז דאָס אידישע פאָלק ד א ר ף בלייבען א נאציאָן, וועט עס געוויס בלייבען א נאציאָן! דאָס היס־טאָרישע לעבען פונ'ם אידישען פאָלק וועט דאָך ניט וואגען צו געהן נעגען גוטע ארגומענטען און שעהנע רעדעס... און די דאָזיגע ארגו־מענטען און שעהנע געפיהלפאָלע רעדעס וועגען אידישען נאציאָנאליז־מוס הערען זיך ביי אונז די לעצטע צייט אלץ עפטער און עפטער. די אידען, וועלכע האָבען מעהר פון אלע געליטען פון דער רעאקציאָנערער בעוועגונג, וועלכע רופט זיך נאציאָנאליזמוס, ווילען יעצט אליין ווערען נאציאָנאליסטען. די מענשען, וועלכע סימפאטיזירען מיט אזא בעווע־גונג, זאָגען: עס איז וועניג, וואָס מיר זיינען אידען, מיר דארפען אונבע־דינגט ווערען אידישע אידען...

די דאָזיגע בעאידישטע זיינען איבערצייגט אָדער ווילען איבער־ציינען, אז דאָס אידישע פאָלק איז געוויס א נאציאָן, די פראגע איז נאָר: דארף דיעזע נאציאָן בלייבען א נאציאָן, אָדער דיעזע נאציאָן דארף ניט בלייבען קיין נאציאָן?

איך בין א איד. ווי איך בין א א איד, אז איך בין אויך א איד, און אלס א איד, וויל איך און מוז זיין א מיטגליעד, א טהייל פון דער גרוי־סער אידישער נאציאָן. אָבער אין דערזעלבער צייט אלס א איד מוז איך פריהער פרעגען א פּאָר קשיות. און טאקע באמת ווי קען זיין א איד אָהן קשיות? איך האָב פיער קשיות פונקט ווי אין דער הגדה. דער חילוק איז נאָר: די הגדה גיט אויף אלע פיער קשיות איין תירוץ — עבדים.

היינו, מיר זיינען געוועזן קנעכט... פיעלע ערשיינונגען פון אידישען לעבען קענען נאך ביז יעצט פערענטפערט ווערען מיט דעם זעלבען עבדים היינו, מיר זיינען געוועזן קנעכט, מיר זיינען געוועזן פערשקלאפט, מיר זיינען געוועזן אונטערדריקט, מיר זיינען געוועזן פערפאלגט, — דאס ערקלערט פיעלעס. איצט אבער, ווען די רעדע איז ניט וועגען דעם וואס מיר זיינען געוועזן אין דער פערגאנגענהייט, נאר וועגען דעם וואס מיר זיינען אין דער געגענווארט און וואס מיר קענען ווערען אין דער צוקונפט, איצט איז ניט די צייט צו פרעגען קשיות נאר וועגען דעם אידישען טרוקענעם ברויט און דעם אידישען ביטערען מרור. איצט איז אויך ניט די צייט אויף א גרויסע סאציאלע פראגע צו ענטפערן מיט דעם ספעציעל אידישען פסח־דיגען „עבדים היינו"... איך פרעג די דאזיגע קשיות: ערשטענס: וואס איז איבערהויפט א נאציאן? צווייטענס, אויב עס זיינען דא דעפינטיווע, דייטליכע אונצווייפעלהאפטע און גאנץ קלארע אייגענשאפטען, וועלכע בעצייכענען דעם בעגריף נאציאן, — איז נאך דיעזע בעצייכנונגען דאס אידישע פאלק א נאציאן? אויב די אידען זיינען איצט ניט קיין נאציאן, קענען זיי ווען־עס־איז ווערען א נאציאן? ענדליך, אויב עס זאל בעוויזען ווערען בעשיינפערליך, אז זיי קענען ווערען א נאציאן, — דארפען זיי ווערען א נאציאן?

וואס איז א נאציאן?

אמאל, אין די אלטע צייטען, ווען דאס לעבען איז געוועזן איינפאכער און ווען די פערהעלטניסע צווישען פערשיעדענע גרופען מענשען פלעגען ערקלערט ווערען ניט דורך סאציאלע אורזאכען, איז געוועזן זעהר לייכט צו ענטפערן, וואס איז א נאציאן. איין רעליגאן, איין שפראך, איין לאנד האט געשאפען א בעזאנדערע נאציאן. איצט אבער ברעכען זיך די צייהן מיט דער פראגע פיעלע געלערנטע, און כאטש דער׳הרג׳עט מיך דא אויפ׳ן פלאץ, ווי איך בין א איד, איך קען ניט זאגען מיט זיכערהייט, וואס איז דאס, וואס מענשען רופען אין אונזער צייט נאציאן. ווען מען קומט צו מיר און מען זאגט: טוט עפעס פאר׳ן אידען, פערשטעה איך. איך וויים, וואס א איד איז. איך דארף ניט דערצו קיינע פסיכאלאגישע היפאטעזען, קיינע פאעטישע פאנטאזיען, קיינע אנטראפאלאגישע אונטערזוכונגען. איך קען דעם איד. ער איז א רעאליסטישע, זעהר רעאליסטישע קאנקרעטע זאך. איך קען איהם

פיהלען, און נאָך ווי אזוי! איך ווייס זיינע צרות, און בעאָבאכט זיין לעבען, און זעה זיינע ליידען און זיינע טרערען.. זיין באָרד און זיינע פאות קען איך זאָגאר אָנכאפּען מיט די הענד (אויב ער וועט זיך לאָזען.) נים אכטענדיג דאַרויף, וואָס ער האָט ספּעציעל אידישע צרות, ווייס איך, אז פריהער פון אלעס איז ער א מענש, וועלכער ליידעט און לעבט אונטער די זעלבע אומשטענדען ווי יעדער מענש אין אונזער זאָגענאַנטער ציוויליזירטער מענשהייט.

ווען אָבער איהר וועט קומען און זאָגען מיר: טוט עפּעס פאַר דער אידישער נאַציאָן, וועל איך ניט וויסען פאַר וועמען בעט איהר מיך, און וואָס זאָל איך פאַר דער חיה וואָס רופט זיך נאַציאָן טאָן. נאַציאָן! וואָס וויל זי, וואָס דאַרף זי, וואו איז זי? דער איד איז א קבצן און וויל פערבעסערען זיין עקאָנאָמישע לאַגע, דאַרף מען איהם העלפען. ער וויל רעכטע גראַדע ווי יעדער, קעמפּפט מיט איהם צוזאַמען. ער וויל בילדונג און פערשטעהט ניט קיין אַנדערע שפּראַך ווי אידיש, גיב איהם בילדונג אין אידיש, שרייב איהם ביכער אין אידיש, זינג איהם ליעדער אין אידיש. וואָס וויל אָבער די נאַציאָן? אז זי אָרעם? בעלאַנגען ניט צו דער נאַציאָן די ראָטהשילדס, די פּאָליאַקאָווס, די בראָדסקים, די שיפס און אַנדערע מיליאָנערען, באַנקירען, פאַבריקאַנטען און סוחרים? וויל זי, איך זאָל זי לערנען? אויף וועלכער שפּראַך זאָל איך רעדען צו דער נאַציאָן וואָס רעדט אידיש, לשון קודש, אַראַביש, דייטש, פראַנצויזיש, טערקיש, ענגליש, כינעזיש, אַראַמיש און... אפשר אויך קאַטשקע לשון? ערנסט גערעדט, וואָס קען מען טאָן פאַר א זאַך, וואָס איז קיין זאַך ניט, וואָס איז נאָר א מעטאַפיזישע אידעע, א בעגריעף, וואָס עקזיסטירט נאָר אין דער פאָרשטעלונג, א פּאָעטישער געשטאַלט, וועלכער ווערט געשאַפען דורך סוביעקטיווע לירישע געפיהלע? איך וויל ניט בעלעדיגען די נאַציאָנאַליסטען און וועל זאָגען זיי זיינען סימ־פּאַטישע אביסעל צו סענטימענטאַלע ראָמאַנטיקער, וועלכע ווערען בע־גייסטערט פון דער מיסטישער פערגאַנגענהייט פאַר דער אוטאָפּיס־טישער צוקונפט. אָבער, אייגענטליך, איך און איהר, מיר אלע דאָ ווייסען, אז דער דאָזיגער סימפּאַטישער ליריזם פון נאַציאָנאַליזמוס שמעקט אין רוסלאַנד מיט פּאַטריאָטישען קוואַס, אין דייטשלאַנד מיט ניט פרישע לימבורגער קעז, אין פראַנקרייך מיט קאַטוילישען ווייראוך,

און ביי אונז אידען מיט'ן לאָקשען־קוגעל, וואָס איז געבליבען פון פאַר־אכט־טאָגען שבת...

אלזאָ, זאָל אונז דער רבש'ע העלפען צו בעגרייפען און ערקלערען, וואָס איז נאַציאָן. צוויי גרויסע גוים, רענאַן און ליטרע, גיבען אזא דעפיניציאָן: א פאָלק איז דאָס, וואָס האָט איין אָבשטאַמונג, שטאַמט פון איין אור־פאָטער און האָט איין רעליגיאָן. א נאַציאָן איז אזאַ גרופּע מענשען, וועלכע פערנעהמען א געוויסע שטיק לאַנד, האָבען איינע און די זעלבע פּאָליטישע אינסטיטוציאָנען און איינע און דיזעלבע אינטערעסען, אנדערע זאָגען, אז די איינהייט פון סענטימענט, איינהייט פון אידעען און איינהייט פון מאָראַלע אנשויאונגען פעראייניגט פערשיעדענע מענשען אין איין נאַציאָן. עס זיינען דאָ בעווייזע, אז רעליגיאָן אליין איז גענוג צו שאַפען א נאַציאָן.

דאָס אידישע פּאָלק, אויב עס איז א נאַציאָן; איז נאָר דורך זיין רעליגיאָן... דאָס רוימישע פּאָלק איז א מאָל געווען א נאַציאָן דורך דער שפּראַך, איהר קולטור און זאָ ווייטער, א. ז. וו.

אלזאָ, וואָס שאַפט א נאַציאָן? איינהייט פון לאַנד? אין דייטשלאַנד וואָהנען דייטשען און פּאָליאַקען — זיינען זיי איין נאַציאָן? פּאָליאַקען וואָהנען אין רוסלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך — דריי פערשיעדענע לענדער — זיינען זיי דריי נאַציאָנען? אָדער גאָר קיין נאַציאָן ניט? איינהייט פון אינטערעסען מאַכט א נאַציאָן? זאָל מען אריינגעהן אין פראַנצויזישען אָדער דייטשען פּאַרלאַמענט און זעהן וועלכע טיעפאונטערשיעדענע אינטערעסען עס עקזיסטירען ביי די מענשען פון דיעזע לענדער. דיזע פערשיעדענהייט פון אינטערעסען וואַקסט מיט יעדען טאָג, וואָס עס וואַקסט די זעלבסטבעוואוסטהייט פון פערשיעדענע קלאַסען. זיינען דייטשען סאָציאַל־דעמאָקראַטען און די דייטשע אגראַריער איין נאַציאָן אָדער צוויי נאַציאָנען? אלע קאַפּיטאַליסטען פון אלע לענדער האָבען די איינהייט תון סענטימענט, אידעע און מאָראַלישע אנשויאונגען — זיינען זיי איין נאַציאָן? אויב די איינהייט פון דער שפּראַך מאַכט א נאַציאָן, וואָרום זיינען אמעריקא און ענגלאַנד צוויי בעזונדערע נאַציאָנען? וואָס וועט זיין די שווייצאַרישע רעפּובליק, וואו מען רעדט דייטש, פראַנצויזיש, איטאַליעניש — א פּאָלק אָדער א נאַציאָן? אויב רעליגאָן פעראייניגט מענשען אין איין נאַציאָן, ווי אזוי קען זיין, אז די דייטשע קאַטויליקער זיינען א

טהייל פון דער דייטשער נאציאָן פונקט ווי די פּראָטעסטאַנטען? אויפ'ן באַלקאַנישען האַלב אינזעל זעהען מיר איינע און די זעלבע סלאַווישע פעלקער פון איין אָבשטאַמונג, וועלכע רעכענען זיך ניט צו איין נאציאָן, ווייל איינע זיינען קריסטען, די אַנדערע מאַהאָמעדאַנער. נאָך מעהר, די אַלע פערשיעדענע פעלקער, וועלכע בעלאַנגען צו מאַחאָמעדאַנישע גלויבען, וואָהנען אין פערשיעדענע לענדער און האָבען פערשיעדענע אינטערעסען. זיי אַלע האָבען גאָר קיינע נאציאָנאַלע שטרעבונגען — זיי זיינען אַלע פעראייניגט אינ'ם איסלאַם. ווער רעדט, אַז איהר וועט נעהמען פאַר נאַציאָן דאָס, וואָס דער אַנגלאָ־סאַקסער, דייטש־איירישער, איטאַליאַנאָ־האָלאַנדישער, אידיש־אַמעריקאַנער רופט אָן „אור גרעיט אַמעריקאַן ניישען", קערט איהר גאָר איבער די גאַנצע נאציאָנאַלע טעאָרי מיט'ן פּוטער אַראָפּ.

בעט איך אייך, זייט אונפּאַרטייאיש און זאָגט מיר מיט זיכער־הייט: וואָס איז אַ נאציאָן? מענשען וואָס האָבען איין לאַנד? אָדער איין גלויבען, אָדער איין שפּראַך, איינע אינטערעסען, איין אָבשטאַמונג, איין קולטור? איך זאָג אייך דעם אמת, איך ווייס ניט וואָס נאַ־ציאָן איז, דעריבער טאַקע איז זעהר אינטערעסאַנט צו וויסען, איז דאָס אידישע פאָלק אַ נאציאָן, דאָס הייסט, איז דאָס אידשע פאָלק דאָס, וואָס מיר ווייסען ניט, וואָס דאָס איז? אָדער דאָב אידישע פאָלק איז ניט דאָס, וואָס מיר ווייסען ניט וואָס דאָס איז?

איז דאָס אידישע פאָלק אַ נאציאָן?

מיט קיינעם האָט די וועלט ניט געהאַט אַזוי פיעל צו טאָן ווי מיט אונז אידען... מיר האָבען דער קריסטליכער וועלט געגעבען אַ האַלב פון זייער ציוויליזאַציאָן, מיר האָבען זיי געגעבען אַ גאָט און אַ סוביעקטיווע סיסטעם פון דענקען און פיהלען. מיר האָבען זיי געלערענט צו קעמפּפען מיט'ן יצר הרע און צו ענטוויקלען אין זיך דעם יצר טוב, און זיי האָבען דערפאַר אונז געגעבען קלעפּ, ווען נאָר זיי האָבען גע־דאַרפט געלד און געזוכט „פּלעזשור"... און סוף כל סוף, אַז עס קומט צו דער פראַגע, ווער זיינען מיר? ווייסט מען ניט. צו אַ וועלכער ראַסע בעלאַנגען מיר? אייניגע זאָגען, מיר קומען פון אַ סעמיטישע ראַסע, אַנדערע, זאָגאַר אידישע געלעהרטע, בעווייזען, אַז מיר בעלאַנגען צו איין שטאַם מיט די אינדאָ־אייראָפּעאישע פעלקער. קומען די אַנטראָ־פּאָלאָגען און זאָגען: וואָס דאַרפט איהר אייך האַמפּערן? מען קען

לייכט אויסגעפינען די ראסע, מען דארף מעסטען דעם קאפ. וואס טוט אבער אב פאר א שפיצעל דער אידישער קאפ? אין איין לאנד איז ער ברייט, אין איין אנדער לאנד שמאל. דא איז ער לאנג, דא איז ער קייי־לעכדיג. די ספרדים האבען אנדערע קעפ, די אשכנזים האבען אנדע־רע קעפ... היינט וויפיעל אידען זיינען דא, וואס האבען גלאט פער־שטאפטע קעפ? ... א ראסע קען מען אבער אויסגעפינען נאך דער פארב פונ'ם פנים. וואס טוט דער איד? וואס מיינט איהר, ער קען זיך עפעס קיין עצה ניט געבען? אין דייטשלאנד און באהעמיען האט ער א בלאנדע פארב. דער איד דער קרימטשאק האט א טאטערישע פארב. אין אינדיען איז ער שווארץ, איז כינא איז ער געל, אין פאר־טוגאל און איטאליען איז ער בראון, אין קאווקאז האט ער קאווקאזער פנים, אין אראביען האט ער א פנים פון א שווארץ יאהר, און אין רוס־לאנד האט ער גאר קיין פנים ניט. בערנארד לאזאר זאגט, אז נאך דער פארב אליין קען מען די אידען צושרייבען אם וועניגסטען צו פינף פערשיעדענע ראסען.

עס איז איבערהויפט שווער צו זאגען, פון וואנען שטאמען די היינטיגע פעלקער וואס עקזיסטירען. א מאל, ווען זיי האבען געלעבט ווי קליינע שבטים, האבען זיי געקענט אבהיטען זייער בלוט און אי־בערציינגען זייער יחוס. ווי עס האבען זיך אבער אנגעפאנגען שרעקליכע מלחמות און גרויסע פעלקער בעוועגונגען, האבען זיך אלע פעלקער צומישט. ווי דער איד איז ניט געווען איזאלירט דורך זיין רעליגיאן, איז ער דאך צו לאנג געווען אין גלות און צופיעל געקומען אין בעריה־רונג מיט אנדערע פעלקער, מען זאל קענען גאראנטירען, אז יעדער פון אונז שטאמט מירך יעקב.

מען וועט אונז זאגען, אז די אלע אידען, וועלכע זעהען אויס פער־שיעדען און רעדען אויף פיעלע פערשיעדענע לשנות, וועלכע וואהנען אין פערשיעדענע לענדער און האבען פערשיעדענע אינטערעסען, אז די אלע אידען זיינען דאך איין נאציאן, ווייל זיי האבען איין גייסט, אן אלגעמיינע אידישע פסיחאלאגי, דאס פינטעלע איד, וואס יעדער פון אונז האט, פעראייניגט אונז אלע אין איין גרויסע אידיש נשמה... דיזע הייליגע נשמה מאכט אונז צו איין נאציאן.

דאס ליעדעלע וועגען פינטעלע איד און וועגען דער אידישער נשמה איז זעהר שעהן און זיס... עס איז אבער ניט מעהר ווי א

לירישׁ געפיהל. עס איז גאנץ נאַטירליך, אַז באַלד נאָכדעם ווי מען קריגט קלעפּ פון אַן איירישען שכּור אָדער אַ פּאָנישען קאַצאַפּ, זאָל דאָס פינגטעלע איד אָנהויבען ציהען ביים הארצען. עס איז נאַטירליך, אַז יונגע טרוימער, וועלכע פיהלען מיט זייערע אייגענע הערצער דעם וועהטאָג פון זייערע ברידער, זאָלען אָנהויבען צו שפּיעלען „על נהרות בבל" אויף דער אַלטער פעררָאָסטעטער לירע פון דוד בן ישי. ווען אָבער אַ מאַן, וואָס האָט ערשט דערשלונגען אַ קאַפּיטעל פון מאַטע־ריאַליסטיש־פילאָזאָפישען בוך, און האָט דערצו נאָך פערביסען מיט אַ גוטע פּאָרציע פון געגעל'ס חריפות, ווען אַזאַ מאַן געהט רוהיג און בעזאָנגען פערענטפערען אַ גרויסע מענשהייטס־פראגע מיט אַ נאַציאָ־נאַלע לירישע מעלאָדי, זעהט עס פּונקט אַזוי אויס, ווי דער אַלטער סאָלידער זיידע זאָל אויף זיך ארויפציהען דעם איניקעל'ס מאַיטקעס!... נאַציאָנאַליזמוס אין דעם געשיכטליכען לעבען פון אַ פאָלק איז פּונקט דיזעלבע זאַך ווי ליריזם אין דער פּאָעזי... לירישע פּאָעזי איז גוט פאַר יונגע פערליעבטע מענשען, פאַר סענטימענטאַלע סוביעקטען... אַזאַ בעיאָהרענטער מענש ווי דער איד איז פּאַסט ניט ביי אַ גרויסע פּראַק־טישע פראגע זינגען אַ לירישע ליעד, ער דאַרף אריבערגעהן צו דער העכערער פאָרמע פון געזעלשאַפטליכען לעבען, צו דער דראַמאַ, צו אַק־טיוויטעט, צו טהעטיגקייט... און ער הויבט עס טאַקע אָן צו טאָן...

לאָמיר זעהן וואָס מיינען זיי מיט דער גרויסער אידישער נשמה, וועלכע מאַכט אונז צו אַ נאַציאָן. די קאָלעקטיווע פּסיכאָלאָגי פון'ם אידישען פאָלק? אין וואָס ווערט זי אויסגעדריקט? האָט דער איד אַ נאַציאָנאַלע קולטור? וואו איז זי, די ספּעציאַל אידישע קולטור? מיי־נען זיי אפשר די אידישע ליטעראַטור? זי איז געווען 18 הונדערט יאָהר אויסשליסליך אַ רעליגיעזע ליטעראַטור און ניט מעהר. אמת, די רעליגיאָן איז געווען אַ גרויסער פּסיכאָלאָגישער פאַקטאָר, וועלכער האָט געווירקט אויף די אידען אין אַ געוויסער ריכטונג און האָט זיי געהאַלטען פיעלע יאָהרען צוזאַמען. איז דאָס דער זעלבער צעמענט, מיט וועלכען די נאַציאָנאַליסטען ווילען אונז צוזאַמענצעמענטירען אַלס אַ נאַציאָן אין צוואַנציגסטען יאָהר־הונדערט? וואָס ווילען טאָן די הונדערטע טויזענדער רעפאָרמירטע יהודים, וועלכע האָבען אין דעם מענטעלע פון דער אידישער רעליגיאָן אריינגעשטופּט אַ חזירשן איוואן? און וואָס ווילען טאָן די טויזענדער און טויזענדער סאָציאַליסטען,

וועלכע וואקסען ווי אויף הויוועז און מעהרען זיך און ווילען גאָט ניט וויסען פון רעליגיאָן? און וואָס וועלען מיר אלטע אפיקורסים נעבעך טאָן? פארוואָס זאָלען מיר אין אונזער אויפגעקלערטער וועלט אָבגע־שניטען ווערען פון אונזער אייגענע נאציאָן? איז דאָס ניט אַן עולה?

די פראקטיש־מאָראלישע פונקטען פון אידישען גלויבען צייכנען זיך ניט אָב בעזונדער פון דער קריסטליכער פראקטישער מאָראל. און די רעליגיאָן אליין האָט ניט געקענט שאפען א בעזאָנדערע אידישע פאָלקס־פסיכיק, אַן אָנגעצייכענטען פסיכישען טיפּ. דער איד איז ניט א פראָדוקט פון אינטערנאציאָנאלען לעבען. די בעזאָנדערע גוטע פסי־כישע און ניט גוטע פסיכאָ־פאטאָלאָגישע אייגענשאפטען וואָס דער איד האָט, זיינען ניט געבוירען געוואָרען ביי איהם, דורך זיין נאציאָנא־לען לעבען, פערקערט, זיי זיינען ערשינען ביי איהם, ווייל ער האָט ניט געקענט לעבען מיט א נאציאָנאלען לעבען. די וואָס נעהמען דעם אידענס היינטיגע גייסטיגע אייגענשאפטען און בויען פון איהר א נאציאָנאלע פסיכאָלאָגי, מישען צונויף אורזאכען פון ערשיינונגען מיט רעזולטאטען פון ערשיינונגען.

ערלויבט מיר ערקלערען, וואָס איך מיין דערמיט. לאָמיר, צום ביישפיעל, נעהמען דעם דייטש, להבדיל אלפי הבדלות! דער דייטש האָט ליעב צו טרינקען ביער. דאָס איז ביי איהם ניט נאָר א פיזיאָלאָ־גישע בעדירפניס, נאָר אויך א פסיכאָלאָגישע אייגענשאפט. קענען מיר זאָגען, אַז ווער עס טרינקט ביער איז א דייטש, און אַז די גאנצע ביער ברויעריי צוזאמענגענומען, דאָס איז די נאציאָנאלע פסיכאָלאָגי פונ׳ם דייטשענטום? ניין! מיר וועלען זאָגען: די דייטשען האָבען א קאָלעק־טיווע פאָלקס־פסיכאָלאָגי, ווייל זיי לעבען טויזענדער יאָהרען אין די טהאָלען פון רהיין און עלבא, אין די וועלדער פון טהורינגיע, אויף די בערג פון סאקסאָניע און די אלפען פון באווארינ. זיי האָבען א נייגונג צו מילעטאריזמוס, צו א שווערע מעטאפיזישע ארט פון דענקען, צו פראקטישע אונטערנעהמונגען, ראָמאנטישע פּאָעזי און ערנסטע מוזיק. זיי פיהרען זייער היסטאָרישען לעבען אזוי פיעל און אזוי פיעל יאָהרען, געפינען זיך ביי אזעלכע און אזעלכע עקאָנאָמישע און סאָציאלע אומ־שטענדען, און דאָס אלעס צוזאמען האָט געשאפען ביי זיי אויך א פסיכישע אָדער א פסיכאָ־פאטאָלאָגישע נייגונג צו זופען ביער. פון וואַ־נען און פון וואָס האָט געקענט געשאפען ווערען א ספעציעל אידישע

פסיכאָלאָגי? דער איד זיפצט, דער איד האָט ליעב א טרויעריגען וואָ־לאָך, ווי דער דייטש א גלאָז ביער, דער איד האָט מורא אז מען שלאָגט איהם — דאָס און אנדערע אזעלכע פריוואטנע און איינצעלנע ערשיי־נונגען, וועלכע זיינען פסיכישע רעזולטאטען פון דעם, וואָס ער האָט ניט קיין נאציאָנאלע פסיכאָלאָגי, פון דעם מאכט מען די קאָלעקטיווע נשמה פון דער אידישער נאציאָן! אין דער הינזיכט זיינען די ציוניסטען פראקטישער און לאָגישער. זיי ווייסען, אז א פאָלקס פסיכאָלאָגי קען אויסוואקסען נאָר אויף א רעאליִסטישען באָדען... זיי וועקען יעצט ביים אידען נאציאָנאלע געפיהלען און זאָגען צו, אז אין ציון וועט דאָס אידישע פאָלק אויסוואקסען אין א אידישע נאציאָן, מיט א אידישע פסיכיק, מיט א אידישער קולטור. די נאציאָנאליסטען אָבער, וואָס ווילען מאכען א ספעציעלע אידישע נאציאָן אָהן א ספעציעלען אידישען באָ־דען, דערמאָנען אונז דעם רוסישען פאָמפאדור, וועלכען דער גרויסער רוסישער סאטיריקער שצעדרין האָט געשילדערט. ער האָט ארויסגעגע־בען א בעפעהל, אז אין זיין מדינה זאָלען מענשען ניט טאָרען טרעטען אויף דער ערד, ניט זיצען אויף א שטוהל, ניט ליגען אויף א בעט, ניט צושפארען זיך צו א וואנט. וואָס דען מעגען זיי? זיי מעגען הענ־גען אין דער לופטען... א שעהנע נאציאָן האָט זיך געקענט ענטוויקלען פון די מענשען פון אזא מדינה!...

לאָמיר בעסער זעהן וואָס הערט זיך מיט אונזער פראגע: קענען די אידען א מאָל ווערען א נאציאָן אָדער ניט?

קענען די אידען ווערען א נאציאָן?

ווי ווידערשפרעכענד עס זאָלען ניט זיין די בעצייכנונגען פון די אומשטענדען, וואָס מאכען א נאציאָן, איין זאך איז געוויס, א נאציאָן מוז זיין און איז א שטארקע לאנג־דויערנדע אָרגאניזאציאָן. דער איד האָט ניט דיעזע פעהיגקייט, ער קען דיזאָרגאניזירען, אָבער ניט אָרגאני־זירען. זיין איינענע אלטע געשיכטע דערצעהלט אונז, אז נאָך אפילו דאָרט אין דערהיים איז ער געווען געגען אָרגאניזאציאָן און פאָלקס דיסציפלין... זיי האָבען געבונטעוועט געגען משה׳ן, געגען די נביאים, געגען זייערע קעניגע, געגען גאָט זאָגאר. איין מלוכה איז געווען ווענ־יג אויף אזא שטיקעל לאנד ווי זיי האָבען פערנומען, זיי האָבען געדארפט האָבען א קעניגרייך פאר יהודה און א בעזונדערע קעניגרייך פאר ישראל.

די שטרעבונגען און די העכערע אידעאַלען פון אידישען פאָלק זיינען שטענדיג געווען ניט נאַציאָנאַלע, נאָר אינטערנאַציאָנאַלע. זיי זיינען געגאַנגען איינגעהמען די פעלקער פון כנען, אום פאָפולער צו מאַכען צווישען אַלע פעלקער די גרויסקייט פון דעם איינציגען גאָט דעם בעשעפער.

די נביאים, די נאָבעלסטע פאָרשטעהער פון אידישען געדאַנק און אידישען סענטימענט, האָבען אויסגעשפּראָכען די גרעסטע אינטער־נאַציאָנאַלע פּרינציפּען פון גערעכטיגקייט. די מעהר דענקענדע תלמודיסטען האָבען געטאָן דאָס זעלבע. צום ביישפּיעל, איין תנא ער־קלערט, פאַר וואָס האָט גאָט געמאַכט, אַז די גאַנצע מענשהייט זאָל שטאַמען פון איין מענשען, אדם הראשון? ווייל ער האָט געוואָלט, אַז קיין פאָלק זאָל ניט בעריהמען זיך, אַז זיין פאָטער איז אַ גרעסערער מיוחס. אַלע פעלקער האָבען איין פאָטער.

קיין פאָלק אין דער וועלט האָט ניט געשפּיעלט און וועט ניט שפּיעלען אַזאַ גרויסע אינטערנאַציאָנאַלע ראָלע, ווי דאָס אידישע פאָלק. פערשיעדענע פעלקער האָבען געהאַט נאַציאָנאַלע געטער און נאַ־ציאָנאַלע רעליגיאָנען, איז געקומען דער איד און האָט זיי געגעבען איין אינטערנאַציאָנאַלען גאָט און איין אינטערנאַציאָנאַלען גלויבען, וועל־כער האָט צוזאַמענגעמישט און צוזאַמענגעפּלאָנטערט פיעלע פערשיע־דענע נאַציאָנאַליסטען. ווי פאַנאַטיש און אונווויסענד דער קריסט זאָל ניט זיין, ער וועט זיך יעצט שעהמען צו זאָגען, אַז גאָט איז נאָר זיין נאַציאָנאַלער גאָט... דער גאָט, וואָס דער איד האָט איהם געגעבען, איז אַן אינטערנאַציאָנאַלער, די מאָראַל וואָס דער איד האָט איהם געגעבען, איז אַן אינטערנאַציאָנאַלע...

פינסטערע און ביטערע היסטאָרישע אומשטענדען האָבען געמוזט פיהרען דעם אידען אַלץ ווייטער און ווייטער צום קאָסמאָפּאָליטיזם. אין זיין פּראַקטישען לעבען האָט ער זיך בעשעפטיגט מיט האַנדעל, וואָס האָט אַן אינטערנאַציאָנאַלען כאַראַקטער, מיט מוזיק, וועלכע איז די שפּראַך פון אַלע פעלקער, מיט הומאַניטאַרע סאָציאַלע וויסענשאַפ־טען, וועלכע בעהאַנדלען קיינע נאַציאָנאַלע, נאָר שטענדיג אינטערנאַ־ציאָנאַלע פּראָבלעמען און די אינטערעסען פון דער גאַנצער מענש־הייט...

דער איד האָט זיך שטענדיג זעהר לייכט און זעהר גיך אריינ־

געפּאַסט אין דער ציוויליזיאַציאָן פון דעם פּאָלק, וואו ער האָט געלעבט, און האָט איבערגענומען די שפּראַך פון דער נאַציאָן, מיט וועלכער ער האָט געוואָהנט צוזאַמען. נאָך דעם פּעריאָד פון די נביאים האָט דער איד ניט געהאַט קיין נאַציאָנאַלע שפּראַך. זיעבציג יאָהר גלות אין בבל זיינען געווען גענוג, ער זאָל אָנפאַנגען רעדען ביבליש, אראַמיש. איז ער געקומען אין בעריהרונג מיט די גריכען אין אלעקסאַנדריען, איז זיין קולטור־שפּראַך געוואָרען גריכיש, אין רוים איז זיין שפּראַך געוואָרען לעטייניש. צווישען די אראַבען איז זיין שפּראַך געוואָרען אראַביש, צווישען שפּאַניער — שפּאַניש. די גרעסטע גאונים האָבען געשריבען אין דיזע שפּראַכען. אין דייטשלאַנד איז דעם אידענס מוטער־שפּראַך געוואָרען דייטש, און פון דעם סאַקסאַנישען דייטש איז געבאָרען געוואָרען די אידישע שפּראַך. דאָס אַלעס האָט פּאַסירט ביי אונ־גינסטיגע אומשטענדען און אין דער צייט, ווען די רעליגיאָן האָט גע־האַט אַזאַ הערשענדע מאַכט איבערן געדאַנק און גייסט פונ׳ם אידען. שטעלט איך פאָר, וויפיעל נאַציאָנאַליזמוס עס וועט בלייבען ביים אי־דען, ווען ער וועט בעפרייט ווערען פון דעם וואָס האָט איהם געשמידעט צו דער געשטאָרבענער פערגאַנגענהייט און האָט איהם אָבגעשטויסען פון אַלעם, וואָס לעבט אין דער געגענוואַרט!...

מען זאָגט, עס עקזיסטירט אַן ערנסטע מיינונג, אַז דער אידישער זשאַרגאָן, אויף וועלכען עס רעדט די גרעסטע טהייל פון אידישען פּאָלק, אַז דער זשאַרגאָן וועט זיין, אָדער איז שוין זאָגאַר די שפּראַך, וועלכע האָט געשאַפען אַ ספּעציעל אידישע נאַציאָנאַלע קולטור, — דער זשאַרגאָן וועט פעראייניגען די אידען אין אַ גרויסע נאַציאָן. אייגענט־ליך, איך אַלס אַ זשאַרגאָן שרייבער האָב זיך געדאַרפט אליין געבען אַ קניפּ אין באַק און זאָגען: „יישר כחכם, ר׳ יענקיל! ענדליך דאָך דער־לעבט, האַ?" איך וויל זיך אָבער ניט איינרעדען קיין פויגעלעך אין בוזעם. געוויס, כל זמן מיליאָנען אידען רעדען און פערשטעהען נור אידיש, איז צו רעדען צו זיי און שרייבען פאַר זיי אין אידיש געראָדע אַזוי עהרענווירדיג און אַזוי ניצליך ווי צו שרייבען אין ענגליש אָדער פראַנצויזיש. דער זשאַרגאָן איז אַ מיטעל דורך וועלכען מיר קענען דעם הינטען־געבליבענעם אידען אריינפיהרען אין דעם גרויסען אינ־טערנאַציאָנאַלען שאַצקאַמער פון דער וועלט־קולטור. דער זשאַרגאָן האָט ניט געשאַפט און וועט ניט שאַפען ספּעציעל אידישע פאָרמען פון לי־

טעראַטור. די ביבעל, זאָגאַר דער תלמוד, איז אַ אידישע ליטעראַטור. דער זשאַרגאָן אָבער נעהמט פאָרמען פון דער וועלט־ליטעראַטור. פּרץ און מענדעל אבראַמאָוויץ שרייבען וועגען אידען אין זשאַרגאָן, גראַדע ווי נאומאָוו, טשיריקאָוו, יושקעוויטש, היינע און בערנע טוען דאָס אין אַנדערע שפּראַכען. די אידישע דראַמאַ, ווען זי האָט געוואָלט זיין אַ נאַציאָנאַלע, איז זי געווען אַ קאַריקאַטורע. און זי איז אַ דראַמאַ, מעהר אָדער וועניגער, ווען זי נעהמט די דראַמאַטישע פאָרמען פון דער ליטעראַטור פון די אומות העולם.

איך פערשטעהע איבערהויפּט ניט, ווי אַזוי דאָס אידישע פאָלק וועט ווערען אַ נאַציאָן נור דורך אַ שפּראַך, און דורך אַזאַ שפּראַך? דורכ'ן זשאַרגאָן! נו, און וואָס וועלען טאָן די אידען, וואָס זייער מוטערשפּראַך איז דייטש, ענגליש, פראַנצויזיש, טערקיש, א. ז. וו.? און וואָס וועט איהר טאָן מיט די העברעאיסטען, וועלכע זאָגען, אַז די געזעצליכע אידישע נאַציאָנאַלע שפּראַך איז לשון קודש? זיי אַלע, הייסט עס, וועלען ניט בעלאַנגען צו אונזער פאָלק. און וואָס וועלען טאָן די רוסישע אינטעליגענטען, וואָס פערשטעהן נור רוסיש? און וואָס וועלען טאָן מיליאָנען רוססישע אידען, וואָס וועלען זעהר גיך ווערען רוסישע בירגער און וועלען לערנען זייערע קינדער נאָר אין דער רוסישער שפּראַך? איהר וועט גרינדען פאַר זיי גימנאַזיעס און אוניווערזיטעטען, וואו דאָס לערנען וועט געהן אין אידיש. לאָז זיין עס איז מעגליך דאָס אַלעס אויסצופיהרען און עס איז כדאי. מיינט איהר ניט, אַז די אידען וועלען אליין ניט וועלען זיין גראַדואירט פון זשאַרגאָנישע אוניווערזיטעטען? מיינט איהר, אַז די אידישע קינדער וועלען וואַרטען אויף אייערע זשאַרגאָנישע קורריקולומס? די קינדער, די נייע יונגע דורות וואַרטען ניט, זיי אינטערעסירען זיך זעהר וועניג מיט די רעזולטאַטען פון דער היינטיגער דעבאַטע. הונדערט טויזענד קינדער אין אַמעריקאַ אליין זיינען שוין אויף אייביג פערלאָרען פאַר דער אידישער שפּראַך און פאַר'ן אידישען פאָלק. די עלטערע דורות זאָגאַר אַמעריקאַניזירען זיך, בייטען זייער געשטאַלט און זייערע נעמען: זיי ראַזירען זיך ווי יענקים, קליידען זיך ווי גוים, קייען טשו־טאַבעקאָ און טיטולירען זיך מיט די נעמען דזשעפערסאָן, וואַשינגטאָן, מאַק־לאַוואַי, מאַקפאַרראַן, א. ז. וו., אין ניו היייווען האָב איך אַ גוטען פריינד, וועלכען

מען האָט גערופען קאָדנעווסקי. ווען ער, אַלס גרינער נאָך, האָט גע־קויפט אַ הויז, האָט דער גוי ניט געקענט אויסלעגען זיין נאָמען און האָט איהם געראַטהען רופען זיך קאָהן. איז ער, אַ ישראל, אַ פּשוט׳ער ישראל געוואָרען קאָהן... זיינע זיהן האָבען ניט געוואָלט נעהמען אַ פרעמדען נאָמען און האָבען זיך פון קאָדנעווסקי געמאַכט קאָדען. איצט איז דער טאַטע קאָהן און די קינדער קאָדענס. פרעגען דאָך די גוים: ווי קומט עס? איז דער תירוץ, זיי זיינען פון אַן אַנדער טאַטען — איינינע קינדער זיינען געוואָרען שטיעפקינדער. דאָס אידישע פאָלק האָט שוין הונדערטע טויזענדע שטיעפקינדער, און איהר ווערט זיי ניט קענען אומקעהרען צוריק צוליעב דעם זשאַרגאָן. ווי ווייט מיר אַלע זאָלען ניט זיין פון רעליגיאָן, מען זאָל אונז בעפעהלען צו ווערען אויס אידען, וועלען מיר אַלע געהן אין גלות ניט ערניעדריגען זיך, ניט ווייל די געפיהלען פון הייליגען גלויבען, אָדער די געפיהלען פון נאַציאָנאַ־ליזמוס וועלען אונז צווינגען דאָס צו טאָן, נאָר דערפאַר, ווייל דאָס געפיהל פון אַ מ ע נ ש וועט פּראָטעסטירען אין אונז. ווען אָבער מען וועט אונז וועלען צווינגען צו ווערען אַ אידישע נאַציאָן אָהן אַ לאַנד און אָהן מאַטעריאַליסטישען געווינס, נאָר צוליעב אידישען זשאַר־גאָן — וועלען די אידען אליין נאָר לאַכען דערפון. דער איד האָט יעצט ניט קיין נאַציאָנאַלע שפּראַך און קען ניט האָבען. אַ פראַנצויז קען בייטען זיין רעליגיאָן ווי ער וויל, ער בלייבט פראַנצויז. ווען אַ איד שמד׳ט זיך אָבער און מען פרעגט איהם, איז ער אַ איד, זאָגט ער: ניין! וואָהין־זשע איז אהינגעקומען זיין נאַציאָנאַליטעט?

דער איד איז צופיעל אריינגעמישט אין דער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט, ער האָט אויפגענומען צו פיעל לשונות, ער איז געוואָרען דורך זיין היסטאָרישען לעבען צו פיעל קאָסמאָפּאָליטיש, ער האָט געקראָגען צו פיעל סימפּאַטי צו העכערע אוניווערסאַלע אידעען, עס זאָל יעצט מעגליך זיין צו מאַכען פון איהם אַ נאַציאָנאַליסט. דער מאַסען־איד געהט בלינדערהייט וואָהין די סיסטעם פון דעם אַלגעמיינעם סאָציאַלען לעבען פיהרט איהם, און דער דענקענדער איד איז שוין לאַנג אריבער־געוואַקסען איבער די איינגע, קליינליכע נאַציאָנאַלע דברים בטלים. דער איד דענקט צו טיעף און ברייט, ער זאָל זיך קענען בעגנינגען מיט שמאָלע, פלאַטשיגע אידעען פון נאַציאָנאַליזמוס. מיין געעהרטער אָפּאָ־נענט איז גאָר קיין איד ניט, ווען ער רעדט פון אידישען נאַציאָנאַליז־

מוס. ער איז א פאָלקאָמענער איד, ווען ער רעדט וועגען גרויסע אינ־טערנאציאָנאַלע פּראָבלעמען און אוניווערסאלע וועלט־אַנשויאונגען!

נאָר, לאָמיר אויף א מינוט צוגעבען, אז מען קען מיט קינסטלע־רישע מיטלען מאכען פון דעם אידישען פאָלק א שפּאָגעל נייע, אָרי־גינעלע נאציאָן. דארף מען עס טאָן? איז דער פּראקטישער שכל הישר דאפיר? איז דער העכערער געדאנק פון געזעלשאפטליכען לעבען, וואָס ביי אונז האָט זיך אויסגעארבייט, ניט דאגעגען? ד א ר ף ד אָ ס א י ד י ש ע פ אָ ל ק ו ו ע ר ע ן א נ א צ י אָ ן?

איך ערלויב מיר צו דענקען, אז אין אונזער צייט אָנהויבען פּלאנ־צען נייע נאציאָנאַלע טענדענצען און געפיהלען, הייסט רעגרעסירען און ניט פּראָגרעסירען. עס וואָלט אויסגעזעהן זעהר קאָמיש, ווען מיר וואָלטען זיך פאָרגעשטעלט דארווינען מיט זיין ענטוויקלונגס־טהעאָרי אלס א נאציאָנאליסט, אָדער סאָקראַט, ספּינאָזא, קארל מארקס אלס נאציאָנאליסטען. פאר וואָס? ווייל יעדער פון זיי איז געווען א גרויסער דענקענדער מענש. אונזער אידעאַל פון דעם צוקינפטיגען מענש, מעג ער זיין טערק אָדער רוסע, איד אָדער דייטש — איז א גרויסער דענ־קענדער מענש. אלס וואָס איז גרויס, נאָבעל און ערהאבען טראָגט ניט א נאציאָנאלען, נאָר אַן אינטערנאציאָנאלען כאראקטער. די אידעע פון רעליגיאָן ביי די ציוויליזירטע פעלקער איז אינטערנאציאָנאליסטיש. עס איז ניטאָ שוין יעצט קיין נאציאָנאלע גערעכטיגקייט און נאציאָ־נאלע ווארהייט, עס איז נאָר דאָ א מענשליכע גערעכטיגקייט און ווא־הייט. עס איז ניטאָ קיין נאציאָנאלע ציוויליזאציאָן — די ציוויליזא־ציאָן איז אינטערנאציאָנאַל. די וויסענשאפט, די גרויסע ערציהערין פון דער מענשהייט, איז אינטערנאציאָנאל. די גרעסטע ווערקע פון לי־טעראטור זיינען אינטערנאציאָנאל. זשעניאליטעט קען ניט איינגע־שפּארט ווערען אין איינגע ראמען פון נאציאָנאליטעט. די קלאסיקער פון דער וועלט זיינען אינטערנאציאָנאלע שרייבער: דאנטע, ראבלע, סערוואנטעס, שעקספּיר, מילטאָן און געטהע זיינען ניט נאציאָנאל. אין וועלכע קליידער זיי האָבען ניט געקליידעט זייערע העלדען, — די אידעען און טענדענץ פון זייער שרייבען איז געווען אינטערנאציאָנא־ליסטיש. האמלעט און דאָן קיכאָט, און פאנטאגרועל און דער געפאלע־נער מענש אין פאוסט, זיינען מענשען, ניט נאציאָנאלע סוביעקטען.

אין אכטצעהנטען יאָהר־הונדערט האָט געהערשט אין ליטעראטור,

אין דער פילאָזאָפי און אין סאָציאַלען לעבען דער פרייער קאָסמאָפּאָ־ליטישער געדאַנק, איז דאָס געווען א יאָהרהונדערט פון גרויסען פּראָג־רעס און עמאַנסיפּאַציאָן. אין נײַנצעהנטער יאָהרהונדערט האָט זיך ער־וועקט דער געדאַנק פון נאַציאָנאַליזמוס, און דאָס האָט געפיהרט די מענשהייט צו רעגרעס און ערניעדריגונג. א נאַציאָנאַלער געדאַנק איז שטענדיג א רעאַקציאָנערער געדאַנק.

ווען די אידען זיינען געווען גערעכענט אַלס א נאַציאָן דורך זייער רעליגיאָן, האָט מען זיי ערניעדריגט, פעראַכטעט, געשלאָגען, געפּיי־ניגט — זייער איינציגער פּראָטעסט, זייער איינציגע טרויסט איז גע־ווען אין דער זעלבער מעטאַפיזישער אידעע, מיט וועלכע די היינטיגע נאַציאָליסטען ווענדען זיך צו אונז, — זייער נחמה איז געווען אין א מעטאַפיזישען, אבסטראַקטען געדאַנק פון נאַציאָנאַליזמוס. דער איד איז געבראַכט געוואָרען ביז אַזאַ מדרגה, אַז מען האָט געזאָגט וועגען איהם, אַז זיין איינציגע נאַציאָנאַלע איינענשאַפט בעשטעהט אין דעם, וואָס ער האָט ניט געפיהלען פון ריטערליכע עהרע. דערפאַר דולדעט ער און שווייגט, ווען ער ווערט ענטעהרט. היינע און בערנע זיינען גע־ווען די ערשטע אידען, וועלכע האָבען מיט קוראַזש און העלדענמוטה געצווינגען דעם ריטערליכען שווערט און האָבען בעשיצט אין דעם אידען די עהרע פון דעם מענשען! מיר האָבען פּיעלע בעווייזע, און דער גלענ־צענדסטער פון זיי אַלע איז די טהעטיגקייט פונ'ם אידישען „בונד" אין רוסלאַנד, אַז דער איד פערליערט זיין נאַציאָנאַלע אונריטערליכ־קייט און הויבט אָן צו ווערען מענש, וואָס פאָדערט מענשען־אַכטונג און מענשען־רעכטע. דאָס וואָס רופט אַרויס דעם אידען צום פּראָטעסט און קאַמפּף איז ניט נאַציאָנאַלע געפיהלען, דאָס זיינען די געפיהלען פון א מענש! דער וואָס וויל מאַכען פון א מענש א נאַציאָנאַליסט, וויל שלעפּען דעם מענשען צוריק. ווען מען זאָל מיר הייסען ווערען אויס איד און אַסימילירען זיך מיט'ן דייטש אָדער פראַנצויז, וועל איך בעסער שטאַרבען! קיינער און קיינעם דאַרף מען ניט אַסימילירען צוליעב ווענען אָדער צוליעב וואָס־עס־איז. דער פראַנצויז וועט ווערען ווענ־גער פראַנצויז, וואָס מעהר מענש ער וועט ווערען. דער דייטש וועט ווערען וועניגער דייטש, וואָס מעהר מענש ער וועט ווערען. און דאָס וועט געשעהען אַליין פון זיך מיט יעדען פאָלק אונטער דעם איינפלוס פון גרויסע אינטערנאַציאָנאַלע אידעען און אינטערנאַציאָנאַלען סאָציאַ־

לען לעבען ! דייטשלאַנד קען יעצט לייכט שלאָגען דעם פראַנצויז, אָבער די מענשען וואָס האָבען אינטערנאַציאָנאַלע פּרינציפּען וועלען דאָס ניט דערלאָזען ! דער פראַנצויז קען שלאָגען שווייצערלאַנד, אינטערנאַציאָנאַלע רעכטע וועלען דאָס ניט דערלאָזען. דער מענש געהט ! אזוי ווי טייכען, מוזען זיך אַלע פעלקער אריינגיסען און פעראייניגען אין דעם גרויסען אָקעאַן, וואָס רופט זיך מענשהייט. דער אידישער בורזשוא און דער אידישער ארבייטער זיינען אינטערנאַציאָנאַלע פּראָדוקטען. איהר מעגט צו זיי רעדען אויף זשאַרגאָן אָדער אויף טערקיש, זיי מוזען געהן מיט'ן וועג, מיט וועלכען די אַלגעמיינע סיסטעם פון סאָציאַלען לעבען פיהרט זיי. דער אַלגעמיינער אינטערעס פון אַלע מענשען, דער אינטער־נאַציאָנאַליזמוס, ראָטעט אויס די נאַציאָנאַלע עגאָאיסטישע און קליינ־ליכע אינטערעסען, און ווער עס מיינט, עס איז מעגליך צו פערפאָלגען אינטערנאַציאָנאַלע אינטערעסען און אין דערזעלבער צייט בלייבען א נאַציאָנאַליסט, ווידערשפּרעכט זיך אליין. אַן אינטערנאַציאָנאַלער נאַ־ציאָנאַליסט קלינגט אזוי, גראַדע ווי מען זאָל זאָגען, פּאַרעווער מילכיגער בלינטשיק, אָדער א מילכיגער ראָסעל־פלייש. מען קען ניט אין איין צייט זיין פּאַרעווע און פליישיג... נאַציאָנאַליזמוס איז א טויט־שונא פון אינטערנאַציאָנאַליזמוס.

מען קען יעצט ניט מאַכען פון מענשען א נאַציאָן. די צייט פון בילדען נאַציאָנען איז פּאַראיבער אויף אייביג. נאָר בלעטער וואָס וואַק־סען אויף איין בוים זיינען א נאַציאָן, זיי זיינען אַלע גליך, זיי האָבען איין אָבשטאַמונג, זיי רעדען איין שפּראַך, ווען דער ווינד וועהט אי־בער זיי, זיי נעהמען זיך פון איין קוואַל און לעבען אויף איין טעריטאָרי. די בלעטער זיינען א נאַציאָן, ווייל זיי האָבען ניט קיין סאָציאַלען לע־בען. זיי טוען ניט, זיי פּראָדוצירען ניט, זיי דענקען ניט, זיי פיהלען ניט. זיי האָבען ניט קיין קלאַסען און קיין קאָסטען. פון לעבעדיגע מענשען מאַכען אזא עהנליכע און איינזאַרטיגע מאַסע איז אונמעגליך. דאָס סאָציאַלע לעבען האַרמאָנירט יעצט ניט מיט'ן וואָרט נאַציאָן. און פון אַלע פעלקער דער וועלט זיינען יעצט געוואָרען נור צוויי נאַ־ציאָנען, וועלכע וועלען אין דער צוקונפט ווערען נור איין נאַציאָן !

יא, נור צוויי נאַציאָנען האָבען מיר יעצט: דאָס איז מענש און אונמענש, אונטערדריקער און אונטערדריקטער, דער וואָס פּראָדוצירט און דער אומזיסטיגער פרעסער. דער קאַמפּף וואָס געהט יעצט אָן

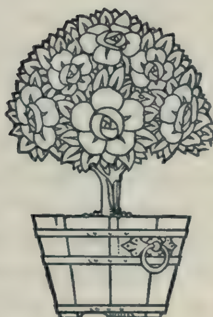
צווישען דיעזע צוויי נאציאָנען, וועט פריהער אָדער שפּעטער, ברעננען דערצו, אַז עס וועט נור בלייבען איין נאציאָן, איין פאָלק, איין קעניג־רייך, איין קולטור, איין ציוויליזאציאָן, איין גרויסע פעראייניגונג, וועלכע וועט זיך רופען מיט'ן גרויסען הייליגען נאָמען: מענשהייט!

פון דעם קריסטליכען הייליגען דענים, דעם פּאטראָן פון פּאריז, דערצעהלט מען אזא לעגענדע: ווען ער איז געקומען צו די אונגלויביגע פון פּאריז פּרעדיגען דאָס נייע גלויבען, האָט מען איהם געהייסען שוויי־גען, ער האָט ניט געפאָלגט. האָט מען איהם געמארטערט און געפּלאגט, ער האָט ניט געשוויגען, האָט מען איהם געהייסען אויפהייננגען — ער האָט גערעדט הענגענדיג אויף דער תליה. מען האָט דערזעהן, עס איז שלעכט, האָט מען איהם געהייסען אָבשניידען דעם קאָפּ. סען־דענים האָט גענומען זיין אָבגעשניטענעם קאָפּ, איז געגאנגען מיט איהם פינף מייל פון פּאריז, וואו מען האָט איהם מקבר געווען. א קאטוילי־שער קארדינאל, וועלכער האָט דערצעהלט דיעזע געשיכטע צו א מאר־קיזע, האָט איהר געפרעגט: מיינט איהר ניט, מאדאם, אַז דעם היי־ליגען דענים איז געווען זעהר שווער צו געהן אזא מהלך מיט'ן קאָפּ אין דער האנד? — ניין, האָט געענטפערט די מארקיזע, איהם זיינען נור שווער געווען די ערשטע עטליכע טריט, נאָכדעם ווי ער האָט נור גע־מאכט די ערשטע טריט, איז ער שוין געגאנגען און געגאנגען...

עס גיבען מענשען, וועלכע מיינען, מען דארף דעם אידען אָב־שניידען זיין קלוגען, פּראקטישען, דענקענדען קאָפּ, דעם קאָפּ, וועלכער האָט יאָהר־הונדערטע גערענקט און געפרעדיגט אינטערנאציאָנאלע אי־דעען, און דאן, ווען ער וועט בלייבען נור מיט די לירשע און ראָמאנ־טישע געפיהלען פון זיין הארצען, וועט ער געהן ווייט, ווייט, מיט'ן קאָפּ אונטערן האנד... יא! אויב ער וועט מאכען די ערשטע עטליכע טריט, וועט איהם זיין זעהר גרינג צו דערגעהן אָהן א קאָפּ וואָהין איהר ווילט איהם פיהרען... איהר ווייסט דאָך אָבער, אַז קיין נסים טרע־פען זיך ניט און מיט'ן קאָפּ אין האנד שפּאציערט מען ניט... לאָזט איבער דעם אידען זיין אלטען קאָפּ אויף די פּלייצעס! ער האָט צו לאנג געלעבט נור מיט א קאָפּ־לעבען. מאכט ניט דעם אידען מיט א קאָפּ ניעדריגער אום ער זאָל ווערען א „נאציאָן" גלייך מיט אלע נאציאָנען. לאָזט איבער דעם קאָפּ וועלכער האָט יאָהר־הונדערטע געפרעדיגט די־רעקט און אינדירעקט, געגען אלעס, וואָס איז געווען ביי די פעלקער

נען די געוואָהנהייט צו דענקען, רעכנען, אנאַליזירען און שטרעבען צו א קאָסמאָפאָליטישען אינטערנאַציאָנאַלען אַלמענשליכען לעבען.

אנמערקונג. — דאָס איז וואָרט אין וואָרט דער פאָרטראָג, וועלכען יעקב גאָרדין האָט געהאַלטען דעם 1טען יולי, 1905, אין טהאַליא טהעאַטער אין זיין דעבאַטע מיט דר. ה. זשיטלאָווסקי.

הענרי וואַדסוואָרטה לאָנגפעלאָו.

1.

הענרי וואדסווארטה לאָנגעפלאָו, איז איינער פון די בעריהםמטעס־טע, פאָפולערסטע און בעליעבטעסטע פּאָעטען פון אמעריקא. עס גיבט אין דער וועלט קיין געבילדעטער מענש, וועלכער האָט אם ווענינגסטענס ניט געהערט דעם נאָמען פון דיעזען פּאָעט. זיינע בעסטע פּאָעמען זיינען איבערזעצט אויף אַלע שפּראַכען פון דער וועלט. אין דער דייטשער און אין דער רוסישער שפּראַך זיינען זיינע פּאָעמען איבערגעטראָגען געוואָרען דורך די גרעסטע פּאָעטען פון דיעזע לענדער. אין אמעריקא איז ער פערגעטערט. ער איז דער מוסטער פון פּאָעזי אין די אמעריקאַנישע שולען און איז אנערקענט אַלס דער איינציגער „אקאדעמישער" דיכטער אין אַלע ליטעראַרישע קרייזען פון אמעריקא.

מיר וועלען שפּעטער ערקלערען וואָס האָט איהם געמאכט צום בעליעבטעסטען אמעריקאַנישען פּאָעט. דאָ ווילען מיר נאָך בעמערקען, אז לאָנגפעלאָו קען אין קיין פאל ניט בעטראכט ווערען אַלס דער גרעסטער אמעריקאַנישער פּאָעט. אין אָריגינאַליטעט און אין קראַפט האָבען איהם פיעלע אמעריקאַנער פּאָעטען איבערטראָפען. אין דער צייט, ווען די סאָציאַלע וועלט אַנשויאונגען פון לאָנגעפלאָו איז בערעקט מיט א „ראָמאַנטישען נעבעל פון א לירישען מיסטיציזם", זיינען דאָ אין אמעריקא פּאָעטען, וועלכע האָבען געהאט א בעשטימטע און פריי אויסגעשפּראָכענע שטעלונג צו דער געזעלשאַפט און צו דעם „איינצעלנעם"... אין דעם פּרט שטעלען מיר זאָגאר דעם ווענינ בעקאַנטען קעין אָ'דאָננעל (KANE O'DONNEL) פיעל העכער פון לאָנגפעלאָו... און, אויב אונזער ראַטה האָט א בעדייטונג, וואָל־טען מיר אונזערע טאלענטפאָלע אידישע פּאָעטען בעסער געראַטהען

איבערצוזעצען פאַר די אידישע לעזער אַ׳דאַנעל׳ס פּאָעמען: „דעם גע־זאַנג פון אייזען" און „דעם געזאַנג פון שקלאַפען".

אַן אמת׳ער גרויסער און אין דער זעלבער צייט אָריגינעלער און עכט אמעריקאַנישער פּאָעט איז געווען עדגאַר עללען פּאָ. דיעזער אונגליקליכער, פערקריפּעלטער דיכטער מעג גערעכענט ווערען אַלס דער פּראָמעטעאוס פון דער אמעריקאַנער פּאָעזי. אַ געשמידטער צו דער באַרג פון פּאַראַורטהיילע, מיט אַ אינגערע וועלט, צופּיקטע פון שוואַר־צע ראָבען, האָט ער דאָך ביז דער לעצטער מינוט ניט געשיידעט זיך פון דעם געטליכען פייער, וואָס ער האָט גערויבט פון די הימלען ... ער איז געווען אַ פּאָעט מיט אַ שאַפענדען גייסט, מיט אַ ליידענשאַפט־ליכען פייער און מיט אַ אָריגינעלער קראַפט! ער איז געווען אַ שרעק־ליכער געגנער און אַ פיינד פון לאָנגפעלאָו. ער האָט לאָנגפעלאָ׳ן בעשול־דיגט אין פּלאַגיאַט, האָט בעוויזען, אַז ער גנב׳עט ביי די אַלטע פּאָע־טען... זיין האַס צו לאָנגעפעלאָו׳ן איז ניט געווען אַ קרענקליכעס געפיהל, וואָס אַן אונגליקליכער האָט געגען דעם, וואָס האָט גליק און ערפאָלג, (ניט פיעלע פּאָעטען האָבען געהאַט אַזאַ גליקליכען, רוהיגען ערפאָלג־רייכען לעבען, ווי לאָנגפעלאָו), — ניין! דיעזער ווירקליך גרויסער פּאָעט האָט ניט געקענט ניט פערשטעהן, אַז דער אונגעוועהנליכער ערפאָלג פון לאָנגפעלאָו ליגט ניט אין זיין גרויסקייט, נאָר אין זיין זיסקייט ...

אַ גרויסער, מעכטיגער און אין דערזעלבער צייט אָריגינעלער אמע־ריקאַנישער פּאָעט איז געווען וואָלטער וויהטמאַן. אין זיינע פּאָעזיען זעהט איהר די בלויע הימלען, וואָס ליגען איבער אמעריקאַ. איהר הערט דאָס רוישען פון דעם אַטלאַנטישען און דעם שטילען אָקעאַן ... איהר הערט דאָס ברויזען פון דעם „ניאַגראַ פּאָל", איהר זעהט די סטעפּען און די פּרערי פון׳ם וויטען וועסט, איהר הערט דאָס ליעד פון מי־סיסיפּי ... און איבער אַלעם הערט איהר די מעכטיגע שטימע פון אַ מענשען, און אַ דיכטער מיט אַ בעשטימטער אינדיווידואַליטעט ... לאָנגעפעלאָו איז ניט אָריגינעל, ווען ער בעלייכטעט און אילוסטרירט ערשיינונגען ... ער האָט ניט קיין איינציגען אייגענעם געדאַנק, קיין זעלבסשטענדיגע מיינונג, קיין אונאַבהייגיגע וועלט־אַנשויאונג. ער הזר׳ט איבר וואָס אייראָפּאַ זאָגט, אימיטירט אַנדערע דיכטער און זינגט זיסע ליעדער אויף אַלטע מאָטיווען. דאָס וואָס ער שילדערט און מאָהלט האָט אין זיך ווייניג פון דער אמעריקאַנישער נאַטור און פון דעם

אַמעריקאַנעם לעבען... אויב איהר זעהט ביי איהם אַמאָל יאַ אַ שטיקעלע אַמעריקאַנער הימעל, איז דאָס געוויס פון צווישען די אָב־געשניטענע און סימעטרישע געפּלאַנצטע ביימער פון אַ גוט קולטי־ווירטען פּאַרק... לעבען פּאַרק איז געוויס דאָ אַ קאַפּעדראַלע קירכע מיט דונקעלע מיסטישע פענסטער, דורך וועלכע איהר קענט אַריינ־קוקען און גאָר נישט ניט זעהן... פון דער קירכע גיסען זיך טרויעריגע זיסע טענער פון דעם אָרגעל... ווייט הערט זיך אַ שפּאַנישע סערע־נאַדע מיט די בעגלייטונג פון אַ מאַנדאָלינע און נאָך ווייטער שפּיעלט אַן איטאַליענער אויף אַ שאַרמאַנקע אַ זיסע אַריע פון אַן אַלטע „פער־פאָהרענע" איטאַליענישע אָפּערע... און לאָנגעפעלאָו אַליין זיצט אין אַ דייטשען מאַנטעל, אין אַ פראַנצויזישען הוט מיט פּאַריזער האַנד־שוהן, אין הויזען פון אַ „שפּאַנישען סטודענט" און לעזט דעם איטאַליע־נישען טעקסט פון דאַנטע'ס „געטליכע קאָמעדיע"...

2.

הענרי וואַדסוואָרטה לאָנגעפעלאָו איז געבאָרען געוואָרען אין 1807־טען יאָהר אין דער שטאָדט פּאָרטלאַנד, שטאַט מעין. זיין פּאָטער איז געוועזן אַ פערמעגליכער מענש, אַן אַדוואָקאַט און אַ קאָנגרעסמאַן און ער האָט געוואָלט פון זיין זוהן אויך מאַכען אַן אַדוואָקאַט און אַ פּאָליטיקער. דער יונגער לאָנגעפעלאָו האָט אָבער געהאַט אַנדערע ניי־גונגען... עס איז קיין צווייפעל ניט, אַז די רייכע נאַטור, וועלכע האָט אומגעבען דעם צוקונפטיגען פּאָעט, האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אויף זיין עמפּפינדליכע זעעלע... די שטאָדט פּאָרטלאַנד, וואו לאָנגפעלאָו האָט פערבראַכט זיין יוגענד, ליגט אויף אַ הויכען האַלב־אינזעל... די וואַסערען, וועלכע רינגלען אַרום די שטאָט, די אַלטע וועלדער, וועלכע ליגען ניט ווייט, — די שטילע פערדרעמעלטע גאַסען פון שטאָט, וועלכע זיינען בעשטאַנען מיט אַלע ביימער און וועלכע גיעבען פּאָרטלאַנד דעם נאָמען „וואַלד־שטאָט", — דאָס אַלעס האָט געוויס גערעדט צו דער פאַנטאַזי פון דעם יונגען לאָנגפעלאָו און האָט ענטוויקעלט זיינע לירישע געפיהלע.

ער האָט געהאַט גוטע פעהיגקייטען צום לערנען און א גרויסע נייגונג צו ליטעראַטור און פרעמדע שפּראַכען. פון זיינע בריעף צו זיין פאָטער, ווען ער איז נאָך געווען א גאַנץ יונגער „קאַלעדזש באָי", זעהט מען, אַז ליטעראַטור און פּאָעזי אינטערעסירען איהם מעהר, ווי די פּראַקטיקע פון אַן אַדוואָקאַט. ער בעט דעם פאָטער לאָזען איהם שטו־דירען שפּראַכען... ער האָט געענדיגט „קאַלעדזש" ווען ער איז גע־ווען קוים 18 יאָהר אַלט... א יונגער מאַן פון 21 יאָהר איז ער שוין געווען א „דאָקטאָר פון לאָא..." שפּעטער איז ער געקרוינט געוואָרען מיט דאָקטאָרישע דיפּלאָמען פון פיעלע אייראָפּעאישע אוניווערזיטע־טען און ערוועהלט אַלס עהרען־מיטגליעד פון פיעלע אַקאַדעמיען... אין 1873טען יאָהר איז ער זאָגאַר ערוועהלט געוואָרען אַלס א מיטגליעד פון דער רוסישער אַקאַדעמיע דער וויסענשאַפט.

ווי ער האָט נאָר געענדיגט באָודאָין קאַלעדזש, ניט אַכטענדיג דערויף וואָס ער איז נאָך געווען אַזוי יונג, האָבען איהם „טראָסטים" פון „קאַלעדזש" פאָרגעלעגט צו בלייבען אַלס פּראָפעסאָר פון שפּראַ־כען. ער איז אָבער פריהער געפאָהרען קיין אייראָפּאַ ענדיגען זיין ביל־דונג. פיער מאָהל האָט ער געררייזט אין אייראָפּאַ, האָט בעזוכט אַלע גרויסע צענטערען פון אינטעליגענץ און האָט שטודירט די שעהנע שריפטען פון אַלע ציוויליזירטע לענדער און איז ווירקליך געוואָרען א גרויסער קענער פון דער וועלט־ליטעראַטור. א בעזונדערען איינפלוס האָבען אויף איהם געהאַט די אַלטע דייטשע און שפּאַנישע באַלאַדען און לעגענדען פון די לאַנג פערגאַנגענע מיטעל־עלטערליכע צייטען. אין 1834טען יאָהר איז ער אויסערוועהלט געוואָרען אַלס פּראָפעסאָר פון מאָדערנע שפּראַכען אין האַרוואַרד קאַלעדזש, וואו ער איז פער־בליבען ביז 1854טען יאָהר. פון דער צייט ביז זיין טויט האָט ער גע־לעבט רוהיג אין זיין שטילער רייך אויסגעשטאַטער היים. ער איז גע־ווען צוויי מאָל פערהייראַט. זיין ערשטע פרוי איז געשטאָרבען ווען ער איז נאָך געווען א יונגער מאַן. זיין צווייטע פרוי איז געשטאָרבען מיט א שרעקליכען טויט—זי איז פערברענט געוואָרען... דאָס האָט גע־ווים נאָך טיעפער געמאַכט זיינע לירישע געפיהלען. קיין שטורמס אָבער האָט ער אין זיין לעבען ניט איבערגעלעבט, אַלעס איז געגאַנגען רע־געלמעסיג און שטיל ווי אין א שעהנעם אָקטאָבער טאָג... די זונן פון ליידענשאַפט האָט איהם ניט געברענט, די וועלען פון רעבעליאָן האָ־

בען זיין לעבענס־שיפעל ניט אומגעוואָרפען, קיין דראמאטישע צוזאַ־מענשטויסונגען האָט ער אין זיין פערזענליכען לעבען ניט דורכגעמאכט. ער האָט געלעבט ווי א גוטער טוגענדהאפטער פיליסטער דאַרף לעבען. מיט גאָט האָט ער זיך ניט געקריגט און מיט די מעכטיגע ניט געהאַט קיין מחלוקות. ער האָט פאר קיינע פרינציפּען ניט געקעמפּפט, און האָט, נאַטירליך, קיין פּרינציפּיעלע געגנער און פריינד ניט געהאַט. ער איז געווען א בילד־שעהנער מענש מיט א וואונדערבארען קאָפּ, מיט זעהר א גוטען שטילען כאראקטער און איז געווען פון אַלעמען בעליעבט און געאַכטעט און ווען ער איז אין 1882 יאָהר געשטאָרבען, א זקן פון 75 יאָהר, האָט ניט נאָר אמעריקא, גאַנץ אייראָפּאַ האָט איהם בעגלייטעט צו זיין אייביגער רוה מיט אויפריכטיגע געפיהלען פון סימ־פּאַטיִ און אכטונג...

.3

לאָנגעפלאָו איז געווען א פלייסיגער ארבייטער ביז זיין טויט און האָט פיעלעס געלייסטעט פאר דער ליטעראַטור פון זיין לאַנד. ער האָט איבערזעצט פיעלע פערלען פון פּאָעזי פון אלע שפּראַכען דער וועלט. איבערהויפּט האָט ער זיך בעריהמט געמאכט מיט דער אי־בערזעצונג פון דאַנטע'ס גרויסען ווערק „די געטליכע קאָמעדיע". ער האָט געשריבען פּראָזע און נאָך מעהר פּאָעזי. ער האָט אויך געשריבען פיעלע דראַמען. זעהר א גרויסען פּלאַן האָט ער געהאַט אין זיין דראַמען, אין וועלכע ער האָט געוואָלט פּאָרשטעלען די היסטאָרישע בעדייטונג פון כ'ם קריסטענטהום... די אידעע פון די דראַמען איז גרויס און אייניגע פּלעצער אין דיעזע דראַמען זיינען שעהן, אָבער אין אַלגעמיין זיינען זיי שוואַך און ניט ביהנענמעסיג, ווי זיינע אַלע דראַמאַטישע ווערק. ער האָט געשריבען אָהן א צאָהל קליינע געדיכטע, וועלכע זיינען זיס ווי פרישער האָניג פון א ביהנשטאָק און ריהרענד ווי א קלאָהרע טרער פון א געליעבטע. פון זיינע גרויסע ווערק זיינען בעקאַנט „קאָורטשיפּ אָוו מיילס סטענדיש", „פּאַנדאָראַ'ס מאַסקע", די איינציגע פּאָעמאַ אין וועלכער דער פּאָעט הויבט זיך אויף ביז א סקעפּטיש־פּילאָזאָפי־

שענ גערדאנק; „טיילס אָף ע וויסייד אינן" — אלטע אייראָפּעאישע ערצעהלונגען איבערגעזונגען אויף א נייעם מאָטיוו, „יעוואנגעלינא" — א פּאָעמע, וועלכע איז זעהר פּאָפּולער און וועלכע איז אביסעל עהנ־ליך צו געטהע'ס „הערמאַן און דאראטהעא"; (צו געטהע'ס „ערקלע־רונג" איז עהנליך לאָנגעפלאָו'ס „רעק אָוו די העספּערוס"). זיין פּאָעמע „האיאוואטהא" איז בעריהמט אין דער גאנצער וועלט און איבערזעצט אין אלע שפּראַכען. וועגען דער פּאָעמע האָט מען זעהר פיעל געשריבען. ערשטענס, האָט מען לאָנגפעלאָו'ן בעשולדיגט, אז ער האָט אימיטירט און אויך פיעלעס גענומען פון דער פינישער מיטעלאַגישער פּאָעמע „קאלעוואלא"... צווייטענס, מען האָט איבערצייגט, אז ער האָט צו־זאמענגעמישט אין „האיאוואטהא" לעגענדען פון פערשיעדענע אינ־דיאַנישע שבטים, וועלכע זיינען פיינדליך איינע צו די אנדערע און וועלכע האָבען געגענגעזעצטע מיטהאָלאָגישע אנשויאונגען... ניט אכטענדיג דערויף איז „האיאוואטהא" א מערקווירדיג ווערק. עס איז איינע פון די בעסטע פּאָעמען פון לאָנגפעלאָו. עס האָט א גרויסען אינ־טערעס, ווייל עס בעהאנדעלט אָן אָריגינעלען עכט אמעריקאַנישען מאַטעריאַל און עס האָט ניט פערלאָרען דורך די וואָס עס טראָגט דיזעלבע פאָרמע ווי די סקאנדינאַווישע „עדדא". פערקעהרט, עס גיט צו דער פּאָעמע דעם מאַיעסטעטישען כאראקטער פון א „נאטירליכער" געטער געשיכטע... זיינע „פּאָעמעס אָוו סלייווערי" (פּאָעמען פון שקלאַפעריי) זיינען זעהר שעהן און מוזיקאַליש, האָבען אָבער א קליי־נעם סאָציאַלען ווערט... זיי ענטהאַלטען אין זיך ניט קיין שטארקען פּראָטעסט, קיין פלוך אויף די וואָס פערשקלאַפּען זייערע מיטמענשען.. ניין! עס זיינען זיסע, קלינגענדע, לירישע ליעדער פון שקלאַפּע־ריי...

זיינע בעסטע און מעהר אָריגינעלע קליינע פּאָעמען, אין וועלכע עס שפּיעגעלט זיך נאָך אָב די אמעריקאַנישע נאטור, זיינען זיינע ערשטע יוגענד פּאָעזיען, וועלכע זיינען געדרוקט אונטער דעם נאָמען „וואָיסעס אָוו דהי נייט" (שטימען פון דער נאכט). אין איינע פון דיע־זע פּאָעמע, וועלכע איז אין אמעריקא בעקאַנט צו יעדען קינד און רופט זיך „ע פסאלם אָף לייף" דערגעהט דער פּאָעט ביז א געוויסען פּאַט־האס, ער עררייכט א געוויסע מדרגה פון התלהבות און רופט אויס מיט מוטה:

*) In the World's broad field of battle,
In the bivouac of Life,
Be not like dumb, driven cattle!
Be a hero in the strife!

---

*) אין דער וועלטס גרויסע פעלד פון מלחמה,
אין דעם קריעגסלאגער פונ'ם לעבען,
זיי ניט ווי שטומע געטריבענע בהמות!
זיי א העלד אין דיין שטרייט!

.4

פאר וואס איז לאנגפעלאו דער בעליעבטעסטער פאעט פון די אמעריקאנער? דער אמעריקאנער איז צובראכען אויף צוויי בעזונדערע טהיילען: זיין פראקטישעס לעבען און זיין זעעלען־לעבען. אין זיין פראקטישען לעבען איז דער אמעריקאנער דראמאטיש, דאס הייסט, טהעטיג, ער איז ליידענשאפטליך, ענטהוזיאסטיש, ענערגיש, פול מיט מוטה און אונטערנעהמונגס גייסט, ער איז אונגעדולדיג, מאטעריאליסטיש, רעכענט נאך אויף דער ווירקליכקייט, איז זעהר פלינק און פול מיט קוראזש. דערזעלבער אמעריקאנער אין זיין זעעלען לעבען איז ליריש, סענטימענטאל, לאנגזאם, געדולדיג, דער פייער פון זיינע אויגען איז אויסגעשלאשען; ער רעדט שטיל, לאכט אהן הנאה, קוקט אהן א ברעקעל ליידענשאפט און ליעבט נאר דאס, וואס איז געגען דער ווירקליכקייט, וואס איז מיסטיש, אדער אם וועניגסטען ראמאנטיש. אלס א רעאקציאן געגען דעם מארק־נערוויש און דעם „הור־הא" פון זיין פראקטישען לעבען, פאדערט ער דעם שטילען רוהיגען טרויער פון לירישע געפיהלען, דעם נעבעל פון ראמאנטיזמוס, וועלכער צייגט די וועלט ניט אזוי ווי זי איז אין דער וואכעדיגער ווירקליכקייט. לאנגפעלאו האט געגעבען דעם אמעריקאנער גראדע דאס, וואס ער האט פון דער פאעזי געפאדערט...

לאָנגפעלאָו זאָל ניט פערברייננגען אזוי פיעל יאָהרען אין איירא־פּא, וואָלט פון איהם געווים זיך ניט ענטוויקעלט אזא גרויסער גע־לערנטער און קענער פון ליטעראַטור, פון איהם וואָלט זיך אָבער פיע־לייכט אויסגעארבייט א מעכטיגער און זעלבסטשטענדיגער פּאָעט, וועל־כער וואָלט געזונגען דעם אמעריקאַנער ניט וועגען דעם וואָס ער פער־לאַנגט, נאָר וועגען דעם, וואָס ער דאַרף פערלאַנגען. לאָנגפעלאָו איז גע־קומען קיין איירא־פּא פונקט אין דער צייט, ווען דער קאַטוילישער מיסטיציזמוס און דער קריסטליכער ראָמאַנטיזמוס האָבען ארויסגעיאָגט פון דער ליטעראַרישער וועלט יעדע פּראָגרעסיווע אידעע. באיראָן און שעללי מיט זייערע מאַטעריאַליסטישע שטרעבונגען, מיט זייער רעוואָלוציאָנערער פּאָעזי, מיט זייער אָבלאַכען פון די אַלטע ראָמאַנטי־שע געטער און אנערקענטע אויטאָריטעטען, — אזעלכע פּאָעטען זיינען דאַמאָלס ארויס פון דער מאָדע, אנשטאַט דער פּאָעזי וואָס האָט גע־פיהרט דעם פרייהייטס קאַמפּף אז געקומען די פריעדליכע צוועקלאָזע, פערטרוימטע ראָמאַנטיק, דאָס בייגקעניש נאָך דעם פערגאַנגענעם, דאָס שטרעבען אינ'ם נעבעל פון אונוויסענהייט... לאָנגעפלאָו איז ארייגגעכאַפּט געוואָרען אין דעם שטראָם...

אָבוואָהל לאָנגפעלאָו איז געווען א פרומער פּראָטעסטאַנט, אָבער איבער אַלע זיינע דיכטונגען שוועבט א קאַטוילישער גייסט... ער קוקט אויף דער וועלט דורך די פערשמירטע פענסטער פון אַן אַלטע נאָך אין זעכצעהנטען יאָהר־הונדערט געבויטע קירכע. ער הערט ניט קיין אַנדערע מוזיק אויסער פון אָרגעל. ער זעהט מענשען נאָר אין פּאַנ־צירען און העלמען פון ריטער. לעבעדיגע מענשען, וועלכע ארבייטען, ליידען, קעמפּפען און שטרעבען — אזעלכע מענשען זעהט ער ניט. ער איז מאָראַליש, סענטימענטאַל, ראָמאַנטיש, אָבער ניט אָריגינעל און זעהר שוואַך. ער שילדערט קריסטליכע ענטזאַגונגען, ריטערליכען הערָאאיזמוס, פרומע געדולדיגקייט און שטילע ליידען, אָהן פּראָטעסט זיינע טהעמען זיינען: אונמענשליכע איבערגעבענהייט, ענגעלשע ליע־בע און פּאַטהעטישע געפיהלען. ער האָט פיעל געזונגען פון דעם הע־ראָאיזמוס פון אונגעוועהנליכע מענשען; די העלדענטהאַטען פון דעם אַלטעגליכע מענשען זיינען איהם געבליבען אונבעקאַנט. ווען מען לעזט זיינע שעהנע, נאָבעלע, ווי זיסע מוזיק קלינגענדע געדיכטע מוז מען מאַנ־כעס מאָל מיט פערדרוס און צאָרן אויסשרייען: ווי גרויס דער פּאָעט

וואָלט געקענט זיין, ווען ער וואָלט פון זיין סוביעקטיווער אינער־ליכער וועלט ארוים אין דער גרויסער וואונדערבארער אויסערער וועלט!... ער איז אָבער געווען און איז זיין לעבען־לאַנג פערבליבען א ראָמאַנטישער טרוימער און אויף דער אויסערער וועלט האָט ער געקוקט דורך ראָמאַנטישע ברילען...

מיט א ראָמאַנטיש קריסטליכען בליק האָט דער פּאָעט אמאָל אויך א קוק געטאָן אויף דעם אַלטען אידישען בית עולם אין ניו פּאָרט. מיט ראָמאַנטישער ליעבע און קריסטליכען מיטלייד בעזינגט דער פּאָעט דעם בית עולם, אויף וועלכען ער זעהט דאָס גאַנצע אידישע פאָלק... דאָס פאָלק פון דער אָבגעשטאָרבענער פערגאַנגענהייט... ער פערגלייכט די אידען מיט ישמעאלן און הגר'ן, וועלכע האָבען לאַנג געוואַנדעלט אין דער וויסטע און שרייט אויס מיט א ביטערן לירישען געפיהל

But ah! What once has been, shall be no more!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

And the dead nations never rise again.

א אידיש־דייטשע אמעריקאַנערין מיט'ן נאָמען מיננע קלעער־בערג האָט אויף דער פּאָעמאַ געענטפערט לאָנגפעלאָו'ן מיט א גע־פיהלפאָלען שעהנעם שיר: זי זאָגט, דער איד האָט געוואַנדערט אין דער וויסטע לאַנג, אָבער ער לעבט און וועט לעבען.

„איך קען מיין קינד, מיין פאָלק ניט שטערבען זעהן" !
ניכט הגר ריעף עס, — זאָ האָט איין גאָט געשפּראָכען !
און פון דעם טאָדטען ליעס ער אויפשטעהען,
דעם שטאַם, דער נאָר געבייגט וואר, ניע געבראָכען !

און זי ענדיגט מיט פּאַטהאָס: עס קען זיין פיעלע פעלקער זיינען פערשוואונדען, די אידען אָבער

„וויר זינד ניכט טאָדט ! ביים גראָסען גאָט, וויר לעבען !"...

לאָנגפעלאָו וועט אייביג פערבלייבען א בעליעבטער פּאָעט פאר די, וואָס ווילען נאָר פיהלען און ניט דענקען. ער וועט בלייבען א אינטע־

רעסאַנטער פּאָעט פאַר אַלע, וועלכע ווילען לערנען די נאָבלע שעהנע פאָרמען פון פּאָעזי. ער וועט בלייבען א געאַכטעטער און בעליעבטער פּאָעט פאַר יונגע לייט, וועלכע האָבען נאָך ניט קיינע בעשטימטע שטרע־בונגען און פאַר אַלטע לייט, וועלכע זוכען אין פּאָעזי טרייעריגע, זיסע רוהע... פאַר ריינע אונשולדיגע קינדער וועט ער בלייבען דער טייערס־טער פריינד און זיסטער זינגער פיר אימער און אייביג...

וואו ליעגט די שולד?

א לעקטשור וועלכע איז געהאלטען געווארען ביי די גארדין ליטעראַרי סוירקעל.

איך שטעל מיר פאר ווען אין רוסלאנד וואלט געווען א שטאט מיט אזוי פיעל צייטונגען וואס וואלטען אגיטירט פאר סאציאליסטישע קאנדידאטען, ווי דער פאל איז אין ניו יארק, וואלט ניט נור איין הילקוויט ערוועהלט געווארען נור אויך פיעלע אנדערע סאציאליסטען מיט איהם. דאך דא אין אמעריקא וואו מען ארבייט אזוי לאנג אויף דעם סאציאליסטישען פעלד, מיט צייטונגען און פראפאגאנדע, געלינגט די גאנצע צייט ניט צו ערוועהלען אפילו איין סאציאליסטישען קאנדידאט, איין סאציאליסטישען בעאמטען. גלאט אזוי זיך איז עס דאך געוויס ניט. ערגעץ מוז דאך זיין פויל אין דעם לאנדע דענעמארק.

אין טהעאטער געהט אויך אן א בעוועגונג, און די רעזולטאטען זיינען די זעלבע. מען האט געשריבען גוטע פיעסען, געשפיעלט גוטע פיעסען און גוטע פיעסען זיינען געווען ערפאלגרייך. די צייטונגען וויילען יעצט אויך נאר גוטע פיעסען. דוקא גוטע פיעסען. און איבערהויפט ווען א פיעסע קומט פון רוסלאנד איז זי אודאי גוט. דאך דאס אידישע טהעאטער שפרינגט יעצט צוריק, געהט ריקווערטס.

פארוואס שפרינגט דאס אידישע טהעאטער צוריק? די הויפט אורזאכע איז דאס וואס דאס אידישע טהעאטער האט ניט קיין סיסטעמע; ווערט ניט געפיהרט פון א לייטענדע האנד. אונזערע טהעאטער מענעדזשערס האבען ניט קיין איבערצייגונג, קיין קינסטלערישען געשמאק, אויסער געלד. בריינגט שעקספיר'ס א פיעסע אריין געלד איז גוט בריינגט לאטיינער'ס א פיעסע אריין געלד איז אויך גוט. מען שפיעלט דעם „גנב" און מאלקאר'ס טייפעל. מען שפיעלט די „גרינע מויד" און „ראמעא און יוליע".

און אזוי ווי מיט דעם טהעאטער אזוי איז אויך מיט אונזער „בעוועגונג". עס האלט אין איין שפרינגען. איין טאָג דאכט זיך, אז די סאָציאלע רעוואָלוציאָן קומט באלד אָן, און אין א פּאָר מאָנאט ארום איז שוין אלעס גאָר אנדערש, און אלע חלומות זיינען שוין צובראָכען. די 15 יאָהר וואָס איך בין אין אמעריקא זעה איך אז די בעוועגונג געהט ניט צו א בעשטימטען ריכטיגען ציעל. גלייך ווי אין טהעאטער אזוי איז אויך אין דער בעוועגונג. מען טאפּט אין דער פינסטער, איז ניט דער וועג, איז יענער וועג. מען „טאָפּטשעט" פּראָסט ווי אין לאטיינער'ס פּיעסען.

איך גלויב אז די סאָציאליסטישע צייטונגען מיינען אויפריכטיג, ווען זיי זאָגען, זייט סאָציאליסטען. אָבער זאָגען אליין איז גאָר ניט. מען דארף טהאָן. מען דארף אומענדערען די אומשטענדען, געבען נייע ליטעראטור, נייע גייסטיגע שפּייז דעם פאָלק, בעשאפען פאר איהם נייע האָריזאָנטען. דאָס אלעס וועט ווירקען אויף דעם מענשענ'ס הארץ און מוח. ער וועט שוין דאן אליין ווערען א סאָציאליסט.

די שוואכקייט פון דער אידישער סאָציאליסטישער בעוועגונג איז דאָס, וואָס מיר האָבען מענשען מיט פּרינציפּען. פּרינציפּען זיינען אָבער ניט גענוג. פּרינציפּען זיינען מעהר ניט ווי מאסקעס, מעהר ניט ווי קאָסטיומען. זיי זאָגען גאָר ניט פון זיין פּסיכיקע, פון זיין אינערליכ־קייט, פון זיין נשמה. דאָס זיינען דאָגמען אָבער זיי האָבען גאָר קיין שייכות ניט מיט דער זעעלע.

יעדער אמעריקאנער האָט פּרינציפּען אָבער ער האָט ניט קיין אי־בערצייגונגען. יעדער פּאָליטישען, און יעדער קליינליכער ביזנעססמאן אפילו האָט אויך פּרינציפּען, און דאָס איז טאקע די צרה.

ווען א מענש האָט געוויסע איבערצייגונגען און אויף דעם גרונד פון דיעזע איבערצייגונגען, ווערען אויפגעבויט פּרינציפּען איז דאָס פון דער גרעסטער ווערטה. אויב אָבער דער פאל איז ניט אזוי, דאן האָט עס גאָר קיין ווערטה ניט. שוואך איז דערפאר אלעס ביי אונז, ווייל עס פעהלט איבערצייגונג.

מען רעדט נור פון פּרינציפּען. פון פּרינציפּען קען מען אָבער זיך לייכט אָבזאָגען. עס וועגדעט זיך נור ווי עס פּאסט איינעם. מיט אי־בערצייגונג איז עס אָבער אנדערש, זיינען אָבער קיין איבערצייגונגען ניטאָ.

די זעלבע זאַך איז מיט דער דראַמא. ניט דאָס האָט אַ ווערטה, וואָס עס זיינען דאָ אינטעליגענטע מענשען, וועלכע האָבען פּרינציפּען, אַז מען זאָל שפּיעלען גוטע פּיעסען. דיעזע פּרינציפּען־מענשען גנהען אליין אין מיינערס און אין אַנדערע אַזוי בילינגע טהעאַטערע. וואָס מיר דאַרפען האָבען איז געבילדעטע מענשען, מיט איבערציינגונגען. מענשען וועלכע וואָלטען קיין פּוסטע זאַכען ניט געדולדעט.

און ווען עס וואָלטען געווען מענשען מיט איבערציינגונגען, וואָל־טען גוטע פּיעסען געשפּיעלט געוואָרען, וואָלטען הילקווים און אַנדערע ערוועהלט געוואָרען.

די היגע אַגיטאַציאָן פאַר גוטע ליטעראַטור און פאַר דעם סאָציאַ־ליזם דערמאָהנט מיר אָן אַ געשיכטע ווען איך בין נאָך געווען אַ חדר־אינגעל:

אונזער מלמד איז מיאוס געוואָרען דער חדר און דער קנעלען מיט אונז, פלעגט ער זיך בעסער אַוועקגעהן אין בית־המדרש, דערצעהלען דאָרט מעשות און מיט אונז פלעגט ער אפילו ניט אָנהויבען לערנען.

מיר וויעדער אין חדר, פלעגען אין דער צייט איבערקעהרען וועל־טען און ניט אַ קוק טאָן אפילו אין דער גמרא. ער האָט אונז גענאַרט און מיר האָבען איהם גענאַרט. די איינציגע צייט ווען אונזער רבי פלעגט ווערען ערנסט פלעגט זיין ווען עמיצענס פאָטער פלעגט דאַר־פען קומען פערהערען זיין קינד, דאַן פלעגט ער אָנהויבען ארבייטען, פּעטש פלעגען פליהען, אָבער די גמרא פלעגען מיר סיי ווי סיי ניט קענען. וואָס קען מען טאָן אין מינוט?

מיט די היגע סאָציאַליסטישע לעהרער איז אויך ווי מיט יענעם מלמד. זיי זיינען פויל געוואָרען צו לערנען מיט די תלמידים. אַ גאַנצען יאָהר גיבען זיי זיך אָב מיט וואָס איהר ווילט נור, נור ניט מיט סאָציאַ־ליס־ישע ארבייט. נור פאַר עלעקשאָן ווערען זיי בעגייסטערט, מען האַקט די גמרא פון סאָציאַליזמוס, נור עלעקטען עלעקטעד מען קיינעם ניט. די תלמידים פיהלען אַז דער רבי איז ניט אויפריכטיג. נור דאַן קען דער רבי האָבען אַ ווירקונג, קען ער רעספּעקטירט ווערען ווען ער מיינט ערנסט, ווען ער אָפּפערט זיך פאַר זיין גלויבען. דער רבי דאַרף אליין אויך ניט אויפהערען צו לערנען אַלץ מעהר און מעהר דעם גע־גענשטאַנד וואָס ער וויל לערנען אַנדערע. אַז ניט מאַכען זיינע רייד

ניט קיין ווירקונג און דער אָדער די וואָס דארפען ערוועהלט ווערען, ווערען ניט ערוועהלט.

ווען דער אידישער טהעאטער וואָלט געפיהרט געוואָרען פון א לייטענדע האנד ווען נור ליטעראַרישע פיעסען וואָלטען געשפּיעלט גע־וואָרען, וואָלט דער טהעאטער געהאט א גרויסע ערציהונגס ווערטה.

ליטעראַטור אין אַלגעמיין האָט די גרעסטע ערציהונגס־קראפט. מען קען לערנען יאָהרען לאנג מאטהעמאטיקס, און דאָס וועט ניט אָנ־הויבען ווירקען אויף דעם כאראקטער פון דעם מענשען, אויף זיין זעעלע. ליטעראַטור אָבער מאכט א געוואַלדיגע ווירקונג. מען קען דאָס זעהן, אפילו ביי קינדער, קליינע קינדער, וועלכע לייענען „דעטעקטיוו סטאָ־ריז" האָבען נור איין הויפט וואונש — צו ווערען דעטעקטיווס.

א מענש וועלכער לעזט וויסענשאפט, איז ניט קיין געבילדעטער מענש. נור פון ליטעראַטור קען מען ווערען געבילדעט. איהר קענט אַלעס לעזען וואָס די וויסענשאפט שרייבט, אויסגעפינען אין דער לי־טעראַטור, איהר קענט נור קיין ספּעציאַליסט אין דעם פאך ניט ווע־רען.

עס זיינען דאָ ראָמאנען וועגען די הימלען, וועגען וואָס עס טוט זיך אונטערן ים און קורץ עס זיינען אפילו דאָ ראָמאנען וואָס ערקלעה־רען מוזיק. ד'אַנונציא ערקלעהרט און גיט צו פערשטעהן וואגנער'ס בעריהמטע אָפּערא טריסטיאן און איזאָלדע, בעסער ווי וועלכער עס איז קריטיקער האָט דאָס געטאָן. ליטעראַטור לעזען — איז די בעסטע וועג ווי אָבצושעצען קונסט.

נור לעזען מאכט נאָך ניט אזא גרויסע ווירקונג ווי זעהן אויף דער ביהנע. ווען איינעמס פאנטאזי איז ניט קיין געפלינגעלטע, קען ער די בילדער ביים לעזען ניט זעהן אזוי גוט ווי אין טהעאטער, אויף דער ביהנע. דער טהעאטער קען מאכען פערשיעדענע מענשען פון פערשיע־דענע קלאַסען צו א סאָציאַלע איינינקייט. ווען פערשיעדענע מענשען וואָלטען א צייט לאנג געגאנגען אין טהעאטער, און מען וואָלט פאר זיי אויפגעפיהרט פיעסען מיט א בעשטימטע ריכטונג דאַן וואָלטען דיעזע מענשען געקראָגען די זעלבע אנשויאונגען. מיר האָבען אָבער דאָס ניט, ווייל מיר האָבען דערווייל נאָך ניט די לייטענדע פיהרער און די געלד־מיטלען.

אין אידישען טהעאטער ווייס מען קיין מאָל ניט פון שאנדע.

מען ווייס נור פון א גוטע איינגענעהמע. אבער אום געלד צו מאכען דארף מען דאך האבען פון וואס צו עקספלואטירען. און מען כאפט וואס עס איז. פאלט דורך לאטיינער'ס א פיעסע, גו קלעהרען אונזערע געבילדעטע מענערזשערס, לאמיר פראבירען שפיעלען „ראמעא און יוליע” אדער „דער קויפמאן פון וועגעדיג”.

מען שפיעלט ניט וואס עס איז גוט, נור על פי צופאל. אבער ווען עס וואלט געוועזען א לייטענדער גייסט אין אונזער פרעסע, וואלט הילק־וויט עלעקטעד געווארען, און ווען הילקוויט וואלט עלעקטעד געווארען, וואלט לאטיינער ניט געהאט קיין פלאץ אויף דער אידישער ביהנע.

וואס דארפען מיר האבען אז סיי אין טהעאטער און סיי אין דער בעוועגונג זאל אלעם אומגעענדערט ווערען צום בעסערען? מיר דארפען האבען א מאן מיט א שטארקע געניטע האנד, א מאן מיט איבערציי־גונגען.

מען דארף געהן אויף איין וועג, צו איין בעשטימטען ציעל. מען דארף ניט אריינגארען די לעזער אדער די טהעאטער־געהער דורך פער־שיעדענע אונעהרליכע מיטלען. דאס פערטומעלט און פערמישט נור די מחות. אין די צייטונגען וואנקט די ליטעראטור־קריטיק ווי עס וואנקט דער סאציאליזמוס: שעקספיר אדער איבסען איז טאקע גוט אבער לאטיינער'ס ליעדלעך דארף מען אויך געהן הערען.

מען דארף האבען מענשען מיט איבערצייגונגען. לאמיר האפען אז זיי וועלען קומען.

אַלט- און ניי-גריכענלאַנד.

1.

וואָס אַ מענש פון דער ציוויליזירטער אייראָפּאַ אינטערעסירט זיך ניט מיט דער געשיכטע פון אַלט גריכענלאַנד, איז עס גלייך ווי אַ מענש וויל ניט זיין בעקאַנט מיט זיין אייגענער מוטער. די אייראָפּעאישע צי־ווילזאַציאָן מיט איהרע פערשיערענע אבטהיילונגען פון וויסענשאַפט, מיט איהר פילאָזאָפי און פּאָעזי, קונסט און קענטעניס, זיינען געבוירען הויפּטזעכליך אויפ'ן אַלט-גריכישען באָדען, האָבען זיך ענטוויקעלט פון די פאָרמע, וועלכע זיי האָבען עמפּפאַנגען אין גריכענלאַנד, וואו זיי זיינען געבוירען געוואָרען. די איצטיגע בעריהמטע אייראָפּייעשע צי־וויליזירטע פעלקער זיינען נאָך אויף דער וועלט ניט געוועזען, אָדער האָב נאָך געפיהרט נאָך אַ לעבען פון ווילדע אונוויסענדע ברואים, וועהרענד די גריכען האָבען שוין געהאַט פּאָליטישע איינריכטונגען, גרויסע געזעצגעבער, סאָציאַלע אינסטיטוטען, דענקער, פּאָעטען, פי־לאָזאָפען און קינסטלער.

דאָס אַלטע גריכענלאַנד איז לאַנג געפאַלען אונטער דעם דרוק פון פערשיערענע היסטאָרישע אומשטענדען. דאָרט, וואו עס איז אַ מאָל געשטאַנען דער וואונדערבאַרער טעמפּעל פון דעלפי, שטעהט איצט אַ שוויינען שטאַל פון אַ בויער. דאָרט וואו די גרויסע גריכישע פילאָזאָפען האָבען אַמאָל בעקאַנט געמאַכט זייערע פלייסיגע תלמידים מיט פערשיערענע וועלט-אַנשויאונגען, שטעהט איצט אַ דייטשע ביער־האַלע. אָבער דעם איינפלוס וואָס אַלט-גריכענלאַנד האָט געמאַכט אויף דער ציוויליזירטער וועלט, די גייסטיגע רייכטימער, וועלכע די איי־ראָפּייעשע פעלקער האָבען פון איהר געקראָגען בירושה — דאָס וועט קיין מאָל ניט אָבשטאַרבען, קיין מאָל ניט פערלאָרען געהן.

די נאַטור אַליין האָט פּערזאָרגט די גליקליכע גריכען, אַז זיי זאָלען קענען אַם בעסטען פיזיש און מאָראַליש זיך ענטוויקלען. אַ האַלב אינזעל, וואָס פערנעהמט דעם דרום מזרח זייט פון אייראָפּאַ, אַרומגע־רינגעלט פון ימים און שעהנע צויבערישע אינזלען, בלויע הימלען; אַ ווארימען קלימאַט, ווייט די באַלקאַנישע בערג, וועלכע רעדען אַזוי פיעל צו דער פאַנטאַזי, אַ פעסט לאַנד פאַר אַקערבוי, רייכע וויינגערט־נער, איילבערטען און אַנדערע פרוכטען.

און ווי שעהן, קרעפטיג און רייך עס איז געווען די נאַטור אַרום זיי, אַזוי שעהן און וואונדערבאַר איז געווען זייער לעבען. ווי קלאָר עס זיינען געווען די בלויע הימלען איבער זיי, אַזוי פריידליך און לעבענס־פאָל זיינען געווען זייערע שטרעבונגען. ווי רוישענד און בעוועגונגס־פאָל עס זיינען געווען די וועלען פון די ימים אַרום זיי, אַזוי מעכטיג און פערשיעדען זיינען געווען זייערע געדאַנקען. ווי פאַנטאַסטיש עס האָבען אויסגעוויזען אין דעם נעבעל די הויכע בערג פון דער ווייטענס, אַזוי פאַנטאַסטיש און וואונדערבאַר זיינען געווען זייערע רעליגיעזע פאָרשטעלונגען. זיי זיינען געווען פול מיט לעבען, האָבען געטראַכט נור פונ'ם לעבען און האָבען נאָר געזוכט, ווי אַזוי דאָס לעבען צו מאַכען בעסער און שעהנער.

זייערע געטער זיינען ניט געווען קיין בייזע, פינסטערע דעספּאָ־טען, וועלכע זאָגען אַז מען דאַרף גאָר ניט לעבען, אַז דער מענש איז אַ גאָר נישט, אַ טפה סרוחה, אַ חרס הנשבר, — זייערע געטער זיינען אַליין געווען לעבעדיגע, מעכטיגע מענשען, זיי האָבען געפיהרט אַ לע־בען נאָך דעם אידעאַל, וועלכען דעם גריכ'ס קולטור, גייסט און כאַראַק־טער האָבען בעשאַפען. זייערע געטער זיינען געווען געזונטע מענשען און זייער אידעאַל פון אַ מענשען איז געווען אַ לעבעדיגער גאָט. די גע־טער האָבען געהאַט ווייבער, האָבען ליעב געהאַט פערגעניגען און פרייד, האָבען געאַכטעט וויסענשאַפט און קונסט, האָבען געעהרט פיזישע קראַפט, האָבען געשטעלט הויך די בעווייזונג פון מוזיק און געזאַנג. זייערע געטער זיינען אַליין געווען אַטלעטען, זינגער, מוזיקער, פּאָעטען. דער גאָט אָרפעיוס איז אומגעגאַנגען איבער דער וועלט און האָט די שלעכטע מענשען בעסער געמאַכט מיט זיין מוזיק, האָט זיי געבילדעט און געלערענט ווי מען דאַרף לעבען אויף דער וועלט.

דער גאָט פון געזאַנג, מוזיק און פּאָעזי איז געווען דער שעהנער,

מעכטיגער אפּאלאָן. יעדער אָבטהיילונג פון קונסט האָט געהאַט א בעזונדערע געטין־בעשיצערין. קליאָ איז געוועזן די מוזע פון היסטאָרי, מעלפּאָמענא —די מוזע פון טראַגעדי, טערפּסיחאָרא — פון טענץ, טהאַליאַ — די מוזע פון פריילינבע קאָמעדי און זאָ ווייטער. אַלע געטער מיט׳ן הויפּט גאָט יופּיטער פלעגען זיך אָפּט פערזאַמלען אויפ׳ן בארג אָלימפּוס וואו די אַלע מוזען פלעגען זיך אַמוזירען מיט אַלע קונס־טען.

גראַדע ווי זייערע געטער, אַזוי האָבען אויך די גריכען אליין גע־ליעבט און געאַכטעט אַלע מוזען. זייערע יום טובים זיינען געפיהרט געוועזן נאָך דעם כאראַקטער פון דעם גאָט, וועמען דער יום טוב איז געוועזן געווידמעט. איז דאָס געוועזן דער גאָט פון פריהלינג, האָט מען דעם יום טוב געפייערט מיט בלומען און שעהנע פרוכטען; איז דאָכ געוועזן דער גאָט פון וויין, האָט מען זיך לוסטיג געמאַכט, פערקליידעט, זיך, געמאַכט שפּאַס; איז דאָס געוועזן, דער גאָט פון קראַפט, האָט מען געוויזען בריהשקייט אין פיזישע גבורה, אין כח, אין פלינקייט, איז דאָס געוועזן דער גאָט פון פּאָעזי, האָבען פּאָעטען אויף גרויסע אָפענע פּלעצער פאַר׳ן פאָלק געפיהרט א קאַמפּף אין פּאָעזי, רעדנערס אין אָראַטאָר קונסט, מוזיקער אין זייער פאַך... דאָס פאָלק איז געוועזן דער העכסטער טריבונאַל און קריטיקער, די זיעגער האָט מען געקרוינט מיט קראַנצען פון לאָרבער־בלעטער.

איינינע פון זייערע לעגענדען זיינען זעהר עהנליך צו מאַנכע פון דער אידישער מעשה בראשית. אַזוי ווי ביי די אידען האָבען די בני אלהים געזינדיגט מיט אדם׳ס טעכטער און זיינען געוואָרען נפילים, זיינען אויך ביי די גריכען געוועזן האַלבע געטער... זיי האָבען אויך א לעגענדע פון א מבול, וואָס האָט פערפלייצט די גאַנצע וועלט. דער מענש איז ביי זיי בעשאַפען געוואָרען ווי ביי די אידען די מוטער חוה, פון דער מוטער׳ס ביינער... די זונן איז דער פאָטער פון דער וועלט און די ערד איז די מוטער. די שטיינער זיינען גערעכענט געוועזן אַלס די ביינער פון דער ערד — דער מוטער פון דער וועלט און פון דיעזע „ביינער" איז בעשאַפען געוואָרען דער מענש.

אַזוי ווי אַלע פעלקער האָבען זיי געדענקט פון די פראַגען פון לעבען און טויט. זיי האָבען אויך ניט געוואָלט גלויבען, אַז מיט דעם מענשענ׳ס טויט ענדיגט זיך פאַר איהם אַלעס. אונטער דער ערד

האָט זייער פאַנטאַזי בעשאַפען אַ וועלט פון פריינד, אַ ליכטיגען גן עדן, עליזיום, פאַר גוטע, און אַ גיהנום, אַ פינסטערען טאַרטאַר פאַר שלעכ־טע. אהער פלעגט אַן אַלטער, שלעכטער גייסט, חאַראָן אַריבערפיה־רען די נשמות אין אַ קליין שיפעל. דער טייך, וועלכען די נשמות פלעגען דאַרפען אַריבער שווימען, האָט זיך גערופען לעטאַ. ווי נאָר די נשמה איז אַריבערגעשוואומען דעם טייך, אַזוי האָט זי פערגעסען אַלעס, וואָס איז פריהער געווען.

אין זייער געמיינשאַפטליכען לעבען האָבען די גריכען זיך אַם מייסטען געהאַלטען ביי דעמאָקראַטישע פּרינציפּען. די שטעט און פּראָווינצען וואָס האָבען געהאַט מלכים, האָבען דאָך ניט געוואָלט זיין אונטערדריקט אונטער אַ דעספּאָטישע מאַכט, און אויב קעניגע אָדער אַריסטאָקראַטען האָבען געוואָלט דאָס פאָלק אונטערדריקען, פלעגט באַלד אויסברעכען אַ רעוואָלוציאָן. זייערע גרויסע אָראַטאָרס און זייע־רע פּאָעטען האָבען גערעדט און געזונגען צום פאָלק פון פרייהייט און פּאַטריאָטיזמוס. זייערע גרויסע געזעצגעבער ליקורג און סאָלאָן האָבען געטאָן אַלעס. אום צו געבען דעם פאָלק די מעגליכקייט צו לעבען וואָכ בעסער עקאָנאָמיש, ענטוויקלען דעם גייסט און קערפּער און זיין גע־בילדעט. (ליקורג, צום ביישפּיעל, האָט צוגענומען דאָס לאַנד ביי אַלע פּריוואַט אייגענטהימער און האָט עס צוטהיילט צווישען פאָלק).

אין ספּאַרטאַ און אין אַטהען זיינען געווען געגרינדעט שולען פאַר אַלע קינדער. אין ספּאַרטאַ האָט מען מעהר אויפמערקזאַמקייט גע־שענקט דער פיזישער ענטוויקלונג, אין אַטהען האָט מען מעהר געזאָרגט פאַר בילדונג. די גרויסע געזעץ־געבער האָבען געזאָרגט, אַז די ביל־דונג זאָל זיין צוטריטליך פאַר יעדען. מוזיק, פּאָעזי, גימנאַסטיק, די לעהרע פון שעהן רעדען — אַלעס האָט דאָס פאָלק געהאַט אומזיסט. די גרויסע פילאָזאָפען, די טאַלאַנטפאָלע רעדנערס, די פעהיגסטע פּאָע־טען האָבען געלערענט יעדען. די טהעאַטערע זיינען געווען אָפען פאַר'ן פאָלק. ווען מען האָט אָנגעהויבען צו נעהמען פאַר אַ זיטץ אין טהעאַ־טער געלד, האָט מען איינגעפיהרט אין אַטהען אַ געזעץ, אַז יעדער איינציגער, וואָס וויל געהן אין טהעאַטער, קריגט פון דער רעגיערונג געלד דאַרויף. (Theorikon) אויסער דעם האָבען די גריכען גע־זאָרגט, אַז זייערע שטעדט זאָלען זיין בעציערט מיט די שעהנסטע טעמפּלען, מיט די פיינסטע געביידעס, מיט די וואונדערבאַרסטע סטאַ־

טוען, מיט די שעהנסטע בילדער. איז עס א וואונדער, אז אין אזא לאנד זיינען אויסגעוואקסען אזוי פיעל זשעניאלע פּאָעטען, אזעלכע בעריהמטע היסטאָריקער, די גרעסטע דראמאטורגען פון דער וועלט, די ערשטע סקולפּטאָרען. די געטליכע פילאָזאָפען פיטאגאָראס, סאָק־ראטעס, פּלאטאָן, אריסטאָטעל און הונדערטע אנדערע, וועמעס גייסט הערשט נאָך ביז יעצט איבער אלע דענקענדע מענשען, און וועלכע האָ־בען געלעגט די ערשטע פונדאמענט־שטיינער פון יעדער וויסענ־שאפט, וואָס איז יעצט אזוי מעכטיג און רייך. דער גריך אין אלט־גריכענלאנד האָט געהאַט אלע מיטלען צו קריגען קענטנים, צו בילדען זיין גייסט, צו ענטוויקלען זיינע עסטעטישע געפיהלע, צו מאכען שטארק זיין קערפּער, צו מאכען ערהאבען זיינע אידעאלען און שטרע־בונגען.

אָבער ניט נור מיט ערהאבענע אידעאלען האָט דער אלטער גריך געלעבט, ער איז געוועזען געשיקט, בראוו און האָט גע־האַט אַן אונטערנעהמונגס גייסט. די וואסערען, וועלכע האָבען ארומ־גערינגעלט זיין לאנד האָבען איהם געוויזען וועגען צו אנדערע לענ־דער. ער איז פון א לאנד ארבייטער געוואָרען א קאָלאָניזאטאָר. ער האָט בעהערשט אלע אינזלען לעבען איטאליען און לעבען אזיען, איז אריבערגעשוואומען דעם שווארצען מעער, האָט געגרינדעט קאָלאָניעס, דאָרט וואו איצט איז אדעס, אקערמאן, קרים, איז געוועזען לעבען דניעפּר און דניעסטער, האָט דערצעהלט וואָס ער האָט געזעהן און פערשריבען ווי אזוי די אונציוויליזירטע וועלט האָט דאמאָלט געלעבט אויף דער וועלט. זיי זיינען געוועזען די גרעסטע קאָלאָניזאטאָרס אין זייער צייט, זיי זיינען אויך געוועזען די גרעסטע היסטאָריקער.

אלט גריכענלאנד איז געוועזען די מוטער פון אונזער ציוויליזאציאָן: זי האָט אונז איבערגעלאָזט א רייכע ירושה, זי האָט פאַר אונז געעפענט די טהירען צום פילאָזאָפישען דענקען, צו נאטור־וויסענשאפט, אסטראָ־נאָמיע, מאטעמאטיק, פּאָעזי, דראמא, ארכיטעקטור, סקולפּטור און מעדיצין. דיעזע אלטע מוטער איז לאנג געשטאָרבען, אָבער האָבען איהר בילד פאַר די אויגען דאַרף יעדער דאנקבארער און דענקענדען מענש.

.2

אַלט גריכענלאַנד איז געווען צוטיילט אויף פיעלע קליינע שטאַאטען, וואו אַם מייסטען האָבען געהערשט די פּרינציפּען פון דעמאָקראַטיז־מוס. ליידער האָבען די גריכען, אַזוי ווי אַלע פעלקער, זעהר אָפּט גע־מוזט שווער קעמפּפען פאַר זייער אונאבהענגיגקייט און פרייהייט. א בלוטיגער קאַמפּף איז שטענדיג געפיהרט געוואָרען צווישען די בעזונ־דערע שטאַאטען, וועגען דעם וועמען געהער דער כבוד גערעכענט צו ווערען פאַר דעם ערשטען שטאַאט אין גריכענלאַנד, פאַר דעם פאָר־שטעהער פון גאַנצען פאָלק. דאָס האָט געפיהרט צו מלחמות און קריעג צווישען איינע פון די גריכישע שטאַאטען מיט די אַנדערע. אָבער נאָך ערגער איז געווען דאָס, וואָס אין די שטאַאטען גופא, האָבען זיך געביל־דעט פערשיעדענע קלאַסען, וועלכע האָבען געקעמפּפט איינע מיט די אַנדערע. ביי זיך אין דער היים, איז ניט געווען קיין שלום. דער „דע־מאָס", דאָס הייסט: דאָס פאָלק האָט געהאַט אייגענע, אינערליכע פיינדע, מיט וועלכע ער האָט געדאַרפט פיעל קעמפּפען פאַר זיינע רעכ־טע און זיין פרייהייט. עס האָט זיך מיט קליינע אונטערברעכונגען כמעט שטענדיג געצויגען א קריעג אין דרויסען און ביי זיך אין דער היים. און דיעזע קריעג, מהלוקות און קלאַסענקעמפּפע האָבען ענדליך אויסערוועהלט דעם אונטערגאַנג און ניעדערפאַל פון גריכענלאַנד.

דער „דעמאָס" האָט בעקעמפּפט די אַריסטאָקראַטי פון לאַנד; די אַריסטאָקראַטי ווידער פלעגט בעזיעגען א „דעמאַגאָג", איינעם פון די אַריסטאָקראַטי, וועלכער איז צוליעב וועלכער עס איז אורזאכע ניט צופריעדען מיט זיין קלאַס. דיעזער דעמאַגאָג פלעגט מיט דער הילפע פון פאָלק אָבנעהמען ביי דער אַריסטאָקראַטי די מאַכט און פלעגט אליין ווערען א הערשער געגען דעם ווילען פון פאָלק. דיעזע אוזורפּאַ־טאָרס האָבען זיך גערופען טיראַנען. טיראַן הייסט אין גריכיש א הערר. דאָס וואָרט „טיראַן" איז געוואָרען א שענדליכער נאָמען נור דאַן, ווען דאָס פאָלק האָט זיך בעקאַנט געמאַכט מיט דער גרויזאַמ־קייט און די ניעדערטרעכטיגקייט פון די הערשער. געגען דיעזע טי־ראַנען פלעגט ענדליך אויפשטעהן דאָס פאָלק און אויף א לאַנגע צייט פלעגען הערשען אין לאַנד די דעמאָקראַטישע פּרינציפּען פון גערעכ־

טיגקייט און פּאָליטישע גלייכהייט. מיט איין וואָרט אין גריכענלאַנד איז פאָרגעקומען דערזעלבער היסטאָרישער פּראָצעס ווי אין אנדערע לענדער: די אריסטאָקראַטי האָט אונטערדריקט די דעמאָקראַטי: די טיראַניי האָט אונטערוואָרפען אונטער זיך די אריסטאָקראַטי און ענדליך האָט די דעמאָקראַטי בעזיעגט די טיראַניי. (וועבערס אלגע־מיינע געשיכטע).

די אריסטאָקראַטי האָט זיך געבילדעט הויפּטזעכליך פון רייכע לאַנד־בעזיצער. אין די ערשטע פּאַטריאַרכאַלע צייטען איז ניט געווען קיין גרויסער אונטערשיעד צווישען די גוטבעזיצער און זייערע אר־בייטער, פּאַסטוכער און בויערען. פון האַנדלען מיט סחורות, פון געלד אלס א פערמיטלער אין אָבוועקסלונג מיט פּראָדוקטען האָט מען ניט געוואוסט. אלע בעדירפניסע האָבען די גריכען בעפריעדיגט דורך אייגענע היימישע מיטלען. די פּראָסטע מענשען האָבען געאַרבייט און די „העררען" האָבען זיי בעזאָרגט מיט אלעם נויטיגעס, האָבען גע־צאָהלט פאַר זיי ציגזען און בעשיצט זיי פון פרעמדע שונאים. די אריסטאָקראַטען זיינען געווען די אנשי מלחמה, זיי זיינען אויך געווען די איינציגע, וואָס האָבען געהאַט צייט צו לערנען און בילדען זיך.

ווי אָבער עס האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען דער האַנדעל, געלד איז ערשיענען, נייע קאָלאָניעס האָבען זיך געגרינדעט אויף פער־שיעדענע אינזלען, — האָט זיך באַלד געבילדעט א דריטער קלאַס מענשען: קויפלייטע, הענדלער, שיפער, מאַטראָזען. דיעזע מענשען האָבען זיך בעזעצט ביי די ברעגען פון ים, און פיעל שטעדט זיינען אויסגעוואַקסען. די פּאַטריאַרכאַלע פאָרמען האָבען זיך איבערגעביטען, נייע בעדערפניסע זיינען ארויסגערופען געוואָרען אין לעבען, נייע מענ־שען זיינען געקומען, וועלכע האָבען געזוכט צו רעפאָרמירען די אלטע פאָרמען פון סאָציאַלען לעבען. אין אָנפאַנג זיינען די אריסטאָקראַטען געווען צופריעדען מיט דעם, וואָס נייע קאָלאָניען האָבען זיך געגרינ־דעט. ערשטענס האָט מען איהם געקענט אוועקשיקען די אונרוהיגע פּראָטעסטאַנטען, די אלע עלעמענטען, וועלכע האָבען געשטרעבט צו אומענדערען דאָס לעבען פון דער אלטער געזעלשאַפט. צווייטענס, האָבען זיי דורך זיי געקראָגען נייע מערק, וואו זיי האָבען געקענט פערקויפען די פּראָדוקטען פון זייערע פּלאַנטאַציעס. עס איז שוין אָבער געווען שפּעט, ווען די אריסטאָקראַטען האָבען זיך געכאַפּט, אז

פון די קאָלאָניען קומט זייער מפּלה. אין די ניי־געגרינדעטע קאָלאָניען האָבען זיך געקענט פריי אויסארבייטען אנדערע פּאָליטישע און סאָציאַלע פאָרמען; אונאבהענגיגע, זעלבשטענדיגע עלעמענטען האָבען זיך ענטוויקעלט, עלעמענטען, וועלכע האָבען געקענט ניט נור קעמפּפען, נאָר אויך בעזיעגען די העכערע הערשענדע קלאַסען. יעדער גריכישער שטאַאט איז נור דאַן געוועזען מעכטיג, נור דאַן האָט ער בעזיעגט זיינע פיינדע, נור דאַן האָבען דאָרט געבילדעט די וויסענשאַפט, קונסט און פּאָעזי, ווען דאָס פאָלק האָט אליין געהערשט איבער זיך. און אַטהען איז געוועזען דערפאר דער ערשטער שטאַאט אין גריכענלאַנד, ווייל דאָרט האָבען מעכטיגער ווי אירגענד וואו געהערשט די פּרינציפּען פון דעמאָקראַטיזמוס.

זיין די ערשטע אין גריכענלאַנד האָט אויך געוואָלט ספּארטא. די אריסטאָקראַטען פון אַטהען זיינען ווי פּעררעטהער געגאַנגען צו הילפע צו די הערשער און אוזורפּאַטאָרס פון ספּארטא און פון אַנדערע גריכישע שטאַאטען. אונענדליכע מלחמות, קריעג און מחלוקות, אינערע אונאָרדנונגען, פערפאָלגונגען פון אַזיאַטישע הערשער האָבען אָבגעשוואַכט די גריכען; האַנדעלס־לייט און מענשען וואָס ווילען נאָר לעבען אַ גוטען טאָג, האָבען פערנומען דעם פּלאַטץ פון די אַמאָליגע וואַהרע פּאַטריאָטען, פאָלקס־קעמפּפער און העלדען; פערשיעדענע פּארטייען און קלאַסען האָבען געריסען גריכענלאַנד אויף שטיקער. דערמיט האָט זיך בענוצט דער פעהיגער און חיטרער קעניג פון מאַקעדאָניען, פיליפּ. מיט אינטריגען, מיט רמאות, מיט דעם וואָס ער האָט אונטערגעקויפט די טיראַנען און פיהרער פון פיעלע גריכישע לענדער און מיט זעהר קלוג־געפיהרטע מלחמות, איז איהם געלונגען איינצונעהמען גאַנץ גריכענלאַנד, פעראייניגען אַלע שטאַאטען און אונטערוואַרפען זיי אונטער דער מאַכט פון אַזאַ קליין לאַנד ווי מאַקעדאָניען. דאָס איז געשעהן ביינאַהע 338 יאָהר פאַר כריסטוס.

.3

אַלט־גריכענלאַנד האָט אָבגעלעבט איהר איינענעם פּאָליטישען לעבען. זי איז געשטאָרבען ביי זיך אין דער היים און די מעכטיגע היס־

טאָרישע געזעטצע האָבען איהר בעפוילען צו געהן און בעזיעגען די גאַנצע וועלט. מאַקעדאָניען, אַ קליינע, יונגע קעניגרייך, וועלכע האָט פריהער אויך גענעהרט זיך מיט דער גריכישער ליטעראַטור און וויסענשאַפט, — מאַקעדאָניען האָט איינגעשלונגען גאַנץ גריכענלאַנד, אום צו פערשפרייטען די גריכישע ציוויליזאַציאָן איבער דער גאַנצער וועלט.

דעם קעניג פיליפ׳ס זוהן, דער וועלט בעריהמטער פעלדהערר און העלד אלכסנדר מוקדון, האָט איינגענומען כמעט די גאַנצע וועלט.. אָבער ניט ער, ניט זיינע גריכישע סאָלדאַטען זיינען געוועזען די זיעגער. מיט אלכסנדר מוקדון איז געגאַנגען דער ריכטיגער וועלט־בעזיעגער, מיט איהם איז געגאַנגען זיין גרויסער לעהרער אריסטאָטעל. ניט די גריכישע געוועהר, די גריכישע ציוויליזאַציאָן האָט בעזיעגט די וועלט. אין אזיען, אין מצרים, אומעדום וואו אלכסנדר׳ס ארמיי האָט מאַרשירט, האָבען אויך מאַרשטירט די גריכישע פילאָזאָפּי און פּאָעזי. די העלעניזמוס האָט געמאַכט דעם גרעסטען איינדרוק אויף דער גאַנצער וועלט, די גריכישע שפּראַך איז געוואָרען די ליטעראַרישע שפּראַך פון אַלע פעלקער. זאָגאַר די אָבגעזאָנדערטע אידען האָבען אָנגעהויבען צו לערנען די גריכישע תורה; גריכישע נעמען און גריכישע טערמינען געהן אריבער אין דער אידישער ליטעראַטור און אין אידישען לעבען. פון אלכסנדר׳ען מיט זיינע גענעראַלען, מיט זיינע זיעגען, בלייבט נור אַן אָנדענקענים, און גריכישע פילאָזאָפישע שוהלען גרינדען זיך אין דער גאַנצער וועלט. גריכענלאַנד לעבט ניט מעהר אין דער היים, זי לעבט אין דער גרויסער וועלט. דער צענטער פון גריכישע ציוויליזאַציאָן טראָגט זיך אריבער קיין עגיפּטען, דעם פּלאַטץ פון דער בעריהמטער שטאָט אטהען פערנעהמט די אויפבליהענדע שטאָט אלעקסאַנדריע. דאָ הערט מען די פּאָרטרעגע פון פילאָזאָפען אויף די אָפענע פּלעטצער, דאָ הערט מען דעקלאַמאַציאָנען פון גריכישע פּאָעטען, דאָ גרינדען זיך די גרעסטע ביבליאָטעקען אין דער וועלט.

דאָס גרויסע קעניגרייך פון אלכסנדר מוקדון, וועלכעם צופאַלט זיך נאָך זיין טויט אויף פיער גרויסע שטאַאַטען, ווערט ענדליך איינגענומען פון די מעכטיגע און זיעגרייכע רוימער. די עגאָאיסטישע רוימער אנערקענען דעם פּראַכט און גלאַנץ פון דער גריכישער ציוויליזאַציאָן, אָבער געפינען, אז דער איינציגער פּלאַטץ פאַר איהר איז דער גרויסער

רוים. זיי רואינירען גאָר אין גאַנצען דאָס אַלטע גריכענלאַנד, פיהרען אריבער קיין רוים די גריכישע פילאָזאָפען און פּאָעטען, טראָגען אריבער קיין רוים איהרע שעהנסטע סטאַטוען און פּראָדוקטען פון דער קונסט, נעהמען איבער ביי די גריכען זייערע געטער און זייערע לעגענדען, און שטאָלצירען דערמיט, וואָס זיי זיינען איצט די ערשטע ציוויליזירטע נאַציאָן און דאָס אַלע איבריגע פעלקער זיינען באַרבאַרען.

אין דיעזער היסטאָרישער עפּאָכע איז זעהר טרויריג די לאַגע פון גריכענלאַנד. איהרע רייכע פּאָרט־שטעט שטעהען פּעראָרעמט, איהרע בליהענדע אינזלען — איינזאַם און טויט, די שעהנע טעמפּלען — פּוסט, די פּרעכטיגע געביידען ווערען רואינירט, די פּערבליבענע פילאָזאָפישע שולען האָבען ווענינ תלמידים, די פּאָרומס און די פּלעצער וואו עס זיינען פאָרגעקומען פערזאַמלונגען און שפּיעלען, זיינען מיינסטענס לעער. די גריכען האָבען זיך צוזעעט און צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. אין אַלע רוימישע פּראָווינצען און נייע־עראָבערטע לענדער בעזעטצען זיי זיך אין איין צייט מיט די אידען, וועלכע ווערען אויך צו דער זעלבער צייט צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. די גריכען, וועלכע זיינען נאָר עד היום בעקאַנט אלס די ערגסטע אידענפיינד, האָבען געפיהלט א שנאה געגען אידען נאָך אין יענע אַלטע צייטען. עס איז געוועזען ניט נור דערפאַר, וואָס די אידען זיינען געוועזען זייערע געפעהרליכע קאָנקורענטען אין דער קאָמערציאַלער וועלט, — עס איז געוועזען אויך דערפאַר, וואָס די אידישע ציוויליזאַציאָן איז געוועזען דער געפעהרליכסטער פּיינד און געגנער פון דער גריכישער ציוויליזאַציאָן. די אידען האָבען מיט פעראַכטונג בעטראַכט זייערע „מענשישע געטער", זייערע טהעאַטערע, זייערע „זינדיגע" שטרעבונגען צום לעבען. די גריכישע ציוויליזאַציאָן האָט געזוכט וואָס העכער צו שטעלען דעם מענשען און ווי מעגליך מאַכען איהם גרעסער; די אידישע, פּערקעהרט, האָט געצוואונגען צו שטעלען דעם מענשען וואָס ניעדריגער און ווי מעגליך מאַכען איהם קלענער. די גריכען האָבען געזאָגט: דער מענש דאַרף אַלעס; דער איד האָט געזאָגט. דער מענש דאַרף גאָר נישט...

אין אַלעקסאַנדריע, און אין די אַלע שטעט פון פּאַלעסטינע, וואו די גריכען האָבען געוואָהנט, פלעגען זעהר אָפט אויסברעכען בלוטיגע

שטרייטען צווישען די גריכען און די אידען. דאמאלס זיינען די אידען ניט געווען אזעלכע אנגעשראָקענע, שוואכע און הילפלאָזע מענשען, ווי איצט — זיי פלעגען בעגעגנען זייערע פיינד מיט געוועהר אין האנד. דאָך האָבען די אידען געהאט פיעל צרות פון די גריכען און פיעלע קרבנות זיינען געפאלען אויף דעם מזבח פון דיעזען מענשען־האַס, די גריכען האָט זיך דאמאלס נאָך ניט גע׳חלום׳ט אפילו אז עס וועט קומען אַן אידעל, וועלכער וועט מאכען א תל פון דאָס אלטע גריכענלאנד, וועט בעזיעגען זייער ציוויליזאציאָן, וועט פערניכטען זייערע פילאָזאָפישע שוהלען און אלע מאָנומענטען דער קונסט. זיי האָט זיך ניט גע׳חלום׳ט, אז עס איז בעשערט אז זיי אליין, מיט זייער רייכער גריכישער שפראך, זאָלען העלפען דעם אידעל בעזיעגען די גאנצע וועלט.

די אידישע זיעבציג זקנים, וועלכע האָבען איבערגעזעצט די אידישע תורה אויף דער גריכישער שפראך, האָבען געגעבען דעם ערשטען שטוים דער גריכישער ציוויליזאציאָן, האָבען פאַרבערייטעט די היידען־וועלט פאר די אידעען פון די אידישע וועלט אנשויאונגען און האָבען געמאכט א וועג פאר דעם אידישען טישלער, וועלכער איז געקומען און האָט בעזיעגט די גאנצע וועלט, האָט אויסגעמעקט פון אלעמענ׳ס זכרון דעם רוהם פון דער אלט־גריכישער וועלט. זיינע תלמידים זיינען געקומען אין גריכענלאנד, האָבען געזאָגט מוסר, דאָרט וואו די פילאָזאָפען האָבען געהאלטען זייערע לעקציאָנען; האָבען ארונטערגעשמיסען די שטאָלצע געטער פון זייערע פיעדעסטאלען און האָבען פון זייערע מוטהיגע קאָנקורענטען געמאכט שוואכע, אונמוטהיגע בעלי תשובות.

דאָס קריסטענטהום האָט זעהר ערניעדריגט גריכענלאנד, דאָס זעלבע קריסטענטהום האָט אָבער אויך געהאָלפען, גריכענלאנד אויפ־לעבען אין אַן אנדער פאָרמע. נאָך פיעלע יאָהרען אין וועלכע גריכענ־לאנד האָט זיך געוואלגערט אין שטויב און אין אש, נאָך דעם אלע־מען וואָס זי איז אויסגעשטאנען פון די פאנאטישע אנהענגער פון דעם נייעם גלויבען, איז איהר ווידער אָנגעקומען די עהרע צו שפיעלען א וויכטיגע ראָלע אין דער וועלט געשיכטע. — עס איז ערשיענען די וויזאנטישע אימפעריע. דאָס גרויסע רוימישע קעניגרייך האָט זיך צושפאָלטען אויף צוויי טהייל, צוזאמען מיט איהר האָט זיך אויך צו־שפאָלטען די כריסטליכע קירכע, און אין גריכענלאנד איז אויפגעבויט

געוואָרען א נייער גריכישער שטאאט — וויזאַנטיע. דער אימפּעראַ־טאָר קאָנסטאַנטין און זיינע נאָכפאָלגער האָבען געגרינדעט א נייע רייך. קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט פערנומען דעם פּלאַץ פון רוים אין פּאָליטישען זינן, דעם פּלאַץ פון ירושלים אין רעליגיעזען זינן, און דעם פּלאַטץ פון אטהען, אלס צענטער פון וויסענשאַפט און ליטעראַטור.

די ערשטע צייטען איז די וויזאַנטישע אימפּעריע געוועזן זעהר מעכ־טיג, אָבער דאָס אַלטע גריכענלאַנד האָט שוין קיין מאָל מעהר ניט אויפגעבליהט. די אַלטע גריכישע שפּראַך איז געוואָרען א זשאַרגאָן פון גריכיש־מאַקעדאָניש, קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט נאָך מעהר פערשטאַרקט דעם טריאומף פון דעם אידישען טישלערס וועלט אנשויאונג און האָט אין גאַנצען אויסגעראָט אַלעס, וואָס האָט געקענט דערמאָנען אָן די אַלטע „קלאַסישע" יאָהרען. א קרייץ, א הילצערנעם הייליג בילד האָט פערנומען דעם פּלאַץ פון די קינסטלערישע סטאַטועס פון אפּאָלאָן און ווענוס. קירכען־שריפטען האָבען פערנומען דעם פּלאַץ פון פילאָ־זאָפישע טראַקטאַטען. וועניג גוטע טעג האָט דאָס נייע אויפגעלעבטע גריכענלאַנד געזעהן. פריהער האָט זי געליטען פון דעם קאַמפּף, וועל־כער האָט זיך געפיהרט אין לאַנד צווישען די היידען און קריסטען. נאָכדעם האָט זיך געצויגען אָן אונענדליכער שטרייט צווישען ער־שיעדענע קריסטליכע סעקטען, נאָכדעם האָט זי געליטען פון פרעמדע שונאים. די ווילדע גאָטהען האָבען זי געפּלינדערט, די טעמפּעלהעררען מיט די קרייצינגער האָבען זי געראויבט, סלאַווישע פעלקער האָבען איהר פיעל צרות אָנגעטאָן. ביז ענדליך האָט זיך א שוואַרצער וואָלקען פער־צויגען איבער גאַנץ מזרח זייט פון אייראָפּא און די וויזאַנטישע אימ־פּעריע איז אריינגעפאַלען אין די הענד פון די טאַפּפערע און גרויזאַמע טערקען. אויף דעם פּלאַץ פון'ם קרייץ האָט זיך ערהויבען די האַלבע לבנה און אנשטאָט דער וויזאַנטישער אימפּעריע איז געגרינדעט גע־וואָרען דאָס אטאַמאַנישע קעניגרייך.

.4

קאָנסטאַנטינאָפּאָל איז געפאַלען אין 1453 יאָהר. דער הערשער פון די טערקען, אָטאמאַן, איז געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט בעזיעגט

די וויזאנטישע אימפעראטארען. זיינע נאכפאלגער סולייאמאן און אמור־ראט האבען ביסלעכוויז איינגענומען וויזאנטיע, ביז אמוראטען איז געלונגען צונעהמען קאנסטאנטינאפאל און דאס אטאמאנישע קעניג־רייך איז ערשיענען. פון דער צייט אן איז גריכענלאנד אין גאנצען אראבגעפאלען און אונטערדריקט געווארען. מען האט אין אייראפא געהערט פון גריכענלאנד נאר ווען עס פלעגען אנקומען שפעטיגע נאכריכטען וועגען דעם, ווי די מאחאמעדאנער אונטערדריקען זיי, הרגנען זיי אויס טויזענדערוויז, בערויבען זיי, טרייבען זיי ארויס פון זייערע שטעט און דערפער, צווינגען זיי צו ענטזאגען זיך פון זייער גלויבען. ביז'ן אכטצעהנטען יאהר הונדערט האט זיך אזוי געצויגען דער ביטערער לעבען פון די גריכען, זיי זיינען געווען פערשמידט אין די קייטען פון שקלאפעריי, זיי האבען געטראגען אויף זיך א שווערען יאך פון א בארבארישער מאכט, זיי זיינען געווען אונטערדריקט און פערפאלגט. דאס אטאמאנישע קעניגרייך איז געווען זעהר שטארק און די אייראפייאישע מעכטע האבען מורא געהאט אנצונעהמען זיך פאר די גריכען.

אין 1711 יאהר האט דער רוסישער קייזער פעטער זיך געוואלט אננעהמען פאר די גריכען, אבער די טערקען האבען איהם בעזיעגט. יעקאטערינא די צווייטע האט אונטער דעם איינפלוס פון וואלטער'ן בעשלאסען צו בעפרייען גריכענלאנד און זי האט געשיקט דעם רוסישען פלאט קיין באספאר. אויך דיעזע עקספעדיציע האט זיך געענדיגט מיט גאר נישט. רוסלאנד'ס סימפאטי צו די גריכען איז ניט שטארק געפע־לען געוועזן די אנדערע אייראפייאישע לענדער, וועלכע האבען פער־שטאנען דאס רוסלאנד וויל געהן קיין קאנסטאנטינאפאל ניט צוליעב די גריכען, נאר צוליעב זיך, און זיי האבען איהר געשטערט. די גריכען האבען געשמאכטעט אונטער זייער שווערען יאך, מיט גדולד, אהן א שום פראטעסט ביז דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציאן. דיעזע גרויסע רעוואלוציאן, וועלכע האט איינגעהויכט א נשמה פון לעבען אין אלע טויטע, וועלכע האט אויפגעוועקט אלע פערשקלאפטע, דיעזע רעוואלוציאן האט אויך אויפגעמונטערט די אונטערדריקטע, ניעדער־געשלאגענע גריכען. געהיימע פאליטישע געזעלשאפטען האבען זיך געגרינדעט אין פיעלע פלעצער און די שקלאפען האבען זיך אנגעהויבען פארצובערייטען צום קאמפף.

אין 1821 יאָהר זיינען די גריכען אָפען ארויסגעטראָטען געגען זייערע אונטערדריקער. זיי האָבען זיך געשלאָגען ווי העלדען, האָבען ערקלערט זייער לאנד פאר א פרייע רעפובליק און אלס פרעזידענט איז אויסערוועהלט געוואָרען איינער פון די פאנאריאטס (קעמפפער פאר פרייהייט) מאווראָקאָרדאטאס. עס האָבען זיך אָבער באלד גע־פונען אנדערע פארטייען, וועלכע זיינען ניט געווען צופריעדען מיט דעם פרעזידענט און די גריכען האָבען אָנגעפאנגען א בלוטיגען שטרייט צווישען זיך אליין. עס האָט אָבער ניט לאנג געדויערט און די אמת'ע פאטריאָטען האָבען ווידער פעראייניגט אלע קרעפטע צו קעמפפען געגען די מאחאמעדאנער. דער קאמפף איז געווען געפיהרט מיט גרויס בריהשקייט און האָט געדויערט ביז 1827טען יאָהר, ווען ענגלאנד איז אָפען ארויס גריכענלאנד צו הילפע.

דען אכצעהנטען יאנואר 1828 יאָהר איז אויסערוועהלט געוואָרען צום פרעזידענט פון גריכענלאנד אויף זיעבען יאָהר, א געוויסער קאפאָ־דיסטריאס, וועלכער האָט פריהער געדיענט אין רוסלאנד. קאפאָדיסט־ריאס האָט געהאלטען פאר רוסלאנד און האָט געוואָלט רעגיערען אין דער נייער, יונגער רעפובליק אויפ'ן רוסישען שטייגער: מיט'ן קנוט און נאגאיקע. דאָס פאָלק איז אויפגעשטאנען געגען איהם, און דעם ניינצעהנטען אָקטאָבער 1831 יאָהר ער ערמאָרדעט געוואָרען. דאן האָבען די אייראָפייעשע מעכטע ערקלערט, דאָס גריכענלאנד דארף ניט זיין קיין רעפובליק און האָבען זי געמאכט פאר א מאָנארכי. אלס קעניג האָבען זיי אָנגעשטעלט פרינץ אָטטאָ פון באווריען. די גריכען וועלכע האָבען אזוי בראוו געקעמפפט פאר זייער פאָטערלאנד, וועלכע האָבען אזוי טייער בעצאָהלט פאר זייער פרייהייט, האָבען געמוזט אנשטאָט דעם טערקישען יאָך, טראָגען אויף זיך דעם יאָך פון א דייטשען פרינץ, וועלכער האָט פערפלייצט גריכענלאנד מיט באוואריער דייטשען. די דייטשען זיינען געוואָרען די פאקטישע רעגיערער פון לאנד, און די וואהרע פאטריאָטען האָבען עס ניט געקענט ערדולדען. אין 1843 יאָהר האָט אויסגעבראָכען א רעוואָלוציאָן. אָטטאָ האָט זיך איבערגעשראָקען און האָט צוגעזאָגט צו זיין גוט און פרום; ער האָט אָבער זיינע פערשפרעכונגען ניט ערפילט און אין 1862 יאָהר האָט אויסגעבראָכען א נייע רעוואָלוציאָן און דער קעניג אָטטאָ איז אנט־לאָפען צוריק קיין באווריע. נאָך איהם איז געווען אויסערוועהלט אלס

קעניג פון גריכענלאנד דער פרינץ וויליאם פון שלעזינג־האָלשטיין, דער זוהן פון דעם דענעמארקער קעניג. ער האָט אָנגענומען דעם גריכיש־קאַטוילישען גלויבען און איז אין 1863 יאָהר, אונטער דעם נאָמען געאָרג דער ערשטער, געוואָרען דער קעניג פון גריכענלאנד.

די היינטיגע גריכען זיינען זעהר ווייט פון די אַלטע גריכען. זייער שפּראַך איז געגען דער קלאַסישער אַלטער שפּראַך, ווי אידיש־זשאַרגאָן געגען דער שפּראַך פון געטהע און שילער. זיי האָבען יעצט ניט קיין גרויסע פילאָזאָפען, קיין זשעניאַלע פּאָעטען, קיין וועלט־בעריהמטע דראַמאַטורגען, קיין טאַלאַנטפאָלע קינסטלער. הענדלער און קרעמער האָבען פערנומען דעם פּלאַץ פון האָמער'ן, סאָפאָקלען, פּלאַטאָ'ן, אריסטאָטעלען! דער גריך אליין איז אפשר גאָר קיין גריך ניט אין זיינע אָדערן פליסט איצט אי טערקישע, אי אַלבאַנישע, אי מאַקעדאָנישע בלוט. דאָך איז דער גריך זעהר שטאָלץ מיט דער שעהנער פערגאַנגענהייט פון זיין פאָטערלאַנד; ער היט אָב, ווי די אויגען אין קאָפּ, אַלץ וואָס קען דיענען אַלס סימן פון די פערגאַנגענע בעריהמטע יאָהרען. די הויפּטשטאָט פון גריכענלאנד איז ווידער די בעריהמטע אַטהען. איינינע אַלטע טעמפּלען און געביידעס זיינען טהיילווייז נאָך געבליבען, פיעלע נייע געביידעס, מייסטענס אין דעם אַלטען סטיל, זיינען אויפגעבויט געוואָרען. זיי האָבען ווידער אַן אַקראָפּאָליס (סיטי האָל) ווי פערצייטען, האָבען אַ אוניווערזיטעט אין אַטהען, אַ וויסענשאַפטליכע אַקאַדעמי, אַ נאַציאָנאַלע־ביבליאָטעק, האָבען צייטונגען און זשורנאַלען, וועלכע ווערען אַרויסגעגעבען אין דער ניי־גריכישער שפּראַך און האָבען גוטע האָפנונגען זיך צו ענטוויקלען און גענצליך זיך צו בעפרייען. עלעקטריק־„קאַרס" און סטים־„קאַרס" לויפען אום דאָרט, וואו אַמאָל איז געווען דער יאַגד־פּלאַטץ פון דער געטין דיאַנע, און וואו אַמאָל האָבען די גרויסע אָראַטאָרס און פּאָעטען גערעדט און געזונגען צום פאָלק און פאַר'ן פאָלק. מיט פערגניגען קוקען זיך די גריכען אַרום צוריק, אָבער ווי זים עס זאָל זיי ניט זיין זייער אַרומקוקען זיך צוריק, זיי וועלען דאָך מוזען, זיי וועלען געצוואונגען זיין צו געהן פאָרווערטס... די פערגאַנגענהייט איז נור גוט דערמיט, וואָס זי לערענט ווי צו געהן פאָרווערטס...

3 1761 07061977 0